

Національна академія наук України
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича

На правах рукопису

МАЛЯРЧУК ОЛЕГ МИХАЙЛОВИЧ

УДК 94(477.8) «1964/1991»

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ В ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР (1964–1991)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Науковий консультант:
Литвин Микола Романович
доктор історичних наук, професор

Львів – 2016

ЗМІСТ

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ	4
ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА	
1.1. Висвітлення проблеми в науковій літературі.....	14
1.2. Джерела.....	41
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	
2.1. Методологія дослідження.....	62
2.2. Категоріально-понятійний апарат.....	69
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ЕКОНОМІКИ	
3.1. Зміни в економічній концепції СРСР.....	79
3.2. Індустріалізація західного регіону УРСР.....	98
3.3. Нові форми в організації праці й стимулювання.....	121
3.4. Інженерно-технічний потенціал.....	135
РОЗДІЛ 4. РОЗБУДОВА ПРОМИСЛОВОСТІ	
4.1. Лісова, паперова та деревообробна галузі.....	150
4.2. Видобування нафти і газу.....	162
4.3. Хімічно-гірничий комплекс.....	181
4.4. Легка та харчова індустрії, місцева промисловість.....	192
РОЗДІЛ 5. «НОВИЙ КУРС» У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ	
5.1. Провідні тенденції аграрної політики.....	200
5.2. Система землеробства.....	220
5.3. Структура тваринництва.....	229
5.4. Кадровий корпус працівників масових професій і спеціалістів.....	242
РОЗДІЛ 6. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА	
6.1. Перерозподіл трудових ресурсів.....	251
6.2. Соціально-культурна сфера.....	278

6.3. Інфраструктура побуту.....	280
6.4. Екологічний стан і природоохоронна діяльність.....	293
РОЗДІЛ 7. СОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ	
7.1. Партиїно-ідеологічний контроль.....	305
7.2. Опозиція політичній системі.....	321
7.3. Релігійні спільноти – осередки інакомислення.....	330
7.4. Відродження національної свідомості.....	342
ВИСНОВКИ.....	360
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	377
ДОДАТКИ.....	476

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АН УРСР – Академія наук Української Радянської Соціалістичної Республіки.

АЕС – атомна електростанція.

АПК – агропромисловий комплекс.

БМУ – будівельно-монтажне управління.

ВДНГ – виставка досягнень народного господарства.

ВО – виробниче об'єднання.

ВРХ – велика рогата худоба.

ВТК – відділ технічного контролю.

ВЦРПС – Всесоюзна центральна рада професійних спілок.

ГЕС – гідроелектростанція.

ДКНС – Державний комітет з надзвичайного стану (рос. ГКЧП).

ДРЕС – державна районна електростанція.

ЕП – етиленове виробництво (з рос. – производство).

ЕОМ – електронно-обчислювальні машини.

ЖЕК – житлово-експлуатаційна контора.

ІТП – інженерно-технічні працівники.

КПРС – Комуністична Партія Радянського Союзу.

КПУ – Комуністична Партія України.

КСУЯП – комплексна система управління якістю продукції.

КХМК – Калуський хіміко-металургійний комбінат.

ЛКСМ – Ленінська Комуністична Спілка Молоді.

МВС – Міністерство внутрішніх справ.

МПМК – міжгосподарська пересувна механізована колона.

НГВУ – нафтогазовидобувне управління.

НКВС – Народний Комісаріат Внутрішніх Справ.

НОП – наукова організація праці.

НПЗ – нафтопереробний завод.

- НРУ – Народний рух України за перебудову.
- НТП – науково-технічний прогрес.
- НТТ – науково-технічні товариства.
- ООН – Організація Об'єднаних Націй.
- ОУН – Організація Українських Націоналістів.
- ПКТІ – проектно-конструкторський технологічний інститут.
- ПНР – Польська Народна Республіка.
- РАПО – районне агропромислове об'єднання.
- РЕВ – Рада Економічної Взаємодопомоги.
- РМ СРСР – Рада Міністрів Союзу Радянських Соціалістичних Республік.
- РМ УРСР – Рада Міністрів Української Радянської Соціалістичної Республіки.
- РПЦ – Російська православна церква.
- РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка.
- РСРК – Рада у справах релігійних культур.
- СБП – система бездефектної праці.
- СДУ – Суверенна демократична Україна.
- СЕР – Станіславський економічний район.
- СНІТ – Спілка наукових і інженерних товариств України.
- СПУ – Спілка письменників України.
- СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік.
- США – Сполучені Штати Америки.
- ТВК – територіально-виробничий комплекс.
- ТОС – (Івано-Франківський завод) тонкого органічного синтезу.
- ТУМ – Товариство української мови ім. Т. Шевченка.
- УБР – управління бурових робіт.
- УВО – Українська військова організація.
- УВС – управління внутрішніх справ.
- УГКЦ – Українська греко-католицька церква.
- УГС – Українська Гельсінська спілка.
- УКК – Український культурологічний клуб.

УкрНДІЛГА – Український науково-дослідний інститут лісового господарства та агролісомеліорації ім. академіка Г. М. Висоцького.

УТОП – Українське товариство охорони природи.

УНР – Угорська Народна Республіка.

УПА – Українська Повстанська Армія.

ФАП – фельдшерсько-акушерський пункт.

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина.

ЦК КПРС – Центральний Комітет Комуністичної Партії Радянського Союзу.

ЦК КПУ – Центральний Комітет Комуністичної Партії України.

ВСТУП

Актуальність теми. Характерною ознакою національної історіографії є посилена увага до критичного осмислення соціально-економічних процесів, що відбувалися в Україні після Другої світової війни. У зв'язку з цим важливим науковим завданням істориків є дослідження особливостей політики компартійної влади в деяких регіонах, зокрема західному, потенціал якого партійно-радянська система використовувала для формування загальнодержавного промислового комплексу, нехтуючи екологічними та соціальними проблемами населення.

У повоєнні роки закладено пріоритети економічної політики, які впродовж всієї радянської доби визначали стратегію становлення галузей промисловості, сільського господарства, інфраструктури побуту західного регіону України. Об'єктом особливого зацікавлення стали родовища корисних копалин, на освоєння яких витрачали централізовані капіталовкладення. Економічна політика держави полягала в першочерговому закладанні виробничих потужностей у регіоні, а згодом, за залишковим принципом, – здійсненні будівництва житла та інфраструктури для обслуговування фабрик і заводів.

Заходи центральної влади та місцевої адміністрації мали на меті посилити обороноздатність СРСР, зокрема на західному пограниччі, максимально забезпечити інші регіони держави продовольчими та енергетичними ресурсами. Переважна більшість підприємств орієнтувалася на ремонтування і обслуговування різноманітної військової техніки у зв'язку з близькістю кордону. У післявоєнні роки досить активно будували нові заводи і освоювали випускання необхідної країні продукції. Найважливішими досягненнями машинобудівного комплексу було освоєння серійного виробництва автобусів, автонавантажувачів, комбайнів. Поступово сформувалося декілька головних напрямків: транспортне і сільськогосподарське машинобудування, виробництво устаткування для нафтогазової промисловості.

З приходом до влади в СРСР нового керівництва на чолі з Л. Брежнєвим було проголошено глобальні стратегічні плани піднесення промисловості та сільського господарства. Увага акцентувалася на необхідності запровадження комплексу нових підходів до вирішення назрілих проблем країни. У виробництві планували вжити дієві економічні й організаційні заходи. Основні положення реформи виклав на вересневому 1965 р. пленумі ЦК КПРС голова Ради Міністрів СРСР О. Косигін. Програма реформ не досягла задекларованих показників, а історичний період отримав назву «розвинутого соціалізму» – «застою».

Реформатори на чолі з М. Горбачовим прагнули переходу до «нової економічної системи», знову не виходячи за межі комуністичної доктрини. Суть чергових реформ полягала в коригуванні радянського типу соціалізму без порушення політичного фундаменту. Партійна еліта спробувала дещо послабити централізоване управління економікою. Негативні тенденції в суспільстві і економіці призвели до абсолютного спаду виробництва і не створили нової моделі. Реформи мали непослідовний, хаотичний характер і розладнали старий механізм – програма «прискорення» зазнала невдачі, розвіяла віру в перебудову.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано в рамках планів науково-дослідної роботи Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Автор дослідження брав участь у виконанні тем «Роль польського чинника у формуванні національно-політичного простору сучасної України» (державний реєстраційний номер 0112U006202) та «Західноукраїнські землі в контексті націєтворчих процесів у Центрально-Східній Європі (XIX – поч. XXI ст.)» (державний реєстраційний номер 0111U008233).

Об'єкт дослідження – економіка і соціум західного регіону УРСР в 1964–1991 рр.

Предметом дослідження є соціально-економічна політика партійно-радянської влади, способи реалізації соціальних програм та їх результативність.

Мета роботи – охарактеризувати загальні тенденції та особливості соціально-економічного процесу, його наслідки та перспективи у подоланні

згубного впливу в західному регіоні України. Для досягнення мети визначено **завдання** дослідити:

- стан наукового опрацювання проблеми та джерельну базу дослідження, пріоритетні напрямки їх подальшого вивчення;
- зміни в економіці західного регіону УРСР, їх екстенсивний та інтенсивний типи відтворення;
- політику індустріалізації західних областей УРСР та її ефективність;
- процес становлення науково-технічного потенціалу регіону і його зв'язок з виробництвом;
- розбудову традиційних галузей промисловості західних областей України, вклад у економічний розвиток республіки;
- структурні перетворення і складники «нового курсу» в аграрному секторі економіки;
- особливості процесу урбанізації;
- здобутки й упущення в соціально-культурній сфері;
- соціальну активність населення, процес пробудження національної свідомості.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1964–1991 рр., який називають «застоем» і «перебудовою». Нижня межа дослідження пов'язана з обранням першим секретарем ЦК КПРС Л. Брежнєва, а верхня – проголошенням незалежності України. Задля глибшого висвітлення деяких питань роботи автор подекуди відходить від зазначеної хронології.

Територіальні межі – територія семи областей УРСР: Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської та Чернівецької. Назви областей подано відповідно до сучасних, окрім витягів, коли йдеться про цитування документів.

Теоретико-методологічні основи. Основними в дослідженні стали традиційні принципи історизму, об'єктивності, системності, всебічності, репрезентативності антропоцентризму й гуманізму. Усі названі принципи історичного пізнання реалізовано шляхом застосування загальнонаукових та конкретно-історичних методів: аналітико-

синтетичного, проблемно-хронологічного, критично-порівняльного, статистичного, а також методів аналогії, систематизації й узагальнення, мікроісторичного і факторного аналізу ситуації, методів архівної евристики, критичного порівняння та верифікації документів.

Наукова новизна одержаних результатів. На основі вивчення праць національної та зарубіжної історіографії та власних досліджень (архівних матеріалів, збірок документів, періодики, спогадів) здійснено узагальнення, сформульовано висновки, подано практичні рекомендації.

Вперше:

– введено до наукового обігу значну кількість неопублікованих архівних джерел, що розкривають соціально-економічні процеси в західних областях Української РСР у 1964–1991 рр.;

– проаналізовано зміни у промисловості та сільськогосподарському виробництві крізь призму урбанізаційного переходу;

– вивчено трансформаційні процеси в історично усталеній в західноукраїнських землях системі господарювання і побуту, які формувалися впродовж віків;

– досліджено складники, що характеризують соціальну сферу, зокрема рівень життя населення, використання послуг спеціалізованих установ, охорони здоров'я, освіти, культури та ін.

Удосконалено:

– дослідження соціально-економічної сфери західних областей Української РСР як підсистеми зі своїми особливостями, що виконувала певні функції в загальнодержавній політичній системі;

– характеристику концепції реформ у промисловості і сільському господарстві, умов праці міського і сільського населення регіону;

– аналіз процесу формування інженерно-технічних працівників і спеціалістів сільського господарства та масових професій;

– способи реалізації соціальної політики через систему соціального захисту і соціальних гарантій.

Подальший розвиток отримали:

- техніко-економічні й соціально-демографічні показники, що впливали на довгострокові тенденції, які й сьогодні визначають стан українського суспільства;
- методики критичного осмислення радянської статистики, що стосуються господарства та інфраструктури побуту населення;
- відомості про екологічний стан і природоохоронні заходи.

Практичне значення одержаних результатів. Зібраний у роботі фактичний матеріал, зроблені автором висновки та узагальнення можна використовувати під час підготовки спеціальних і загальних курсів з історії України у вищих і середніх навчальних закладах; у написанні узагальнювальних наукових робіт з соціально-економічної історії України новітньої доби; введені до наукового обігу архівні документи – під час укладання збірників документів і матеріалів. Наукове дослідження становить інтерес для краєзнавчої та культурно-просвітницької роботи. Прорахунки і напрацювання радянського періоду необхідно враховувати в становленні нової системи економіки і соціальної політики в незалежній Україні.

Апробація результатів дослідження. Розділи і весь текст праці обговорювано на засіданнях відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Основні положення і висновки висвітлено у матеріалах міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових конференціях: Всеукраїнській науковій конференції «Українська історична біографістика: забуте і невідоме» (Тернопіль, 25–26 травня 2005 р.); Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій 100-річчю від дня народження Головнокомандувача Української повстанської армії, генерал-хорунжого Романа Шухевича (1907–1950), – «Роман Шухевич в українському національно-визвольному русі ХХ століття» (Івано-Франківськ, 17–18 травня 2007 р.); III Міжнародних Гуржіївських історичних читаннях (Черкаси, 20–21 вересня, 2007 р.); III Міжнародній науковій конференції «Ціннісно-смісловий вимір буття українського суспільства і перспективи розвитку українського націоналізму» (Івано-Франківськ, 17–18 листопада 2007 р.); V Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Сучасний соціокультурний простір» (Київ, 25–27 вересня 2008 р.); Міжнародній

науковій конференції, присвяченій 100-річчю від дня народження Провідника ОУН Степана Бандери, – «Степан Бандера в українському національно-визвольному русі ХХ століття» (Івано-Франківськ, 11 грудня 2008 р.); Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького складу «Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в умовах світової економічної кризи» (Тернопіль, 15 квітня 2009 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Роль вищих навчальних закладів України і Польщі у процесі інтеграції України до європейської спільноти» (Рівне, 26–27 травня 2009 р.); ІХ Міжнародній науково-методичній конференції «Проблеми управління якістю підготовки фахівців в умовах інтеграції в міжнародний освітній простір» (Рівне, 2–3 грудня 2009 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Ринок аудиторських послуг в Україні: стан і перспективи розвитку (Івано-Франківськ, 15–16 квітня 2010 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи» (Суми, 20 травня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)» (Тернопіль, 20–21 квітня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційні підходи до науки ХХІ сторіччя» (Кіровоград, 23 квітня 2012 р.), Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій 70-річчю створення УПА «Українська повстанська армія – феномен вітчизняної історії ХХ ст.» (Івано-Франківськ, 11 жовтня 2012 р.); І Всеукраїнській науково-практичній конференції «Освіта і культура Волині: історія та сучасність» (Луцьк, 18–19 жовтня 2012 р.); ХVІ Всеукраїнській науковій конференції для студентів і молодих науковців «Болісні травми минулого: історична правда та імперативи сумління» (Львів, 12–13 квітня 2013 р.); VІ Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток аграрного сектору в умовах трансформаційних змін» (Київ, 31 жовтня 2014 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Єпископ Миколай Чарнецький в релігійно-церковному і громадсько-культурному житті України» (Івано-Франківськ, 16 грудня 2014 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції

«Івано-Франківська митрополія в історичному розвитку та організаційній структурі Української Греко-Католицької Церкви (до 130-річчя з часу створення)» (Івано-Франківськ, 16 квітня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання сучасної науки» (Львів, 16–17 жовтня 2015 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Митрополит Андрей Шептицький в релігійно-церковному і громадсько-культурному житті України» (Івано-Франківськ, 26 листопада 2015 р.) та ін.

Основні **результати дослідження** викладено в 40 наукових публікаціях, із них 25 – у фахових виданнях (3 – у співавторстві, особистий внесок автора – 50 %); 4 – у публікаціях, які додатково відображають результати дослідження (2 – у співавторстві, особистий внесок автора – 50 % і колективній монографії – 33 %); 11 праць апробаційного характеру (5 у співавторстві, особистий внесок автора – 50 %).

Структура дисертації побудована за проблемно-хронологічним принципом. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, семи розділів, 24 параграфів, висновків, списку використаних джерел (954 найменувань), додатків (20 таблиць). Загальний обсяг роботи становить 495 сторінок, із них 376 – основний текст.

Розділ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1.1. Висвітлення проблеми в науковій літературі

Український народ упродовж своєї багатовікової історії розвинув свою наукову думку, сформував систему поглядів на історію України і зарубіжних країн. Історична думка України – складник надбань світової спільноти. Вона пройшла довгий шлях – від міфологічних уявлень до системи наукових знань на загальних закономірностях цивілізаційного поступу людства. Історіографія – наукове осмислення процесу нагромадження історичних знань, наукових шкіл, концептуальних парадигм.

Українська історіографія має давню традицію і вагомі надбання цивілізаційного пізнання історії України та країн світу. Класики української історичної науки В. Антонович, М. Грушевський, Д. Дорошенко, М. Драгоманов, І. Крип'якевич, Д. Яворницький та ін. формувалися під впливом концептуальних положень цивілізаційної методології. Цивілізації охоплювали надбання різних народів, які мали свій характерний економічний і соціокультурний розвиток – відмінний від інших традиціями, звичаями, психологією, ментальністю. Українську історію трактували з погляду взаємовпливів культурних цінностей Візантії та Європи. Національна свідомість українців формувалася на ґрунті осмислення спільних державотворчих традицій з іншими народами, героїзації й мінімізації конфліктних версій історичної пам'яті.

Поставши на межі цивілізаційних впливів Заходу і Сходу, соціокультурна ідентичність українців має виразні риси європейського обличчя. Більшість українських істориків критично ставиться до так званої євразійської цивілізації та доктрини «руського мира» з імперськими устремліннями. Україна успадкувала соціокультурні й духовні традиції Києво-Руської держави, яка формувалася як частина Європи і протистояла постійній військовій агресії з Азії. Вивчення історії України в контексті цивілізаційної парадигми дає змогу спростувати низку

сфальсифікованих у імперські та радянські часи питань і заповнити суттєві прогалини.

Західний регіон України завжди привертав увагу вітчизняних і закордонних дослідників. Історіографію проблеми доволі широко висвітлено в науковій літературі, особливо національно-визвольні змагання, духовно-релігійне життя, повоєнну реконструкцію промисловості та колективізації регіону. Праці мають різноманітний тематичний спектр і стосуються актуальних політичних, економічних, культурних, конфесійних питань. Стосовно розкриття соціально-економічних процесів на території західноукраїнських областей у другій половині ХХ ст., зазначимо, що й сьогодні немає спеціальних досліджень.

Поза увагою істориків залишалось широке коло соціальних аспектів життя західного регіону України, негативні результати та суперечливі наслідки економічних реформ, здійснених у другій половині ХХ ст. Учені радянської доби були зобов'язані висвітлювати досягнення, спираючись на «марксистсько-ленінську матеріалістичну діалектику», цитування творів класиків і партійних діячів, рішення партійних форумів. Вважаємо доцільним зосередитися на аналізуванні саме тих наукових праць істориків, в яких досліджено певні соціально-економічні питання або деякі його складники й окреслити ті проблеми, які взагалі залишилися поза увагою дослідників.

Задля цієї мети наукову літературу ділимо на три умовні групи: радянську, сучасну українську та зарубіжну.

До першої групи віднесено наукові праці періоду радянської історіографії. Нагромадження історіографічного матеріалу відбувалося на двох етапах. Перший – від 1920-х до середини 80-х років ХХ ст. – період офіційної радянської науки, позначеної ідеологічним контролем комуністичної партії. Другий етап – від 1985-х років – характеризувався поступовим переглядом усталених концептуальних підходів. Суттєві переміни в розвитку історичної науки розпочалися після квітневого (1985) пленуму ЦК КПРС. У період «перебудови» сформувався масив наукових розвідок, які порушували і вивчали негативні сторони соціально-економічних процесів у країні. У працях стали з'являтися як

поміркована критика «деформацій соціалізму», так і критичні узагальнення щодо політики комуністичної партії. Автори на підставі сучасної методології почали розглядати суперечливі історичні процеси, полемізувати, відмовлятися від однобоких партійно-класових оцінок соціально-економічних процесів.

Сутність соціалістичної індустріалізації в 20 – 30-ті роки минулого століття для Української РСР мала трагічні наслідки, оскільки здійснювалася завдяки селянству. Основна мета довоєнних п'ятирічок полягала в ліквідації індивідуального селянського господарства та запровадженні нових соціалістичних форм у промисловості та сільському господарстві. Створення важкої індустрії було генеральною лінією більшовицької партії та здійснювалося насильницькими методами в умовах політичного терору. У роки перших п'ятирічок в республіці створено металургійні гіганти – «Запоріжсталь», «Азовсталь», «Криворіжсталь», Харківський тракторний і Новокраматорський машинобудівний заводи, Дніпрогес, шахти Донбасу та ін. Суцільна колективізація сільського господарства в СРСР, зокрема в Україні, здійснювалася шляхом примусового вступу селян у колгоспи і радгоспи. Політичної мети досягали шляхом «великого терору». Скільки людських життів забрав підступно задуманий голодомор на Україні в 1932–1933 роках? І вітчизняні, й зарубіжні дослідники сьогодні одностайні: мільйони [944].

У вересні 1939 р. відбулося «омріяне воз'єднання» – Східної Галичини та Західної Волині, а також Північної Буковини, Хотинщини та Придунайського краю в 1940 р. (пов'язане з реалізацією СРСР можливостей, що впливали з документа, підписаного Й. фон. Ріббентропом і В. Молотовим 23 серпня 1939 р.) з Українською РСР. Вхідження Західної України до складу УРСР – доленосна історична подія. Радянські вчені та історики діаспори з різних концептуальних позицій висвітлювали цей процес. У різних виданнях уживають, як терміни – «воз'єднання», «золотий вересень», так і «революція з-за кордону», «окупація», «удар в спину», «приєднання», «анексія», «західний похід Червоної армії», «четвертий поділ Польщі», «похід у Румунію» та ін. У виданих брошурах В. Мінаєва [762], І. Трайніна [898], збірнику «Як це було. Епізоди героїчного

визволення народу Західної України» [943] наспіх розпочали формувати міф «про тріумфальний визвольний похід Червоної армії». Офіційна радянська пропаганда та історична наука досить широко висвітлювали «боротьбу трудящих проти ворогів соціалізму», «відновлення Радянської влади», «початок соціалістичних перетворень» та ін.

У 40 – 50-х роках ХХ ст. видано перші монографії й дисертації. Історики сталінської епохи головними джерелами своїх праць вважали твори класиків марксизму-ленінізму, постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР, ЦК КП(б)У і РНК УРСР, публікації офіційних видань, матеріали преси, а не фонди архівів. У працях Б. Бабія [442], С. Білоусова [455], В. Валусьова [471], В. Варецького [472], Д. Гапія [495], М. Герасименка і Б. Дудикевича [497], І. Грушецького [514], П. Йови [609], Л. Корнієць [638], К. Сироцинського [866] та ін. однобічно оцінено події. У багатьох із них не було жодного посилання на архівні документи, зате в кожній – на праці К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, Й. Сталіна. У перших кандидатських дисертаціях С. Бродоцького [467] і О. Цибка [920] в історичному сенсі проаналізовано й узагальнено революційно-визвольну боротьбу на західноукраїнських землях, виокремлено робітничий і антифашистський рух.

У післявоєнний період пріоритетною темою історичних досліджень стала роль КПРС у розвитку економіки у світлі концепції про повну й остаточну перемогу соціалізму в СРСР. Історики опублікували низку праць, в яких доведено керівну роль комуністичної партії в усіх сферах життя держави і досягненні вершин науково-технічного прогресу. Наукові роботи, опубліковані до 1956 р., витримані в дусі ленінсько-сталінської методології та мають чіткий апологетичний характер, який, на нашу думку, не дозволяє їм претендувати на об'єктивність.

Помітну роль у радянській історіографії відіграли праці С. Зверева [572], М. Івасюти [585], І. Кожукала [630], І. Кошарного [642; 643], М. Кравця [645], П. Панченка і Є. Талан [809], В. Петренка [817–819], В. Юрчука [941] та ін. Спільним для розглянутих робіт є відображення офіційної концепції комуністичної партії і уряду, вихваляння принципів соціалізму та радянського

способу життя. Головну увагу акцентовано на практиці соціалістичного господарювання, розв'язанні в СРСР і УРСР таких фундаментальних завдань: індустріалізації країни, колективізації сільського господарства, підтвердженні положень марксизму-ленінізму про переваги над капіталізмом централізованого планування. Поза увагою дослідників залишалися питання прорахунків у економіці, пагубного впливу на екологію і здоров'я людей, заборони народних звичаїв і традицій, конфесійного життя, тобто «планового наступу на українську самобутність».

Здійснення соціалістичної перебудови західного регіону України першочерговим завданням визначило питання добирання, підготовки й розподілення кадрів на вирішальних ділянках роботи. Сталінська кадрова політика спонукала до того, що в західні українські області масово скеровували політичних функціонерів та радянських господарських, правоохоронних працівників, а також спеціалістів із медицини, освіти і культури. Відряджені на роботу з інших областей УРСР та СРСР, вони, як правило, не розуміли специфіки регіону, не володіли українською мовою. За таких обставин це викликало негативне ставлення корінного населення, що позначалося загалом на соціально-економічних процесах. Під гаслами соціалістичних перетворень відбувався спланований наступ на національні, господарські, культурні, духовні звичаї та традиції українського народу. Національна палітра регіону зазнала суттєвих змін. Завдання парторганізацій та органів влади у перші повоєнні роки полягали в тому, щоб продовжити (на Закарпатті – розпочати) і завершити процес соціалістичної перебудови. Ідеологічна та масово-агітаційна робота мала стати найважливішим засобом мобілізації місцевого населення на виконання програмних завдань партії. Цій проблемі присвячено дослідження І. Богородиста [458], О. Кірсанової [622], В. Масловського [748], Н. Петруні [820], В. Плисюка [821], Й. Черниша [925] та ін.

Особливе значення у пропагандистському апараті відведено радянським публіцистам, які на широкому історичному матеріалі «розвінчували» спроби західних спецслужб використовувати в підривній діяльності проти СРСР емігрантів та «різної масті ворогів». Політичні романи, наприклад, «Полин

чужини» В. Андріянова і А. Москаленка [439], побудовано на основі особистих щоденників осіб, які не сприйняли радянської влади. У Львові у видавництві «Каменярь» видавали цілу низку науково-популярних статей серії «Пост імені Ярослава Галана» [833].

Ідеологічну літературу видавали наймасовішими тиражами на допомогу партійним працівникам і агітаторам: «Рівна серед рівних» [475], «Весна відродженого краю» [480], «Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України» [589], «Історія Комуністичної партії Радянського Союзу» [607], «На землі Прикарпатській» [776], «Нове традицією село» [789], «Осяйний день» [798], «Сила інтернаціоналістського гарту» [867] та ін. У виданнях вихваляли політику КПРС та замовчували глибокі суперечності як у суспільстві, так і господарському комплексі. Надмірна зосередженість на позитивних явищах, схематизм аналізу дають підстави класифікувати такі дослідження як публіцистичні. Незмінною була теза про розквіт західних областей, «про радянську дійсність, створену працею трудящих під керівництвом Комуністичної партії» [397, с. 45]. Успіхи і досягнення «соціалістичного сільського господарства України, послідовний його розвиток – результат непорушного союзу робітничого класу і трудового селянства, дружби і братерства народів Радянського Союзу, результат ленінської аграрної політики КПРС, яку радянські люди сприймають як свою рідну справу і для її втілення в життя не шкодують сил і енергії» [475, с. 38]. Творення необхідного підґрунтя, тобто формування ідейно-політичних засад перетворювало історичні дослідження на політиканство, демагогію, популізм.

У радянській історіографії цілий напрям досліджень спеціалізувався з історії українського націоналізму та Греко-католицької церкви. У деяких публікаціях діяльність «українських буржуазних націоналістів» і «уніатів» прагнули описати радянські автори, зокрема С. Даниленко [535], К. Дмитрук [543], В. Добрецов [544], В. Замлинський [566], В. Маланчук [704], І. Мигович [763], О. Уткін [908], В. Чередниченко [923; 924] та ін. У своїх дослідженнях «націоналістично-уніатських злочинів», «зради інтересів українського народу», «союзу хреста і тризуба», «альянсу уніатства з націоналізмом та фашизмом»,

«міфів про радянську воєнну загрозу апологетами мілітаризму і війни», «критики буржуазних фальсифікацій історії України», крім преси та спогадів, використовували документальні джерела радянських спецорганів. Подавали викривлену інтерпретацію джерел: націоналізм і церква поставали «невеликою бандою наймачів», «катів свого народу», котрі прагнули влади та грошей від ворожих капіталістичних держав. Вітчизняні науковці Д. Веденєєв і Г. Биструхін аргументують, що їм вірити – «це одночасно вірити керівникові 4-го відділу КГБ СРСР К. Гальському, що ховався під псевдонімом К. Дмитрука, чи не менш відомим советським публіцистам і таким же високопоставленим кагебістам В. Цурканові – заступникові начальника розвідки КГБ СРСР та В. Чернявському – керівникові відділу в центральному апараті розвідки КГБ, що сховав своє єство: під псевдонімом В. Чередниченка» [476, с. 343, 363–364].

Набагато інформативнішими, з огляду на рівень науковості, є праці С. Макарчука [702], П. Сардачука і М. Швагуляка [855], В. Трощинського [901]. Автори позбуваються перекручень цитат, лайливої фразеології, саркастичних висловлювань. Науковці роблять більш об'єктивні висновки про причини й наслідки співпраці УВО й ОУН із Німеччиною, Ватиканом, розглядають «українське питання» в політиці сусідніх держав. Національне життя українського народу не могло розвиватися без церкви, її глибокого впливу на народні маси в умовах іноземного поневолення. Значна кількість праць із цієї проблеми підкреслювала її актуальність упродовж радянських часів.

Пріоритетною, зважаючи на концепцію провідної ролі пролетаріату в соціальному прогресі, залишалася тема формування в Українській РСР робітничого класу. Розвиток соціально-класової структури суспільства, кількісні та якісні зміни в складі робітництва України, джерела поповнення висвітлено в індивідуальних монографіях В. Даниленка [534], В. Романцова [851], Д. Шелеста [928]. Розвиток матеріально-технічної бази сільського господарства подавали як безпосереднє піклування комуністичної партії і безкорисну допомогу робітників колгоспному селянству. Питання створення, а в післявоєнні роки – відновлення машинно-тракторних станцій, постачання господарств сільгосптехнікою,

механізмами, автотранспортом, запчастинами, мінеральними добривами, будівництво об'єктів різноманітного призначення розглянуто в дослідженнях П. Костика [639], О. Малько [745], Н. Міщенко [765], М. Никифорука [782; 783], Ф. Чернявського [926], М. Шепети [930], І. Шульги [936] та ін.

Робітничий клас став соціальною базою радянської влади. Значний інтерес у науковців викликала проблема формування й розвитку цієї групи населення в Українській РСР. Питанням соціальної структури радянського суспільства надано чи не найбільше ваги. Науковці у сфері історії України періоду другої половини ХХ ст. виокремлювали групи як за професійними, так і гендерними ознаками. Увагу звертали на такі почесні професії: гірник – М. Миколенко [755], будівельник – Є. Смирнов [875], хімік – З. Лихолабова [680]. Умови праці робітниць, громадську активність висвітлюють праці О. Омельченка [792; 793]. Одним із перших досліджував деякі елементи побуту і дозвілля робітників та службовців міст України історик О. Захарченко [567]. Дослідник проаналізував їх вільний час у середині 1960-х років і виявив, всупереч твердженням радянської пропаганди, обмежене захоплення населення республіки спортом та відвідування театрів. В. Кряжев [654] зазначав, що в УРСР платні послуги у сфері побутового обслуговування забирали значну частину зарплати та пенсії. Як об'єкт вивчення не поступалося й селянство. Серед дослідників соціалістичного села слід виділити В. Петренка [817]. Окремим історіографічним напрямом розвивалося дослідження взаємовідносин між містом і селом. Різні аспекти цієї проблеми охарактеризували О. Григоренко [510; 511], В. Куз'єв [659; 660], І. Шульга [935] та ін.

Можна по-різному ставитися до видань Головної редакції Української радянської енциклопедії (УРЕ), однак не слід відкидати все те позитивне, що зробили її співробітники. У 1967 р. вони почали видавати 26-томне видання «Історія міст і сіл Української РСР»: Волинська (1970) [596]; Закарпатська (1969) [597]; Івано-Франківська (1971) [598]; Львівська (1968) [599]; Ровенська (1973) [600]; Тернопільська (1973) [601]; Чернівецька (1969) [602] області (під керівництвом П. Тронька). До складу редколегії входили співробітники вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ. Біля витоків цього видання

були головний редактор Головної редакції УРЕ академік М. Бажан і його заступники – доктори історичних наук О. Касименко й І. Компанієць. До видання залучено провідних учених (Б. Рибаківа, Є. Жукова, І. Мінца, О. Нарочницького, М. Кіма, П. Волобуєва й ін.), письменників, учителів, бібліотечних, архівних, музейних працівників, краєзнавців. Проект відповідає всім вимогам, які пред'являють до краєзнавчих видань: матеріали підготовлено у формі історичних нарисів, котрі охоплюють майже всі аспекти дослідження конкретної місцевості (географічні особливості, формування території, минуле, взаємозв'язки людини та природи, історію населення, розвиток господарства, економіки, культури, освіти) [900, с. 231].

Успіхи радянської влади широко ілюстрували у спеціальній економічній літературі. Багатотисячними тиражами видавали в Москві та Ленінграді праці провідних вчених СРСР і централізовано розсилали в бібліотеки і навчальні заклади. Це навчальні посібники, методичні рекомендації, наукові розробки, монографії, збірники. Цілі покоління економістів, управлінців, науково-технічних працівників виховувалися на літературі, яка відповідала державній економічній концепції та політичній доктрині панівної партії [507; 682; 683; 791; 797]. Науковці М. Башин [449], А. Вааг і С. Захаров [469], К. Великанов і К. Карандашова [478], Ю. Жуков [560], Б. Зайцев і Б. Лапін [563], А. Консон [635], В. Лисичкін [681], Д. Львов [700], Л. Соколіцин [878], С. Тіллес [892], Т. Хачатуров [914], колективи, які очолювали Є. Карлик [617] та десятки інших працювали над розвитком радянської економічної думки.

У науково-популярних книгах союзної серії «Історія фабрик і заводів», а також республіканської – «Історія фабрик і заводів Української РСР» – на конкретному документальному матеріалі висвітлювали створення великих промислових підприємств. Виходили не тільки брошури, а й досить великі книги створені колективами авторів – письменників, журналістів, керівників підприємств і новаторів виробництва. Критерії відбирання рукописів вимагали: у названій серії видавали історії найбільших фабрик і заводів, що мали загальносоюзне чи республіканське значення, історію викладали в жанрі

художнього нарису. Книги призначено не тільки для робітників підприємства, а й широкого кола читачів.

У монографії Є. Скляренка «Історія фабрик і заводів Української РСР. Історіографія проблеми» [869] підраховано, що у виданому наприкінці 1979 р. бібліографічному покажчику (підготовленому співробітниками Інституту історії СРСР АН СРСР) загальна кількість книг, брошур, статей з історії фабрик і заводів російською мовою сягає 3 тис. Ініціатором систематизації роботи з написання історії фабрик і заводів вважають пролетарського письменника О. Горького. Певну роботу в цьому напрямку проводили і в Українській РСР. Дослідники М. Резницька вважає, що в 1956–1965 рр. у республіці видано 67 книг фабрично-заводської серії, А. Панфілов називає 39, С. Кульчицький – 48 [869, с. 4]. Кількість літератури фабрично-заводської серії, виданої в УРСР за 1945–1980 рр. сягала: книг – 349, брошур – 179, статей – 219 (всього – 747). За областями: Волинська – 0, 1, 8; Закарпатська – 4, 9, 3; Івано-Франківська – 3, 2, 0; Львівська – 26, 16, 2; Рівненська – 1, 2, 6; Тернопільська – 1, 1, 1; Чернівецька – 3, 7, 24. Порівняно: Донецька – 65, 22, 27; Харківська – 48, 11, 17; Запорізька – 34, 11, 14 [869, с. 120–121].

У 1981 р. у Києві видано ретроспективний бібліографічний покажчик «Історія фабрик і заводів Української РСР» [556], підготовлений Л. Євселевським і співробітниками Державної історичної бібліотеки УРСР А. Пилипенко і Н. Уманською. Укладачі покажчика називають більше 900 різноманітних видань, зокрема найбільш значні статті, документальні підборки.

Ціла низка праць присвячена виробничому об'єднанню «Хлорвініл» у Калуші [917; 493], трудовій діяльності багатотисячних колективів [664; 689; 753]. Цікавий фактичний матеріал містить серія «Вчені України – народному господарству» [698; 889] та ін.

До здобутків радянської історичної науки слід віднести колективні праці – «Розквіт економіки західних областей УРСР (1939–1964 рр.)» [848], «Історія Української РСР» [592], «Історія селянства Української РСР» [594], «Торжество історичної справедливості. Закономірність воз'єднання західноукраїнських

земель в єдиній Українській Радянській державі» [897], «За щастя оновленої землі: Нариси історії колгоспного селянства західних областей УРСР. 1939–1979» [570], «Розквіт народної освіти в західних областях України» [849], «Місто і село: Подолання суттєвих відмінностей» [764] та ін. Перелічені праці написано на основі тенденційних марксистсько-ленінських методологічних підходів. Висвітлювали досліджувані проблеми, залучаючи широке коло різноманітних за своїм походженням джерел. Звертали увагу й на економічне, соціокультурне становище в західноукраїнських областях в контексті політики СРСР. У 70 – середині 80-х рр. ХХ ст. вийшли друком такі узагальнювальні праці: восьмитомна «Історія Української РСР» [593], «Радянська інтелігенція. Короткий нарис історії (1917–1975 рр.)» [876], «Проблеми історії радянського селянства» [836] та ін.

На особливу увагу заслуговує тритомна «Історія народного господарства Української РСР» [590; 591], в якій комплексно проаналізовано історію розвитку провідних галузей господарства республіки. Окремі матеріали присвячено західноукраїнському регіону, але це не дає цілісного уявлення про господарський комплекс західного регіону. Автори видання, узагальнивши значний фактичний матеріал, успіхи в економіці й соціальній сфері пов'язують лише з політикою КПРС, а кризові явища в економіці ще замовчують.

Економічне життя республіки проаналізовано в роботах І. Старовойтенка «Народне господарство УРСР у десятій п'ятирічці» [883] та авторського колективу В. Найденова, А. Шиляєвої, Н. Гребенченко «Дев'ята п'ятирічка: досягнення економіки розвиненого соціалізму. На матеріалах Української РСР» [773]. Головну увагу звернено на зіставлення показників темпів економічного зростання, виробництва основних продуктів промисловості. У колективній праці «Українські Карпати. Економіка» [906] М. Долішній, С. Злупко, С. Писаренко і Г. Ковальчак «Економічний розвиток західноукраїнських земель» [626] досліджують вузлові проблеми розвитку економіки регіону. У своїх монографіях і наукових статтях Л. Витрук [482], І. Лобода [696], І. Лукінов [697], А. Нестеренко [784] роблять спробу звернути увагу на «окремі недоліки», однак не торкаються основ суспільно-політичних відносин.

Особливе місце посіли фото путівники обласних центрів західних областей УРСР. Так, «Тернопіль: Що? Де? Як? Фото путівник» [894] не позбавлений і деяких недоліків. Зокрема, розділ «Заводів і фабрик перегук» зовсім «знелюднений». Як вказують Р. Матейко і Я. Хома: «Не названо жодного прізвища провідних тернопільських учених, активних громадських лекторів, раціоналізаторів, винахідників, наставників молоді. Шкода, що поза увагою авторів фактично залишалися труднощі, недоліки, деформації у розвитку економіки, соціальної, політичної та духовної сфери м. Тернополя» [749].

Дослідник історико-демографічних процесів С. Копчак у праці «Населення українського Прикарпаття» [636] аналізує радянські і дорадянські економічні та історичні дослідження вітчизняних і зарубіжних авторів, дані офіційної австрійської і польської статистики, а також архівні матеріали. У праці вивчено динаміку і структуру (статеву-вікову, шлюбну, етнічну, соціально-професійну) населення, його природний та механічний рух, територіальні особливості цих процесів. Роботу дослідника продовжили В. Мойсеєнко і М. Романюк [637], В. Наулко [781] та ін.

З другої половини 80-х років минулого століття й до початку 1990-х років, у період так званої горбачовської перебудови, в українській історіографії посилюється критичний погляд на реальний соціалізм. Розширений доступ до архівних фондів, відкриття спецховищ дозволило вченим інтенсивно заповнювати «білі плями» історії. У численних наукових розвідках робили спробу переоцінити економічну і соціальну політику комуністичної партії та радянського уряду. Серед новаторських публікацій слід виокремити праці С. Павлюка «Традиційне хліборобство України: агротехнічний аспект» [804], П. Панченка і В. Чишка «Українське село на шляхах науково-технічного прогресу: досягнення і прорахунки (60 – 80-ті роки)» [810], Г. Сургая «Сільське господарство України: уроки минулого і сучасний аграрний курс» [886]. Значний фактологічний матеріал про зміни економічних відносин села у 80-х роках ХХ ст. зосереджено в публікаціях і докторських дисертаціях В. Шкварця «КПРС і колгоспна демократія: досвід, проблеми, уроки (1965–1985 рр.). На матеріалах України»

(1989), Г. Морія «Аграрна політика КПРС: досвід, проблеми її здійснення на Україні в 1965–1985 рр.» (1991), О. Бондарчука «Агропромислова інтеграція на Україні в 70 – 80-ті роки (суспільно-політичні аспекти)» (1992), В. Михайлюка «Суспільно-політичний та соціально-економічний розвиток українського села в 70-х – на початку 90-х рр.» (1993) та ін.

Специфіку реформування соціалістичної системи СРСР та складнощі перехідного періоду розглядали в працях Л. Абалкіна «Невикористаний шанс – півтора року в уряді» [422] і «Політична економія соціалізму – теоретична основа економічної політики КПРС» [421], Д. Валового «Економіка: Погляди різних років (становлення, розвиток і перебудова господарського механізму)» [470], Т. Душанича і Й. Душанича «Економіка перехідного періоду» [551], Є. Зубкова «Світ думок радянської людини» [582] Г. Шмельова «Підсобне сільськогосподарське виробництво населення» [931]. Згадані роботи не вичерпують перелік праць, які стосуються різних аспектів досліджуваних нами проблем.

З кінця 1980-х років відбувається становлення нової наукової дисципліни – спеціальної екології, що розвивалася на перехресті технічних, гуманітарних та природничих дисциплін. Радянський еколог М. Лемешев відзначав, що беззмістовний та «розорювальний підхід» в економіці зумовили порушення балансу в природі та забруднення навколишнього середовища, загальний дефіцит товарів споживання для народу, ріст захворюваності і смертності людей та зниження їхнього життєвого рівня [694, с. 65].

В Українській РСР проблеми вироблення базових підходів до вивчення соціально-екологічних явищ вивчали К. Ситник і Г. Ількун. Вітчизняний науковець Ю. Гумен узагальнює: «Необхідність історичного підходу в контексті вивчення кризових екологічних явищ, пов'язаних із динамічним техногенним впливом на навколишнє середовище, постала вже на початку 1990-х років в українській історіографії. Адже техногенна діяльність давно вийшла за межі природних репродуктивних можливостей, і тепер людство лише шляхом самоосмислення та зміни усталених стереотипів зможе допомогти у ліквідації заподіяної природі шкоди та в пошуку шляхів самозбереження. В результаті

екологія, як наука природничого характеру, не може задовольнити широкого суспільного інтересу, а тим більше проаналізувати в повному обсязі взаємозв'язок людини, як істоти соціальної із закономірностями розвитку природи та природними катаклізмами» [519, с. 21].

У радянські часи цивілізаційний підхід осмислення історичного минулого гостро розкритикували й замінили формаційним з партійно-класовою інтерпретацією подій і фактів. Історичну науку в тиснуто в «прокрустове ложе» партійних догм і покликано всіляко вихваляти політику компартії. В її основу покладено марксистсько-ленінську конструкцію суспільного розвитку в поєднанні з великоросійськими цінностями. Поступово розгортався процес переосмислення історичного минулого, вільний від політичного та ідеологічного контролю. Учені переходили на нові теоретико-методологічні позиції, долаючи усталені схеми й стереотипи.

У контексті цивілізаційного осягнення постала проблема відновлення державної незалежності України, реформування економіки, трансформаційні соціокультурні процеси, збереження духовності, інтеграція в європейські та світові структури. З відновленням суверенітету України склалася принципово нова ситуація в історіографії. Її визначальними рисами стали засвоєння цивілізаційного трактування історичного процесу, адекватне осмислення історії України та зарубіжних країн. Демократизація суспільства сприяла інтеграції української історіографії до світового історіографічного простору. Свідченням цього є видання праць В. Барана [446], І. Бойченка [459], М. Брайчевського [462], М. Горелова [504], Я. Грицака [508], О. Гордуновського [506], В. Даниленка [535], І. Довжука [546], Л. Зашкільняка [568; 569], І. Зуляка [583], Я. Калакури [611], Г. Касьянова [615], І. Колесник [631; 632], К. Кондратюка [634], В. Космини [640], В. Коцура [641], О. Красівського [648; 649], М. Кугутяка [656], С. Кульчицького [661–663], В. Литвина [674–676], М. Литвина [677; 678], О. Лисенка [679], М. Михальченка [758–760], О. Моці [767], В. Нечитайла [785], Ю. Павленка [802], А. Портнова [828], В. Потульницького [829; 830], І. Райківського [839], О. Рафальського [840], О. Рєнта [842–844], О. Рубльова

[852], А. Саржана [856], В. Смолія [873; 874], О. Удада [902] та ін. Вказані праці дозволили збагатити теоретико-методологічний інструментарій, уточнити знання про сутність історичного процесу.

У 1990-х роках написано праці, які висвітлюють деякі сегменти розвитку промисловості, сільського господарства, соціальної, духовної сфери в західних областях України. Увагу авторів привертало питання розвитку процесів демократизації та ринкового реформування, аналізу соціальних наслідків господарювання, вирішення завдань продовольчого забезпечення населення та демографічні проблеми [434; 486; 494; 692; 796; 853; 860; 882; 887; 890].

Комплексно дослідив становлення та формування національного руху середини 1980-х – початку 1990-х рр. у контексті відродження української державності Я. Секо [858; 859]. Учений з'ясував історичні передумови його актуалізації як сукупності інтегрально-національного, національно-демократичного та суверен-комуністичного напрямів громадської діяльності. На основі переосмислення наукових здобутків вітчизняної історіографії М. Тиский [896] визначив соціально-політичні передумови виникнення громадсько-політичного об'єднання – Волинської регіональної організації Народного Руху України (НРУ) й основні етапи його формування. Дослідник проаналізував програму, ідейні засади та організаційну структуру НРУ, охарактеризував форми, методи, напрями та наслідки його діяльності в боротьбі за незалежність України та демократизацію суспільства.

Принципова і чесна, талановита і працьовита дослідниця на ниві філології і мистецтвознавства Н. Кузякіна в останній своїй статті з боєм констатувала: «Наші соціальні батьки пограбували нас у минулі десятиліття подвійно. Вони підготували економічний розлад країни... Вони пограбували нас і духовно. Зробили жебраками і невігласами.. Хто відшкодує наші інтелектуальні, наукові втрати? Ніхто..» [779, с. 515].

Реформування економіки, трансформаційні процеси в селянському укладі в західноукраїнських областях, проблеми соціально-економічного розвитку сільських територій, уроки становлення Української держави стали предметом

висвітлення в кількох монографічних видань науковців регіону, переважно економічного спрямування [444; 445; 483; 549; 553; 562; 565; 610; 647; 669; 794; 795; 803; 837; 868; 922; 940]. Рекомендації щодо перспектив подальшого розвитку базуються на певних історичних закономірностях. Без знання історії економічне життя – це набір дискретних станів, а результати соціального поступу розглядають поза реальним розвитком. Вивчення конкретно-історичних аспектів економіки збагачує суспільство досвідом у вирішенні господарських проблем, допомагає прогнозувати їхнє наукове розв’язання.

Суспільно-політичні та соціально-економічні процеси, що відбувалися на західноукраїнських землях у другій половині ХХ ст. в контексті загальнореспубліканських процесів, охарактеризовано в дослідженнях С. Бондаренка [461], Ю. Войцехівського [489], О. Добржанського, Ю. Макара, О. Масана [545], Л. Капітан [613], О. Малярчука [705–744], І. Рибачака [847], М. Сеньківа [862], В. Старки [879] та ін. У вказаних працях дослідники аналізують документи центральних партійних, господарських, радянських органів влади й управління України, місцевих партійних комітетів, Рад депутатів трудящих, а також великий масив матеріалів з архівних фондів Російської Федерації. У цьому контексті значне місце в історіографії теми дослідження посідають монографії С. Падалки «Українське село в контексті політики тоталітарної держави (60 – 80-ті рр. ХХ ст.)» (2003), Г. Кривчика «Українське село під владою номенклатури (60 – 80-ті рр. ХХ ст.)» (2001), В. Клапчука «Корисні копалини Галичини: видобування та переробка» (2013) та колективна робота П. Панченка, В. Славова, В. Марчука «Аграрна історія України» (1996).

Історію Української РСР другої половини ХХ ст. охарактеризували в монографіях В. Баран «Україна: новітня історія (1945–1991 рр.)» [446], В. Даниленко «Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.)» [535], О. Долженков «Тоталітаризм в Україні: проблеми формування та трансформації» [547], В. Литвин «Україна у другому повоєнному десятилітті (1956–1965)» [675] та ін. Учені розглядають проблеми одержавлення та ідеологізацію всього

суспільного життя, проблеми статусу України в СРСР, її взаємовідносини з Москвою.

В українській нафтогазовій (лісівничій, хімічній) науці виділяються три етапи розвитку, що зумовлені не тільки потребами промисловості, загальним рівнем науки і техніки, але насамперед політичним становищем в Україні. Перший, початковий етап пов'язаний зі становленням нафтогазової, хімічної і деревообробної промисловості взагалі і специфікою діяльності в умовах австрійського, а потім – польського державного устрою на українських землях. Австрійський період був досить сприятливим для праці українських дослідників. Проте і в цей період, як і в наступний, роботу вели в інтересах панівної держави, а українські автори набували слави як австрійські або польські вчені. Другий етап був досить тривалим, з 1939 р. до 1991 р., відзначався виникненням багатьох наукових установ, шкіл і напрямків. Характерною рисою було входження української нафтогазової та інших наук до складу радянської (російської). Усі головні наукові центри, які скеровували напрямки досліджень і використовували їх основні результати, були розташовані в Москві та Ленінграді. Лауреатами Ленінської премії були такі українські вчені-нафтовики: М. Балуховський, С. Воробйов, М. Горев, І. Літвінов, Л. Палець, С. Черпак. Державну премію Української РСР присуджували О. Богайцю, С. Вітрику, Й. Головацькому, В. Глушку, В. Дем'янчуку, Г. Доленку, Л. Курилюку, Я. Кульчицькому та ін. [903 с. 9]. Третій етап розпочався зі встановленням української державності.

Протягом періоду незалежності України виходять такі узагальнюючі праці: «Нафта і газ Прикарпаття» [953], «Історія газової промисловості України у спогадах сучасників» [603], «Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. Імена славних сучасників» [584], «Україна: 20 років незалежності» [905] та ін. У колективній праці «Українська нафтогазова наука. 1899–1999» [903] коротко висвітлено сторічну історію української нафтогазової науки, основні етапи її розвитку, віддано шану видатним постатям нафтової науки минулого, накреслено напрямки її розвитку в майбутньому. Патріарх нафтогазової промисловості І. Діяк [812], вчені М. Стасів [880], Р. Мисьович

[756], О. Овчаренко [790] у своїх публікаціях висвітлюють процес становлення і розвитку цих галузей у 60 – 80-х роках ХХ ст.

Перед лісівничою наукою України постала низка актуальних завдань, пов'язаних із вирішенням питань щодо збільшення лісної території до оптимального рівня, підвищення продуктивності та поліпшення якісного складу лісових насаджень, нарощування природоохоронного потенціалу лісів і збереження їх біорізноманіття, підвищення біологічної стійкості лісових екосистем до впливу негативних факторів середовища, впровадження природозбережних технологій лісозаготівель, опрацювання методів раціонального використання лісових ресурсів. Лісівнича наука в Україні пройшла тривалі і складні етапи становлення та формування. Вагомий внесок у її розвиток зробили відомі українські вчені Г. Висоцький [484], Д. Воробйов [492], С. Генсірук [498], З. Герушинський [499], М. Голубець [500], І. Калуцький [615], Д. Лавриненко [668], П. Пастернак [811], П. Погребняк [823] та ін.

Унікальний мінералогічний склад руд Прикарпатського родовища був єдиною в країні сировинною базою для отримання безхлорних добрив, технологія комплексного перероблення яких не мала аналогів у СРСР. Питання удосконалення технології комплексного перероблення полі мінеральних калійних руд Прикарпаття досліджував Всесоюзний науково-дослідний і проектний інститут галургії (Ленінград) і його Калуська науково-дослідна лабораторія (згодом філіал). Науковці та співробітники п'яти лабораторій філіалу, його секторів і творчих груп вивчали видобування і перероблення полі мінеральних руд, розробляли наукові рекомендації для Калуського хіміко-металургійного комбінату та інших споріднених підприємств. Учені допомагали швидше освоювати виробничі потужності, впроваджувати нову техніку, удосконалювати технологічні процеси [698; 889].

На початку ХХІ століття написано наукові праці, які з позицій нових історичних підходів і трактувань розглядали питання розвитку економіки України. Слід віддати належне авторам, які розглядають економічні перетворення з урахуванням історичних передумов, що склалися в контексті державотворчих

процесів в Україні. Це науковий доробок Г. Кривчика [652; 653], В. Михайлюка [757], О. Мороза [766], С. Падалки [805–807] – результат багаторічних наукових пошуків, опрацювання численних історичних джерел і праць своїх попередників. Залучення численного комплексу історіографічних й інших матеріалів дозволило простежити трансформацію культури і соціальної поведінки селянства України. Особливо важливе місце в сучасній історіографії посідають такі фундаментальні дослідження вітчизняних науковців-аграрників та економістів: «Історія українського селянства» [595], «Новітня аграрна історія України» [562], «Аграрна історія України» [610], «Економічна історія України і світу» [669]. Колективи науковців намагаються комплексно відтворити історію розвитку промисловості, сільського господарства.

Соціально-економічні процеси в Українській РСР і деяких її областях у досліджуваній період розглядають у низці дисертаційних робіт Р. Вепрів [479], Д. Гусак [521], С. Давидович [526], О. Кузнєцов [657], Т. Куцаєва [665], О. Мазур [701], О. Михальчук [761], Л. Полякова [825], І. Савицька [854], А. Серєда [865], І. Субботіна [885] та ін.

В історичному аспекті дослідники розкрили динаміку змін в агропромисловому комплексі у процесі реформування форм власності та господарювання, утвердження нових організаційно-виробничих структур у сільському господарстві на сучасному етапі. Суть, напрями, етапи, наслідки реформ в аграрному секторі економіки України проаналізовано у працях С. Живори [558], Н. Жулканич [559], М. Зизи [577], М. Лендел [695], В. Нечитайла [786] та ін. У радянську добу аграрна політика закріплювала монопольне право держави володіти та розпоряджатися засобами матеріального виробництва, що впливало на форми виробничих відносин. Досліджено нові виробничі відносини в аграрному секторі економіки та їх вплив на зміну соціально-професійного складу працівників і розвиток інфраструктури у сільській місцевості. Науковці проаналізували особливості радикального реформування аграрного сектора у 1990-х рр. Встановлено зміни, що відбулися у формах власності та господарювання, висвітлено створення нових організаційно-

виробничих структур і соціальних груп (фермерів, орендарів, найманих робітників), утвердження приватної власності та набуття селянами статусу сільськогосподарського товаровиробника.

Нове явище для вітчизняної наукової думки – вивчення сільських територій в їх багатогранності зв'язків (історичних, соціальних, господарських, територіальних). Одним із перших обґрунтував академік Національної академії аграрних наук України В. Юрчишин, який відзначив, що «сільська територія у сучасному розумінні являє собою складну і багатофункціональну природу, соціально-економічну й виробничо-господарську структуру та характеризується сукупністю властивих кожній з них особливостей: площею земельних угідь, на яких вона розміщена; чисельністю тих, хто проживає, і зайнятих у виробництві чи обслуговуванні людей; обсягами і структурою виробництва; розвитком соціальної й виробничої інфраструктури; формою зайнятості тих, хто проживає на ній, та іншими рисами» [940, с. 7].

Група науковців Національного наукового центру Інституту аграрної економіки вивчають сільську територію за «територіальною ознакою», тобто фізичною площею землі, яка містить одне чи кілька сільських поселень. Так, Г. Черевко, І. Черевко підкреслюють, що «сільська територія – це територія, розташована поза межами міських поселень, з її природними і антропогенними ландшафтами та сільськими поселеннями» [922, с. 58]. Сільська територія «ідентифікована за геопросторовою ознакою та адміністративною підпорядкованістю територія, – стверджує І. Залуцький, – адміністративно-територіального утворення з відповідною структурою, умовами, ресурсами, властивостями та характеристиками» [565, с. 38]. Територіальний підхід розвиває О. Павлов і розглядає сільські території як гетерогенні за своєю структурною будовою соціально-просторові утворення, що складаються з поселень, населення, виробничих комплексів, інфраструктури, земель сільськогосподарського й іншого призначення, природного середовища [803, с. 110]. Науковець-економіст І. Баланюк наголошує на необхідності розвитку всіх функцій сільських територій: економічної, демографічної, історико-культурної, управлінської, природоохоронної та інших [445, с. 24–25].

Подолання труднощів історичного минулого пов'язане з перебуванням України у складі СРСР. Провідне місце посіли екологічні проблеми. Незадовільний екологічний стан усєї території держави викликано не лише найбільшою у світі техногенною катастрофою – аварією на Чорнобильській атомній станції у квітні 1986 р., а й «інтенсивною індустріалізацією» та «урбанізацією». Повне перепрофілювання економіки та розміщення продуктивних сил зумовило зростання техногенного впливу на довкілля. У другій половині ХХ ст. у західному регіоні України відбувся докорінний злам усталеного соціально-економічного життя. Партійно-радянська влада протягом короткого часу здійснила «соціалістичні перетворення», а соціальний прогрес розглядали лише як засіб у досягненні поставленої мети. Низку проблем, що стосувалися охорони навколишнього середовища, безпеки життя населення, ігнорували. Актуальності набуває міждисциплінарне комплексне оцінювання досліджуваних явищ і процесів.

Еколого-соціальну політику у процесі здійснення реформ в історичному контексті проаналізували М. Болотський [460], Ю. Гумен [518; 519], Р. Чигур [921] та ін. Дослідники охарактеризували передумови погіршення екологічної ситуації в Україні, зокрема в західноукраїнських областях. Дослідження присвячено стану екології в Україні і пошуку найбільш оптимальних методів для його покращення з обов'язковим врахуванням соціального аспекту. Запропоновано тезу, що екологічний чинник – це головний фактор, що визначає буття людини, є домінантним, але одночасно підпорядкований самій людині (соціуму). Розкрито динаміку змін у правовому полі щодо дотримання екологічних вимог та рівень соціального спрямування під час реалізації земельної реформи.

У вивчення соціально-екологічних проблем зробив значний внесок український вчений С. Васюта. Дослідник запропонував метод вивчення екологічної проблематики шляхом створення міждисциплінарної системи аналізу кризових явищ. Вагома подія в становленні української історико-екологічної школи – вихід монографії «Радянський екоцид в Україні: історичні витоки та

труднощі подолання» [473]. Розвиток екологічного руху проаналізовано у праці М. Алексієвець «Екологічний рух в Україні» [435]. Проаналізовано теоретико-методологічні принципи політологічних досліджень екологічних проблем у світлі новітніх розроблень екологічної безпеки держави в монографії О. Васюти «Проблеми екологічної стратегії України в контексті глобального розвитку» [474].

Великий масив в історіографії проблеми становлять публікації, автори яких досліджували церковно-державні відносини, історію Греко-католицької церкви. До них належать наукові розробки І. Андрухів [441], І. Гнипа [515], Р. Делятинського [542], О. Єгрешія [557], А. Кліша [624], В. Марчука [747], В. Остап'яка [800], І. Пилипіва [814], О. Реєнта і О. Лисенка [844] та ін. Автори цих праць на основі вивчення значної за обсягом джерельної бази доводять важливість ролі ГКЦ та її духовенства в процесі формування національної ідентичності українського населення, збереження духовної спадщини нації.

Особливу значущість мають праці Г. Білавич і Б. Савчука [450], В. Качкана [619], О. Когут [628], М. Коломийця [633], М. Мамчака [746], М. Ониськів [801], Я. Пащака [813], В. Старки [879], О. Тебешевської [892], І. Тиміва [586], М. Хавлюка [912] та ін., присвячені культурно-освітнім процесам, що відбувалися на західних землях України.

Отже, наукова модель національної історії наблизилася до реалій і повноцінно увійшла в цивілізаційний поступ людства. Проте аналіз історіографії дозволяє віднести до загальної тенденції, по-перше, зростання зацікавленості науковців не тільки до традиційної аграрної тематики, а й до інших галузей; по-друге, переважання серед цих видань праць із економічних аспектів розвитку сільського господарства та промисловості.

Третю групу в історіографії проблеми становлять наукові роботи зарубіжних учених, перш за все – дослідження представників української діаспори. Завдяки українській діаспорі за умов радянського тоталітаризму та ізоляції від світу наука зуміла зберегти певну самобутність, «тяглість традиції» національно-державницьких устремлінь. Праці відзначаються як методологічними підходами, так і високим

теоретичним рівнем. На відміну від радянських учених, історики діаспори, не маючи доступу до архівних матеріалів, використовуючи цивілізаційний підхід, повніше осягнули самотність української історичної думки. Дослідники могли вільно користуватися зарубіжною історіографією, історіософією гуманізму, просвітництва, романтизму, позитивізму, постмодерну та інших течій.

Багатий матеріал з історії України досліджуваного періоду порушено в наукових розвідках Л. Винара [481], В. Кубійовича [655], І. Лисяка-Рудницького [672], І. Майстренка [907] та ін. Науковець В. Голубничий заперечував вживання терміна «колоніалізм» стосовно радянської України. Історик-економіст доводив наявність економічної нерівності в СРСР. У доповіді «Ефективність територіального розміщення в радянській економіці» професор визнавав великі досягнення в Українській РСР, але заявив, що «вирівнювання рівня соціально-економічного розвитку серед радянських національностей – основний принцип ленінської національної політики – залишається недосяжною метою» [907, с. 98–99]. Президент України Л. Кучма аргументував, що «не колонією намагалась зробити Росія «Малороссію», вона намагалась зробити її частиною себе – ось у чому суть зусилля Москви, а згодом Петербурга на українському напрямку!» [666, с. 142].

У статті «Чи вийде сільське господарство СРСР із кризи?» І. Майстренко аргументує, що «радянська економіка побудована на нещадній експлуатації державою сільського господарства, спочатку індивідуального селянського, а тепер колгоспного і радгоспного». Цю експлуатацію дослідник справедливо зауважує у «високих цінах на техніку і низьких на сільськогосподарську продукцію, яку село здає державі» [907, с. 86].

Г. Приходько («Українська видавнича спілка» у Лондоні) у статті «Економічний гарант демократії» дає характеристику «нової спільноти» – «радянської людини» («совка»): «Нинішній стан суспільства, поява соціально-психологічного феномена Гомо Советікус, тобто масового, лінивого, невігласного, заляканого обивателя, байдужого до громадських справ, до долі своєї нації, аморального феномена, який зрікається своєї мови, паплюжить

історію свого народу, людини, яка нездатна до існування в множинному суспільстві, яка позбавлена волі вибору, ризику, самопожертви, – поява цього чудовиська стала можливою тому, що свого часу була проведена селекція суспільства якраз за ознаками моралі та ділових якостей, а разом з тим була знищена приватна власність, яка спроможна спонукати людину до самоудосконалення. Комуністична влада знищувала приватну власність, як виходячи з ідеологічної доктрини про побудову безкласового суспільства, так із міркувань усунення економічного ґрунту опозиції. Дійсно, знищивши приватну власність, здійснивши експропріацію майна й капіталів, влада позбавила опозицію фінансової підтримки. Тоталітарія в СРСР стала можливою саме через одержавлення власності» [835, с. 668].

Уже згадуваний досвідчений «працівник-історик» із штату розвідки КДБ СРСР В. Чернявський (В. Чередниченко) в одній зі своїх праць «Націоналізм проти нації» пише: «Антирадянська пропаганда заповнює сторінки всіх націоналістичних газет, журналів, книжок, програми радіо. Особливо відзначається наклепами на Радянський Союз та Радянську Україну щоденна українська газета, що виходить у США під претензійною назвою «Свобода»... Не відстають від «Свободи» такі газети і журнали, як «Шлях перемоги» в Мюнхені, «Гомін України» в Торонто, «Вісник», «Америка» і «Народна воля» – у США та багато інших видань. Нещодавно націоналісти активно збирали кошти на створення багатотомної так званої «Історії української революції». Її видання за твердженням націоналістів, має нібито «особливе» значення, оскільки в Радянському Союзі з нагоди 50-річчя Великого Жовтня вийшло багато праць з історії України. Побоюючись, що радянські видання «заллють цілий світ», опиняться в наукових закладах і, таким чином, можуть стати джерелом і для буржуазних науковців, націоналісти поспішають підсунути їм свій твір – плід фальсифікації та брехні... В антикомуністичній діяльності націоналістів значна увага приділялася і відзначенню 25-річчя УПА. Почалося видання «історії» УПА українською і англійською мовами, популяризувалися матеріали про неї в українській націоналістичній та іншомовній пресі, організовувалися відповідні

радіопередачі для України, конкурс на літературні і мистецькі твори...» [923, с. 184–185].

Радянську добу характеризує Р. Шпорлюк [933]. Інтерпретуючи радянський тоталітарний режим, учений робить теоретичні висновки крізь призму історичного досвіду становлення, розвитку і взаємодії східноєвропейських націй та держав, передусім України, Польщі, Білорусі й Росії. Автор не належав до школи класичної «советології», яка викривала радянську систему, формуючи негативний «образ комунізму». Це дозволяло історикові уникати крайностей в оцінках.

Сучасні історики Росії зробили чималий вклад в історіографію проблеми. Заслужують на увагу праці дослідників, які докладно висвітлили суспільне життя СРСР. Радянську епоху змальовують праці Д. Валового [470], Д. Волкогонова [490], І. Волкова [491], В. Жухрая [561], І. Зеленіна [573; 574], В. Земського [575], І. Земцова [576], В. Кожінова [629], Р. Піхої [816] та багатьох ін. Роботи дослідників написано на основі великої джерельної бази, використано неопубліковані документи російських архівів. Історики проаналізували природу, суть і наслідки командно-адміністративної системи управління. Матеріал із історії України в цих працях незначний, але розкрито витoki тоталітарної системи. Згадані роботи не вичерпують перелік праць, які стосуються різних аспектів досліджуваних проблем.

Польська дослідниця історіографії Е. Доманська простежує розвиток теорії знання про минуле від середини ХХ ст. до початку ХХІ ст. на тлі загальних змін у західній гуманітаристиці. Авторка критично аналізує постмодерністський виклик історіописанню і розглядає становище історіографії після постмодернізму, пропонує власний рецепт виходу зі ситуації неспіввимірності результатів досліджень із дійсністю та суспільними очікуваннями. Концепція практичної методології покликана повернути історії її традиційну привілейовану позицію в гуманітаристиці й вказує, як будувати теорії знизу [548].

В останнє десятиріччя з'явилося багато праць польських дослідників, які цікавилися «східними кресами». Аналізуючи праці польських істориків, на

категоріально-понятійному рівні простежуємо діаметрально протилежні «принципи історизму». У роботі Я. Ібужевського «Креси» правобережну Україну названо «втраченими кресами», а Галичину – «одвічними польськими землями, які зараз перебувають у складі іншої держави» [949, с. 101]. Багатий і різноплановий матеріал із історії України містять праці В. Бонусяка [945], А. Гловацького [947], Ч. Гжеляка [946], А. Кноровського [950] та ін.

Історію Європи не можна відтворити в усій її сукупності, не опираючись на історію України. Проте її минуле лише побіжно висвітлено у східноєвропейських дослідженнях Н. Дейвіса «Європа: Історія» [541]. У передостанньому 28 розділі праці «Європа поділена, 1949–1989 рр.» і завершальному («Європа 1992 р.») дослідник розглядає події 1989–1991 рр. і розпад Радянського Союзу, не дотримуючись пріоритетів «союзницької схеми історії». Політичний досвід демократій різюче відрізнявся від радянської дійсності, що часто вело до хибних висновків західних політологів та істориків. Західні концепції та термінологію не завжди можна застосовувати для характеристики політичної системи та економічної політики в СРСР. Ціла низка упереджень, як-от: «надміру роздутий комуністичний ідол важкої промисловості й далі продукував непотрібні залізо, сталь та найпростіші хімікалії», «всі найважливіші сектори цивільної економіки були страшенно занедбані», «радянське сільське господарство виробляло величезні кількості низькосортних продуктів, проте було неспроможне доставити їх до родинного столу», «сфера обслуговування взагалі тільки народжувалася» [541, с. 1132–1133] – лише поверхово змальовують радянську дійсність та не підкріплені відповідним джерельним матеріалом. Однак ми погоджуємося з висновком, що ««розвинений соціалізм» був, за європейськими стандартами, вкрай нерозвиненим» [541, с. 1131].

Глибоким аналізом суспільно-політичних процесів в широкому міжнародному контексті відзначаються праці західних дослідників, зокрема Дж. Армстронга, Ж. Башлера, Б. Вегнера, Д. Гелда, Я. Гросса, Д. Голдблатта, С. Залози, Д. Марплза, Дж. Санфорда та ін. Соціологічні проблеми суспільних трансформацій, кардинальне переосмислення історичного минулого, проблеми

соціальної адаптації порушено у працях лауреата Нобелівської премії австрійського економіста Ф. Хайєка «Дорога до рабства» [913]. Науковець досліджує два альтернативні способи організації соціального життя – ринковий устрій і централізоване управління.

Науковцям-історикам необхідно зосередити свої зусилля як на вивченні формування науково-технічного потенціалу, так і на проблемах використання трудових ресурсів, нових тенденцій в соціально-історичному контексті. Новим напрямком досліджень української історичної науки є історичне усвідомлення соціально-екологічних процесів. На своїх дослідників чекають суперечливі явища техногенного впливу на навколишнє середовище, урбоекологічні проблеми регіону.

Аналіз наукових розробок, зокрема присвячених соціально-економічним процесам західного регіону Української РСР свідчить, що проблема залишається недостатньо дослідженою. Переважній частині праць радянського періоду притаманний схематичний підхід до аналізування складних і суперечливих процесів. Зважаючи на певну наукову цінність цих видань, вважаємо за доцільне наголосити на їх пропагандистській спрямованості.

Сьогодні немає спеціальних, комплексних історичних досліджень соціально-економічних процесів у західному регіоні України у другій половині 60-х – початку 90-х років ХХ ст. Поза увагою істориків залишилося широке коло проблем, результатів та особливостей здійснених економічних реформ, технічне облаштування усталеної нафтогазової промисловості регіону, розвиток і модернізація хімічної галузі, роль науково-технічного потенціалу, вивчення соціальних аспектів у досліджуваній період. Спеціальних досліджень вітчизняних учених із розвитку нафтогазової промисловості, енергетики, машинобудування, інфраструктури міста, змін на ринку трудових ресурсів в Україні ще дуже мало. Дещо більше праць – з аграрної історії, становлення лісівничої науки, побутового комплексу села.

Цивілізаційне пізнання української історіографії дозволило інтегрувати кращі надбання різних періодів на Заході й Сході, у центрі України та за її

межами в єдину національну історіографію. Сьогодні історіографічний простір заповнений найрізноманітнішими науковими доктринами і концепціями, плюралістичними думками і поглядами, які конкурують між собою. Цей досвід необхідно засвоювати й адаптувати до умов національної історичної традиції на засадах соборності. «Під соборністю української історіографії, – зазначають Я. Калакура і Л. Алексієвець, – розуміють такий стан, коли в єдиний потік зливаються провідні течії, напрями історичної думки, консолідується її представники навколо високих ідеалів української та державницької ідеї з метою глибокого, об'єктивного, всебічного й правильного дослідження та висвітлення вітчизняної та зарубіжної історії, коли солідаризуються й акумулюються здобутки різних поколінь української історіографії, синтезуються їх наукові праці. Соборність – не арифметична сукупність істориків і їх надбань, а нова ціннісна категорія, нова якість національної історіографії» [436, с. 241–242].

1.2. Джерела

Для істориків завжди актуальними є знання про джерела, їх достовірність і ефективність використання. Протягом останніх двох десятиліть побачила світ значна кількість публікацій із документознавства. Монографія В. Бездрабко «Документознавство в Україні: інституціоналізація та сучасний розвиток» [453] аналізує всі напрямки розвитку науки. Це фундаментальне дослідження – праця, яка суттєво доповнює парадигми історичного студіювання документознавства в новому прочитанні й осмисленні його як процесу пізнання. «Першим оприлюдненим авторським продуктом докладного аналізу змісту документознавства і перспектив його розвитку став підручник Н. Кушнарєнко «Документознавство», що витримав сім перевидань» [667; 452, с. 166]. У його концепції об'єктом документознавства як науки є комплексне вивчення документа – системного об'єкта, спеціально створеного для зберігання і розповсюдження (передачі) інформації у просторі і часі [452, с. 152].

Дослідження наукових проблем вимагає залучення широкого кола історичних джерел, різних за походженням та інформаційним наповненням,

достовірністю та повнотою. На основі загально визнаного принципу розподілу за походженням виділено окремі умовні різновидові археографічні групи.

Перша група репрезентована законодавчими актами, насамперед Конституцією СРСР [367] і Конституцією УРСР [368]. Постанови, директиви, резолюції, рішення радянського керівництва, оприлюднені в різноманітних збірках, щорічниках, довідниках, періодичних виданнях [341–344; 349–355] та ін. Офіційний курс радянського керівництва та його політику в різних сферах життя суспільства відображають тематичні законодавчі акти «Законодавство про боротьбу з пияцтвом і алкоголізмом» [346], «Законодавство про житлово-комунальне господарство» [347], «Законодавство про релігійні культури» [348] та ін.

Програма перетворень, яка передбачала докорінну перебудову організаційних структур, форм і стилю діяльності органів управління проголошена Верховною Радою СРСР 30 червня 1987 р. – закон «Про державне підприємство» [353]. Реалізація генеральної схеми управління народним господарством республіки забезпечувала організаційні основи для переходу від командно-адміністративних до економічних методів управління. Підприємства мали право укладати контракти зі своїми споживачами і постачальниками, встановлювати прямі зв'язки без посередництва Держплану. 15 квітня 1989 р. на основі розглянутих пропозицій та зауважень прийнято постанову президії Верховної Ради СРСР «Про проект закону СРСР про якість продукції та захист прав споживачів», закон «Про якість продукції та захист прав споживачів» [354], а 6 березня 1990 р. – закон «Про власність в СРСР» [355] та ін. Внаслідок реорганізації агропідприємств, колективних та державних господарств розпайовані землі передано селянам – постанова Верховної Ради України «Про земельну реформу» від 18 грудня 1990 р. [795, с. 48]. Ці документи публікували як окремі видання і в різноманітних збірках. Аналіз законодавчих документів надає можливість визначити головні напрями економічної та соціальної політики держави, засоби і форми, за допомогою яких передбачалося реформування суспільства.

Другу групу джерел становлять програмні та директивні документи політичних партій і громадських об'єднань. Головні постанови партійних органів викладено в багатотомному виданні «Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК» [360–364], «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК» [365], «Комуністична партія України: з'їзди і конференції» [366]. З'їзди, конференції і пленуми були важливими віхами на історичному шляху партії, оскільки «розв'язували» (декларували) кардинальні, стратегічні, тактичні і організаційні питання життя і діяльності партії [371–375]. З точки зору сьогодення вони мають здебільшого пропагандистський характер. Республіканська партійна організація виявляла нестримну компліментарність на адресу вищого партійного керівництва. Суть у тому, що стенограми деяких партійних форумів належно не висвітлювали, а цілу низку документів не публікували.

Однією з «найважливіших віх в житті партії і всього радянського народу» став березневий (1965) пленум ЦК КПРС, який рельєфно окреслив стан економіки, зокрема сільського господарства країни. Січневий і червневий (1987) пленуми ЦК завершили вироблення ідейно-теоретичної позиції перебудови в «основному і головному, конкретної політики на двох ключових напрямках розвитку – демократизації суспільства і радикальної економічної реформи» [366, с. 4]. Тотальна ідеологізація усіх сфер життя в радянську добу потребує критичного порівняльного аналізу, зіставлення рішень, планів з реальними можливостями в їх виконанні.

Третю групу джерел становлять твори лідерів КПРС–КПУ і радянського уряду Ю. Андропова [438], Л. Брежнєва [464–466], М. Горбачова [502; 503], В. Щербицького [939]. Це виступи, промови, статті, книги, підготовлені, як правило, апаратом партійних органів. Видавництво політичної літератури випускало збірники, в яких «надзвичайно глибоко і всебічно», «яскраво і переконливо» зображувало «героїчний шлях», величезні «досягнення», «проблеми і перспективи» на батьківщині Жовтня.

Період, пов'язаний з діяльністю М. Хрущова на посаді першого секретаря ЦК КПРС і голови Ради Міністрів СРСР, в тогочасних історичних роботах іменували «великим десятиліттям». Різні аспекти економічних реформ, ініційованих ним, подавали як блискучі напрацювання, правоту яких підтвердило життя. Якщо раніше спроби оцінити діяльність як М. Хрущова, так і П. Шелеста, який очолював ЦК КПУ з 1963 р. до 1972 р., містилися переважно в закордонних публікаціях, то в добу горбачовської «перебудови», а особливо – з проголошенням незалежності України знаходимо у працях вітчизняних істориків. «Відповідаючи на запитання, чи уособлювали Щербицький і Шелест два різні типи номенклатури, 1-й Президент України, а в минулому функціонер, Леонід Кравчук відповів, що ні: «І той, і той були захисниками існуючого ладу, виступали за зміцнення Радянського Союзу, за перехід до комунізму... Це були люди одного гатунку, тільки Щербицький був, на мою думку, на порядок вищим за людяність і значно легшим у спілкуванні. Шелест був людиною крутою, не дуже любляв дискусії і висловлювався завжди однозначно». Можливо, й був Шелест «крутим», але навіть тодішні інакодумці (наприклад, В'ячеслав Чорновіл, Іван Дзюба, Сергій Параджанов, Віктор Некрасов), відгукувалися про нього стримано і навіть з певною симпатією. Щодо В. Щербицького оцінки інші» [927, с. 137].

Завідувач відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАНУ Ю. Шаповал у своїх дослідженнях про постать П. Шелеста вказує: «До початку 1970-х рр. Л. Брежнєв не протестував проти того, щоб під час засідань політбюро ЦК КПРС відбувалася полеміка, висловлювались критичні думки. Власне, він і потім відкрито не виступав проти цього, але досвідчені «царедворці» швидко зорієнтувалися, що подобається і що не подобається генсеку. Поступово навколо «дорогого Леоніда Ілліча» почала формуватися мовчазна «одностайність». У неї Шелест ніяк не вписувався. І своїм характером, і своїм баченням ролі і місця України «у сузір'ї братніх республік». «Брежнєв, – фіксує у щоденнику Шелест у квітні 1971 р., – зовсім посмілішав,

починає проявляти «вождизм», і збоку все виглядає дуже сміливо, але й сумно. Повторюється все спочатку, за що критикували Хрущова» [927, с. 141].

Певний інтерес викликає книга «Сторінки історії Компартії України: запитання і відповіді» [881]. За характером матеріалів це довідкове видання, в якому науковці намагаються говорити про «білі плями» історії, але уникають дискусій. Однак вони долають застигли схеми і політичні стереотипи. У спеціальних біографічних розвідках і цілій низці відповідей на запитання автори змальовують політичні портрети М. Хрущова, М. Підгорного, П. Шелеста, В. Щербицького та інших керівників, доля яких була пов'язана з Україною. Керівники – це «функціонери», біографія яких є зміною місця проживання і посад. Увагу привертає зміст розділу «Партія і перебудова: проблеми і перші уроки». З позицій панівної партії автори висвітлюють актуальні питання внутрішньо партійного життя, економічної і соціальної політики, аналізують проблеми і завдання.

До четвертої групи джерел увійшло офіційне діловодство органів влади та управління, що зберігається в державних архівах України. Важливе значення для проведеного дослідження мають документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України). У фонді 1 (Центральний Комітет Комуністичної партії України) систематизовано матеріали з'їздів, пленумів ЦК, протоколи політбюро, секретаріату, документи відділів ЦК КПУ, опрацьовано матеріали опису 24 (таємна частина особливого сектору ЦК Компартії України) [1–4]; опису 25 (документи загального відділу ЦК Компартії України – секретна частина) [5–39]; опису 32 (загальний відділ ЦК Компартії України – III сектор) [40–51], опису 76 (промисловий відділ) [52; 53] і 80 (сільськогосподарський відділ) [54; 55].

Документи, зосереджені в цих описах, визначали суть політики радянської держави в західних областях УРСР, а також звітні та інформаційні матеріали, що надходили з регіону до Києва. Зосереджені тут довідки, заяви, звіти міністерств досить повно розкривають роботу, спрямовану на проведення прискореної соціалістичної перебудови регіону та подолання політичного протистояння.

Документи з цих описів дають змогу простежити проведення масово-політичної та ідеологічної роботи, висвітлюють питання підготовки і розподілення керівних партійних, радянських і господарських кадрів.

Відділ оргпартроботи ЦК Компартії України підготував збірник «Комуністична партія України в цифрах на 1 січня 1986 р.» (опис 25, справа 2969). В інформації «для службового користування» наводили дані як про планові показники, так і реальні. Валова продукція сільського господарства в СРСР, союзних республіках усіх категорій господарств (колгоспів, міжгоспів, радгоспів, особистих підсобних господарств), посівна площа зернових, технічних, кормових і баштанних культур, овочів відображалась у звітності, зосередженій в описах 32 (справи 2488–2491) і 80 (справи 1312; 1313). Центр оброблення інформації ЦК КПРС зібрав величезний обсяг інформаційно-довідкового матеріалу про основні показники розвитку сільського господарства в СРСР і союзних республіках у 1966–1988 рр.

У вивченні змісту і напрямків державної політики в промисловості, сільському господарстві, освіті, культурі, охороні здоров'я важливе значення мають документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). У роботі використано низку справ із фонду 1 (Верховна Рада Української РСР) – опис 16 [56–58] і фонду Р–2 (Рада Міністрів Української РСР) – опис 13 [59–64]. Це постанови і листи уряду, протоколи засідань постійних депутатських комісій, пропозиції і зауваження, висловлені депутатами, інформаційні матеріали. У відділах і групах управління справами Ради Міністрів УРСР містяться проекти постанов і розпоряджень, листи і доручення Ради Міністрів СРСР і Ради Міністрів УРСР; листи міністерств і установ, доповідні записки, клопотання та інші документи республіканських міністерств, відомств, організацій та підприємств. Особливе місце посідають листи, скарги та заяви колективів підприємств, організацій і громадян із різноманітних питань роботи установ науки, культури, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення.

У ЦДАВО України проаналізовано документи й матеріали Центрального статистичного управління при Раді Міністрів УРСР (ф. Р-582, описи 9 [65; 66], 13 [67], 24 [68–74]), Міністерства економіки УРСР (ф. 337, опис 3 [75]), Українського національного інформаційного агенства (ф. 5111, опис 1 [76–81]). Здебільшого дані, які подавали у звітах державних установ і організацій, концентрувалися в Центральному статистичному управлінні і не збігалися з опублікованими у пресі. Документи Міністерства житлово-комунального господарства УРСР (ф. 26, опис 4 [82; 83]), Міністерства охорони здоров'я (ф. 342, опис 17 [84–87]), Міністерства культури УРСР (ф. 5116, опис 8 [88–90]) розкривають зміни, що відбулися протягом років радянської влади, а також засвідчують всеосяжний контроль комуністичної партії. Комплект документів цих фондів дав можливість узагальнити політику партії та уряду в контексті соціально-економічних процесів у західному регіоні України.

У центральних архівах України інформація щодо промислового, сільськогосподарського, соціального життя західних областей УРСР розпорошена. Джерельну базу дослідження становлять матеріали державних архівів Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської та Чернівецької областей, які торкаються різних аспектів теми. У роботі використано матеріали місцевих партійних і державних органів з питань промислового і сільськогосподарського, наукового та культурного життя регіону. У них наявне широке коло документів, котрі всебічно висвітлюють політику партії та уряду щодо визначення основних напрямів розвитку областей. Серед найважливіших слід виокремити постанови обласних комітетів КП України і виконкомів обласних Рад депутатів трудящих, стенограми нарад, матеріали перевірок.

Політична ситуація в західних областях України в умовах «холодної війни» була складною. З одного боку, Й. Сталін об'єднав українські землі в кордонах однієї держави, але з іншого, – «ціна», яку було сплачено українцями за соборність, була надмірно високою. Однак сама ідея соборності (національної єдності) не входила в геополітичні плани керівництва СРСР і УРСР. В архівних

матеріалах важко відшукати справу, яка б не мала ідеологічного відбитку часу, тобто за політизованість тогочасного суспільства на клалася на джерельну базу. У Державному архіві Волинської області (ДАВО) опрацьовано справи з об'ємних фондів обласного комітету комуністичної партії України (П-1) [91–98], обласного управління сільського господарства (Р-32) [99–104], відділу у справах релігій Волинської обласної державної адміністрації (Р-393 [105–108]), Волинської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Олени Пчілки (Р-480 [109–111]). Партійний контроль не обминув своєю увагою жодної ділянки суспільно-політичного і соціально-економічного життя західного регіону республіки. Навпаки, ще більшу увагу звертали на західні області, які довго перебували в умовах «буржуазного ладу». Ціла низка документів присвячена боротьбі з релігійним світоглядом та «націоналістичними пережитками». Політична недовіра до місцевого населення як носія національно-визвольних ідей робила політичні зміни у регіоні нереальними. Під постійним і особливим контролем партійних органів та відповідних правоохоронних структур була політична ситуація в західноукраїнському регіоні.

Матеріали Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО) дають підстави стверджувати про намагання місцевих органів влади поліпшити стан справ у гірських і пригірських господарствах. Ціла низка постанов Закарпатського обком КПУ і виконкому обласної Ради депутатів трудящих присвячена заходам з будівництва гідроелектростанцій, створення довгорічних культурних пасовиськ, Гірсько-Карпатської сільськогосподарської дослідної станції, де проводили наради голів колгоспів, секретарів партійних організацій, спеціалістів сільського господарства (ф. П-1 [112–125]). З метою ліквідувати відставання аграрного виробництва в областях започатковували університети та школи передового досвіду для партійно-радянського активу, керівних колгоспних кадрів на базі найкращих господарств. У районах створювали кабінети, а в колгоспах – кімнати передового досвіду. На їх базі вивчали досвід комплексної механізації обробітку та вирощування сільськогосподарських культур, навчали молодих доярок, тваринників (ф. Р-179 [126–130]). Уже в середині 60-х років ХХ ст. порушували

питання щодо надмірного вирубування лісів («лісіння» Карпат) і порушення екологічного балансу, що призводило до великих матеріальних збитків під час затяжних опадів.

У Державному архіві Івано-Франківської області (ДАІФО) опрацьовано фонди обласного комітету комуністичної партії України (П-1 [131–194]), обласного відділу народної освіти (Р-3 [195–198]), обласного управління сільського господарства (Р-6 [199–212]), обласного відділу охорони здоров'я (Р-7 [213–216]), обласного виконавчого комітету Ради народних депутатів (Р-295 [217–241]), Прикарпатського виробничого лісозаготівельного об'єднання «Прикарпатліс» (Р-296 сч [242–246]), Івано-Франківського обласного управління статистики Державного комітету УРСР із статистики (Р-302 сч [247–251]), Івано-Франківського управління будівництва всесоюзного об'єднання «Союзінтербуд» Міністерства будівництва підприємств нафтової і газової промисловості СРСР (ф. 2155 [252–254]), Івано-Франківського заводу автоматичних ліній «Автоливмаш» Міністерства верстатобудівної та інструментальної промисловості СРСР всесоюзного промислового об'єднання з виробництва ливарного обладнання м. Івано-Франківськ (Р-2260 [255–257]). Найбільше труднощів пов'язано з пошуком фактичного матеріалу, який характеризував би економічний стан промисловості й сільського господарства. Звіти, дані в умовах цензурних обмежень, не лише не відображали реального стану справ, а досить часто фальсифікували.

У Державному архіві Львівської області (ДАЛО) зібрано велику кількість стенограм нарад передовиків сільського господарства і партійно-господарського активу. Різноманітні інформації секретарів парткомів, інструкторів партії, голів колгоспів, директорів заводів формулювали у величезних обсягах за усталеною схемою і відрізнялися лише цифровим наповненням та календарною датою. Проаналізовані стенограми нарад секретарів міськкомів, райкомів партії, керівників обласних організацій та управлінь, секретарів первинних партійних організацій про підсумки роботи з виконання планів та соціалістичних зобов'язань дозволяють стверджувати про певну послідовність і

загальноприйнятю конструкцію виступів керівних працівників. Доповідь мали розпочинати з історичної ваги чергового з'їзду партії і цитуваннями виступів В. Леніна, Л. Брежнєва, пленумів і постанов ЦК КПРС. Окрім «рапортування» про ті чи інші успіхи, обов'язковим елементом була самокритика і пропозиції щодо покращення роботи.

У фондах Львівського обласного комітету комуністичної партії України (П-3 [258–279]), обласного управління сільського господарства (Р-165 [280–284]), управління культури облвиконкому (Р-1338 [285–288]), управління побутового обслуговування облвиконкому (Р-1693 [289]) можна почерпнути дані про масштабні заходи з питань покращення економічної роботи на промислових підприємствах і в господарствах краю, масові-політичні заходи тощо. Західноукраїнська спільнота, незважаючи на політичне й економічне підкорення, зберігала духовну пам'ять народу, яку в будь-який спосіб тоталітарна система прагнула знищити. Тому не випадково позиції партійної ідеології у західних областях України були слабкими.

Важливим елементом чинної системи стала соціальна сфера, в якій протягом 60 – 80-х років минулого століття відбулися істотні зміни. Основні напрямки її розвитку відображали загальні тенденції, характерні для еволюційного тоталітаризму, що позбавлений крайніх проявів сталінської моделі соціалізму. Уся соціальна політика влади залежала від усталених, дещо відкоригованих ідеологічних пріоритетів і підлягала централізованому адміністративному регулюванню, яке здійснювали під гаслами соціальної справедливості та піклування про інтереси трудящих. У Державному архіві Рівненської області (ДАРО) у фондах обласного комітету комуністичної партії (П-400 [290–300]), обласного комітету ЛКСМУ (П-177 [301–303]), обласного управління сільського господарства (Р-189 [304–312]) концентрувалася партійно-урядова та поточна ділова документація органів управління: постанови, накази, положення, звіти, листи, записки, рекомендації, інструкції, прохання, скарги, заходи, додатки, інформації.

У Державному архіві Тернопільської області з фондів обласного комітету комуністичної партії (П-1 [313–320]), обласного управління сільського господарства (Р-2 [321–326]) виокремлено низку партійних постанов, які зобов'язували впроваджувати як нові форми організації виробництва, так й ідеологічної роботи. Необхідно зважати і на «пагубний вплив ідеології Заходу» та близькість державного кордону. Західні радіо голоси систематично транслювали свої програми, які місцеве населення мало змогу слухати. Особливу увагу звертали на партійну пропаганду, яку розглядали як найважливішу ланку. Зусилля лекторів спрямовано на поширення економічних знань і досвіду передовиків соціалістичного виробництва. Райкоми партії почали практикувати нову форму роботи – читання лекцій із наступним обговоренням та проведенням виступів передовиків колгоспного виробництва разом із фахівцями і науковцями. Відділи пропаганди й сільського господарства обкомів партії регіону, відповідні обласні господарські структури та товариства з розповсюдження політичних і наукових знань розробили цикли тематичних лекцій – диференційовано для кожної галузі виробництва. Цьому завданню підпорядковано всі форми масової політичної роботи, культурно-просвітницькі заклади, пресу, радіо, кіно.

Конкретний фактичний матеріал висвітлює розвиток промисловості й сільськогосподарського виробництва, формування наукових кадрів, здобутки і прорахунки у економічній та соціальній сфері – фонди обласного комітету комуністичної партії (П-1 [327–340]) Державного архіву Чернівецької області (ДАЧО). Деякі справи, які тривалий час зберігали під грифами «таємно», окрім позитивних оцінок, містять і критичні матеріали щодо тих чи інших аспектів соціально-економічного життя області. Особливий інтерес становлять звіти обласних науково-практичних конференцій, провідних науковців та спеціалістів із великим практичним стажем роботи; стенограми засідань партійних та профспілкових комітетів на виробництві; протоколи різноманітних нарад, на яких регулярно обговорювали питання зміцнення трудової дисципліни, розвитку соціалістичного змагання, руху наставників молоді, обміну досвідом новаторів

виробництва, запровадження нових технологій, виховання комуністичного ставлення до праці.

Особливе місце посіли практичні рекомендації обласних управлінь, відділів облвиконкомів, планових комісій і відділів із праці, наукові методичні рекомендації («По аналізу виконання плану продуктивності праці і розробці заходів по досягненню заданих темпів росту цього показника в промисловості») та ін. Низка архівних матеріалів характеризує виконання в областях цільових комплексних програм «Праця», «Агрокомплекс», «Цукор», «Ліс» та науково-виробничих систем – «Ґрунт», «Гречка», «Ріпак».

На перший погляд, дослідник має велику кількість джерел, які стосуються теми. Проте під час детального ознайомлення з'ясовується, що одна й та сама інформація в різних джерелах не збігається. Ця обставина спонукала до зіставлення фактичних даних у 34 фондах, 46 описах обласних комітетів компартії, виконавчих комітетів Рад депутатів трудящих тощо. Вивчення і критичний аналіз 195 справ у центральних і 1150 – в обласних архівах (в роботі використано частину із опрацьованих архівних справ) дозволили ввести в науковий обіг низку нових документів. Ці матеріали потребували уважного вивчення і зіставлення для з'ясування достовірності поданої інформації.

Неповною і відфільтрованою є інформація, яка опублікована в документальних збірниках радянського періоду, які здебільшого приурочували до визначних «віх історії» – чергового ювілею Жовтневої революції або ж возз'єднання західноукраїнських земель з УРСР у складі СРСР. Необхідно виокремити збірники документів і матеріалів, видані до 40-річчя об'єднання українських земель: «Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР. 1939–1979», четвертий розділ – «Західні області Української РСР в умовах розвинутого соціалізму і поступового переходу до комунізму (1962–1979)» [399], і 50-річчя – «Суспільно-політичний розвиток західних областей УРСР. 1939–1989» документи №№ 88–197 [401]. Соціально-економічний довідник «Радянська Україна» [393] характеризує економічний потенціал УРСР.

Документи збірника «Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР. 1939–1979» [399] дають можливість простежити процес впровадження механізації і автоматизації на виробництві, застосування нової техніки і прогресивних технологій, зростання енергоозброєності (№ 186, 198, 211, 228, 244, 267). Зміни в колгоспно-радгоспному виробництві та зміцнення матеріально-технічної бази висвітлюють документи № 171, 183, 212, 219, 243, 256 та ін. Документи збірника розкривають зростання заробітної плати робітників і службовців, оплати праці колгоспників, а також виплат і пільг, що їх виплачували населенню зі суспільних фондів споживання на медичне обслуговування, освіту, видавання пенсій (№ 166, 204, 207, 213, 250, 253). Масово-політичну роботу – зростання трудової і політичної активності робітників, інженерно-технічних працівників, вдосконалення форм соціалістичного змагання, «масові прояви» соціалістичної свідомості та інтернаціоналізму – змальовують документи № 209, 230, 233, 248, 249, 276 та ін. У доборі документів упорядники значну увагу приділили розвитку народного господарства і культури Львівської області, оскільки в той час не було документального видання «про соціалістичні зрушення за роки Радянської влади» в цій області в досліджуваній нами період.

Збірник документів і матеріалів «Суспільно-політичний розвиток західних областей УРСР. 1939–1989» [401] є першою спробою мовою документів розповісти про труднощі й недоліки, що були в 70-і – на початку 80-х років ХХ ст., і практичних заходів їх подолання після квітневого (1985) пленуму ЦК КПРС і ХХVII з'їзду партії. Документи збірника відбивають певним чином складні процеси, які відбувалися в другій половині 60-х – на початку 80-х років, у період, позначений наростанням застійних явищ. Зокрема показано розширення кожної ланки системи Рад у керівництві господарським й соціально-культурним будівництвом, контролі за виконанням планів і соцзобов'язань підприємствами, форми залучення населення до здійснення соціально-економічних програм (документи № 98, 99, 101, 105, 108, 111). Документи відбивають напрями роботи профспілкових і комсомольських організацій, створення Рад жінок, які полягали у використанні позитивного потенціалу, форм, традицій минулого (документи

№ 139, 140, 142, 151, 153, 155). Інша, значно менша, група документів (№ 135, 136, 143, 148) відбиває й низку істотних недоліків і упущень, характерних для адміністративно-бюрократичної системи управління.

Другий том збірника документів і матеріалів «Радянське Прикарпаття. 1959–1975» [396] (перший містить матеріали 1939–1959 [395]) відкривається документами 1959 р., які взято з фондів партійного архіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України, Центрального державного архіву Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління УРСР, партійного архіву Івано-Франківського обкому компартії України, обласних державних установ, матеріалів обласної газети «Прикарпатська правда» та районних – «Червона Долина», «Калуський хімік», «Ленінська правда», «Прапор перемоги», «Радянська Верховина». За своїм характером документи і матеріали збірника найрізноманітніші. Це – укази Президії Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР, постанови, рішення, протоколи, резолюції зборів, доповіді, звіти, довідки, інформації партійних, комсомольських і радянських органів, рапорти трудових колективів, повідомлення газет. Вони систематизовані в хронологічній послідовності, без поділу на розділи, оскільки збірник тематичний і висвітлює відносно невеликий період історії.

Редколегія та упорядники збірника «Радянська Буковина. 1946–1970» [394] опирались на вивчення і пропаганду досягнень, здобутих радянським народом, для комуністичного виховання трудящих під час побудови розвинутого соціалістичного суспільства. Вміщені в збірнику документи і матеріали хронологічно охоплюють період з липня 1946 р. по 1970 р. Документи збірника №№ 86–140 розповідають про високу трудову активність працівників сільського господарства і промисловості, самовідданість «нової людини», ідеологією якої став марксизм-ленінізм, а метою життя – будівництво комунізму в досліджуваній нами період. Документи № 138, 139, 140 датовано лютим – березнем 1971 р. Їх внесено до збірника тому, що вони засвідчують успіхи в розвитку народного господарства Чернівецької області протягом років восьмої п'ятирічки. Також додано список Героїв соціалістичної праці, удостоєних високого звання в 1947–

1970, примітки з біографіями визначних діячів, характеристикою промислових підприємств, колгоспів, закладів освіти, культури, охорони здоров'я.

У 1974 р. у видавництві «Карпати» побачив світ «Енерговелетень Прикарпаття». Документи і матеріали» про трудовий подвиг будівників Бурштинської теплової електростанції, про її експлуатаційників. У роботі використано документи партійного архіву Івано-Франківського обкому компартії України, Івано-Франківського обласного державного архіву, поточних архівів Галицького районного комітетів компартії України, обласного та районного комітетів ЛКСМУ, протоколи зборів партійно-господарського активу, первинних партійних та комсомольських організацій, річні звіти про фінансово-господарську діяльність ДРЕС, повідомлення та кореспонденції з газет тощо [356].

Офіційні матеріали не дозволяють розкрити повною мірою суперечливі соціально-економічні процеси внаслідок впливу на зміст документів певного стереотипу мислення і сприйняття його через викриття «буржуазної» і «буржуазно-націоналістичної пропаганди». За свідченням документів збірників, гарантом здійснення демократичного оновлення стали партійні організації, які в умовах змін у мисленні, стилі і методах роботи накреслили лінію на зміцнення дисципліни і порядку в кожній партійній ланці, створення атмосфери колективності, діловитості, принциповості і самокритичності, боротьбу з паперотворчістю за встановлення тісних зв'язків з масами, державними і громадськими організаціями. Збірники не дають повної картини розгортання соціально-економічних процесів у західних областях УРСР протягом піввікового перебування цих земель у складі УРСР. Радянські видання містили спеціально підібрані матеріали, а тому вимагають критичного ставлення. Аналогічного критичного аналізу вимагають документальні видання «Калуш – місто хіміків» (1970), «Ровно 700 років. 1283–1983» (1983), «Волинь Радянська. 1965–1975» (1984), «Радянське Закарпаття. 1946–1958» (1985), «Луцьку 900 років. 1085–1985» (1985), «Історія Львова в документах і матеріалах (1256–1980)» (1986) та ін.

У документальних виданнях української діаспори найкраще представлено політичну історію. У 1960-х роках видавництва «Сучасність» і «Смолоскип»

почали видавати документи руху опору в Україні. У 1983 р. за кордоном вийшла «Українська суспільно-політична думка в 20 столітті» [405] у трьох томах (упорядники – Т. Гунчак і Р. Сольчаник). У третьому томі, частині VI «Український рух опору» документи №№ 127–147 характеризують український правозахисний рух у другій половині ХХ ст. Це – «Відкритий лист українських політичних в'язнів до Об'єднаних Націй», «Інтернаціоналізм чи русифікація?» І. Дзюби, «Відкритий лист до депутатів рад УРСР» А. Ковалюка, «Серед снігів» В. Мороза, «Лист до президента Джералда Форда» В. Чорновола, «Документи Української Громадської Групи Сприяння Виконанню Гельсінських Угод», «Зерна українсько-ізраїльської «солідарности»» Є. Сверстюка, «Позиції українських політичних в'язнів» О. Тихого і о. В. Романюка, «Юрій Бадзьо про радянську національну політику», «Правозахисний рух на Україні, його засади та перспективи» Ю. Литвина, «Звернення Українського Національного Визвольного руху в справі української самостійності», «Український Патріотичний рух про деколонізацію СРСР».

З утвердженням незалежної Української держави опубліковано низку збірників документів і матеріалів, які більш об'ємно відображають різні аспекти обраної теми дослідження: «Національні відносини в Україні у ХХ ст.» [389], «Національні процеси в Україні: історія і сучасність» [390], «Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциту» [410], «Україна: Хроніка ХХ століття» [407–409] та ін.

Документи і матеріали збірника «Україна в ХХ столітті (1900–2000)» [406] висвітлюють суспільно-політичний процес упродовж століття на основі центральних архівів України, а також Державного архіву Російської Федерації, Російського державного архіву соціально-політичної історії. Документи і матеріали розміщено за хронологічним принципом і частково торкаються різних проблем нашого дослідження з № 116 («З виступу І. Дзюби у Бабиному Яру 29 вересня 1966 р.») по № 146 («Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.»). Переважно – це короткі витяги з програм новітніх політичних партій і законів. На особливу увагу заслуговують документи № 125 «З довідки про оцінку

радіаційної обстановки і радіаційного забруднення, направленої головою держкомітету по гідрометеорології і контролю природного середовища Ю. Израелем голові Ради Міністрів М. Рижкову» від 21 травня 1986 р., № 126 «Стан навчання української мови та літератури в школах і вузах УРСР», № 127 «Інформаційна довідка про національні меншини в Україні», № 129 «Хроніка першого року українського плюралізму» та ін.

Третій том збірника документів і матеріалів «Культурне життя в Україні: західні землі» [369] охоплює документи 1966–1971. Національно-культурне життя в західному регіоні відображало загальні тенденції суспільних процесів у СРСР і УРСР, але водночас через різні причини мало певні особливості. Зокрема високою залишалася національна свідомість (документи № 38, 39, 43, 59, 77, 84) і релігійність населення, у підпіллі діяла греко-католицька церква (документи № 41, 44, 47, 55, 57, 69). Порівняно зі східними і південними областями України населення виявляло стійкіший опір русифікації, насаджуванню радянських звичаїв і обрядів, зберігало народні традиції. Тоталітарний режим розглядав культуру як один із найважливіших ідеологічних засобів утвердження комуністичної системи. В опозицію до влади перейшла частина української інтелігенції і критикувала недоліки радянської влади (документи № 18, 20, 26, 27, 29, 35). На захист репресованих піднялася українська громадськість. У вищі державні та партійні інстанції, в адміноргани відкрито зверталися діячі наук, літератури, мистецтва, робітники і студенти (документи № 155, 172, 184, 188, 198, 202).

У радянський період і в час незалежності України опубліковано низку цікавих збірників документів і матеріалів, які відображають певні аспекти обраної нами теми. Зібрані документи торкаються багатьох складних проблем історії західного регіону України, зокрема пов'язаних зі соціально-економічними процесами. Оригінальні документи з історії західних областей Української РСР вміщено також у додатках до деяких монографій [446; 473; 474; 519; 643; 645] та ін.

П'яту групу джерел становлять статистичні збірники, довідники та показники, які дають можливість простежити як динаміку промислового,

сільськогосподарського виробництва, так і суттєві зміни у соціальній сфері. До цієї групи відноситься союзний щорічник «Народне господарство СРСР» [376], який вміщує дані про розвиток економіки країни у ХХ ст., а також у радянських республіках. Наведено деякі дані, що характеризують економіку і культуру соціалістичних країн. З низки показників економіка Радянського Союзу зіставлена з статистичними даними США і капіталістичних держав. Сюди слід віднести загальносоюзні збірники «Сільське господарство СРСР (1913–1970)» [398], «Народна освіта, наука і культура в СРСР» [378] та ін.

У статистичному щорічнику «Народне господарство Української РСР» [379; 386; 387; 388] вміщено основні показники соціально-економічного і культурного життя республіки порівняно з 1913 р, 1928 р., 1940 р. та іншими роками. Дані наведено не тільки в Українській РСР загалом, а й щодо деяких областей. Статистичні дані за роки радянської влади з усіх галузей народного господарства, крім сільського господарства, наведено в територіальних кордонах республіки відповідних років, зокрема й Криму. Опубліковані дані в щорічнику іноді є попередніми і можуть бути доволіно уточненими і по трактованими. Цікавий фактичний матеріал містить республіканський статистичний збірник «Народна освіта, наука і культура в Українській УРСР» [377].

У короткому щорічному статистичному довіднику «Українська РСР у цифрах» [403; 404] вміщено дані про народне господарство республіки, зростання матеріального добробуту і культурного рівня життя її населення за роки поточної п'ятирічки. Найважливіші показники наведено не тільки загалом щодо республіки, але й економічних районів і областей порівняно з дореволюційним періодом (1913 р.). У довіднику вміщено деякі дані про розвиток економіки та культури соціалістичних країн порівняно з капіталістичними державами. В одному розділі вміщено відомості про територію та населення країн світу.

Статистичні збірники статуправлінь областей Української РСР містять дані, згруповані за розділами: адміністративно-територіальний поділ та населення області; промисловість; сільське господарство; тваринництво; механізація сільського господарства; транспорт і зв'язок; капітальне будівництво, житлово-

комунальне господарство; чисельність робітників, службовців та спеціалістів; торгівля; культура; охорона здоров'я; фінанси [380–385].

Цінність мають статистичні збірники, опубліковані під грифом «для службового користування, розсилається за списком». Вони містять більш об'єктивну інформацію про соціально-економічні процеси, які відбувалися в країні та республіці. Це статистичний збірник «Нафтовидобувна і газова промисловість СРСР» [392], який вміщує найважливіші дані з геолого-пошукових робіт нафти і газу, буріння свердловин і видобування. З основних показників наведено дані з підприємств республік, промислових управлінь, територіальних і республіканських геологічних управлінь і раднаргоспів. У випадках, коли дані за 1913 р. наведено за територією в кордонах СРСР до 17 вересня 1939 р., тобто без західних областей України і Білорусії, Литви, Латвії, Естонії, Бессарабії та інших територій, у збірнику зроблено відповідні уточнення. Збірник «Легка промисловість СРСР. Статистичний збірник» [370] містить важливі дані щодо продуктивності, собівартості праці, торгівлі і запасів продукції, техніко-економічних показників загалом та галузей зокрема тощо.

У довіднику Державного планового комітету Ради Міністрів УРСР і Центрального статистичного управління при Раді Міністрів УРСР, підготовленому українським науково-дослідним інститутом науково-технічної інформації та техніко-економічних досліджень Держплану УРСР «Українська РСР у восьмій і дев'ятій п'ятирічці» [402], під грифом «не для друку» вміщено найважливіші «загальні дані», що характеризують досягнення республіки за 1966–1970 рр. та перспективи розвитку її економіки, науки, культури і охорони здоров'я на 1971–1975. Таблиця відображає у відсотках питому вагу експортних поставок найголовніших видів продукції Української РСР в експорті Радянського Союзу в 1969 р.

Бібліографічний покажчик «Статистика народного господарства і культури Української РСР» [400] – перший досвід складання ретроспективної бібліографії дожовтневих і радянських статистичних джерел, які видано на території СРСР російською та українською мовами. Головним завданням покажчика була

допомога в написанні 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР». У першому розділі зібрано загальні статистичні джерела, які охоплюють питання економічного і культурного життя республіки. У другому – статистичні матеріали, які характеризують економіку областей, районів, міст і селищ Української РСР.

Можливість відбору до наукового аналізу статистичного матеріалу, який адекватно відображав би реальний стан справ, ускладнювалася тодішньою методикою підготовки статистичних даних. Центральне статистичне управління при Раді Міністрів СРСР було частиною державно-бюрократичного апарату і за вказівками партійно-політичної верхівки робило довільні корекції різноманітних даних. Статистичні відомості необхідно перевіряти за допомогою перехресного аналізу архівних документів партійних і радянських органів влади, в інформаційних бюлетенях для службового користування, за даними економічних служб.

У громадсько-політичній та фаховій періодиці віднайдено інформацію про життя та виробничі проблеми окремих трудових колективів, партійних, комсомольських і профспілкових комітетів. Генеральну лінію партії висвітлювала газета «Правда», «Вісті» (Рад народних депутатів СРСР). На республіканському рівні – «Радянська Україна», «Молодь України» та ін. Обширний матеріал подавали обласні газети: «Вільна Україна», «За вільну Україну», «Прикарпатська правда», «Галичина», «Радянська Волинь», «Червоний прапор» та ін. У роботі використано матеріали з регіональної періодики: «Експрес», «Західний вісник», «Дзвони Підгір'я». У них опубліковано чимало статей, різноманітних дописів, заміток, які стосуються різних сторін життя республіки, областей, трудових колективів і доволі часто носять ідеологічний відтінок. У місцевій пресі значну частину матеріалів становили публікації агітаційно-пропагандистського характеру, які часто відображали не реальний стан справ, а бажаний. На сторінках газет друкували чимало статей секретарів обкомів і райкомів партії, керівників підприємств і установ, голів колгоспів, передовиків виробництва. Такі публікації

також важливі, оскільки дають широкий фактичний матеріал для аналізу повсякденного життя.

Завершальну, сьому групу джерел, становлять спогади осіб, які ще й досі вирізняються духовним й трудовим гартом, здобутим у ті часи, та кругозором. Століттями сільська громада була земельним інститутом, мировим суддею та осередком українського життя. Священики, народні учителі, сільські газетярі (люди, котрі бували «по світах», Сибіру) ставали своєрідними смолоскипами духовності, взірцями патріотизму. У ході дослідження автор записав спогади осіб, а саме: М. Боднара [411], О. Войтанови-Кіндрацької [412], Б. Дирди [413], О. Дурбак [414], Ю. Малярчук [415], І. Малярчук [416], К. Мельник [417], С. Рабуцького [418], В. Пасічника [419], Р. Черемшинської [420] та ін.

Підсумовуючи огляд джерельної бази, можемо відзначити, що сьогодні існує широке коло цінних документів і матеріалів, які більшою чи меншою мірою торкаються окреслених нами проблем західного регіону України. Серед основних видів джерел, залучених до висвітлення теми дослідження, переважають архівні матеріали. Основою джерельної бази стали неопубліковані документи і матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, держархівів Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської, Чернівецької областей. Документальні джерела розкидано й розпорошено в десятках фондів, часто носять фрагментарний характер. Вагомим джерелом під час розроблення визначених у праці завдань стали опубліковані збірники документів і матеріалів, статистичні збірники, періодика, спогади. Використання всього комплексу джерел дозволило розкрити соціально-економічні проблеми західного регіону України у другій половині 60 – на початку 90-х років ХХ ст. Аналіз історіографії проблеми та її джерел свідчить, що обрана для дослідження проблема постійно привертає увагу науковців. До неї зверталися радянські, зарубіжні та сучасні історики, політологи, економісти, управлінці.

Розділ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

2.1. Методологія дослідження

Методологія наукового дослідження зобов'язує історика використовувати різноманітні методи для більш ґрунтовного і об'єктивного викладу. Основоположними принципами історичного наукового дослідження є історизм і об'єктивність, що в сукупності з відповідними методами становлять методологічне підґрунтя. Ці принципи вимагають дослідження подій, фактів тільки на підставі наукового підходу і зіставлення кількох аналогічних фактів, незалежно від партійних чи інших класифікацій.

Ключову роль у процесі пізнання минулого відіграє принцип історизму. За принципом історизму було з'ясовано умови функціонування економіки західного регіону України, охарактеризовано систему соціального захисту, умови соціальної активності населення. Принцип об'єктивності тісно пов'язаний з попереднім і вимагав розглядати різні аспекти конкретних історичних подій та явищ у всій їх багатогранності і суперечливості, зокрема під час критичного аналізу історіографії.

Системний підхід дозволив розкрити цілісну картину соціально-економічних процесів у західних областях Української РСР. Для систематизації і класифікації джерельної бази та наявного фактологічного матеріалу, встановлення його достовірності та змістової наповнюваності використано ґносеологічний аналіз. Системний аналіз основних складників соціально-економічної політики партійно-радянської влади дав змогу визначити її ідеологічну основу, магістральні напрями, соціальне спрямування, наслідки. За допомогою принципу соціального підходу розглянуто вплив суспільно-політичних процесів на зміни умов життя населення у місті та селі. Використання історико-порівняльного методу в аналізі процесів, фактів, подій як загальнодержавного, так і регіонального значення дозволило порівняти статистичні техніко-економічні дані, рентабельність, оплату праці, валову продукцію і

продуктивність праці в колгоспах та радгоспах УРСР, питому вагу зайнятих в домашньому і особистому підсобному господарстві, забезпечення сільських населених пунктів об'єктами соціально-побутового призначення та ін. Такий підхід сприяв систематизувати складники соціально-економічних процесів, а також порівняти самі західні області і регіони республіки.

Під час роботи з джерелами і матеріалами дослідження, написання висновків, укладання додатків використано проблемно-хронологічний принцип. Крім того, застосовано спеціальні та міждисциплінарні методи дослідження: системно-структурний, статистико-аналітичний, метод багатofакторного аналізу. У вивченні соціально-економічних процесів використано комплексний підхід, що передбачав взаємодію різних наук і наукових напрямків. Міждисциплінарні зв'язки дозволяють одержати об'ємне уявлення про об'єкт і предмет вивчення. Під час вивчення соціально-економічних процесів у західних областях УРСР автор послуговувався положеннями економіки, філософії, політології, соціології, статистики та інших наук, що створювало умови для всебічного висвітлення досліджуваних проблем.

Методологія вивчення історії передбачає виокремлення і теоретичне осмислення таких головних елементів історичного пізнання: об'єкта і предмета вивчення; суб'єкта пізнання (історика), методів і логіки його дослідницької діяльності у процесі створення історичних знань; їх структури, адекватності щодо реальності, соціальної значущості. Спираючись на системний аналіз, досліджуваний регіон розглядаємо як складник партійно-радянської соціально-економічної сфери, підсистему, що виконувала певні функції в середині загальнодержавних систем. Ця регіональна система складалася з підсистем (галузей), постійно перебувала у розвитку, еволюціонувала.

Осягання історичного процесу ґрунтується на органічній єдності теорії та методів. Окрім модифікованих традиційних методів (аналізу і синтезу, дедукції та індукції, абстрагування, моделювання), цивілізаційний підхід передбачає ширше застосування методів семіотичного аналізу, порівняння смислів інформації та ін. У практиці людського буття соціальні функції інформації осмислюють через правду і брехню, їхні вияви. З прадавніх часів інформацію навмисне

спотворювали з певною метою. У новітню добу величезний ідеологічний апарат залучено до потрактування сутності тих чи інших подій через «правильне відображення ситуації» або чергове «творення міфів», «ідеологічні блокади». Перехід до цивілізаційного пізнання історії України призвів до істотних змін в періодизації, яка базувалася на критеріях зміни суспільних формацій і класової боротьби, соціалістичних п'ятирічках, з'їздах партії – безальтернативних поглядах, тобто інша думка залишалася недоступною для широкої аудиторії. Єдина інтерпретація подій давала можливість масового зомбування людей. При цьому ігнорувався зв'язок і взаємодія циклів цивілізаційних і соціальних революцій, трансформаційних чи модифікаційних суспільних змін. В умовах монопольного панування КПРС та її ідеології радянські історики були зобов'язані спиратися лише на марксистсько-ленінську матеріалістичну діалектику. Марксизм-ленінізм був наукою, яка увібрала в себе всі досягнення людського генія – «істину», в повсякденному житті – безцеремонне втручання в минуле. Наукові дослідження підміняли створенням різноманітних міфів («наукових вигадок») для підкріплення ідеологічних догм.

Деякі російські дослідники вважають хибним повністю відмовлятися від марксистської теорії, хоча б тому, що помилковість багатьох положень марксистської економічної теорії та теорії соціалізму не впливають на ядро теорії історичного матеріалізму. Частина істориків свідомо відмовилася від теорії марксизму, а на практиці дотримується матеріалістичного розуміння історії. В інформаційному просторі поширені думки, що на сучасному етапі розвитку історичної науки завдання полягає не у відмові від марксистського матеріалістичного розуміння історії, що увійшло у відкрите протиріччя з тенденціями розвитку світової історіографії, а у включення його компонентів, які витримали випробовування часом і підтверджені дослідницькою практикою. Не тільки політичний, а й науковий плюралізм став звичною нормою життя і кожна методологічна школа має право на існування. Прямолінійному класовому підходу була протиставлена більш складна картина соціальних структур. Існує чимало суб'єктивістських концепцій, згідно з якими можливість об'єктивного пізнання

минулого засобами історичної науки ставиться під сумнів. Разом із розривом із марксизмом, відбувалася відмова й від будь-якої теорії історії й оцінювання «правильними» або «неправильними» підходами.

Неможливо оминати увагою «нову соціальну історію». Розуміння історії як соціальної взаємодії людей виявлялося в різні часи в специфічних формах, обумовлених особливостями історичного буття. У середині ХХ ст. у руслі широкого інтелектуального руху народилася «нова соціальна історія». Враховуючи історичний характер самого поняття соціальної історії як галузі історичної науки, ключову роль в її аналізі набуває виявлення актуальних інтерпретацій її предмета, формулювання центральних проблем, методів і прийомів соціально-історичного дослідження. На противагу традиційній історії, нова дисципліна висунула інтерпретацію історичного минулого в термінах соціології, що описує внутрішній стан суспільства, його окремих груп і відносин між ними. За допомогою осучаснення методологічного інструментарію окремі дослідники, відмовляючись від описовості та ідеологічної залежності від «національної ідеї», прагнули розглядати минуле України з модерністських позицій, розглядаючи у взаємозалежності політичні, економічні, культурні процеси, що відбувалися у суспільстві. У модерністсько-соціологічному напрямі працювали деякі вітчизняні вчені. На початку 1990 р. усе більше фахівців використовували цивілізаційний підхід, хоча іноді його застосування було номінальним.

На нашу думку, саме цивілізаційний підхід, який включає в себе аналіз об'єктивних і суб'єктивних аспектів історичних процесів, відкриває більше можливостей для подальшого розвитку історичної науки. Цивілізаційний підхід існує поряд з формаційним, головна відмінність якого полягає в тому, що основу його вивчення становлять соціально-економічні відносини, незалежні від волі людини (існують в силу об'єктивних обставин). Цивілізаційний підхід в основу всіх процесів, що відбувається ставить людину, беручи до уваги норми поведінки, естетичні та етичні погляди. Поняття «цивілізації» ще в стародавні часи протиставлялося іншому поняттю – «дикість». Вже в ті часи люди бачили

відмінність між варварським і цивілізованим суспільством і життям в цілому. Локально-цивілізаційний підхід вивчає історичні аспекти виникнення спільності на певній території, для якої характерні власні соціально-економічні, культурні, політичні особливості. Цивілізації локального характеру можуть існувати як у рамках певної держави, так і при об'єднанні кількох держав. Яскравим прикладом чого і слугує багатовікова історія західних українців.

Цивілізація локального виду – це система, яка складається з різних взаємопов'язаних компонентів: політичний устрій, економічна ситуація, географічне положення, релігія і багато ін. Всі ці складові відображають унікальність певної цивілізації. Теорія локальних цивілізацій ґрунтується на індивідуальності та розмаїтті історичних процесів. Локальний цивілізаційний підхід, так само, як і стадіальний, допомагає під різним кутом поглянути на історичний хід подій. Для стадіального підходу характерний розгляд розвитку людства відповідно із загальними законами. Складно сказати, яка теорія «краща» або «гірша». Вони обидві мають право на існування, так як є доповненням один одного, володіючи своїми перевагами. Цивілізаційний підхід допомагає зрозуміти основні закономірності, напрями формування та становлення світової цивілізації, своєрідність окремих, а також дає можливість зіставляти процеси розвитку різних.

Офіційна наука спирається на попередні надбання і водночас вимагає від науковців нових оригінальних рішень найгостріших проблем сучасності. Лише глибоке усвідомлення особистістю значення історичної пам'яті, напрацювань попередніх поколінь дає розуміння того, що є поступовість і системність, а не розірваність історичного процесу та знань. Українські історики у більшості випадків коментують західні теорії або частково повторюють радянські. Та й це не дивно. Як розглядати дослідницький матеріал без попередніх надбань і створити нову істинну теорію, яка б докорінно відрізнялася від попередніх? Дослідник психології масових комунікацій О. Баришполець узагальнює: «Нині налічується понад 30 технологій – не випадкових творчих знахідок тележурналістів, а науково обґрунтованих, «обкатаних» і постійно застосовуваних технологій маніпулювання масовими настроями і свідомістю» [447, с. 298].

Друга половина ХХ ст. позначена апогеєм масштабного протиборства – «холодною війною» двох різних світів (Західної Європи і СРСР). Україна перебувала у «центрі» цього геополітичного протистояння. Дослідження періоду «розвинутого соціалізму» в Українській РСР повинно бути поставлено на якісно новий науковий рівень. В умовах незалежності України та глобалізації світу загалом переосмислення досвіду цілих поколінь, збереження історичної пам'яті має стати ключовим аспектом в науці. Видано низку робіт, присвячених переосмисленню місця історії за інформаційної доби та визначення її зв'язку з пам'яттю суспільства та індивідів. Глобалізація знаменує «різке підвищення» інтересу до транснаціональної пам'яті, яка виходить за межі окремих націй та культур. Основними факторами, що викликали її появу, вважають вплив науково-технічного прогресу на свідомість людства і так зване «прискорення історії» через надлишок інформації, що походить із різноманітних джерел (праці Ф. Фукуями [951], П. Нора [952], Б. Мазліша [953]) та ін.

Науковці Європи працюють над одним із актуальних питань – інформаційними війнами (праці О. Литвиненка [673], В. Лисичкіна [684], Г. Почепцова [831; 832]). Активна робота ведеться у контексті діяльності державних інституцій, міжнародних організацій та їх безпеки на основі аналізу історичного фактажу. Якщо в СРСР апарат цензури і пропаганди у царині минулого визначав, що має бути увічненим, а що – забутим, то за нових історичних обставин, ці функції намагаються виконувати різноманітні іноземні структури, часто прикриваючись благодійністю, культурно-мистецькими товариствами, релігійними об'єднаннями. Держава покликана охороняти свою територію і громадян та протидіяти чужій експансії незалежно від її форми.

В історичній науці незалежної України «діалектику формування цілісної картини всесвітньої історії стосовно національної історії» одним із перших проаналізував В. Потульницький, який у своїй монографії «Україна і всесвітня історія: історіософія світової та української історії XVII–XX ст.» [830] розглянув причини відокремлення української і всесвітньої історії у світовій та українській історичній науці і осмислив проблеми їх інтеграції. У центрі діалектики,

незважаючи на її різні історичні форми, завжди була проблема розвитку (універсальна, основоположна форма буття). Діалектичний метод допомагає розумінню суперечливого розвитку природних і суспільних систем, де нове зароджується і співіснує разом зі старим. Цей закон є придатною схемою і пояснює, як накопичення кількісних змін призводило до якісних перетворень, зокрема й негативних. Тобто соціально-економічний процес розглядали як динамічний, в якому кожне явище мало свої етапи і трансформувалося в певні наслідки. Однак – діалектичний інструментарій не дає відповіді на питання: чому за колосальних капіталовкладень держави в економіку не було адекватного повернення? Це з'ясовувала теорія радянської політекономії. Політекономія соціалізму, яка сформувалася в концепцію, була систематизацією економічної політики держави та панівної ідеологічної доктрини і давала викривлене уявлення про реальний лад у СРСР.

У ретроспективі, як і з погляду сучасності, розвиток науки і техніки відігравав вагомий роль у якісному рівні суспільного виробництва. Основний зміст виробництва формували продуктивні сили та виробничі відносини, які в сукупності становили економічну структуру суспільства, його базис. Суспільний процес виробництва охоплював як безпосередній процес виробництва, так і розподіл, обмін, споживання. За різних суспільно-економічних формацій він був якісно відмінним [910, с. 71]. У той час українська економіка була нерозривно пов'язана з народногосподарським комплексом Радянського Союзу.

Отже, використання методологічних засад, що базуються на загальнонаукових принципах об'єктивності, історизму, системного аналізу, комплексного підходу створили умови для висвітлення соціально-економічних процесів у західному регіоні України в окреслений період. З проголошенням незалежності України почався процес переосмислення історичного минулого, її регіонів на засадах новітніх методологічних надбань. Сьогодні низка проблем залишається практично недослідженою, а деякі ще не були порушені Праці, присвячені регіональній економічній політиці, розглядають дану проблематику без зв'язку з загальнокультурним поступом. Цивілізаційна модель історичного

пізнання має важливе науково-практичне значення для подолання світоглядної кризи і зіткнень різного трактування національної пам'яті, запобігання помилок у ході реформування суспільства, зокрема глибинних регіональних особливостей, традицій культури і ментальності, які склалися впродовж століть. Євро інтеграційні процеси, орієнтація на цінності європейської культури пов'язані з цивілізаційним пізнанням і вибором України.

2.2. Категоріально-понятійний апарат

У тоталітарному суспільстві економіка – система політико-економічних, соціально-культурних заходів, які розробляли комуністична партія і радянська держава на основі панівної доктрини, спрямованої «на побудову комунізму». Партія одночасно контролювала стратегію, вирішальні напрями і ключові питання, виявляла фактори і методи планування та управління виробництвом, засоби реалізації. Для планомірного розвитку сільського господарства також прийнято п'ятирічні цикли. Планування зображували як політичний акт, що відображає господарсько-організаційну функцію соціалістичної держави, спрямовану на визначення найбільш раціональних шляхів розвитку економіки відповідно до основних економічних законів соціалізму. У добу соціалізму закон планомірності регулював не тільки економічні закони, а й соціальні процеси.

На рубежі 20 – 30-х років ХХ ст. у радянській науці почала формуватись ідея про необхідність розроблення політичної економії соціалізму і предмет її дослідження. Суть її полягала в з'ясуванні того, як ефективно може функціонувати центрально-керована система і в яких конкретних формах економічних відносин вона мала бути втілена. Радянська методологія формально зберігала основні риси методології марксизму. У ній були тези про примат галузі виробництва та ідеологічне трактування економічних проблем і непомильність висловлювань К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, Й. Сталіна. У разі виникнення суперечностей між викладеними положеннями і реальною дійсністю можливими були лише суто схоластичні дискусії та необхідні трактування. Історики вносили

необхідні зміни в плані, який впливав з вказівки Й. Сталіна, про співвідношення базису і надбудови [512, с. 3].

Представник нового покоління радянських теоретиків М. Вознесенський у праці «До питання про економіку соціалізму» (1931) одним із перших ужив поняття «політична економія соціалізму». Водночас він протиставляв природу економічних законів соціалізму і капіталізму. У 1932 р. відомий вчений С. Струмлілін уточнив, що «планове господарство за своєю ідеєю, крім техніко-економічних норм, фізико-хімічних законів і тому подібних детермінант, ніяких інших «об'єктивних», тобто не залежних від волі суспільства, «соціальних» законів не знає» [942, с. 377].

У 1934 р. на XVII з'їзді ВКП(б) відбулося офіційне визнання того, що соціалізму властиві товарно-грошові відносини. Постанова ЦК ВКП(б) «Про перебудову викладання політичної економії» (1936) закріпила новий курс викладання законів розвитку соціалістичної економіки. Альтернативні теорії запропонували О. Чаянов і М. Кондратьєв. Схемі «куркуль – середняк – бідняк» О. Чаянов протиставляв власну класифікацію, яка охоплювала шість типів господарств: капіталістичне, напівтрудова, заможне сімейно-трудова, бідняцьке сімейно-трудова, напівпролетарське, пролетарське. Кардинальне підвищення ефективності аграрного сектору дослідник вбачав у масовому розповсюдженні кооперації, її антикапіталістичному і антибюрократичному змісті (проти державної кооперації). Світову славу і визнання здобув своїми науковими працями М. Кондратьєв. Теоретик виділив комплекс соціально-економічних процесів, розвиток яких характеризується довгочасною періодичністю, і припускав наявність внутрішнього взаємозв'язку між ними. Йшлося про нерівномірність науково-технічного прогресу і процесу нагромадження капіталу, стрибкоподібні зміни в технологічній структурі виробництва і в умовах грошового обігу, наростання і ослаблення суспільно-політичних процесів і процесів втягування нових країн у систему світового ринкового господарства [942, с. 390–391].

Підсумки дискусій підбила праця Й. Сталіна «Економічні проблеми соціалізму в СРСР» (1952). Основне місце посіла проблема товарно-грошових відносин за соціалізму. Існування їх Й. Сталін обґрунтовував наявністю двох основних форм соціалістичного виробництва: державної – загальнонародної і колгоспної, яку не можна назвати загальнонародною (товарне виробництво і товарообіг є тимчасовою необхідністю). Вони мали зникнути зі злиттям цих двох виробничих секторів в один загальнонародний виробничий сектор. Й. Сталін залишив єдину причину існування товарного виробництва за соціалізму – існування двох форм власності, відкинувши всі інші точки зору. Імідж «об’єктивного висвітлення історії» девальвував все «непотрібне».

Протягом повоєнних п’ятирічок радянські економісти заперечували можливість і необхідність розвитку товарно-грошових відносин за соціалізму. За основу брали працю Й. Сталіна «Економічні проблеми соціалізму в СРСР». Великий «кормчий світового пролетаріату» вказував, що перехід до комунізму передбачає скорочення сфери товарообігу і розширення сфери продуктообміну. Такі погляди відстоювали монографії І. Малишева та В. Соболя. Заперечували існування товарного виробництва в СРСР, а закон вартості замінювали загальним законом економії праці, звільненим від суперечностей реального економічного процесу. Радянські вчені відстоювали й позиції щодо відкриття якнайширшого простору для розвитку товарно-грошових відносин, а ринок розглядали як регулятор виробництва. Цієї новаторської точки зору дотримувалися Л. Леонт’єв, В. Лисичкін та інші економісти. На їх думку, щоб запровадити ринковий механізм, потрібно створити умови, за яких ціни могли б «під впливом попиту і пропозиції відхилятися в тому напрямку, який підказує загальне таємне і рівне голосування на ринку з допомогою карбованця» [446, с. 242].

На початку 1960-х років у радянській системі почали виявлятися ознаки кризового стану. Екстенсивні фактори (освоєння цілинних і перелогових земель, максимальне залучення у виробництво робочої сили) вичерпувалися. Частина партійної еліти розуміла необхідність нових реформ. Прикриття гаслами про вірність принципам соціалізму для консервативної бюрократії дозволяло

звичними методами утримувати владу. Інший шлях передбачав звернення до елементів ринкового регулювання – «ринкового соціалізму». Економіст О. Ліберман пропонував зробити деякі кроки до перетворення соціалістичних підприємств у відносно самостійних товаровиробників. Центральні планові органи повинні були встановлювати завдання тільки з обсягу і номенклатури продукції та термінів постачання.

У 60 – 80-х роках ХХ ст. радянські науковці робили спроби побудувати цілісну «теорію радянського господарства». У наукових публікаціях було висвітлено багато моделей системи виробничих відносин соціалізму. У виробничих відносинах виділяли групи за критеріями структури власності: загальнонародної, колгоспно-кооперативної, особистої і громадських організацій (Н. Цигалов). Модель відтворення виділяла чотири блоки відносин – виробництва, розподілу, обміну і споживання. Водночас виділяли і відносини, які з'єднували систему в єдине ціле: систематизовані, виражені в основному економічному законі та планомірного пропорційного розвитку і економії часу (Я. Кронрод). Розробляли класифікацію виробничих відносин за рівнем організації суспільного виробництва. Виділяли відносини безпосередньої єдності суспільства як сукупного виробника, між окремими підприємствами і суспільством загалом, виробничими осередками, всередині них, суспільством та індивідумом. Суспільством вважали державу як основний економічний суб'єкт господарської системи. Розповсюдження отримала концепція (А. Покритан), згідно з якою як елементи системи виробничих відносин виділялись: техніко-економічні, соціально-економічні, організаційно-економічні та ін. [942, с. 395–396].

У західній науці соціалістичне планування трактували не як соціально-економічну, а як організаційно-технічну категорію, що була в СРСР основною ланкою керівництва економікою. Ідея «роз'єднання» суспільної власності на засоби виробництва і централізованого планування як характерна риса протиставлення марксистсько-ленінської теорії практиці – це основа висновків «буржуазно-націоналістичних економістів» про «без результативність» заходів радянської держави по удосконаленню господарського механізму [907, с. 93].

Низка праць відзначається обґрунтуванням тези про колоніальну залежність України від Росії, що радянська економіка «весь час рухалася вниз».

Здебільшого це публіцистичні праці, де немає фактичних чи кількісних показників, що характеризували б економіку, медицину, освіту, культуру тощо. Посилання на «інформацію з надійних джерел», використання даних, одержаних за допомогою американських статистичних методів дослідження, методу порівняння числових співвідношень, не можуть бути об'єктивною характеристикою соціально-економічного життя Української РСР. Економіка радянської України за своїм потенціалом, рівнем розвитку інфраструктури відрізнялася від економіки колоній. УРСР мала передові позиції в освоєнні космосу, використанні атомної енергії з мирними цілями, розроблення технологій безперервного розливу сталі, виробництва турбогенераторів, електротехнічних виробів, тракторів, телевізорів, радіоприймачів та багатьох інших науково-технічних досягнень.

Сьогодні виникла певна термінологічна плутанина, оскільки науковці, говорячи про радянську суспільно-політичну чи соціально-економічну систему, почали в одному синонімічному ряді вживати колишню лексику і терміни сучасних західних політологів, істориків, економістів. Так, наприклад, поряд зі словом «номенклатура», «апаратники», «функціонери», «управлінці», «бюрократи» набув поширення запозичений на Заході термін «політична еліта». У СРСР номенклатура виокремилася в особливу касту управлінців. На зламі 1980–1990-х рр. радянська командно-адміністративна система опинилася під вогнем критики публіцистів і науковців. «Бюрократи» і «консерватори» почали асоціюватися з «апаратниками». Бюрократія і управлінці стали поняттями синонімічними. Склався стереотип ототожнення з терміном «номенклатура» й усіх начальників, чиновників, призначенців і т. д. [620].

Необхідно обумовити те, що в сучасній аграрній економічній науці використовуються поняття «господарство» і «підприємство» без визначення їх сутності. «Господарство» і «підприємство» є виробничими структурами, тобто це категорії мікроекономіки. В цьому розумінні вони ідентичні, хоча в аграрній сфері надається перевага терміну «господарство» («сільське господарство»), і саме ним в

ході дослідження автор послуговуватиметься. Однак між ними є відмінності. Поняття «господарство» в економічній теорії має різні значення. В макроекономічному аспекті – це виробництво (економіка, «народногосподарський комплекс»), призначенням якого є трансформація виробничих факторів у матеріальні та інші блага для задоволення потреб людини. З точки зору економічних систем і моделей економіки широко використовуються такі поняття, як «товарне», «ринкове» господарство. Поняття «господарство» може стосуватися і певних галузей економіки – сільське, лісове, рибне, домашнє господарство тощо.

Слід відзначити, що у досліджуваній нами період збільшувалася кількість господарств у сільській місцевості. Це відбувалося за рахунок того, що ті особи, які приїжджали на новобудови у великі міста поселялися у приміських селах до отримання житлової площі. Одночасно із року в рік зменшувалася кількість господарств колгоспників, а зростала – робітників і службовців. Збільшення господарств робітників і службовців проходило за рахунок переходу у їхню групу й господарств кустарів (одноосібників).

На той час особисте підсобне господарство трактувалося як «різноманітність особистої власності за соціалізму, що являє собою в СРСР господарство колгоспників, робітників і службовців» [553, с. 381]. У багатьох випадках особисті підсобні господарства (присадиби) ставали основним джерелом харчування. З одного боку, це було мале виробництво, побудоване на праці сім'ї та примітивної техніки, а з іншого – елемент аграрного і суспільного виробництва. Особисті підсобні господарства забезпечували зайнятість осіб, які не працювали і формували продовольчі ресурси. У кінцевому підсумку основною складовою виступала селянська родина. У виховній сфері старше покоління передавало свій досвід дітям і внукам, навички та вміння займатися господарством, любити землю і шанувати працю. На її продуктивність впливали соціальні фактори – умови праці, побут, заклади охорони здоров'я, освіти, культури.

На відміну від інших категорій населення, селяни (колгоспники) забезпечували себе основною частиною необхідних продуктів харчування шляхом

власного їх виробництва. Однак дохід від реалізації сільськогосподарської продукції спрямовувався на придбання продуктів харчування, які не вироблялися господарством, інших необхідних товарів та послуг. Частина доходів господарств сільського населення становили пенсії, стипендії, заробітна плата членів сім'ї, зайнятих у промисловості чи сфері послуг, допомога родичів. Спосіб селянського господарювання переважно можна назвати лише засобом виживання, оскільки про отримання прибутків і збагачення мова не йшла зовсім.

Зважаючи на це, можна стверджувати: підсобні господарства були елементом виробничої системи, функціонування яких забезпечувало соціально-економічну розбудову. Попри те, що у них вироблялася основна частка валової продукції сільського господарства, з якої власне й жило селянство, підсобні господарства залишалися найменш захищеними юридично. У більшості селянських господарств відбувався паралельний розвиток виробництва продукції рослинництва й тваринництва. Більшість сільськогосподарських робіт в західному регіоні УРСР, як і в інших, виконувалася з використанням ручної праці та примітивних знарядь і обладнання.

Зауважимо, що поняття «регіон» у різних науках трактується по-різному. Погляди збігаються у визначенні регіону як умовно виділеного простору, який відрізняється від прилеглої території певною сукупністю відносно сталих природничих і економіко-географічних зв'язків, що нерідко сполучаються зі специфікою національного складу населення. Далі мають місце розбіжності. Економісти тяжіють до визначення соціально-економічної системи життєзабезпечення в певних, чітко визначених територіальних рамках. Соціологи визначають регіон як частину території держави, яка помітно відрізняється від інших за певними ознаками – природнокліматичними умовами життєдіяльності, історією, етнічним складом населення, релігією, мовою тощо. У другій половині ХХ ст. «регіон» – це оптимальний адміністративний простір для одержання найкращих результатів, насамперед в економічній сфері. Фактично регіон розуміли лише як ординарний інструмент у руках центральної влади, на нього покладали тільки функції реалізації загальнодержавної стратегії розвитку, при

цьому цілком заперечували право регіональних органів влади на будь-яку самостійність у рішеннях.

Рівень життя населення – це міра задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб людини, забезпечувана сукупністю матеріальних і соціальних умов життя. Основним елементом рівня життя є: рівень і структура споживання матеріальних благ (продуктів харчування та непродовольчих товарів); рівень споживання послуг установ побутового обслуговування, охорони здоров'я, освіти, культури, соціального забезпечення, фізкультури; рівень забезпеченості житлом. Для оцінки рівня життя населення використовується система показників, які можна класифікувати на такі групи: соціально-демографічні показники (кількість населення, його склад, динаміка та структура за статтю, віком і соціальним станом); показник міграції населення і трудових ресурсів; узагальнюючий показник (реальні доходи на душу населення); показник рівня споживання населенням товарів і послуг; показник рівня оплати праці та доходів населення (середня мінімальна заробітна плата, середня та мінімальна пенсія) тощо.

Є загальноприйнятим, що соціальна політика передбачає реалізацію комплексу заходів, які мають актуальну і довгострокову спрямованість на вирішення соціальних завдань у відповідності зі стандартами міжнародного співтовариства, здатними забезпечити прогрес на міжнародному, національному і регіональному рівнях у різних сферах суспільного життя. Соціальна політика – це система заходів інститутів суспільно-політичного життя, спрямованих на забезпечення оптимального розвитку соціальної сфери, підвищення добробуту та задоволення потреб суспільства як загалом, так і окремого громадянина. Під суспільно-політичними інститутами мається на увазі сукупність суб'єктів, які беруть участь у здійсненні соціальної політики.

Головна редакція Української радянської енциклопедії на основі документів XXVII з'їзду КПРС, підготувала оновлений зміст більшості статей з діалектичного та історичного матеріалізму. Так, соціальна політика – складова частина політики певної партії чи держави, що охоплює вирішення соціальних проблем відповідно до класового характеру і політичних цілей даної партії.

Взірцем такої політики є соціальна політика КПРС. На сучасному етапі вдосконалення соціалізму основним завданням її, визначеними в новій редакції програми КПРС, є неухильне поліпшення умов життя й праці радянських людей; дедалі повніше здійснення в усіх сферах суспільних відносин принципу соціальної справедливості; зближення класів та соціальних груп і верств, подолання істотних відмінностей між розумовою і фізичною працею, між містом і селом; удосконалення національних відносин, зміцнення дружби націй і народностей СРСР. Соціальна політика КПРС є могутнім засобом прискорення соціально-економічного розвитку країни, піднесення трудової і соціально-політичної активності мас, формування нової людини, утвердження соціалістичного способу життя, важливим фактором політичної стабільності суспільства [910, с. 645–646].

Сільськогосподарську працю в СРСР втілено в категорії «суспільна форма праці», а тип відносин до неї визначено сукупністю суспільних відносин, передусім – економічних. В офіційній науці сформувалася традиційна характеристика соціалістичної всезагальної форми праці: праця є суспільною, планомірною і позбавленою експлуатації, тобто вільною, всезагальною і творчою. Таке тлумачення є необ'єктивним.

Соціалістичне змагання, яке виникло в роки перших п'ятирічок, було покликане заохочувати трудовий ентузіазм мільйонних мас своєю жертвовною працею в ім'я торжества соціалізму і комунізму у всесвітньому масштабі. Соціалістичне змагання, на відміну від конкуренції з її економічними стимулами, було винесено у сферу ідеологічну. Помпезні церемонії супроводжувалися формалізмом, врученням орденів, медалей, перехідних червоних прапорів, пам'ятних знаків, вимпелів, кубків, грамот, подяк та інших відзнак. У досліджуваній нами період запроваджувалося чимало видів змагань на честь ювілеїв Леніна, річниць Жовтня, Конституції, радянської влади, утворення СРСР тощо.

На початку 1960-х років найвищого вияву набув рух «за комуністичне ставлення до праці». Ця концепція містила: по-перше, програмні тези про

ліквідування відмінностей між містом і селом, між фізичною і розумовою працею; по-друге, вона передбачала матеріалізацію ідеї безкоштовної праці; по-третє, її основні положення спрямовувалися на поєднання самовідданої праці трудящих за досягнення найвищих показників у праці з вихованням «нової людини». На підприємствах, установах, колгоспах вивішувалися лозунги на зразок: «Жити і працювати по-комуністичному!», «Ми прийдемо до перемоги комуністичної праці!», «На роботу з радістю, а з роботи з гордістю!», «Праця возвеличує людину!» тощо. У цей час для виконання безпосередньо виробничих завдань, а не тільки впорядкування територій, почали проводити комуністичні (червоні) суботники. Офіційна пропаганда подавала їх як вияв високої свідомості й організованості радянських людей, як вершину трудового піднесення й ентузіазму, як всенародне свято вільної комуністичної праці. Соціалістичне змагання, згідно з офіційною доктриною, виступало могутнім засобом активізування творчої ініціативи трудящих.

Таким чином, суть досліджуваної наукової проблеми і даного історичного періоду розкривають відповідні поняття, терміни та категорії, які відображають «розвинуте соціалістичне суспільство». Процеси розвитку суспільства неможливі, якщо до них не залучати основну масу населення, якщо соціальна активність має низький рівень і відсутній розвиток її нових форм. Однак ця потреба у радянському суспільстві не реалізовувалася у повному обсязі. Існувала суперечність між необхідністю розвитку творчої активності народних мас (так зване соціалістичне змагання) і реальний стан (приписки, ідеологічні кампанії).

Розділ 3

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ЕКОНОМІКИ

3.1. Зміни в економічній концепції СРСР

У СРСР і Українській РСР у середині ХХ ст. створено єдиний народногосподарський комплекс, який об'єднував економіку союзних республік. Він охоплював усі ланки суспільного (державного) виробництва, розподілу та обміну на величезній території Європи і Азії. Від першого п'ятирічного плану, прийнятого XVI конференцією ВКП(б) у квітні 1929 р. і затвердженого V з'їздом Рад СРСР, й аж до 1991 р. це був оптимальний строк економічних і соціальних змін у житті соціалістичного суспільства. У країні склалася обґрунтована радянською наукою система державних планів: довгострокові (генеральні), п'ятирічні й річні. Основними були п'ятирічні плани, які розробляли щодо Союзу, ділячи за роками, галузями, республіками, економічними районами СРСР, краями, областями, автономними округами, містами і низовими адміністративними районами. Внаслідок розроблення і часткових виконань п'ятирічок докорінно змінилось економічне і соціальне життя республік, країв, регіонів.

Новою школою «комуністичного виховання» радянських людей стали п'ятирічки, які знаменували певні етапи в трансформації багатокладної економіки в соціалістичну, зміни в побуті і культурі. Завершення чергової сьомої п'ятирічки створило умови для виконання наступних – восьмої, дев'ятої, десятої, одинадцятої, дванадцятої – дальшого формування народногосподарського комплексу країни. Як зазначено в офіційній доктрині, зростання масштабів виробництва й значні зміни соціальної структури суспільства прискорили процес «зближення двох форм соціалістичної власності», ліквідації відмінностей між класами, містом і селом, розумовою і фізичною працею. Офіційна пропаганда стверджувала, що зміни в економічному і соціальному житті країни поліпшили географічне розміщення продуктивних сил, господарство республік і районів. Різко збільшилися масштаби виробництва й будівництва великих і середніх

підприємств. В усіх галузях народного господарства Української РСР зростали одиничні потужності, особливо в енергетиці, машинобудуванні, радіоелектроніці, приладобудуванні, хімічній, нафтогазовидобувній промисловості. Усе це в повному обсязі відносилось і до економічного життя західного регіону України.

Ініціаторами розроблень були вчені-економісти України на чолі з О. Ліbermanом. У 1962 р. у статті «План, прибуток, премія» опублікованій в газеті «Правда» від 9 вересня сформовано проблему: необхідна система планування й оцінки роботи підприємств, яка б стимулювала зацікавленість у найбільш високих планових завданнях, втіленні нової техніки, найбільшій ефективності виробництва. Шлях – доводити підприємствам лише плани обсягів і номенклатури продукції та терміни постачань. О. Ліberman пропонував затверджувати за кожною галуззю тривалі норми рентабельності. Так, кожне підприємство залежно від ступеня досягнення нормативного рівня рентабельності могло б мати право на матеріальне стимулювання і заохочення колективу. Замість адміністративного впливу і контролю над підприємствами запропоновано економічний. Усе те, що вигідне суспільству, мало бути вигідним і кожному підприємству [942, с. 400].

Вітчизняний науковець В. Баран аргументує: «Широка дискусія, яка розгорнулася навколо пропозицій О. Ліbermanа, істотно позначилась на підготовці господарської реформи 1965 року, а сама реформа на Заході одержала назву «ліbermanізація радянської економіки»». Одне з чільних місць у дискусії мало питання про непридатність валової продукції для оцінювання роботи підприємств. Цей плановий показник, як писав академік В. Немчинов, погано відображав результати господарської діяльності, оскільки містив вартість одержану збоку сировини, палива, матеріалів. Під час планування, заснованому на цьому показникові, було вигідно використовувати дорожчі послуги і матеріали, що дозволяло перевиконувати планові завдання. Валова продукція зростала за рахунок проміжного продукту, в той час як суспільство зацікавлене у зростанні кінцевого продукту [446, с. 239].

На сторінках радянської преси, брошурах і монографіях звучала критика «валу». Вказано, що в чинній системі підприємства були зацікавлені у

приховуванні своїх резервів, оскільки матеріальна винагорода залежала від перевиконання планових показників. Оцінка діяльності підприємств базувалася на значній кількості показників: фондів зарплати, запасів сировини на складах і норм витрати матеріалів на ремонт обладнання, чисельності працівників, канцелярських видатків. Учені робили сміливі висновки, що настала пора відкинути застарілі методи господарювання й перейти до нових, більш ефективних. У той час такі пропозиції були новаторськими й передбачали лише часткове звуження, а не ліквідацію фундаментальних засад економіки соціалістичного суспільства. У 1967 р. активно запроваджували в життя нове поняття – «розвинутий соціалізм». Це історичний період в кілька десятиліть між побудованим у 30-ті роки ХХ ст. соціалізмом і «повним комунізмом».

Академік С. Кульчицький відзначає, що «Л. Брежнєву вдалося згуртувати навколо себе функціонерів державної партії в центрі й на периферії під гаслом утвердження політичної стабільності. Запропоновані розважливим і толерантним генсеком правила гри влаштовували правлячий клан, який після сталінського терору та хрущовського «волюнтаризму» вперше відчув стабільність і безпечність свого привілейованого становища в державі. У системі державного управління запанував прагматизм. Керівники держави відмовилися від різких рухів у політиці, здатних загострити конфлікти й порушити стабільність» [904, с. 120].

Масштабні економічні реформи 1965 р. (березневий і вересневий пленуми ЦК КПРС) мали підготовлений ґрунт. На пленумі йшлося про незадовільне виконання планових завдань, які орієнтували на виконання кількісних показників; низьку матеріальну зацікавленість підприємств; планування, де, на шкоду економічним, переважали адміністративні методи; прозвучала різка критика прорахунків, допущених генсеком М. Хрущовим. Пленум ухвалив ліквідувати раднаргоспи і відновити галузеву систему управління промисловістю через союзні та республіканські міністерства, затвердив постанову «Про покращення управління промисловістю, вдосконалення планування та посилення економічного стимулювання промислового виробництва». Уряд опублікував документи, підготовлені на основі рекомендацій групи економістів на чолі з

О. Ліберманом щодо поліпшення планування та стимулювання виробництва й державне виробниче підприємство.

На вересневому 1965 р. пленумі ЦК КПРС голова Ради Міністрів СРСР О. Косигін виклав положення реформи. Головні ідеї полягали в скороченні кількості директивних планових показників; заміненні валової продукції як основного планового та оцінного показника на обсяг реалізації; зміцненні госпрозрахунку підприємств, збереженні у їх розпорядженні частки прибутку; перебудові системи ціноутворення; відновленні галузевого принципу організаційної структури управління промисловістю. Вихідною ідеєю реформ була неможливість вирішувати народногосподарські завдання в центрі, що зумовлювало децентралізацію. Директивно планували лише п'ять показників: обсяг реалізації продукції, основну номенклатуру, фонд заробітної плати, прибуток і рентабельність, взаємозв'язки з бюджетом.

Для підготування і забезпечення переходу на нові умови планування на заводах створювали нормативні бюро, які визначали відхилення від нормативних розходів як із матеріальних, так і трудових затрат. На підприємствах планували заходи з покращення використання основних фондів, що дозволяло до кінця року збільшити фондвіддачу на кілька відсотків. Заходи з централізованого перероблення виробничих відходів для використання з них товарів народного споживання дозволяли додатково зекономити сотні тисяч карбованців. Робота з покращення якості і підвищення технічного рівня продукції на всіх заводах отримала широкий розмах. Так, як приклад в УРСР брали завод «Комунар», на якому випускали малолітражний автомобіль «Запорожець». Якщо в 1965 р. автомобіль мав пробіг до першого капітального ремонту 50 тис. км, то у 1966 р. від досяг 75 тис. км, а в 1967 р. 100 тис. км [52, арк. 44].

Концепція реформ виявилася привабливою для фахівців, які сподівалися, що, поєднавши механізми планомірної організації виробництва і розподілу з ринком, вдасться використати переваги кожного з них та усунути недоліки. На шлях реформ ступила низка країн так званого соціалістичного табору. Югославія від 1950-х років впроваджувала елементи ринкової координації. Підприємства

могли самостійно виходити на ринок, приймати виробничу програму, орієнтуючись на ринок, здійснювати інвестиції. Однак зберігалася залежність фірм від владних структур: ступінь бюджетної підтримки, рівень оподаткування, доступність інвестиційного кредиту [690, с. 195].

У жовтні 1965 р. відбулися пленум Центрального Комітету компартії України і засідання сьомої сесії Верховної Ради Української РСР шостого скликання, на яких розглядали питання економічної реформи. На сесії прийнято закон «Про зміну системи органів управління промисловістю і перетворення деяких інших органів державного управління Української РСР». Після проведеної перебудови управління економікою в Українській РСР залишилось 22 союзно республіканських і 7 республіканських міністерств. Компартія і радянська влада постійно звертала увагу на прискорений розвиток промисловості, що й було вихідним положенням державної політики [7; 56, арк. 33].

У 1968 р. план науково-дослідних робіт і впровадження досягнень науки і техніки у народне господарство УРСР виконано на 94,6 %, в тому числі з впровадження передової технології, механізації і автоматизації виробничих процесів – на 89,7 %. Не виконано плану науково-дослідних робіт і впровадження нової техніки у виробництво і у 1969 р. На багатьох підприємствах і будовах не виконували накреслені організаційно-технічні заходи з механізації трудомістких робіт, впровадження механізації і поліпшення роботи устаткування та оздоровлення умов праці. Частка ручної праці у промисловості і будівництві залишалася досить високою і знижувалася надто повільно. Так, у промисловості республіки частка зайнятих ручною працею серед загальної чисельності робітників становила: у 1959 р. – 47,9 %, у 1965 р. – 41,1 %, у 1969 р. – 38,3 % [10, арк. 98].

Упродовж десятиріччя кількість зайнятих ручною працею робітників у промисловості республіки зменшувалася щороку в середньому на 0,96 %, причому за 1959–1965 роки – на 1,1 %, а за 1966–1969 роки – лише на 0,7 %. Ще більш високий відсоток ручної праці спостерігався у будівництві. Якщо у 1959 р. ручною працею було зайнято 67,1 % робітників, у 1965 р. – 58,7 %, то у 1969 р. –

57,8 %. Упродовж 1959–1969 років обсяг ручної праці у будівництві щороку знижувався на 0,7 %, зокрема, за 1959–1965 на 1 %, а за 1966–1969 лише – 0,23 % [10, арк. 99].

Заходи з механізації і автоматизації виробництва не завжди досягали бажаного ефекту, оскільки поширювалися на основне виробництво, а обсяг ручної праці на підсобних і допоміжних ділянках, на яких було зайнято 48 % робітників, залишався високим. На допоміжних роботах найбільше затрат ручної праці йшло на вантажно-розвантажувальні, складські і ремонтні служби. Ці роботи були механізовані всього на 23–25 %. Продуктивність праці на цих ділянках була у 10–15 разів нижча, ніж у робітників, праця яких механізувалася. Утримання великої кількості допоміжних працівників і низький рівень механізації їх праці знижували ефект, який досягався на механізованих ділянках основного виробництва і слугували однією з головних причин плинності кадрів. У промисловості республіки за власним бажанням і через порушення трудової дисципліни щороку звільнялося 800–830 тис. осіб (кожний п'ятий), а в будівництві 240 тис. осіб (кожний третій робітник) [10, арк. 99].

Проведене Держкомітетом обстеження причин плинності 44 тис. робітників показувало, що мотивами звільнення 43,7 % з них були виробничо-економічні умови, недоліки в організації виробництва і праці, невдоволення заробітком, низький рівень механізації важкої праці, відсутність перспектив для зростання кваліфікації. Причиною плинності кадрів в багатьох випадках виступало й те, що на підприємствах і будівництвах не піклувалися про створення відповідних житлово-побутових умов для робітників [10, арк. 100].

У директивах ХХІІІ з'їзду КПРС передбачено розвивати матеріально-технічну базу, зміцнювати економічну та оборонну могутність країни. Головним економічним завданням восьмої п'ятирічки (1966–1970) було забезпечити зростання промисловості, високі темпи розвитку сільського господарства, підвищення рівня життя народу. Виконання цього завдання ґрунтувалося на використанні досягнень науки і техніки, подальшій індустріалізації, підвищенні продуктивності праці. З'їзд звернув увагу на необхідність під час розроблення

п'ятирічного плану на підприємствах, в організаціях об'єктивно оцінювати виробничі ресурси і резерви, активно шукати нові шляхи розвитку галузей виробництва, залучаючи до роботи над планом працівників, вдосконалювати управління економікою. Для досягнення передбачених планом економічних і соціальних завдань вирішено збільшити промислове виробництво за п'ять років у 1,5 раза [361].

З'їзд КПРС поставив завдання у восьмій п'ятирічці прискорити науково-технічний прогрес. На його основі передбачено підвищити ефективність виробництва, вдосконалити організацію праці, краще використовувати виробничі фонди і капітальні вкладення, дотримуватися суворого режиму економії. Для цього в поточній п'ятирічці планували значно збільшити електроозброєність праці в усіх галузях народного господарства, впроваджувати комплексну механізацію і автоматизацію виробництва, ширше використовувати наукову організацію праці. Особливо наголошено на тому, щоб поліпшити керівництво економікою країни, вдосконалюючи стимулювання виробництва, розширюючи ініціативу і господарську самостійність підприємств. У сільському господарстві передбачено збільшити виробництво всіх видів продукції землеробства і тваринництва, підвищити матеріальну зацікавленість колгоспників і робітників радгоспів результатами праці [361].

У восьмій п'ятирічці розроблено напрями розміщення продуктивних сил країни. У східних і північних районах СРСР, що мали дешеві паливно-енергетичні й сировинні ресурси, планували розвивати високі темпи добування палива, енергомістких видів продукції, кольорової і хімічної промисловості, переробку деревини. Трудові ресурси спрямовували з європейської частини Союзу, а також збільшували темпи житлово-комунального будівництва. Західний регіон УРСР розглядали як надлишок чоловічої і жіночої праці. За допомогою різноманітних цільових напрямлень випускників навчальних закладів, організованих наборів робочої сили, комсомольсько-молодіжних акцій вели цілеспрямовану роботу з переселення людей із західних областей України в інші райони СРСР. Одночасно з різних куточків Союзу направляли як дипломованих спеціалісти, так і звичайних

обивателів у західноукраїнські області з метою послабити «буржуазно-націоналістичні пережитки». Водночас грандіозна програма капітального будівництва й уведення в дію великої кількості промислових підприємств дає підстави стверджувати про істотне поліпшення розміщення продуктивних сил західного регіону [65; 79].

В одинадцяти областях Української РСР розташовувалися потужні хімічні підприємства. Серед них такі: Лисичанський, Дніпродзержинський, Черкаський, Сумський, Вінницький хімкомбінати, Костянтинівський хімзавод, Одеська суперфосфатний завод, Горлівський азототуковий завод, Київський комбінат хімічних волокон, Чернігівський комбінат синтетичного волокна. На території Львівської області розташовано Стебниківський калійний і Роздольський гірничо хімічні комбінати, Івано-Франківської – Калуський калійний комбінат. Постанова ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР «Про заходи по підвищенню економічної ефективності роботи підприємств хімічної промисловості Української РСР та забезпечення виконання ними виробничих завдань і соціалістичних зобов'язань на 1966 рік» від 29 квітня 1966 р. наголошувала, що завдяки впровадженню у виробництво найновіших досягнень науки і техніки значно зріс технічний рівень хімічної промисловості республіки. Важливі заходи здійснено з комплексної автоматизації та механізації виробничих процесів. На підприємствах республіки освоєно виробництво багатьох нових видів синтетичних смол і пластичних мас, пігментів, висококонцентрованих мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин, синтетичних волокон, барвників, засобів для миття тощо. Хімічні підприємства були переведені на роботу на природнім газі і нових прогресивних видах сировини. Впроваджено та освоєно агрегати з високими техніко-економічними показниками дозволили підвищити продуктивність праці порівняно з 1958 р на 73 % і значно знизити собівартість продукції. Виконуючи соціалістичні зобов'язання, прийняті на честь XXIII з'їзду КПРС і XXIII з'їзду КП України, хіміки республіки за перший квартал 1966 р виробили понад план мінеральних добрив 106,2 тис. т, сірки природної – 13,1 тис. т, аміаку – 7,9 тис. т і багато іншої хімічної продукції на загальну суму 15,5 млн крб. У постанові

вказано, що в 1965 р. не виконав державний план з випуску валової продукції Роздольський гірничо-хімічний комбінат [261, арк. 154–154]. Комбінат з планом 969,2 тис. т виробив 940 тис. т сірки. Невиконання плану виробництва сірки обумовлювали допущеними помилками під час проектування розширення і реконструкції комбінату [263, арк. 158].

У директивах XXIII з'їзду КПРС щодо п'ятирічного плану розвитку народного господарства країни на 1966–1970 рр. зазначено: «ввести в дію потужності Калуського хіміко-металургійного комбінату» (КХМК) [493, с. 17]. Хімізація сільського господарства стала частиною державної політики, а «велика хімія» – чергової ідеологічної кампанії. Провідними напрямками розвитку хімічної промисловості Івано-Франківської області стали нарощування основних фондів за рахунок масштабного будівництва; освоєння і виробництво нових синтетичних матеріалів. До складу КХМК входило кілька спеціалізованих виробництв, що використовували різну сировину, виготовляли широкий асортимент продукції і об'єднувалися між собою загальною технологією та управлінням. Структурний поділ підгалузей хімічної промисловості був умовним. До них належав гірничорудний комплекс, сульфатна, хлор магнієва і карналітова збагачувальні фабрики, магнієвий і ремонтно-механічний заводи.

Після проведених заходів удосконалено географічне розміщення продуктивних сил у східних і європейських районах країни. Формували комплексний розвиток й спеціалізації економіки республік і районів, повніше залучали працездатне населення до виробництва, поєднували територіальне планування з галузевим принципом управління народним господарством. Передбачено також прискорений розвиток промисловості західних областей України, для чого були необхідні економічні й природні умови і трудові ресурси. Через низку історичних причин західний регіон України був слабо розвинутим у промисловості. У п'ятиріччя реалізовували велику комплексну програму створення нафтової і газової бази республіки, вагомою частиною якої виступало Прикарпаття [40; 41].

Ріст випуску валової продукції промисловості СРСР у 1970 р. порівняно з 1940 р. становив 1190 %, а в УРСР – 832 %. Питома вага промислової продукції республік у загальному випуску в СРСР у 1970 р. така: РРФСР – 63 %, УРСР – 18,9 %, Казахська РСР – 3,4 %, Білоруська РСР – 3,2 %, Узбецька РСР – 2,2 %, Грузинська РСР – 1,2 %, Азербайджанська РСР – 1,2 %, Вірменська РСР – 0,8 %, Таджикиська РСР – 0,5 % і всі інші – 5,6 %. У 1970 р. в УРСР вироблено 22,6 % всієї валової продукції сільського господарства СРСР, зокрема значна частина – трудомісткої. Частка сільськогосподарського машинобудування – 21,5 % і 16,7 % промислового [15, арк. 60–61].

XXIV з'їзд КПРС розробив і затвердив програму комплексної розбудови економіки СРСР, підвищення матеріального і культурного рівня життя радянського народу у дев'ятій п'ятирічці (1971–1975). Основи цієї програми закладено виконанням загалом попередніх планів восьмої п'ятирічки. З'їзд поставив завдання – органічно поєднати досягнення науково-технічної революції з перевагами соціалістичної системи господарства. Це означало (згідно з тогочасною термінологією) злиття науки з виробництвом, усіма його галузями у формі науково-виробничих та інших об'єднань. Найвищий партійний форум передбачав проведення заходів щодо посилення процесу економічної інтеграції соціалістичних країн. Як і в попереднє п'ятиріччя, значне місце відводили проблемам досконалішого розміщення продуктивних сил і розвитку республік та районів. При цьому враховували необхідність залучення в народногосподарський обіг найбільш ефективних сировинних ресурсів, підвищення спеціалізації і комплексності господарства союзних республік і економічних районів, більш правильного розміщення промисловості. На базі відкритих і розвіданих найбагатших паливно-енергетичних і сировинних ресурсів протягом дев'ятої п'ятирічки передбачено дальше нарощування економічного потенціалу країни. За п'ятирічку планували забезпечити в східних районах СРСР понад три чверті загальносоюзного приросту видобутку палива [371].

Партійний з'їзд поставив перед усіма союзними республіками й економічними районами завдання прискорено розвивати галузі спеціалізації, щоб

підвищити внесок у загальносоюзне господарство, піднести ефективність економіки країни загалом. У європейській частині СРСР, де зосереджено основний економічний потенціал країни, у дев'ятому п'ятиріччі мали розв'язати завдання максимального залучення до господарського обігу власних паливно-енергетичних ресурсів, вдосконалення електроенергетичного господарства на базі розвитку атомної енергії, повнішого використання гідроенергетичних ресурсів, об'єднання енергосистем, стримування розвитку енергомістких виробництв хімічної промисловості, чорної та кольорової металургії. Масштаби економіки, основу якої становила багатогалузева індустрія й велике соціалістичне сільське господарство, зростали. У нових історичних умовах з'явилась реальна можливість розв'язувати одночасно з назрілими економічними завданнями й коло питань, пов'язаних з деяким покращенням народного добробуту [371].

Досвід восьмої п'ятирічки засвідчив, що вдосконалення управління і планування за умови економічного стимулювання виробництва був важливим резервом дальшого зростання економіки і підвищення продуктивності праці. У директивах XXIV з'їзду КПРС з дев'ятого п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР введено спеціальний розділ, в якому відображено завдання щодо вдосконалення управління і планування народного господарства, а також економічного стимулювання виробництва. Створення великих об'єднань і комбінатів забезпечило скорочення кількості дрібних самостійних підприємств, створило умови для прискорення технічного прогресу у виробництві й управлінні. Продовжували курс на розбудову промисловості в малих і середніх містах регіону зі спорудження вузькоспеціалізованих підприємств, цехів і філіалів головних заводів [42; 43].

У галузі сільського господарства в західних областях УРСР послідовно здійснювано довгострокову програму, розраховану не тільки на розв'язання поточних завдань, а й створення передумов для її розгортання. Частка капітальних вкладень в усьому комплексі робіт постійно зростала, енергоозброєність праці підвищувалася. Особливу увагу звернуто на меліорацію земель.

4 лютого 1972 р. на республіканській нараді агрономів перший секретар ЦК компартії України П. Шелест заявив: «Шлях до значного піднесення усіх галузей сільськогосподарського виробництва у нас один – це підвищення врожайності усіх сільськогосподарських культур і особливо зернових, зернобобових, зокрема озимої пшениці й кукурудзи. У середньому по республіці торік одержано по 25,4 ц зернових культур з гектара, а озимої пшениці – 30. Це рівень уже досить високий. Отже далі підвищувати урожайність нелегко. Для цього необхідно постійно удосконалювати агрономічну роботу, підвищувати кваліфікацію трудівників села, культуру землеробства. Потрібно науковий підхід до розв'язання назрілих питань сільськогосподарського виробництва» [16, арк. 9]. Провідним напрямом роботи в сільському господарстві мав стати дальший розвиток агрономічної науки в широкому розумінні цього слова, підвищення культури землеробства і родючості ґрунтів.

XXV з'їзд КПРС конкретизував економічні принципи політики партії в умовах «розвинутого соціалістичного суспільства» на десяту п'ятирічку (1976–1980). та тривалу перспективу. П'ятирічка розв'язувала комплекс економічних і соціальних завдань, сукупність яких визначила її специфіку та особливості. У найбільш концентрованому вигляді ця своєрідність відбита в її головному завданні, яке полягало «в послідовному здійсненні курсу Комуністичної партії на піднесення матеріального і культурного рівня життя народу на основі динамічного і пропорційного розвитку суспільного виробництва і підвищення його ефективності, прискорення науково-технічного прогресу, зростання продуктивності праці, всемірного поліпшення якості роботи в усіх ланках народного господарства» [371, с. 132].

У роки десятої п'ятирічки продовжували формувати єдину енергетичну систему СРСР. У виробництві електроенергії зросла частка атомних електростанцій, які зберегли мільйони тонн палива, зекономили на транспортних витратах. Як і раніше, хімічна і нафтохімічна промисловість розвивались швидкими темпами. Зберігалися високі темпи розвитку підприємств оборонного комплексу, машинобудування. Союзна економіка стимулювала різке збільшення

спорудження трубопровідного транспорту – нафто- і газопроводів. Компартийна пропаганда була зацікавлена у розвитку теле- та радіомережі. Якщо в минулій п'ятиріччі темпи зростання капітальних вкладень випереджали темпи збільшення національного прибутку, то в десятій п'ятиріччі темпи їх зростання були однакові. Важлива пропорція, яка відображала ефективність інвестиційного процесу, пов'язана із співвідношенням зростання капітальних вкладень і залученням основних фондів. Це співвідношення залежало від термінів будівництва. У поточній п'ятиріччі далі відбувалася концентрація капітальних вкладень і скорочення строків будівництва [20].

В інвестиційній політиці відбувалося посилення ролі й значення реконструкції технічного переозброєння виробництва. У минулий період головним завданням відтворення основних фондів було екстенсивне нарощування нових виробничих потужностей, формування нових галузей, будівництво заводів і фабрик. Зі створенням великого виробничого потенціалу в усіх галузях економіки країни дедалі більшу роль стали відігравати технічне переозброєння і реконструкція виробництва, заміна застарілого обладнання новим. Десятий п'ятирічний план розроблено на основі довгострокового перспективного плану розвитку народного господарства СРСР на 1976–1990 рр.

У 1970 р. розв'язували великі народногосподарські завдання країни, що мали важливе значення для всього радянського періоду історії. З великими труднощами освоювали природні багатства Сибіру. Почалося створення нової потужної паливно-енергетичної бази у Кансько-Ачинському й Екібастузькому вугільних басейнах, споруджували Байкало-Амурську магістраль і здійснювали початковий етап економічного освоєння території, що прилягала до неї. Формувалися такі ТВК країни: Братсько-Усть-Ілімський, Павлодар-Екібастузький, Західно-Сибірський, Оренбурзький, Південно-Таджицький та ін. Ці комплекси забезпечували загальносоюзний приріст нафти і газу, значну частину виробництва електроенергії, алюмінію, добування залізної руди, вугілля.

У десятю п'ятирічку західні області УРСР вступили з багатогалузевою економікою. При цьому регіон розглядали як нерозривну частину єдиного

народногосподарського комплексу республіки і країни. Керівництво країни прагнуло прискорити освоєння природних ресурсів західних областей, насамперед калійних солей Калушини, сірки Стебника, родовищ нафти і газу Прикарпаття. У цей час посилювався процес формування ТВК як прогресивного методу територіальної організації продуктивних сил і освоєння району [8].

У середині 70-х років ХХ ст. на західні області України припадало 100 % республіканського виробництва автобусів, 97 % – кранів на автомобільному ході, 97 % – калійних добрив, 95 % – нафтоапаратури, 67 % – картону, 57 % – целюлози, майже третина м'ясних консервів, панчішно-шкарпеткових виробів. Тут сконцентровано все республіканське виробництво автотранспорту, мопедів, бурових доліт, електронно-променевих трубок. Лише за три роки десятиї п'ятирічки приріст промислового виробництва становив у Львівській області понад 20 %, Івано-Франківській – 22,9 %, Закарпатській – 29,6 %, Волинській – 39,9 % (в 2,5 рази вище за республіканський показник) [399, с. 17].

У сільському господарстві створено нові типи підприємств, в яких виробництво вели на основі промислової технології, розвинулися різні спеціалізовані агропромислові комплекси. Особливо великими були вкладення в меліорацію земель та іригаційні системи. Відповідну роботу проводили з окультурювання орних земель, поліпшення природних кормових угідь, організації високопродуктивних пасовищ і гірських полонин. Приріст меліорованих земель розширив базу землеробства, дав змогу перевести на більш гарантовану основу рослинництво і тваринництво. Зміцнення кормової бази дало змогу підвищити продуктивність, збільшити кількість худоби й птиці, а також виробництва продукції тваринництва.

Вживали заходи з дальшого будівництва житла, підвищували частку газифікованих осель на селі, об'єктів з центральним опаленням, водопроводом і каналізацією. Споруджено низку дитячих дошкільних закладів, будинків побуту, клубів. Заходи з охорони навколишнього середовища були частиною п'ятирічки, однак повсюдно не вистачало коштів на їхнє впровадження.

У формуванні економіки країни були труднощі й недоліки. Передусім, викликані об'єктивними причинами – вичерпанням старих родовищ корисних копалин, внаслідок чого основні центри добувної промисловості перемістилися на північ і схід. Це стосувалося й Української РСР – Прикарпатські родовища нафти і газу вичерпувалися. Об'єктивні і суб'єктивні чинники пов'язували з недоліками в управлінні. Механізм управління і планування, методи господарювання і виконавча дисципліна відставали від світових стандартів.

У кінці 1970-х років у СРСР сформувався єдиний народногосподарський комплекс, для якого характерними стали суспільна (державна) власність на засоби виробництва, створення виробничих і науково-виробничих об'єднань, галузевих і міжгалузевих територіально-виробничих комплексів, переплетення економічних взаємозв'язків господарств союзних республік і промислових районів. Якщо в СРСР національний прибуток на людину порівняно з 1950 р. у відсотках зріс з 284 у 1965 р. до 567 у 1979 р., то у Японії, відповідно, – з 310 до 740 [387, с. 37].

У 70-х роках ХХ ст. у народному господарстві країни знизилися темпи економічного зростання. «В результаті виявилися невиконаними завдання по розвитку економіки, поставлені Програмою КПРС, – відзначав М. Горбачов. – ...Виробництво більшості видів продукції промисловості і сільського господарства в одинадцятій п'ятирічці не досягло рубежів, намічених ХХVI з'їздом КПРС». Головною причиною невиконання народногосподарських планів було те, «що ми вчасно не дали політичної оцінки зміні економічної ситуації, не усвідомили всієї гостроти і невідкладності переведення економіки на інтенсивні методи розвитку, активне використання в народному господарстві досягнень науково-технічного прогресу» [375, с. 26–27].

Партійно-радянська система приділяла постійну увагу удосконаленню механізмів соціалістичного господарювання і, насамперед плануванню на основі «ленінських принципів демократичного централізму». Рішення з'їздів партії, постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про покращення планування і посилення впливу господарського механізму на підвищення ефективності виробництва і якості роботи» (1979), «Про заходи по прискоренню науково-

технічного прогресу в народному господарстві» (1983), нова редакція Програми КПРС, інші документи націлювали на підвищення дієвості планування як важливого інструменту реалізації економічної політики, тобто в ролі стимулятора. Особливу увагу акцентували на науковій обґрунтованості народногосподарських планів, удосконаленні і зміцненні централізованого управління економікою у поєднанні з «розвитком демократичних засад» в керівництві народним господарством, підвищенні ролі трудових колективів у плануванні та управлінні підприємством. Саме система централізованого планування і управління соціалістичною економікою була конкретним виявом позбавлення прав трудових колективів у вирішенні нагальних виробничих питань.

Головне завдання одинадцятої п'ятирічки (1981–1985) полягало, як декларативно зазначено в матеріалах XXVI з'їзду КПРС, у забезпеченні дальшого зростання добробуту радянських людей на основі сталого поступального розвитку народного господарства, прискоренні науково-технічного прогресу і переведенні економіки на інтенсивний шлях розвитку, більш раціонального використання виробничого потенціалу країни, економії всіх видів ресурсів та поліпшення якості роботи [374, с. 163].

Стратегічні плани партії і держави у першій половині 80-х років ХХ ст. підтверджували наступність політики і вважали новим важливим етапом у розв'язанні довгострокових завдань економічного та соціального курсу. Тривало удосконалення планування й управління економікою, росла залежність країни від зовнішніх економічних зв'язків. Офіційно подавалося, що міжнародний поділ праці здійснювали шляхом співробітництва з країнами членами РЕВ та іншими соціалістичними державами.

Особливістю одинадцятого п'ятирічного плану було й те, що органічною його частиною стали цільові комплексні програми. Найважливіша серед них – Продовольча програма СРСР. Створення Держагропрому СРСР – «трансформаційний етап» на шляху організаційного зміцнення економічних зв'язків усередині АПК країни. Сформований центр управління виробництва продовольства мав усунути знеособлювання в організації справи, конкретизувати

відповідальність за безперебійне постачання населення всіма видами продуктів харчування, ліквідувати диспропорції у зростанні сільськогосподарського виробництва. Головною ланкою агропромислового комплексу було сільське господарство. Йому належало центральне місце у здійсненні економічної стратегії комуністичної партії й радянського уряду. Фонд народного споживання країни на три чверті формувався з продукції сільського господарства і товарів, що виробляла промисловість із сільськогосподарської сировини. Це визначало особливий статус сільського господарства як у системі АПК, так і в економіці країни загалом.

Зростав вплив науково-технічного прогресу на підвищення ефективності суспільного виробництва, і найважливішим завданням технічної політики було підвищення ролі науки в розв'язанні проблем економічного та соціального життя країни. В одинадцятій п'ятирічці реалізовували 170 науково-технічних програм, із них 10 найбільш пріоритетних – у західних областях УРСР. Науково-технічні програми розробляли з усіх провідних галузей економіки: хімічної промисловості (Олефінова програма), видобування нафти і газу (надглибоке буріння), лісового господарства (трелювання деревини), агропромислового («Ріпак», «Ґрунт», «Гречка»), будівельного комплексів (панельне будівництво). Інші програми спрямовували на розв'язання науково-технічних проблем щодо створення й доведення до практичної реалізації нових технічних засобів та прогресивних технологічних процесів.

Зважаючи на невиконання завдань одинадцятої п'ятирічки, XXVII з'їзд КПРС вказав на недоліки в розвитку економіки. Серед них – недостатні темпи впровадження нової техніки і технології; відставання від сучасних вимог технічного рівня й якості багатьох видів продукції, зокрема товарів народного споживання; порушення договірної дисципліни щодо постачань; недовиконання міністерствами, об'єднаннями планових завдань щодо випуску промислової і сільськогосподарської продукції, залучення виробничих потужностей, економії матеріальних витрат щодо підвищення ефективності виробництва. Головні недоліки, як зазначив XXVII з'їзд КПРС, полягали в тому, що своєчасно не

враховано зміни в об'єктивних умовах розвитку виробництва, які вимагали переведення економіки на рейки всебічної інтенсифікації, повільно йшла перебудова структурної політики і методів управління, психології господарчої діяльності людини.

Дальший розвиток науково-технічного прогресу як складової частини прискорення соціально-економічних змін накресливали квітневий (1985) пленум ЦК КПРС, рішення XXVII з'їзду партії, «Основні напрями економічного і соціального розвитку СРСР на 1986–1990 роки і на період до 2000 року». Прискорення соціально-економічного життя країни нова редакція Програми КПРС характеризувала як «стратегічний курс партії, націлений на якісне перетворення всіх сторін життя радянського суспільства: докорінне оновлення його матеріально-технічної бази на основі досягнень науково-технічної революції; вдосконалення суспільних відносин і в першу чергу економічних; глибокі зміни у змісті й характері праці, матеріальних і духовних умовах життя людей; активізацію всієї системи політичних, суспільних та ідеологічних інститутів» [375, с. 166]. У вирішальній сфері людської діяльності – економічній – передбачено здійснити крутий поворот до інтенсифікації виробництва, перехід до економіки вищої організації та ефективності виробництва, досягнення найвищого світового рівня продуктивності праці. Перед радянським народом КПРС поставила завдання до кінця століття збільшити національний прибуток майже у 2 рази з подвоєнням виробничого потенціалу і його якісним перетворенням. Це за умови, що технологічна відсталість СРСР в середині 80-х років ХХ ст. виявлялася повною мірою.

Дванадцять п'ятирічку (1986–1990) необхідно аналізувати через призму «перебудови» у СРСР і УРСР. У «перебудовному процесі» в СРСР розрізняють три етапи, відмінних за суттю. Перший – (1985–1986) – тривав під гаслом «більше соціалізму» та був контрольований ініціаторами. Другий – (1987–1988) – «більше демократії», характеризувався провалом започаткованих економічних реформ і пробудженням суспільства під впливом політичної гласності. Кремль, тоталітарна/авторитарна природа якого не зазнала істотних змін, надалі управляв

країною й суспільством. Третій етап – (1989–1991) – характеризувався поглибленням реформаторських зусиль команди М. Горбачова, що вилилося у вільні вибори в органи державного управління. Зрощена партійно-радянська влада роз'єдналася на самостійні гілки – владу компартійних комітетів і радянських органів. Авторитарна влада почала трансформуватися в демократичну, що призвело до протистояння між загальносоюзним центром і союзними республіками, регіонами.

Генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов у трактаті «Перебудова» зазначав: «Склалася безглузда ситуація. Величезне за масштабами виробництво сталі, сировинних і паливно-енергетичних ресурсів, в чому СРСР уже давно не знає собі рівних, і поруч – їх нестача, дефіцити внаслідок марнотратного, неефективного використання. Одне з перших місць у світі по виробництву продовольчого зерна – і необхідність щорічно закупати мільйони тонн зерна на корми. Найбільша кількість лікарів, лікарняних місць на тисячу чоловік населення – і разом з тим серйозні недоліки, зниження якості медичної допомоги. Наші ракети з вражаючою точністю знаходять комету Галлея і летять на побачення з Венерою, а поряд з цим тріумфом наукової та інженерної думки – явне відставання у застосуванні наукових досягнень для потреб народного господарства, відставання від сучасного рівня багатьох наших побутових приладів. Але й це, на жаль, не все. Якось тихо, здавалося б, непомітно почали підточуватися ідейні і моральні цінності» [502, с. 15–16].

Українська РСР давала майже п'яту частину національного прибутку країни, більше чверті видобутку вугілля, третину сталі й прокату, значну частину сільськогосподарської продукції. Перший секретар ЦК компартії України В. Щербицький з 1972 р. очолював республіку й активно надалі впливав на політику. Він мав міцні позиції завдяки призначенню на ключові пости відданих йому осіб. УРСР після квітневого (1985) пленуму ЦК КПРС і проголошення нового курсу лишалася стабільною республікою, краще від інших забезпеченою продуктами та товарами повсякденного вжитку. Екс-спікер Верховної Ради незалежної України, академік В. Литвин узагальнює: «Діючі особи

загальносоюзної та української політичної авансцени кінця 80-х років не завжди цілком ясно усвідомлювали, куди їх заводять події. Вони були неспроможні прорахувати віддалені наслідки своїх дій. Над ними тяжів фатальний вплив ідеологічної доктрини, яка відбивала дійсність у викривленому вигляді» [904, с. 130–131]. Соціально-економічні процеси другої половини 60 – 80-х років ХХ ст. свідчать, що основні капіталовкладення, інтелектуальні й трудові ресурси спрямовували у прискорену розбудову промисловості регіону. Рішення і постанови партійних, радянських, господарських органів націлювали на масштабне будівництво й створення нових виробничих потужностей. Особливу увагу і контроль звертали на будівництво великих пускових об'єктів.

Керівництво держави, розробляючи головні напрями економічної політики, частково враховувало зміни, які відбувалися у світі. У розвинутих країнах все більшого розмаху набирала науково-технічний прогрес, впровадження найновіших машин, технологій, моделей управління. Економічне життя в СРСР перебувало в прямій залежності від партійних органів, які на всіх рівнях активно втручалися в роботу керівників підприємств та установ. Командно-адміністративна економіка головного значення надавала організаційному чиннику. Рентабельність виробництва, зменшення його ресурсозатрат, підвищення продуктивності праці, прибуток, фондівіддача, завантаження виробничих потужностей, раціональне використання машин і устаткування, освоєння нових видів продукції відігравали другорядну роль. Характерною рисою радянської економіки була її зорієнтованість на виконання плану з валових показників, пізніше – обсягу реалізованої продукції.

3.2. Індустріалізація західного регіону УРСР

Після Другої світової війни Львівщина стала показовою, де впроваджували найновіші технології в індустріалізації регіону та насадженні радянського способу життя. Впродовж коротких термінів зводили промислові гіганти хімічної, машинобудівної, видобувної, енергетичної та інших галузей народного господарства УРСР і СРСР. Ситуація в Чернівецькій області складалася дещо по-

іншому, адже це була найменша територіальна одиниця Української РСР. Активні процеси нарощування промислового виробництва відбувалися в обласному центрі.

У 1957 р. у західних областях Української РСР створено два економічно-адміністративні райони: Львівський (Волинська, Львівська, Ровенська, Тернопільська області) і Станіславський (Дрогобицька, Закарпатська, Станіславська та Чернівецька області). На зміну надмірній управлінській централізації підприємствами промисловості і будівництва пропонували оперативне керівництво. Спершу це сприяло подоланню міжвідомчих бар'єрів, що стримували ініціативу місцевих органів зі створення нових підприємств, давало змогу розв'язувати комплексні питання життя економіки регіону.

Львівський економічний район базувався на машинобудуванні, приладобудуванні, металообробній, хімічній промисловості, промисловості будівельних матеріалів, вугільній, нафтопереробній, газовій, цементній, а також легкій та харчовій. У промисловому комплексі Станіславського економічного району важливу роль відігравали гірничодобувна (видобування нафти, газу, солей), лісова і деревообробна, харчова і легка промисловість. До складу СЕР входило 1100 підприємств і 37 будівельно-монтажних організацій, якими керували 6 галузевих управлінь. Загалом відбувалося укрупнення дрібних фабрик і заводів, що давало змогу впроваджувати нові технології, технологічні та предметні спеціалізації, ефективніше використовувати основні та обігові фонди [91].

Згідно з указом Верховної Ради УРСР, у грудні 1962 р. на території республіки утворено сім економічних районів. Західний регіон загалом увійшов до складу Львівського економічного району. Згодом у його підпорядкування віддали і промкомбінати. Темпи промислового приросту району на початку 60-х років ХХ ст. були набагато вищі за середні в республіці. За підрахунками І. Івоніна, приріст валової продукції на підприємствах, підпорядкованих раднаргоспу в 1961 р., збільшився у 2–4 рази порівняно з 1955 р. На території

Львівського економічного району працювало 347 великих промислових підприємств, більшість з яких обслуговували оборонний комплекс [587, с. 345].

Після зміщення М. Хрущова з політичної арени в історико-партійних дослідженнях діяльність реформатора піддали замовчуванню, вжито новий термін – «волютаризм». Голова Ради Міністрів СРСР О. Косигін виступав за розвиток нових форм і методів керівництва, в той час, як партійно-господарська бюрократія працювала по-старому. Л. Брежнєв ставився до реформ з підкресленою байдужістю [446, с. 253]. Головна ідея реформування полягала в створенні умов, які давали б можливість підприємствам функціонувати як самостійним госпрозрахунковим одиницям, що зіставляють витрати і результати своєї діяльності та максимізують прибуток. Центральною категорією господарської діяльності підприємств ставав прибуток, який ділили між підприємством і державою. З частини прибутку підприємство мало можливість формувати фонди матеріального стимулювання, а також фонд розвитку виробництва.

У вересні–жовтні 1965 р. ліквідовано економічне районування, змінено територіальне розміщення промисловості. Показовою з цього погляду була Івано-Франківська область. Найбільшу питому вагу в економіці мала харчова (27 %) і легка (23 %) промисловість. Важка промисловість області зменшила об'єми виробництва через капітальну реконструкцію. Лісова і деревообробна потребували відновлення лісових масивів. Енергетичні підприємства почали обслуговувати не лише промислові об'єкти СРСР, але й країн Ради Економічної Взаємодопомоги.

Незважаючи на наявність численних запасів енергетичних ресурсів (нафти, газу, вугілля, гідроенергоресурсів), на базі яких можна було споруджувати великі електростанції, їх потужність на Західній Україні становила всього 3 % потужності електростанцій всієї довоєнної Польщі. Дрібні, «карликові» електростанції (970 станом на 1940 р., з яких 70 % – з одиничною потужністю до 15 кВт, загальна потужність цих електроустановок щодо всієї потужності становила всього 3,4 %) не могли забезпечити електричною енергією навіть ті нечисленні промислові підприємства, які були. Лише три електростанції мали

потужність понад 10 тис. кВт. До них належали Львівська електростанція, збудована 1910 р. з метою забезпечення електроенергією трамвайного і комунального господарства, Бориславська – для задоволення потреб нафтового району – і Чернівецька. Ще в 1952 р. розпочали будівництво Добротвірської ДРЕС на базі львівсько-волинського вугілля. У 1952–1955 рр. запустили один турбогенератор потужністю 25 тис. кВт, пізніше ще кілька – потужністю 50 і 100 тис. кВт, а в 1963 р. – 150 кВт. Добротвірська електростанція досягла потужності 550 тис. кВт – майже в шість разів більше, ніж потужність усіх електростанцій Західної України дорядянського періоду. У 1950 р. розпочали будівництво Теремле-Рікської ГЕС у Закарпатській області потужністю 27 тис. кВт [848, с. 74–76].

Спорудження Теремле-Рікської ГЕС, значної кількості колгоспних гідро- і теплоелектростанцій, а також реконструкція Ужгородського енергокомбінату значно підвищили енергозабезпеченість області. Тільки після закінчення Другої світової війни почалася електрифікація сіл Закарпаття, а вже на початку 1960-х років електрифіковано їх більшість. Велику роль у цьому відіграли сільські гідроелектростанції, зокрема Углянська ГЕС, Тур'я-Реметська ГЕС на р. Туриці та ін. В області налічували понад 20 сільських ГЕС [815, с. 173].

Закарпатська область багата на водні ресурси. На неї припадає приблизно 15 % потенціальної потужності річок України, хоча за площею це трохи більше 2 % території. Потенціальні гідроенергетичні ресурси Закарпаття оцінювали приблизно в 700 тис. кВт, адже 80 % території області зайнято гірськими пасмами і передгір'ями Карпат, які перетинаються численними гірськими річками, струмками, потоками. Найбільші потенціальні запаси водної енергії містять Тересва, Теремля, Ріка, Уж і Латориця. На деяких ділянках цих річок потенціальна потужність перевищувала 1000 кВт на 1 км. Ця обставина давала можливість майже в усіх районах області використовувати гідроресурси для одержання електроенергії [815, с. 170].

На початку 1960-х років у західних областях Української РСР досягнуто успіхів у концентрації виробництва електроенергії на районних електростанціях. Понад 70 % загальної кількості електроенергії виробляла ця категорія

електростанцій (Добротвірська, Львівська, Чернівецька, Івано-Франківська, Жидачівська та інші – всього 26). Як енергетичне паливо тут використовували природний газ, львівсько-волинське і донецьке вугілля, буре вугілля Коломийського і Закарпатського родовищ, мазут, а також частково – нафту і торф [848, с. 76–77].

З 1962 р. в Івано-Франківській області вели будівництво Бурштинської ДРЕС проектною потужністю 1800 тис. кВт. Перший енергоблок потужністю 200 тис. кВт введено достроково в експлуатацію в 1965 р. (уперше в країні за 29 місяців). Раніше за встановлений термін введено в експлуатацію і другий та третій енергоблоки. Прискорене введення в експлуатацію енергопотужностей на Бурштинській ДРЕС заповнило гострий дефіцит в електроенергії, що був у Львівській, Івано-Франківській і Закарпатській областях, забезпечило стабільний відпуск електроенергії в країні РЕВ [137, арк. 55]. Відповідно до наказу Міненерго СРСР № 191/Р від 3 червня 1975 р., Бурштинська ДРЕС мала бути прийнята Державною комісією в промислову експлуатацію у наступному році [161, арк. 98].

У 60-х роках ХХ ст. тривало спорудження Бурштинської ДРЕС, а також Калуської і Надвірнянської теплоелектроцентралей. Запуск енергоблоків станцій дав поштовх розвитку машинобудування. Із підприємств машинобудування Івано-Франківщини першим 30 квітня 1944 р. відновив свою роботу Станіславський паровозоремонтний завод, де відкрився ливарний цех. Станіславський машинобудівний завод у 1945 р. налагодив випуск запасних частин для тракторів і військової техніки. Коломийський завод сільськогосподарських машин виготовляв подрібнювачі грубих кормів (січкарни). Через п'ять років на підприємстві почали випускати силосорізки і соломорізки. У 1958 р. підприємство першим у СРСР освоїло випуск грейдерних навантажувачів – машин, призначених для механізації трудомісткого навантажування на транспортні засоби гною, зеленої маси, соломи, силосу і різних сипких матеріалів. Станіславський приладобудівний завод створений в середині 1950-х років на базі двох дрібних підприємств, які виготовляли ваги, водяні насоси і різне литво.

У середині 1958 р. він налагодив випуск промислових газових ротаційних лічильників РС–100. Через рік завод освоїв виробництво потужних лічильників РС–600, а на початку 1960-х – глибинних манометрів для нафтової промисловості. Тоді також реконструйовано авторемонтний завод у Станіславі та «Нафтобурмаш» у Калуші [689, с. 70].

Швидке впровадження у виробничі процеси електроенергії забезпечило технічний прогрес у машинобудуванні та інших галузях промисловості. Металообробна промисловість Західної України у дорадянський період складалася з «карликових», кустарного характеру підприємств, заснованих на ручній праці. У 1937 р. в цій галузі нараховані 33 підприємства, серед яких 9 – з кількістю робітників до чотирьох, 14 – до дев'яти, 6 – до чотирнадцяти, 3 – до п'ятдесяти, і лише на одному підприємстві працювало двісті робітників. Машини і устаткування привозили з-за кордону та з промислових районів Польщі. У першому післявоєнному п'ятирічному плані було поставлено завдання перетворити м. Львів у великий індустріальний центр України. У 1946 р. почали випуск продукції заводи «Львівсільмаш», інструментальний, телеграфної апаратури. У 1948 р. став до ладу Львівський завод автотранспорту, а в 1950 р. – автобусний. На базі заводу вимірювальних приладів організовано телевізорний завод, який у 1958 р. розпочав масовий випуск телевізорів і осцилографів для військового комплексу [258, арк. 12].

Перед машинобудівною промисловістю західних областей УРСР стояло завдання скоротити на низці підприємств номенклатуру виробів і зосередити зусилля на випуску однорідної продукції на невеликому числі спеціалізованих підприємств. Серед заводів, які підлягали перепрофілюванню і спеціалізації, можна назвати львівські заводи – автобусний, автотранспорту, механічний № 7, «Метал» (пізніше – мотобусний), сільськогосподарських машин, а також Луцький авторемонтний (машинобудівний). У цих умовах було головним завданням звільнення машинобудівних заводів від виробництва продукції, що не відповідала їх профілю. Луцький машинобудівний завод у 1961 р. був спеціалізований на випуску автобусної продукції, зокрема автолавок,

авторефрежераторів і рефрижераторів-причепів. Ця спеціалізація дала можливість протягом 1961–1962 рр. збільшити виробництво валової продукції в 12 разів зі зростанням основних фондів лише в 2 рази [848, с. 86–87]. На Станіславському приладобудівному заводі і Коломийському заводі сільськогосподарського машинобудування в 1960 р. механічний привід повністю замінили електричним. З електрифікацією технологічних процесів змінилася технологія оброблення, значно скоротилася кількість операцій, зменшилися відходи виробництва.

Ключове значення для розвитку технічного прогресу і підвищення продуктивності праці мала модернізація застарілого обладнання. Модернізацією називали оновлення робочого обладнання з метою повної або часткової його ліквідації. Незважаючи на велику кількість напрямків модернізації, на нашу думку, доцільно зупинитися на двох – технологічних і експлуатаційних. Технологічна – направлена на зміну технології виробництва, а експлуатаційна – на поліпшення технічних даних. З останньої можна виділити модернізацію з метою автоматизації. Автоматичні поточкові лінії найкраще себе зарекомендували на автобусному, автотранспортному, інструментальному заводах. Практика львівських підприємств засвідчувала, що продуктивність обладнання за модернізації зростає на 30–50 %. Передова техніка і технологія виробництва повинні поєднуватися зі спеціалізацією. Велику увагу приділяли спеціалізації у приладобудівній і радіоелектронній промисловості [260].

На території Львівської області концентрувалися заводи з випуску військової продукції оборонної промисловості країни. Головний напрям – випускання радіотехнічної апаратури. Завод № 797 Міністерства авіаційної промисловості СРСР створено на базі ремонтних майстерень відповідно до постанови Держкомітету Оборони № 7133 від 13 грудня 1944 р. для ремонту літаків у безпосередній близькості до лінії фронту. Завод ремонтував бойові і транспортні літаки. Згідно з указом уряду від 22 грудня 1951 р., завод передано Міністерству промислових засобів зв'язку для організації випускання радіотехнічної продукції. У 1959–1965 рр. завод освоїв випуск 72 найменувань радіотехнічної апаратури. Завод перетворився в головне підприємство з випуску

бортової телеметричної апаратури для штучних супутників Землі і космічних об'єктів. У 1958 р. завод освоїв серійний випуск радіотехнічної апаратури для ракетної техніки [259, арк. 4].

У Львівській області у 1966 р. план виробництва усіма заводами Міністерства радіоелектронної, приладобудівної і електротехнічної промисловості виконано з усіх технічно-економічних показників. План випуску телевізорів становив 272000, а випущено – 279874 штук, зокрема «Огонёк» – 258442 (із них 1573 – на експорт), «Электрон» – 21432 (із них 6940 – на експорт) [3, арк. 53].

За успішне виконання семирічного плану і освоєння нових видів продукції завод «Львівприлад» нагороджено орденом Леніна, а завод кінескопів – орденом Трудового Червоного прапора. Орденами і медалями СРСР нагороджено 229 осіб, зокрема – 2 присвоєно звання Героя соціалістичної праці, 9 – орденом Леніна, 34 – орденом Трудового Червоного прапора, 67 – орденом «Знак Пошани», 56 – медаллю «За трудову доблесть», 61 – медаллю «За трудову відзнаку» [3, арк. 55]. У 1966 р. за результатами соціалістичного змагання заводу кінескопів, електронних приладів, телевізорного, «Вимірювача», телеграфної апаратури, «Львівприлад» присуджено перші, другі і треті класні місця.

Популярним у республіці і далеко за її межами став Львівський телевізорний завод, побудований за роки семирічки. У 1965 р. випуск основної продукції доведено до потужності 150 тис. телевізорів за рік. Понад контрольні цифри семирічного плану випущено 435 тис. телевізорів на суму 102 млн крб. Якщо в 1958 р. об'єм промислового випуску становив 3,8 млн крб, то в 1965 р. – 67 млн крб. За семирічку виготовлено 1155 тис. телевізорів замість передбачених державним планом 720 тис. За цей період продуктивність праці зросла в 1,8 рази, а собівартість продукції знизилася на 57 %. Завод отримав прибутку майже 82 млн крб, затрати на реконструкцію окупилися за рік. Одним із перших в країні завод впровадив організацію масового випуску телевізорів з єдиним ритмом без проміжних складальних операцій шляхом створення 22 конвеєрних ліній в системі підвісних доріг. Це зв'язало в єдине ціле весь технологічний комплекс збирання, монтажу і регулювальних робіт. Здійснюючи завдання механізації і

автоматизації виробничих процесів, завод за семирічку виготовив і впровадив у виробництво 620 одиниць нестандартного технологічного обладнання і 283 одиниці нестандартних вимірювальних установок [259, арк. 1–2]. Питома вага Української РСР у 1968 р. з випуску телевізорів у СРСР становила 22,2 % і посідала друге місце після Російської Федерації [376, с. 132].

Секретар Львівського обкому КП України В. Куцевол і голова виконкому обласної Ради депутатів трудящих С. Стефаник в інформації в ЦК КП України і Раді Міністрів УРСР повідомляли, що Міністерство радіопромисловості СРСР звернулося з пропозицією про дальшу реконструкцію Львівського телевізійного заводу в 1967–1972 рр. і додаткове будівництво 30 тис. м² виробничих площ. Розглянувши пропозицію міністерства і техніко-економічні розрахунки Ленінградського проектно-технологічного інституту, обком і облвиконком прийшли до висновків про доцільність реконструкції заводу з доведенням його оптимальних потужностей до одного мільйона телевізорів за рік. Доцільність доведення заводу до такої потужності обґрунтовували наявністю кваліфікованих кадрів на заводі і підприємстві з виготовлення кінескопів [259, арк. 24].

Згідно з п'ятирічним планом розвитку народного господарства країни на 1966–1970 рр. Львівський ордена Трудового Червоного прапора завод кінескопів мав розробити і освоїти випускання кольорових електронно-променевих трубок з розмірами екрану 47 см по діагоналі. Уже в 1966 р. конструкторське бюро розробило перші зразки кольорових кінескопів, і в 1968 р. підприємство розпочало їх серійний випуск [259, арк. 36].

Львівський завод автотранспорту був єдиним у країні підприємством з випуску автотранспорту з двигунами внутрішнього згорання. Значну частку мали спеціальні гідрокрани. Потужність заводу в 1966 р. становила 7200 машин за рік (план – 8200, а заявки на машини – 19300 одиниць техніки) [259, арк. 44].

Механізація і автоматизація збиральних операцій на машинобудівних і приладобудівних підприємствах стали магістральними шляхами. Так, на Ровенському заводі високовольтної апаратури запроваджували потокові механізовані лінії для збирання приладів. Це дало можливість підвищити

продуктивність праці на 15 % [848, с. 67]. Для безперебійного постачання газового господарства приборами і апаратурою у Львові збудовано завод газової апаратури, продукція якого швидко стала відома далеко за межами України, а газові плити виробляли на Закарпатті [121, арк. 115].

У Волинській і Львівській областях розвивалася вугільна промисловість. Особливості географічного положення Львівсько-Волинського вугільного басейну і зростання потреб палива європейської частини СРСР зумовили велике економічне значення у його освоєнні. Другою важливою галуззю промисловості Волинської області, яке виникло в роки семирічки, стало машино- і приладобудування (Луцький автомобільний, приладобудівний, електроапаратний заводи та завод комунального обладнання, Нововолинський рудоремонтний, Рожищенський ремзавод, Ківерцівський ремонтний завод «Лісмаш»). У 1965 р. Луцький автозавод розпочав серійний випуск вантажно-легкових малолітражок зразка ЗАЗ-969 «Волинь». Тоді ж став до ладу Рожищенський завод із ремонтування тракторів та сільськогосподарських машин [596, с. 44].

Переважна кількість підприємств Тернопільщини переробляла сільськогосподарську сировину, насамперед цукровий буряк, зернові культури, тваринницьку продукцію. Нові підприємства споруджували насамперед там, де були відповідна сировинна база і резерв робочих рук. Техніка Тернопільського комбайнового заводу мала інтенсифікувати працю колгоспів і радгоспів, які вирощували цукровий буряк. У роки семирічки виникли нові галузі промисловості – машинобудівна, металообробна, газова, хімічна, енергетична та ін. У 50-х роках минулого століття побудовано і реконструйовано заводи: машинобудівний, авторемонтний – у Тернополі, холодного асфальту – у Великому Глибочку і Скалі-Подільській, цукрові – в Бучачі, Хоросткові, Ланівцях, плодоовочевий консервно-сушильний завод – у Почаєві, маслоробний – у Копичинцях та багато ін. [601, с. 58].

Різногалузевою стала структура промисловості Рівненщини. Увага зверталася не лише на переробку сільгосппродукції і сировини (Ровенський льнокомбінат, Дубнівський і Острозький цукрові заводи), а й на промисловість

будівельних матеріалів (Костопільський домобудівний, Здолбунівський цементно-шиферний комбінати, Ровенський завод залізобетонних виробів) та машинобудування та електротехніку (заводи високовольтної апаратури, тракторних запасних частин у Рівно) [600, с. 57–58].

У 1960-х роках у Чернівецькій області тривала реконструкція старих і будівництво нових підприємств різних галузей – заводів «Індустрія», «Емальпосуд», хімічний, елементів обчислювальних машин, бавовняно-прядильна, взуттєвої і панчішної фабрики, олійно-жирового і м'ясокомбінату [394, с. 4].

У 1969 р. споруджено Івано-Франківський арматурний завод, який виготовляв герметичні клапани та арматуру для магістральних трубопроводів. У 1972 р. збудовано Івано-Франківський завод «Автоливмаш», який освоїв випускання автоматичних ливарних ліній, цехів для машинобудівних і ливарних заводів, зокрема й спеціального обладнання для Куби [257, арк. 2]. Наявність дешевої електроенергії прискорила розбудову металообробної промисловості. Першу продукцію випустили Калуський завод комунального устаткування та Івано-Франківський фурнітурний. Паровозоремонтний завод реорганізовано в локомотиворемонтний. Свої виробничі потужності розширювали Івано-Франківський ремонтно-механічний і Калуський завод «Нафтобурмашремонт» [598].

На підприємствах машинобудування і металообробки застосовували штамповку замість поковки. Точне і дороге лиття замінювали більш дешевими зварними і зварно-штампованими деталями, що давало можливість підвищити продуктивність праці робітників на 30–500 %. Розширювали застосування пластмас і вуглеграфічних матеріалів. Великий економічний ефект дало застосування порошкової металургії [252].

Внаслідок прискореного створення промисловості західного регіону УРСР збільшувалися обсяги капіталовкладень та будівельно-монтажних робіт. Так, якщо обсяги підрядних робіт в 1963 р. в Івано-Франківській області становили 31 млн крб, то в 1965 р. – 72 млн крб, а в 1969 р. – 100 млн крб. Основна частина цих робіт припадала на трести «Хімметалургбуд», «Прикарпатжитлобуд»,

«Нафтогазбуд» для яких обсяги будівництва зростали щорічно на 35 %. Нестача потужностей виробничих баз, будівельних машин і механізмів, а також житла стали основним гальмом в успішному виконанні будівельними організаціями поставлених перед ними завдань. Уже в 1968 р. дефіцит на обсяг запланованих робіт в тресті «Прикарпатжитлобуд» із товарного бетону становив 40 %, у тресті «Нафтогазбуд» – 50 %. Від визначених планових норм значно відставала промисловість будівельних матеріалів, особливо стінових, потребу в яких покривали лише на 60 %. Дефіцит цегли в 1969 р. становив 140 млн шт., черепиці – 10 млн шт., щебеню – 1 млн м³, піску – 500 тис. т, бутового каменю – 100 тис. м³, гіпсу – 40 тис. т і т. д. [222, арк. 43]. У вирішенні цих невідкладних питань допомогу надавали підприємства місцевих будівельних матеріалів, кількість яких у 1969 р. сягала 327 [226, арк. 10]. За семирічку промисловість області отримала подальший розвиток: видобуток нафти зріс у 2,3 рази; відповідно, природного газу – 9,3; мінеральних добрив – 1,5; виробництва цегли 1,5. Одночасно освоювали виробництво нових видів продукції: цементу, зрідженого газу, харчового парафіну, бітуму, аеросилу та ін.

Західні області України характеризувалися наявністю значної кількості родовищ глини, що зумовило розвиток виробництва черепиці. Наявність сировини, яка добре формується на стрічкових пресах, забезпечила найшвидше освоєння на деяких заводах виробництво пустотілих блоків та виконання замовлень на дренажні трубки. Закарпатська область багата на високоякісну алювіально-делювіального походження сировину для виробництва черепиці, блоків та цегли, а також значні запаси тугоплавких та вогнетривких глин поблизу Мукачеве. Цегла заводів Закарпаття відповідала марці не нижче, ніж 100, а в більшості випадків – і 150 [122, арк. 55]. Розвиток керамічної промисловості в західних областях УРСР сприяв розвитку індустрії будівельних матеріалів республіки. У Львівській, Рівненській, Івано-Франківській областях наявність легкоплавких глин виступали сировинною базою для виробництва заповнювачів для бетону – керамзиту [815, с. 154].

За умов інтенсифікації виробництва першорядне значення мало поліпшення використання виробничих потужностей, підвищення коефіцієнта змінності роботи, раціональне використання машин і устаткування. На підприємствах і будовах Івано-Франківської області станом на 1 серпня 1971 р. нараховувалося невстановленого технологічного устаткування на загальну суму 32 млн крб, імпортного – 19 млн крб. Особливо багато його було на Калуському хіміко-металургійному комбінаті – 16,7 млн крб, Вигодському лісокомбінаті – 2,1 млн крб., обласному управлінні зв'язку – 162 тис. крб, спиртогорілчаному об'єднанні – 131 тис. крб [150, арк. 78].

Причинами простоїв устаткування були недоліки в організації виробництва і праці, відсутність необхідних матеріалів і сировини, інструментів і деталей, недоукомплектованість заводів робітниками і інженерно-технічними працівниками, перебої в необхідному забезпеченні електроенергією тощо. У зв'язку з п'ятиденкою виникало питання про ритмічність роботи вантажного транспорту. На залізничних вузлах завантаження і вивантаження у неділі знижувалися на декілька сотень вагонів. З масовим переходом підприємств на два вихідні дні відбувалися збої в роботі підприємств. Транспортні цехи і склади не завжди встигали формувати чергові бригади з рухливим графіком вихідних, що впливало на використання залізничного транспорту, вчасного доставляння сировини і матеріалів.

У 1970 р. згідно з новою системою планування і економічного стимулювання працювало 190 промислових підприємств Івано-Франківської області, або 84,1 % від загальної чисельності. План прибутку було виконано на 101,6 %. Понад план дано 3,1 млн крб, порівняно з минулим роком прибутки зросли на 9,6 % [143, арк. 6]. З метою визначення якісного показника продукції періодично проводили обстеження технічного рівня і якості вироблених готових товарів. У 1973 р. обстеженню підлягали вже 139 промислових підприємств області. Із цієї кількості 109, або 78,4 % проводили атестацію промислової продукції. Її випустили на суму 779 млн крб, що складало 86,3 % від загального випуску. Необхідно відзначити, що в 1972 р. проводили атестацію 71

підприємства, або 42,8 % від загальної кількості обстежених. Випущено продукції на суму 529 млн крб. За рік значно збільшилася частка продукції вищої категорії якості, тобто тієї, яка відповідала кращим вітчизняним чи закордонним зразкам і якій присвоювали державний Знак якості. У 1973 р., порівняно з 1972 р., її кількість збільшилася у 3 рази. Найбільшу кількість найменувань виробів зі Знаком якості – 7, або 70 %, припадало на підприємства Мінлегпрому УРСР, насамперед, Івано-Франківську швейну фабрику. Готові вироби зі Знаком якості у 1973 р. випускали Надвірнянський нафтопереробний завод – паливо дизельне автотракторне літнє; Калуський хіміко-металургійний комбінат – аеросил А-175; Івано-Франківська меблева фабрика – набір 87-М; Івано-Франківська кондитерська фабрика – цукерки «Вишня заспиртована в шоколаді», «Малинка»; Івано-Франківський приладобудівний завод – консистометр цементного розчину КЦ-3 [157, арк. 2–3].

Машинобудування у структурі промислового комплексу західного регіону республіки було важливою галуззю. Історично воно формувалося на базі ремонтних майстерень, розташованих довкола м. Львова (див. табл. А) та інших обласних центрів. Протягом досліджуваного періоду головну роль в машинобудівній промисловості регіону відігравав Коломийський ордена «Знак пошани» завод сільськогосподарських машин. Це був також постачальник продукції на експорт. За період з 1961 по 1971 рік завод експортував продукції на 16 млн крб у 20 країн світу (Угорщину, Болгарію, Францію, Грецію та ін.) [148, арк. 103].

Коломийський завод сільськогосподарських машин – єдине спеціалізоване підприємство в країні з виробництва універсальних грейферних вантажників-екскаваторів, які за технічним рівнем перевищували найкращі закордонні конструкції аналогічних машин. Вони мали великий попит на внутрішньому ринку, а також поставлялися на експорт. Унаслідок низької якості комплектації гумовотехнічними виробами Лисичанського заводу були численні претензії від споживачів «щодо підтікання мастил». Через це в 1973 р. бракували цілі партії техніки [160, арк. 37].

Технічний рівень виробництва на машинобудівних підприємствах постійно підвищувався – досягнуто певних успіхів у впровадженні засобів механізації, прогресивних технологій. Якість виробів покращувалася, зростала їх надійність і довговічність. Так, на Львівському заводі автотранспорту рівень механізації виробничих процесів становив 77,4 %, кількість робітників зайнятих ручною працею, в 1968 р. скоротилась на 82 % порівняно з 1962 р. Рівень механізації виробничих процесів на Львівському інструментальному заводі було доведено до 87 %, працювало 15 потокових і механізованих ліній. У термічному цеху, де раніше переважала ручна праця, увесь процес здійснювався на автоматизованих термоагрегатах з автоматичним пересуванням виробів, регулюванням температури тощо. На Дрогобицькому долотному заводі в механічному цеху всі поточкові лінії були обладнані склізами для між операційного транспортування деталей, працювало 9 транспортерів, термічний цех обладнано агрегатами хіміко-термічного оброблення, що працювали на автоматичному циклі. На Львівському заводі автотракторних запчастин за період 1959–1969 рр. впроваджено у виробництво 15 потокових ліній. Високого рівня механізації виробництва досягнуто на Львівському мотозаводі, де ливарне виробництво механізовано на 70 %, а зварювальні роботи – на 96,5 % [273, арк. 26].

Необхідно зауважити, що через відсутність на деяких підприємствах даних про рівень механізації виробничих процесів як у 1959 р, так і в інших роках, порівняти їх зі станом у 1965 р. чи в 1968 р. неможливо. Майже на всіх підприємствах технологічні процеси склалися за груповим принципом. За десять років машинобудівні заводи освоїли серійне виробництво майже 200 видів машин, приладів, інструменту. Більшість із них відповідали тогочасним вимогам, зокрема автобуси ЛАЗ–695Е і ЛАЗ–697Е, дві моделі мопедів, 7 типів машин для хімічного захисту рослин, підвісні штовхальні конвеєри, 4 моделі копіювально-фрезерних верстатів. Однак основні характеристики низки машин, приладів були нижчими за тогочасний технічний рівень. На Дрогобицькому долотному заводі виготовляли 18 типів бурових доліт, з яких лише 1 тип відповідав технічному рівню. На Львівському заводі алмазного інструменту технічний рівень 17 типів

(220 типорозмірів) взагалі не перевіряли. На Львівському інструментальному заводі з 15 типів фрез, мечиків, плашок лише 4 відповідали технічним вимогам [273, арк. 26].

Більшість заводів отримували для впровадження у серійне виробництво креслення машин, приладів, що розробляли відповідні головні конструкторські організації, науково-дослідні інститути. Далі доопрацювання виробів у багатьох випадках заводи здійснювали за допомогою власних служб. На багатьох заводах вели наукову роботу в тісній співпраці з інститутами та навчальними закладами. Наприклад, на заводі автотранспорту виконано такі наукові роботи: «Дослідження підвищення довговічності гумових ущільнень вузлів гідравліки», «Дослідження ефективності екстремального регулювання електричного режиму в процесі плавки металу», «Розробка системи комплексного оперативно-виробничого планування» та ін. Винахідники і раціоналізатори внесли вагомий вклад у розвиток технічного прогресу на машинобудівних підприємствах. Так, лише на Львівському заводі автотранспорту за семирічку і чотири роки поточної п'ятирічки впроваджено 6291 рацпропозицію і 24 винаходи з загальним економічним ефектом 6 млн крб. На підприємствах організовували огляди-конкурси, які сприяли підвищенню зацікавленості в цій важливій галузі. Львівське науково-технічне товариство машинобудівників об'єднувало 29 первинних організацій і нараховувало 4 тис. інженерно-технічних працівників та робітників. З метою підвищення технічного рівня продукції проводили науково-технічні конференції, семінари, обмін досвідом, огляди-конкурси на найкращу роботу з підвищення якості, надійності та стандартизації. Так, лише в 1968 р. були проведені такі науково-технічні конференції: «Автоматизація контролю деталей в машинобудуванні», «Механізація, автоматизація зварювальних робіт», «Організація інструментального господарства». Успішно працював постійно діючий семінар «Якість, надійність, стандартизація і держатестація продукції» [273, арк. 28].

Одночасно з динамічними економічними показниками були масове прогулювання, простої, пропускання (невиходи на роботи). Це й спонукало до

аналізу статистичних даних у 1971 р. на промислових підприємствах у межах однієї області (Івано-Франківської). У зв'язку з прогулами, «невиходом на роботу з дозволу адміністрації» втрати робочого часу становили 143303 людино-дні, а в 1972 р. – 142761 (прогули – 15095 і 13998, простої – 21171 і 18947) [152, арк. 2]. З цим «негативним явищем на виробництві велася постійна боротьба», і вже в 1976 р. цей показник знизився до 71,9 тис. людино-днів (у 1983 р. – 37,6 тис. людино-днів) [214, арк. 78]. Обсяг недоданої продукції – 5 млн крб. Найбільша кількість невиробничих втрат допущено на підприємствах «Прикарпатліс» – 2 дні на кожного робітника; на підприємствах місцевої промисловості – 1,2. Проте втрати робочого часу через хвороби сягнули 906,4 тис. людино-днів за рік. Внаслідок вказаних втрат не додано валової продукції на суму 68,5 млн крб [168, арк. 15].

Якщо б «не було втрат», то промисловість Івано-Франківської області у 1976 р. могла б виконати план щодо продуктивності праці на 106,6 %, замість 102,2 %. Усі дані наведено за офіційними показниками, а насправді вони були набагато більшими. Керівники підприємств їх часто свідомо приховували, тож факти не потрапляли в офіційну звітність. При цьому необхідно враховувати, що не всі випадки реєстрували. Це призводило до неритмічної і непланомірної роботи – «авралів», коли план виконували в останні дні місяця. «Штурмівщина» негативно позначалася на якості роботи і виробів [148, арк. 191].

Упродовж досліджуваного періоду за більшістю техніко-економічних показників першість закономірно утримувала Львівщина. За результатами роботи у 1976 і 1977 роках перехідним Червоним прапором ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ нагороджували Львівську область, чотири її райони і 21 виробничий колектив. З початку п'ятирічки у Всесоюзному соціалістичному змаганні промислові підприємства області вибороли 140 перших, 40 других і 60 третіх місць. Серед них – колективи шахт № 3 і 9 «Великомостівські», Львівського автобусного і Дрогобицького долотного заводів, управління магістральних нафтопроводів «Дружба», виробничого об'єднання ім. 50-річчя Жовтня, «Кінескоп»,

«Маяк», «Весна», вагонного депо станції Львів, заводу «Молдвинпром» та ін. [399, с. 488].

Цікавим залишається історичний факт, що в 1975 р. інститут «Теплоелектропроект» виконав роботу «Співставлення варіантів розміщення АЕС у Рожнятівському пункті Івано-Франківської області і Нетишинському пункті Хмельницької області». Висока сейсмічність Рожнятівщини ускладнювалася наявністю тектонічних зсувів і розломів земної поверхні. Порівнявши техніко-економічні показники конкурентних площадок, перевагу у будівництві АЕС було надано Нетишину. Міненерго СРСР прийняло рішення № 80 від 17 квітня 1975 р. про будівництво АЕС потужністю 4000 мВт в Нетишинському пункті Хмельницької області замість Івано-Франківської АЕС на Рожнятівській площадці [161, арк. 39–40].

З грудня 1975 р. по січень 1976 р. у «всіх» первинних партійних організаціях, колективах трудящих відбулися збори щодо обговорення проекту ЦК КПРС «Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976–1980 рр.». Комуністи, «всі» трудящі зустріли цей важливий партійний документ «з великим патріотичним піднесенням, прагненням примножити свій внесок у зміцнення і розквіт нашої країни». «Усі» учасники зборів схвалили проект ЦК КПРС до XXV з'їзду партії. На належному організаційно-політичному рівні, за високої активності робітників, інженерно-технічних працівників і службовців відбулися збори. Обговорюючи проект, трудящі зосередили свою увагу на шляхах дальшого піднесення економіки, дійсного перетворення десятої п'ятирічки в п'ятирічку ефективності і якості. Особливий інтерес становила необхідність посилення режиму економії, підвищення фондівіддачі, ліквідації простоїв і втрат робочого часу, зміцнення планової і трудової дисципліни «як головних умов зростання продуктивності праці, підвищення ефективності виробництва» [166, арк. 1–2].

У 1981–1982 допущено зниження рівня рентабельності виробництва на підприємствах хімічної, машинобудівної, легкої і харчової промисловості регіону. Особливої уваги заслуговує низка службових інформацій райкомів, міськкомів,

обкомів партії, зокрема «Про прийняті заходи щодо виконання критичних зауважень і пропозицій, висловлених бригадою ЦК Компартії України в період перевірки» № 496 від 15 липня 1983 р. У процесі перевіряння Івано-Франківської області, у зв'язку з наступним звітом обкому партії на політбюро ЦК Компартії України «Про організаторську та політичну роботу по виконанню рішень листопадового (1983) Пленуму ЦК КПРС», виявлено недоліки й упущення в роботі партійних, радянських і господарських органів. Вони зводилися до того, що «по росту об'ємів виробництва і продуктивності праці за два роки із завданням не справилися половина районів і міст, кожне друге підприємство промисловості будівельних матеріалів, одна третина заводів машинобудування і металообробки, четверта частина підприємств лісової, паперової і деревообробної промисловості. Із 49 важливих видів продукції, не забезпечено виконання – 32. Фондовіддача у 1982 р., у порівнянні з 1975 р., знизилася на 6,5 %» [179, арк. 3–4].

У виробничих колективах були випадки порушень трудової дисципліни і технологій, прогулів, неефективного використання техніки і устаткування. Багато зауважень від перевіряючих надходило щодо організації соціалістичного змагання, створення належних умов праці, раціонального використання матеріальних ресурсів, непродуктивних витрат, вдосконалення обліку й т. д. Недостатньою була робота з профілактики виробничого травматизму і професійних захворювань, безгосподарністю та марнотратством. Ритмічність роботи промислового виробництва зривали невчасні постачання; порушення технології; використання застарілого і неефективного обладнання. Незважаючи на значні зусилля й вагомі досягнення в поліпшенні технологічного процесу, він все ще залишався на досить низькому рівні.

Керівництво країни намагалось стримати негативні тенденції в економіці. За рішенням листопадового (1982) пленуму ЦК КПРС, з 1 січня 1984 р. в п'яти галузях промисловості проводили економічний експеримент. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про додаткові заходи по розширенню прав виробничих об'єднань (підприємств) промисловості в плануванні і господарській діяльності і по посиленню їх відповідальності за результати роботи» від 14 липня

1983 р. закріплювала основні положення. Учасники експерименту одержали право залишати в колективі кошти, одержані внаслідок економії фонду зарплати, підвищувати оклади. Водночас колективам вказували конкретні напрямки, на які дозволяли витратити засоби з відповідних фондів. У 1983 р. прийнято Закон про трудові колективи, який мав підвищити зацікавленість працівників у результатах праці, надати імпульс розвитку економіки. Але більшість повноважень колективу мала дорадчий характер: затвердження правил внутрішнього розпорядку, умов колективного договору, соціалістичного змагання та ін. Колектив насправді нічого не змінював, все найголовніше вирішували керівники.

З початку 1980-х років у західному регіоні темпи промислового будівництва, як і в країні загалом, уповільнилися. Дослідник В. Дячков аргументує, що індустріалізація країни з її спеціалізацією та концентрацією виробництва, з одного боку, і централізоване планування під лозунгами усунення дублювання і паралелізму в роботі підприємств – з другого, поступово затверджували монопольне становище виробника, тобто планове виробництво і розподіл продукції виключали конкурентну боротьбу за споживача [549, с. 42]. Науковець Я. Дзісяк порівнює зміни у структурі виробництва в народногосподарському комплексі України з іншими республіками Радянського Союзу і державами світу. Історик узагальнює, що структура виробничого процесу проходила свій шлях в руслі екстенсивного шляху розвитку на основі фізичного і юридичного примусу робочої сили, виснаження природних ресурсів, за відсутності важливих інновацій науково-технічного прогресу в цивільну економіку та всезагальної скорумпованості. Виробничий процес в значенні кількості та якості виготовленого продукту не міг надто довго задовольняти суспільні потреби. Причому потреби населення у товарах народного споживання в достатній кількості та якості майже ніколи не задовольнялись [540, с. 409].

На думку «архітекторів перебудови», причини кризи системи крилися в бюрократичному апараті, консервативних владних структурах. Генсек М. Горбачов і його соратники проголосили новий етап перетворень політичної системи, які мали вплинути на соціально-економічні відносини. У книзі

«Перебудова і нове мислення для нашої країни і для всього світу» вказано, що «для мислення багатьох наших господарників стала характерною турбота не про приріст національного надбання, а про те, щоб у той чи інший виріб укласти якнайбільше матеріалів і праці, робочого часу і продати якнайдорожче. У результаті «вал» був, а товарів не вистачало. Ми витрачали, і поки що продовжуємо витрачати, значно більше сировини, енергії, інших ресурсів на одиницю продукції, ніж інші розвинуті країни» [502, с. 14].

Вихід вбачали в демократизації радянської політичної системи через «гласність», яку назвали засобом прискорення перебудови. Її знаряддям були засоби масової інформації, а економічної стратегії – концепція «прискорення», що передбачала здійснення рішучого прориву до високої ефективності виробництва, вершин науково-технічного прогресу. Певні зрушення в економіці країни у попередні десятиріччя були результатом комплексних заходів, серед яких – продаж західним країнам вітчизняних природних багатств. У довіднику Держпланового комітету РМ УРСР і ЦСУ при РМ УРСР, статистичних збірниках таблиці змальовують у відсотках питому вагу експортних поставок найголовніших видів продукції Української РСР в експорті Радянського Союзу [379; 388].

У жовтні 1987 р. у Києві проведено республіканську школу передового досвіду керівників груп якості на підприємствах, де введено держприймання продукції. У містах Ворошиловграді, Запоріжжі, Івано-Франківську, Луцьку, Одесі, Херсоні, Черкасах відбулися обласні наради, семінари. Діяли школи передового досвіду з питань підвищення ефективності комплексних систем управління. Однак частка виробів вищої категорії якості загалом у республіці знизилась з 18 % у 1985 р. до 15,8 % у 1987 р. Держприйманням було охоплено 302 промислові підприємства республіки, які виробляли продукції на суму 28,64 млрд крб, із них прийнято зразу – 89 %. Виконання плану до кінця 1987 р. досягло 97,8 % порівняно з 82,5 % на початку [237, арк. 17–18].

Відділ праці Івано-Франківського облвиконкому аналізував хід виконання заходів, передбачених постановою ЦК Компартії України, Ради Міністрів УРСР

№ 136 від 14 квітня 1987 р. щодо переведення промислового обладнання на двозмінний режим роботи, а унікального – на тризмінний. Упродовж 1987 р. на дво-, тризмінний режим роботи переведено тільки 8 із 45 запланованих підприємств. Внаслідок цього коефіцієнт змінності обладнання залишався низьким – 1,4 порівняно 1,5, передбаченого обласною цільовою комплексною програмою «Праця». Із загальної кількості робочих станків 61,6 % припадало на першу зміну, 35,8 % – на другу і 2,5 % – на третю [237, арк. 77].

Наприкінці 80-х років минулого століття розпочиналося будівництво заводів за допомогою нового методу. Показовим став Калуський експериментальний завод «Будмаш» із виготовлення баштових кранів (вартістю 20 млн крб). Новація полягала в тому, що будівництво вели одночасно з проектуванням. Якщо спочатку проєктанти націлювали на те, що значна частина виробництва розміститься в старій частині заводу і немає потреби прокладати залізницю до нового об'єкта, то на завершальній стадії думку змінили [651].

У червні 1987 р. відбувся пленум ЦК КПРС, який проголосив політику реформ і надав підприємствам можливість самостійних дій. Верховна Рада СРСР 30 червня 1987 р. затвердила закон «Про державне підприємство», але висунута програма «докорінної перебудови» організаційних структур відразу нашоухнулася на консервативну частину партійної номенклатури. Генеральну схему реформ народного господарства республіки розглянуто на позачерговій сесії Верховної Ради УРСР у квітні 1988 р. Незважаючи на економічні важелі впливу, чимало підприємств продовжували виробляти неякісну продукцію, звужувати асортимент та підвищувати ціну.

Відсутність дієвого механізму, внутрішні гальмівні процеси в політичній системі створили диспропорцію між виробництвом і споживанням. У 1988 р. Українська РСР за виробництвом національного продукту на душу населення посіла 7 місце, а за середньомісячною заробітною платою – 8 місце (199,8 крб), поступаючись Казахській РСР, Туркменській РСР [870, с. 22].

У 1989 р. М. Горбачов мав «два етапних виступи». Перший – на пленумі ЦК КПРС 19 вересня – «Про національну політику партії в сучасних умовах», який

дозволив нагадати «зухвалим нацменшинам», що в царській Росії не було України, Білорусії, Грузії, а були губернії Російської імперії. Їх народи не розглядали як цілісні нації, а тільки як підданих «його імператорської величності». Генсек і голова Верховної Ради СРСР не проминув нагоди нагадати, що частка промислової продукції, яку завозять у республіку, становить 26 %. Другий – на пленумі ЦК КПУ 28 вересня, на якому «сердечно проводжали Володимира Щербицького і врочисто коронували Володимира Івашка, якому невдовзі пощастило добратися аж до Москви, під крило генсека Михайла Горбачова». При цьому побіжно згадувалося, що Україна – одна з найбільших союзних республік, її питома вага в країні велика, а від того, як ітимуть справи в республіці, залежать підсумки і сам хід перебудови в країні [627, с. 2].

Представники української діаспори давали свою оцінку політичним подіям на сторінках «Визвольного шляху»: «В основному, економічні реформи, які кожний лідер Кремля вважає потрібними, навіть такі «консервативні» елементи, як Єгор Лігачов, є інспіровані бажання увести елементарні методи й сили «вільного ринку», щоб створити передумови, в яких ці сили зможуть виростати» [571, с. 1060].

Досвід 60 – 80-х років ХХ ст. засвідчив: ігнорування законів економічного розвитку, диктат центру та неврахування інтересів і можливостей республіки й регіону поглиблювали кризу в суспільстві. Реформи доби «застою» і навіть «перебудови» мали непослідовний, хаотичний характер – програма «прискорення» М. Горбачова зазнала невдачі, розвіявши віру в оздоровлення економіки та демократизацію суспільства. На відміну від деяких промислових центрів країни, де основні фонди потребували докорінної модернізації, західний регіон УРСР, насамперед підприємства оборонної і космічної галузі, все ще постачався новим устаткуванням (закордонним і вітчизняним). Однак консерватизм, опір бюрократичного апарату були на заваді реформ. Інтереси партійної номенклатури і підприємств все більше розходилися.

3.3. Нові форми в організації праці й стимулювання

Населення західних областей УРСР одержало від радянської влади ліквідацію безробіття і гарантоване право на працю. Робітників і службовців переведено на скорочений робочий день при збереженні заробітної плати. Корінні зміни сталися і в житті селянства західних областей республіки. Введення єдиної системи пенсійного забезпечення в колгоспах сприяло піднесенню «творчої активності». За рахунок суспільних фондів споживання в країні здійснювалися заходи щодо державного соціального страхування і соціального забезпечення: допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, вагітністю, пологах та догляду за новонародженими, пенсії деяким категоріям громадян.

КПРС як організатор послідовно вдосконалювала програму подальшого розгортання соціалістичних змагань – «всенародного руху» з ускладненням завдань у процесі «комуністичного будівництва». На це спрямовано постанови ЦК КПРС «Про дальше поліпшення організації соціалістичного змагання» (1971), «Про вдосконалення організації, практики підведення підсумків соціалістичного змагання і заохочення його переможців» (1983) тощо. Ці та інші партійні документи накресливали конкретні завдання і напрями організації руху в різних галузях народного господарства. Відповідно до постанови ЦК КПРС, РМ СРСР, ВЦРПС та указу президії ВР СРСР «Про переведення робітників і службовців підприємств, установ та організацій на п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними днями» від 14 березня 1967 р., більшість трудових колективів до кінця року перейшли на п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними. З одного боку, це якісний стрибок, який безпосередньо пов'язувався зі змінами в економіці, науці, культурі, побуті. Старше покоління пам'ятало сумнозвісний указ президії Верховної Ради СРСР «Про перехід на восьмигодинний робочий день, на семиденний робочий тиждень і про заборону самовільного уходу робітників і службовців з підприємств та установ» від 26 червня 1940 р. Керівники підприємств на чолі з партійними організаціями сотнями віддавали під суд працівників за невихід на роботу, особливо у дні релігійних свят [365].

Низка партійних і господарських працівників, декларуючи успіхи «роботи по-новому», розглядали постанову спрощено. Якщо підприємство подбало про наявність заміської бази відпочинку для свого колективу, у місті налагоджений рух транспорту, то це давало підстави рапортувати про право мати два вихідних. Не завжди враховувалися умови, які могли б визначити, як мала виглядати п'ятиднівка на тому чи іншому підприємстві. Передусім брали до уваги інтереси державної економіки. Одночасно деякі заводи працювали з неперервним циклом виробництва. Поставала необхідність у продуманому гнучкому робочому графіку. Питання резонно ставилося таким чином: «Хіба може простоювати обладнання два дні на тих підприємствах, які випускали гостродефіцитну продукцію, що користувалася підвищеним попитом на внутрішньому ринку та за кордоном?». Це стосувалося до львівських автотранспортувачів, окремих видів приладів, телевізорів «Огонёк» і «Електрон». За рахунок використання суботніх днів збільшувалося виробництво телевізорів на 45 тис. щороку. У гірській місцевості спостерігався надлишок трудових ресурсів. Задіяти їх у виробництво можна було не тільки будівництвом нових заводів і фабрик. Шостий робочий день, уведений на трьох середніх за розмірами деревообробних підприємствах, розташованих у передгір'ї Карпат, дозволяв додатково залучити 500 робітників. До того ж, збільшення випуску меблів на наявному обладнанні – рівносильне будівництву нового підприємства вартістю 400 тис. крб [265, арк. 5].

Як свідчили соціологічні дослідження, проведені у Львівській області, значну частину неробочого часу робітники (від двох до п'яти годин) витрачали на шлях до місця роботи і повернення додому. Більшість робітників – це «вчорашні селяни-рільники», які добиралися на роботу з довколишніх сіл. П'ятиднівка у цьому випадку дозволяла зекономити час для роботи на підсобному господарстві та давала можливість більше часу проводити із сім'єю. Площі під будівництво житла заводам надавалися у різних кінцях міста. Керівники підприємств намагалися отримати ділянки землі поближче до центру міста, хоча це й не було «в інтересах виробництва». Генеральний план розвитку Львова передбачав створення трьох промислових районів, які, у свою чергу, поділялися на

промислові зони. Біля кожної з них, на невеликій відстані, розташовувалися житлові масиви. Працівники деяких підприємств могли добиратися на роботу навіть за 20–30 хвилин. Це підвищувало працездатність робітників. Окремим великим підприємствам виділяли цілі квартали для комплексного проектування і забудови.

В умовах економічної реформи зростали можливості для побудови житла порівняно невеликими підприємствами на умовах дольової участі. Значні перспективи відкривалися для кооперативного будівництва житла робітникам і службовцям.

На відміну від «буржуазної соціології дозвілля» (відкидала обов'язки зі сторони людини щодо суспільства і самої себе), радянська виходила з того, що людина повинна присвячувати частину вільного часу підвищенню свого освітнього рівня, кваліфікації, участі в громадсько-політичній діяльності. Дозвілля, згідно з офіційною комуністичною ідеологією, мало повністю використовуватися для всебічного духовного і фізичного збагачення трудящих. Дати вихідному дню «розумне наповнення – велике державне завдання» [365, с. 575].

У Львові працював громадський науково-дослідний інститут культури виробництва. Він об'єднував зусилля наукових працівників, інженерів, економістів, художників, лікарів та інших спеціалістів для розроблення і впровадження у промисловість, будівництво і транспорт науково обґрунтованих рекомендацій, нових досягнень психології, фізіології, гігієни і естетики праці. Перехід на п'ятиденку мав посилити потяг молоді до навчання. На деяких підприємствах число студентів-заочників і учнів вечірніх шкіл сягало половини трудового колективу. Масовий «похід за знаннями» створював певні виробничі труднощі – одночасне складання екзаменів в усіх навчальних закладах. Керівники, намагаючись виконати план, змушені були йти на порушення трудового законодавства [265, арк. 8].

На підприємствах, у зв'язку з переходом на п'ятиденний тиждень, не погіршилися основні техніко-економічні показники роботи. На окремих знизилася

кількість неявок з дозволу адміністрації і людино-днів прогулів. Якщо на конвеєробудівному заводі цей показник становив 468 і 110, то у нових умовах – відповідно 242 і 43, на Львівській меблевій фабриці – 99 і 21, 5 і 5. Наявність другого вихідного дня давало можливість використовувати його для ремонту і профілактичного огляду обладнання, відмовлятися від виконання цієї роботи у нічні зміни. Це підвищувало якість ремонтів. До недоліків належало укладання взаємовідносин підприємств, організацій, переведених і непереведених на п'ятиднівку [265, арк. 29–30].

Промислові підприємства Калуша 18 вересня 1967 р. почали працювати за новим графіком з п'ятьма робочими і двома вихідними днями на тиждень. Кореспондент «Прикарпатської правди» звернувся до членів колективу КХМК з проханням відповісти на два запитання: Як працювалося в першій п'ятиденці? Чи добре провели вихідні? Ось відповіді: «В. Ільїних, майстер сульфатного цеху: Перейшли працювати по-новому без будь-яких ускладнень. Власне кажучи, ми і не відчули восьмої робочої години. Два вихідні – це дуже добре... М. Міцкевич, старший машиніст холодильної установки сульфатного цеху: А в суботу раненько поїхали з хлопцями на Бурштинське водоймище вудити рибу. В неділю ходили на футбол та на волейбольні змагання, гуляли в парку. Я вважаю, що п'ятиденка – найкращий передсвятковий подарунок робітничому класу» [916, с. 2].

Важливу роль у розгортанні соціалістичного змагання на селі відіграв березневий (1965) пленум ЦК КПРС. У 1966 р. розгорнулося Всесоюзне змагання республік, країв, областей, районів, радгоспів і колгоспів за збільшення виробництва і продажу державі продукції землеробства і тваринництва. Поширення набув рух за комуністичне ставлення до праці.

Важливим складником процесу реформування соціалістичної економіки були зміни в сільськогосподарському виробництві через матеріальну зацікавленість. Адміністративні методи комплектування виробничих колективів, які раніше широко застосовувались, втрачали своє значення. Поступово поширювалася й ставала основною така форма, як вільне наймання колгоспників тим чи іншим господарством. Водночас почав спостерігатися інтенсивний відтік

працездатного населення із сіл у міста в промисловість та будівництво, де умови праці, стабільна заробітна плата низько кваліфікованих робітників у кілька разів перевищувала оплату праці колгоспників. З 1 липня 1966 р. в УРСР запроваджувалася гарантована оплата праці колгоспникам. Раніше фонд оплати праці формувався як залишок після відрахувань у неподільний і громадський фонди, тепер при розподілі доходів першочергово виділялися кошти для оплати праці колгоспників.

Нові умови оплати праці в колгоспах вимагали вдосконалення всієї системи виробництва та розподілу доходів. Так, з 256 колгоспів Івано-Франківської області у 1965 р. тільки в 78 (30 %) впроваджено гарантовану грошову й акордно-преміальну оплату праці. З 1023 виробничих бригад лише 266 (26 %) перейшли на господарський розрахунок [132, арк. 24–25]. Розміри оплати праці при трудоднях визначалися в кінці року, що призводило до великих розривів між періодами затрат праці та її оплатою. Часто бувало так, що розцінки трудодня були низькими не через економічні показники, а через неекономне використання і неправильний розподіл й використання коштів. Трудодень у нових історичних умовах організації колгоспного виробництва став гальмом у здійсненні внутрішньогосподарських розрахунків. Виникала необхідність перейти до прогресивніших форм оплати праці – акордно-преміальних. Якщо раніше радянські економісти стверджували, що оплату без трудоднів можуть здійснювати лише економічно міцні колгоспи, то тепер життя і практика показали протилежне. Передусім, необхідно було переходити на гарантовану оплату праці в економічно слабких господарствах, тому що в економічно сильних оплата праці й так була високою.

З метою кращого стимулювання матеріальної зацікавленості колгоспників, вводилася й оплата за одиницю виробленої продукції. В умовах Прикарпаття така оплата застосовувалася під час вирощування цукрових буряків, тютюну, кукурудзи на зерно, картоплі, кормових буряків і овочів. В усіх випадках нараховувалися аванси три рази: на початку року і під час догляду за посівами. За

високі показники нараховувалися надбавки, а за невиконання планових завдань – знижки (не більше 20 %) [132, арк. 31].

Починаючи з 60-х років ХХ ст. в УРСР за прикладом колективу четвертої комплексної бригади колгоспу «Кубань» Краснодарського краю розпочалося змагання за високу культуру землеробства. Його девіз – «Від колективу високої культури землеробства і найвищих врожаїв – до колективу високої якості продукції!». У тваринництві новою формою змагання став рух доярок за збільшення кількості корів, що обслуговуються, і одержання 100 і більше тонн молока за рік, ініціатором якого виступила естонський майстер тваринництва Л. Пейпс. Ще одним напрямом соціалістичного змагання тваринників країни за високу ефективність своєї галузі став рух «Більше тваринницької продукції з меншими втратами», який народився на початку десятої п'ятирічки у передових колгоспах Київської області [591, с. 247]. Особливого значення у сільському господарстві набували різні форми соціалістичного змагання за прискорення механізації виробництва, здійснення хімізації і меліорації, а також за поліпшення використання землі, матеріальних і трудових ресурсів.

Ще на межі 50 – 60-х років ХХ ст. виник рух колективів і ударників комуністичної праці і перетворився під керівництвом партії, профспілок і комсомолу в «масовий рух усіх трудящих». З того часу різні форми змагання доповнювалися і вважалися масовою школою політичного, трудового і морального виховання трудящих. Рух за комуністичне ставлення до праці охопив усі галузі народного господарства і став провідною формою змагання. В Українській РСР загальна кількість учасників руху з 1959 р. по 1980 р. збільшилась з 54,6 тис. до 13 млн 345,5 тис. осіб. Питома вага учасників руху в загальній кількості працюючих зросла з 12 % в 1960 р. до 60 % в 1980 р. [591, с. 235].

Ударники і колективи комуністичної праці йшли в авангарді соціалістичного змагання, демонстрували (часто формально) зразки ефективної, високоякісної роботи. Ударники комуністичної праці були раціоналізаторами і винахідниками, брали активну участь у громадській роботі, підвищували свою

загальну і спеціальну освіту. Вони були ініціаторами багатьох починань, у яких «виявлялися риси комуністичної праці» – безкорислива допомога тим, хто не встигає, високо розвинуте почуття колективізму, вболівання за роботу як власну, так і колективу. У роки восьмої п'ятирічки великого поширення набуло змагання на основі особистих і колективних творчих планів, яке зародилося на московському електромашинобудівному заводі «Динамо» ім. С. Кірова («динамівський метод»). Приклад москвичів «став надбанням» мільйонів трудящих УРСР.

У нових суспільно-політичних умовах середини 1960-х років динамівський метод наповнився новим змістом. В умовах економічного експерименту, який орієнтувався на кінцеві результати, до кожного робочого місця доводилося змінне завдання з урахуванням вимог плану постачання за номенклатурою.

Новою формою став рух за прийняття і реалізацію зустрічних планів цілими трудовими колективами. Зустрічні плани розроблялися за «ініціативою колективів» і передбачали більш високі показники порівняно із завданнями, визначеними на відповідний період п'ятирічки. При цьому індивідуальні зобов'язання робітників були у цьому русі складовою частиною зобов'язань колективів, підрозділів тощо. Зустрічні плани колективів мали сприяти успішному вирішенню поставлених партією завдань – забезпечення подальшого економічного зростання шляхом підвищення продуктивності праці та прискорення науково-технічного прогресу, більш повного використання чинних виробничих потужностей, підвищення віддачі від кожного вкладеного у господарство карбованця, кожної тонни металу, палива, цементу, добрив і т. д. Економічний ефект від реалізації зустрічних планів промислових підприємств мав постійно збільшуватися, що зумовлювало приписування відповідних показників [416].

Зустрічні плани-зобов'язання поєднували централізоване планування з місцевим підприємством, а офіційною мовою – «інтереси держави з інтересами трудових колективів і кожного трудівника». На шляху зустрічного планування ключова роль належала злагодженій роботі суміжних підприємств. Великого

поширення набули різні форми змагання суміжників: «Робітнича естафета» на енергетичних будовах, у сільському будівництві.

Серед багатьох форм соціалістичного змагання за підвищення ефективності виробництва провідною вважалася боротьба за економію матеріальних, фінансових і трудових ресурсів. Велика увага зверталася на раціональне використання устаткування, підвищення коефіцієнта його роботи, кожного метра виробничої площі в усіх підрозділах. Найбільш масовою формою залучення трудящих до боротьби за заощадження і бережливість зарекомендували себе громадські огляди використання матеріальних, енергетичних і трудових ресурсів, що проводилися в масштабах країни, республіки, областей і підприємств. Одним із різновидів соціалістичного змагання за поліпшення використання робочого часу став рух за «заощаджену годину» кожним робітником, бригадою, зміною, цехом, підприємством. Заощаджена година складалася з економії робочого часу на технологічних чи допоміжних операціях [370].

У боротьбі за підвищення продуктивності праці чималу роль відіграв рух передових трудових колективів за скорочення ручної праці на основі механізації трудомістких процесів. Гасло «Ручна праця – на плечі машин!», як комплексна система заходів із заміни ручної праці на механізовану, знайшло широкий відгук у колективах підприємств і організацій. Для підвищення продуктивності праці важливу роль відіграли різноманітні форми соціалістичного змагання за поліпшення використання техніки. Дальшого поширення набувала така форма масового змагання, як багатостатництво [130, арк. 9].

Серед важливих починань особливе місце посідали ті, які передбачали збільшення випуску продукції за рахунок підвищення продуктивності праці при одночасному зменшенні чисельності робітників. Ця система стала успішною завдяки тому, що її основою був виробничий план, стабільний на всю п'ятирічку фонд заробітної плати і право розпоряджатися зекономленою її частиною для заохочення робітників [130, арк. 78].

Окреме місце в боротьбі за досягнення найвищої ефективності виробництва і підвищення продуктивності праці посіло впровадження в республіці і

досліджуваному нами регіоні бригадної форми організації праці. Суть цього методу полягала у створенні комплексних бригад, які об'єднували робітників головних і допоміжних професій в єдиний виробничий колектив. Оплата праці здійснювалася за кінцевими результатами і розподілом бригадного заробітку за коефіцієнтом трудової участі кожного члена бригади [370].

Невід'ємною складовою вважалося удосконалення форм і методів організації та стимулювання праці – внаслідок чого лише за три роки одинадцятої п'ятирічки в Івано-Франківській області створено 3873 бригади (загальна чисельність сягала 8542). У них працювало 114,3 тис. осіб, або 65,4 % всіх робітників зайнятих у промисловості, будівництві, на транспорті та зв'язку. Із загальної чисельності бригад – 42,2 % комплексні і 30 % спеціалізовані. Подальшого розвитку отримали бригади з оплатою праці за єдиним нарядом і кінцевим результатом. У них працювало станом на 20 січня 1984 р. – 85,6 тис. осіб, або 49,2 % (у 1982 р. – 38,5 %) [184, арк. 159].

Впровадження бригадних форм дозволило у 1983 р. зменшити потребу в трудових ресурсах промисловості Івано-Франківської області на 460 осіб, а в будівництві на 100 осіб. Економічна ефективність від впровадження бригадних форм організації праці у промисловості становила 551,6 тис. крб, в будівництві – 321,2 тис. крб. Аналіз документації показав, що в роботі із переходу на колективні форми організації і стимулювання праці допускалися й серйозні упущення. План створення бригад в області не був виконаний. Завдання охопити цією формою організації праці в 1983 р. 57,7 % усіх робітників фактично виконалося 49,2 %. Не виконали завдання такі галузі промисловості: електроенергетика (завдання 28 %, а фактично 18 %), хімічна (65 % і 35,8 %), будматеріалів (51 % і 49,3 %) [184, арк. 161].

Мікроклімат у колективі, обізнаність працівників у виробничих справах є невід'ємними складниками ефективності праці. Якщо проаналізувати «план по праці» будь-якого тресту, то дві третіх приросту виробітку передбачалось досягати за рахунок впровадження нової техніки, а третину – покращення технології й організації праці. Центральні директиви і преса цілеспрямовано

націлювали на створення бригадних форм праці, які всіляко вихвалялися. Психологічний клімат у бригаді, покращення умов праці, раціональний підбір і підвищення кваліфікації працівників – це ті соціальні фактори, що безпосередньо впливали на результативність роботи колективу [634, с. 6]. Не останню роль відіграла й апеляція до моральних аспектів, адже стан трудової дисципліни був запорукою виконання планів. Дієвим засобом вважався апробований метод – громадський осуд (товариські суди, критика на робітничих зборах, у стінній пресі). Не останнє місце посідало й «виховання карбованцем» (позбавити премії, понизити в категорії чи займаній посаді) [864, с. 2].

Особливу увагу в досліджуваній період звертали на впровадження наукової організації праці на підприємствах Міністерства радіо й електронної промисловості. В офіційних звітах вказувалося, що «виконуючи рішення вересневого пленуму ЦК КПРС і XXIII з'їзду КПРС про підвищення ефективності виробництва на науковій основі, партійні організації ордена Трудового Червоного прапора заводу кінескопів, підприємств: телевізійного, «Вимірювач», телеграфної апаратури і електронних приладів провели значну роботу з впровадження наукової організації праці, підвищення культури виробництва, скорочення витрат робочого часу, впровадження передових методів праці, раціонального використання основних виробничих фондів, поліпшення якості й надійності виготовлених виробів, поліпшення умов праці і підвищення культурно-технічного рівня працівників. Почали впроваджувати у виробництво обчислювальну техніку». Ці методи праці мали запозичувати й інші підприємства шляхом складання планів НОП на всіх ділянках виробництва. На заводі кінескопів було створено відділ наукової організації праці з 5 осіб. Він у співдружності з творчими цеховими бригадами розробив і за 9 місяців впровадив у виробництво 56 заходів (економічний ефект становив 349 тис. крб) [4, арк. 94].

У Львівському конструкторському бюро НОП надавали особливої уваги. Розроблено положення, у якому формулювалися завдання і структура підрозділів, права і обов'язки посадових осіб. На кожного інженерно-технічного працівника

склалися індивідуальні плани, виконання яких контролювали керівники груп [4, арк. 98].

У Прикарпатському лісозаготівельному об'єднанні імені 60-річчя Радянської України у звіті за 1979 р. вказано, що на підприємствах об'єднання до заходів НОП залучили 5668 працівників (план 4919), зокрема – 5586 робітників. Впровадження заходів НОП дало можливість умовно звільнити 216 осіб і зекономити 277,9 тис. крб фонду заробітної плати. Річний економічний ефект у розрахунку на обсяг запровадження становив 378,2 тис. крб, при плані 374,5 тис. крб. Творчі групи і ради НОП розробили і впровадили такі основні заходи: організацію праці – 56,6 тис. крб, обслуговування робочих місць – 14,7 тис. крб, поділ і кооперацію праці – 26,1 тис. крб, впровадження передових методів і прийомів праці – 73,8 тис. крб, удосконалення нормування і оплати праці – 132,7 тис. крб, покращення умов праці – 64,5 тис. крб [244, арк. 42].

Підвищення продуктивності праці вважалося головним джерелом росту обсягів випуску продукції, зниження її собівартості, основною умовою подальшого росту життєвого рівня радянського народу. Одним із потужних засобів, що дозволяв вирішувати завдання щодо вишукування, максимального використання резервів підвищення продуктивності праці й ефективного виробництва, була наукова організація праці. Вимоги НОП враховувалися під час проектування машин й обладнання, технологічних процесів. У 1979 р. в Івано-Франківському лісокомбінаті впроваджено 21 захід з економічним ефектом 12,8 тис. крб. Внаслідок цього умовно вивільнено 6 осіб, що дозволило збільшити ріст продуктивності праці в цілому по лісокомбінаті на 0,7 % [244, арк. 68].

На підприємствах збільшувався досвід організації змагання за прискорення науково-технічного прогресу. Різноманітні почини бригад, цехів, підприємств будувалися на «інтеграції фізичної й розумової праці» й спрямовувалися на прискорення впровадження в масове виробництво досягнень радянської науки і техніки. У змаганнях, крім робітників, брали участь інженери всіх рангів і спеціальностей, технологи, конструктори. Це сприяло інженерному забезпеченню соціалістичних зобов'язань і зустрічних планів. Інженери підприємств уклали

спільні договори з робітниками на творчу співдружність з прискореного впровадження нових технологічних розробок на робочому місці – рух під гаслом «Робочій ініціативі – інженерне забезпечення!». Масового поширення набули громадські конструкторські і патентні бюро економічного аналізу за участю кваліфікованих робітників та інженерів. У цілому по країні в квітні 1970 р. таких бюро нараховувалося 90 тис., у них працювало 700 тис. осіб, а в 1980 р. було вже понад 520 тис. творчих об'єднань, які охоплювали 3,3 млн осіб [591, с. 243].

Постанова секретаріату Івано-Франківського обкому КП України «Про організаторську роботу парткому Коломийського ордену «Знак Пошани» заводу сільгоспмашин по прискоренню технічного прогресу на виробництві і в світлі рішень XXIV з'їзду КПРС» від 28 травня 1971 р., ставила цей колектив підприємства за приклад для інших. У 1969 р. 12 інженерно-технічних працівників нагороджені медалями ВДНГ. За минулу п'ятирічку колективом заводу розроблено і впроваджено 240 організаційно-технічних заходів з економічним ефектом – 699,7 тис. крб; проводилася значна робота з механізації важкої ручної праці, рівень механізації в основному виробництві становив 81 %, допоміжному – 76 %. Низка заходів із впровадження нової техніки здійснювалася за рахунок фондів розвитку виробництва, який було створено за новою системою планування й економічного стимулювання. За рахунок підвищення кваліфікації та впровадження передового досвіду підвищено середню розрядність працюючих з 1,82 до 2,7. Внаслідок цього випуск продукції зріс у 2,1 рази, продуктивність праці – на 58,7 %, фондівіддача – на 12 %. Поряд з цим секретаріат обкому КП України відзначав, що «в роботі парткому заводу з прискорення технічного прогресу мали місце й істотні недоліки» [150, арк. 18].

Вирішальною умовою підвищення ефективності виробництва був науково-технічний прогрес. Гасло «Ручну працю – на плечі машин» можна було бачити на підприємствах, по телебаченню, в пресі. Виходячи з цього, у промисловості республіки здійснювалися заходи з механізації й автоматизації виробничих процесів. За період з 1 липня 1965 р. по 1 липня 1975 р. на промислових підприємствах Івано-Франківської області кількість поточних ліній збільшилася

на 102 (в 2,3 рази), механізованих поточних ліній на 327 (в 6 разів), автоматичних ліній на 32 (в 32 рази), комплексно-механізованих цехів на 61 (в 4,1 рази), комплексно-механізованих дільниць на 62 (в 13,4 рази), автоматизованих цехів і дільниць на 26 (2,2 рази). Із 174 обстежених промислових підприємств станом на 1 липня 1975 р. 38 мали 164 поточні лінії, які склалися з 1627 одиниць технологічного обладнання. На 84 підприємствах встановлено 392 механізовані поточні лінії, які склалися з 4127 одиниць технологічного обладнання і 32 автоматичних. Найбільша кількість поточних і механізованих поточних ліній – 180. Інакше кажучи, 32,4 % припадало на підприємства лісової, деревообробної і целюлозно-паперової промисловості; 131, або 23,6 % – на підприємства харчової промисловості [162, арк. 22–23].

У боротьбі за науково-технічний прогрес велике значення мала технічна творчість трудящих, яка виявлялася в раціоналізаторській і винахідницькій діяльності. Різні форми соціалістичного змагання між раціоналізаторами і винахідниками з року в рік набирали все більшого розмаху. Кількість використаних у народному господарстві республіки винаходів і рацпропозицій в середньому за рік у дев'ятій п'ятирічці становила 750 тис., десятій – 858 тис., одинадцятій – 897 тис. Економічний ефект від їх використання в розрахунку на рік в дев'ятій п'ятирічці дорівнював 797 млн крб, десятій – 1186 млн крб, одинадцятій 1500 млн крб [388, с. 55].

У сільськогосподарському виробництві впроваджувалися постійно діючі виробничі наради. Так, з виступу голови Львівського обкому профспілки працівників сільського господарства П. Халаїма на пленумі обкому про активізацію діяльності постійно діючих виробничих нарад на селі (3 грудня 1980 р.) можна довідатися, що «в радгоспах та інших сільськогосподарських підприємствах області створено 144 постійно діючих виробничих наради і 55 в структурних внутрішньогосподарських підрозділах. До їх складу обрано 7506 осіб, зокрема 5426 (70 %) робітників. Тільки в минулому році відбулось тисячу засідань виробничих нарад, на яких прийнято 1684 пропозицій, спрямованих на більш раціональне використання сільськогосподарської техніки, робочої сили,

удосконалення організації нормування й оплати праці, поліпшення виробничих і побутових умов. Багато пропозицій втілено в життя, що дало економічний ефект понад 950 тис. крб» [401, с. 268].

Розвиток соціалістичного змагання за високу якість продукції стало органічною частиною комплексної системи управління якістю продукції. Цьому значною мірою сприяло поширення в республіці ініціативи колективів новаторів виробництва Саратовської області. Суть саратовської системи бездефектної праці полягала в тому, щоб на основі соціалістичного змагання за високу якість роботи досягти бездефектного виготовлення виробів на кожному робочому місці та здачі їх ВТК з першого пред'явлення. Основою організації масового соціалістичного змагання в республіці за підвищення якості роботи підприємств став один з варіантів комплексної системи управління якістю продукції (КСУЯП), що формувався і був впроваджений на початку дев'ятої п'ятирічки на підприємствах Львова. Львівська система склалася як сукупність наукових, технічних, економічних і організаційних методів і постійно діючих заходів, що давали можливість систематично підвищувати і підтримувати рівень якості виробів на всіх етапах її формування [591, с. 245].

Одним із варіантів львівської системи КСУЯП стала тернопільська комплексна система підвищення народногосподарського ефекту від випуску продукції, яка була запропонована в десятій п'ятирічці колективом виробничого об'єднання «Ватра» і схвалена ЦК компартії України. У цій системі головним критерієм оцінки праці визначено комплексний коефіцієнт, що враховував внесок кожного працівника не тільки в справу поліпшення якості продукції, а й у подальше зростання ефективності всього виробництва.

На червневому (1987) пленумі ЦК КПРС наголошено на необхідності формування у трудящих якісно нового ставлення до праці у зв'язку з переведенням народного господарства на нові методи господарювання, прогресивні форми організації праці, насамперед – на колективний підряд. За цих умов соціалістичне змагання мало будуватися на економічному ґрунті, ставати госпрозрахунковим. Воно мало посилити роль людського фактора в зростанні

ефективності виробництва, піднесенні активності трудящих, їх відповідальність за кінцеві виробничі процеси. Проте перебудова організації соціалістичного змагання не дала бажаних результатів.

Отже, нові форми організації праці в 60 – 80-ті роки ХХ ст. були одним з найважливіших факторів подальшого нарощування соціалістичної економіки, підвищення її ефективності. В Українській РСР, як і в усій країні, вівся постійний пошук більш дієвих шляхів і механізмів реалізації передового досвіду, нагромадженого в практичній діяльності трудових колективів і окремих осіб. Питання вдосконалення форм і методів трудового суперництва (на противагу ринковій конкуренції) постійно перебувало в центрі уваги партійних і профспілкових органів, які розглядали соціалістичне змагання як невід’ємний складник всієї економічної і управлінської діяльності. Поряд з тим, в організації трудового суперництва робилася ставка на виховний і моральний аспекти, а його економічній ролі не надавалося належного значення. Усіма своїми формами соціалістичне змагання орієнтувалося головним чином на кількісні показники, максимальне охоплення ним трудящих, поширення кількості його видів. Прагнення зробити змагання масовими шляхом обов’язкового прийняття кожним його учасником соціалістичних зобов’язань спричиняло до засилля формалізму.

3.4. Інженерно-технічний потенціал

Система управління науково-технічним прогресом у країні базувалася на створенні відповідних організаційних структур з координації науково-дослідних робіт. Ця система була досить складною і в бюрократичному відношенні – багаторівневою. На рівні найвищих органів влади та управління в республіці все здійснювалося по вертикалі: відповідні комісії у Верховній Раді УРСР, головне планово-економічне управління і Рада сприяння НТП при обкомі партії, міські (районні) Ради народних депутатів, підприємства. На рівні наукових структур – Академія наук УРСР – наукові центри і науково-координаційні Ради в областях – координатори науково-технічних програм із числа провідних науково-дослідних інститутів – підприємства. Управління НТП в області, як і в цілому в країні,

здійснювалося й через відповідні галузеві структури: галузеві міністерства і відомства, галузеві науково-дослідні інститути, підприємства. Складовою системи координованого державою процесу виступали і відповідні спілки наукових й інженерно-технічних товариств в областях – галузеві й територіально-наукові – підприємства.

Важливим складником державних реформувань був науковий потенціал і його інфраструктура. Науково-технічний потенціал охоплював кадри, матеріально-технічну базу, інформаційну систему та організаційно-управлінську частину. Мережа науково-дослідних, конструкторських, проектних інститутів, дослідних підрозділів вищих навчальних закладів мала впровадити в практику наукові знання, реалізувати науково-технічні плани влади.

Проектно-кошторисну документацію у масштабах однієї області розробляли різним міністерствам і відомствам, а також на будівництво сільськогосподарських об'єктів, житлових будівель в селах і шляхів різного призначення філіали інститутів: «Діпроміст», «Укрремдорпроект», «Укрколгосппроект», «Укркомунремдорпроект», «Укрземпроект», філіали республіканського проектно-технологічного виробничого об'єднання «Укрсільгосптехсистема», проектно-конструкторського технологічного інституту, об'єднання інституту «Укржитлоремпроект», відділи комплексного проектування інституту «Укрсільгосптехпроект», проектно-кошторисна група об'єднання «Івано-Франківськгаз», комплексний відділ проектного інституту «Укрмедремпроект», відділ проектного інституту «Укркооппроект», проектно-кошторисні відділи управлінь громадського харчування і побутового обслуговування населення облвиконкому [54; 60; 528].

Органи влади особливу увагу звертали на хід виконання постанови ЦК КПУ «Про заходи по закріпленню кадрів робітників і інженерно-технічних працівників на промислових підприємствах і будовах Української РСР» від 23 липня 1968 р. У 1969 р. через плинність кадрів (звільнення за власним бажанням, прогули та інші порушення трудової дисципліни) із будівельно-монтажних організацій міністерства вибуло 21,8 тис. робітників, або 24,8 % , з промислових підприємств

5 тис, або 22,8 %. Плинність за 1969 р. порівняно з 1968 р. скоротилася в будівництві з 26,1 до 24,8 %, у промисловості з 24,5 до 22,8 % [10, арк. 88].

Лише протягом 1969 р. у промислове виробництво Івано-Франківської області впроваджено більше 8 тис. винаходів і раціоналізаторських пропозицій з річним економічним ефектом 9,2 млн. крб [144, арк. 1]. З 1 квітня 1970 р. по 1 квітня 1971 р. проводився обласний огляд-конкурс «На кращу організацію роботи по підвищенню технічного рівня, якості і надійності промислової продукції». В огляді взяли участь 100 тис. передовиків, новаторів виробництва, інженерно-технічних працівників і службовців, профспілкових активістів, народних контролерів, які провели значну роботу з раціонального витрачання палива, електроенергії, фінансових, матеріальних і трудових ресурсів. За час огляду у виробництво впроваджено 9,4 тис. пропозицій з економічною ефективністю більш як на 10 млн крб [211, арк. 107].

Поняття «інженерно-технічна інтелігенція» в СРСР виникло у 1930-х роках й набуло поширення у другій половині минулого століття. Для технічної та діловодної документації аббревіатура ІТП стала звичною, а інженерів і техніків стали поєднувати в одну соціальну нішу, прирівнюючи вищу й середню спеціальну освіту [658, с. 24, 34]. Існує чимало підходів до класифікації інтелігенції, але найбільш поширеним є варіант поділу за освітнім рівнем. Виробничу інтелігенцію розподіляли на спеціалістів із вищою і середньою спеціальною освітою, практиків, а також наукових співробітників зі ступенями та вченими званнями.

Кількість практиків, які виконували управлінські функції і займалися розумовою працею, стрімко скорочувалася. Здобути вищу освіту на заочних відділеннях інститутів не становило проблеми. Освіченість, «політична грамотність», а також «необхідні зв'язки» були запорукою отримання посад. Вищі керівні посади – директорів та їх заступників, головних інженерів і механіків – обіймали особи з партійним квитком з дозволу райкому партії при прихованому погодженні з КДБ. Відповідальність, стаж, працелюбство, професійні знання були другорядними чинниками. Не можна забувати, що влада довіряла українцям, які

одружилися з росіянками. Ідеологічна машина заохочувала до національно змішаних шлюбів як до одного із складників творення «радянської спільноти».

Підбір спеціалістів на керівні посади всіх рівнів здійснювався під пильним контролем райкому (обкому) партії і служби КДБ. Якщо польська влада довіряла «русинам» ополяченим і римо-католикам, окупаційна німецька – онімеченим і фольксдойчерам, то радянська – членам КПРС. Через те під час зарахування при поступанні на роботу переваги мали прибулі й осілі з інших регіонів УРСР і СРСР, насамперед фронтовики, учасники бойових дій і партійні. У відділах кадрів і на керівних посадах могли працювати тільки ті особи (навіть без необхідної освіти), яким довіряло КДБ. Надання переваги ідейно-політичній підготовці над фаховою при підборі кандидатури на посаду підтверджують анкети, складені начальниками відділів кадрів. Одночасно із заповненням анкети партійний комітет підприємства складав партійно-виробничу характеристику, яка після погодження з райкомом компартії надсилалася для прийняття остаточного рішення [326, арк. 157].

Вимога бути членом КПРС поширювалася навіть на керівників цехів, служб, відділів управлінь тощо. Вона в більшості випадків не призводила до зниження фахового рівня керування виробництвом, а була тільки перепорою для просування службовою драбиною тим, хто, будучи принциповим у своїх моральних та ідеологічних переконаннях, не піддавався спокусі кар'єризму. Вступ до лав КПРС для багатьох не був результатом сприйняття комуністичної ідеології і моралі, а виходив із бажання поліпшувати свій добробут, адже члени партії мали в усьому перевагу [333, арк. 72].

За класифікацією А. Соколова радянська інтелігенція поділялася на три субкультури: етико-нігілістичну (партійна номенклатура); етико-просвітницьку та етико-політичну, що була в опозиції до режиму [877, с. 58]. Серед інженерно-технічних працівників західного регіону рівень партійності був невисоким, особливо це стосувалося вихідців із місцевого населення. Багато відомих представників виробничої інтелігенції зробили кар'єру в партійному та державному апараті.

До етико-просвітницької інтелігенції традиційно відносили вчителів, науковців, митців. Однак до цієї групи частково можна віднести й інженерно-технічну інтелігенцію регіону. Офіційне запровадження науково-технічних товариств (НТТ) сприяло масовому залученню до них інженерно-технічних працівників. Так, у звітах Івано-Франківського обкому партії вказується, що у 1973 р. було проведено 13 галузевих семінарів з керівниками НТТ і громадськими об'єднаннями трудящих. Упродовж 1973–1975 рр. проведені різноманітні конференції, наради з питань впровадження нової техніки і передової технології на підприємствах. У 1974 р. проведено звітно-виборні збори в 600 організаціях НТТ області, на яких обговорювалися різноманітні питання їх діяльності. Більшість інженерно-технічних працівників працювали «по особистих творчих планах» [1670, арк. 126]. Станом на 1 січня 1984 р. нараховувалося 61,9 тис. членів, об'єднаних у 15 обласних галузевих правлінь НТТ [182, арк. 63].

Етико-політична група охоплювала й інженерно-технічну інтелігенцію. Поряд із значною частиною байдужих до політики, пасивний опір владі виявлявся в приватних розмовах, окремих висловлюваннях проти партійного диктату, поширенні політичних анекдотів, підтримці забороненої Греко-католицької церкви та учасників національно-визвольних змагань, які поверталися із заслань. Вони таємно чи відкрито дотримувалися народних звичаїв і релігійних обрядів, виховували дітей згідно зі своїми переконаннями, ігнорували нову радянську обрядовість. Майже в кожній родині були як учасники та прихильники підпілля ОУН і УПА, так й інженерно-технічні працівники або висококваліфіковані робітники. Це наклало певний відбиток на світоглядні позиції й сформувало відповідну систему поглядів, норм моралі, життєву філософію, відмінну від інших регіонів республіки. Діяла система «двійних стандартів» – одна для родини і близького оточення, інша – для «влади й посади» [414].

Випускники інститутів, влаштовані на різні посади, не завжди з легкістю входили у виробниче життя з його традиціями, наповненими застереженнями і обмеженнями. Одні сприймали його з легкістю, не переймаючись проблемами, інші прагнули досягнути успіхів у науковій чи громадській роботі, ще інші

відчували потребу у підвищенні свого фахового рівня у рутинній буденній роботі. Створення різноманітних науково-дослідних установ сприяло самореалізації творчих особистостей. Так, створення в нафтогазовидобувному управлінні науково-дослідної лабораторії (НДЛ), яка згодом започаткувала в Івано-Франківську Центральну науково-дослідну лабораторію об'єднання «Укрнафта», згуртувало осіб, зацікавлених у вивченні закономірностей динаміки параметрів розроблення покладів, які не були універсальними для нафтових родовищ, а властиві тільки Прикарпаттю. Активність у науково-дослідній діяльності сприяла кар'єрному росту [756, с. 170].

Враховуючи нові науково-технічні завдання, які необхідно було вирішувати в нафтогазовидобувальній сфері Прикарпаття, Сибіру, Закавказзя, Прикаспію, Тянь-Шань–Памірських областей на базі філіалу Львівського політехнічного інституту (відповідно до постанови РМ СРСР № 919 від 2 грудня 1966 р.) в Івано-Франківську створено Інститут нафти і газу, який єдиний в Україні готував спеціалістів для Міністерства нафтової і газової промисловості СРСР, Міністерства геології СРСР. На п'яти факультетах інституту 1971 р. навчалось близько 7 тис. студентів; щорічно проходило перепідготовку 600 інженерно-технічних працівників [148, арк. 140].

У постанові бюро Івано-Франківського обкому КП України «Про роботу інституту нафти і газу та об'єднання «Укрзахіднафтогаз» з виконання постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 24 вересня 1969 р. «Про заходи по підвищенню ефективності роботи наукових організацій та прискоренню використання в народному господарстві досягнень науки і техніки» від 23 січня 1970 р. подається характеристика роботи протягом кількох років. Так, у 1969 р. із застосуванням нової техніки і передової технології були пробурені 60 % свердловин, що дало можливість, вперше на Прикарпатті, успішно завершити проходження свердловини на 5 тис. метрів і розпочати буріння свердловини проектною глибиною на 7 тис. метрів. За рахунок застосування прогресивних штучних методів впливу на продуктивні пласти, додатково одержано з діючих родовищ понад 4 млн т нафти. За цей час інститут розробив низку практичних

питань, зокрема представлено нову конструкцію наддолотного амортизатора, запропоновано новий спосіб очищення газу, видано рекомендації з підвищення коефіцієнта потужності електрообладнання тощо [145, арк. 47].

У довідці ректорату Івано-Франківського інституту нафти і газу «Про стан впровадження завершених науково-дослідних робіт з нафтогазової тематики, виконаних для підприємств і організацій Івано-Франківської області» задокументовано, що «для підприємств області з 1967 р. до 1970 р. з нафтогазової тематики виконувалося 24 теми загальною вартістю 352 тис. крб. Промисловим організаціям передані наукові розробки з усіх 24 тем. Очікуваний економічний ефект складає 1649,6 тис. крб у рік» [145, арк. 67].

Кандидати наук на виробництві мали право на доплату до посадового окладу. Так, посада начальника управління прирівнювалася до посади директора науково-дослідного інституту з відповідними надбавками і пільгами. Серед нафтовиків Долинського нафтопромислового району окреме місце займає постать доктора технічних наук, професора, заслуженого діяча науки Е. Чекалюка – одного з найвидатніших українських учених у галузі нафтогазової справи. З 1940 р., будучи дипломованим інженером-електриком, пов'язав своє життя з нафтопромислами, де пройшов шлях від інженера до директора. З 1951 р. Е. Чекалюк – науковий працівник Бориславської центральної науково-дослідної лабораторії об'єднання «Укрнафта». З 1955 р. – науковий працівник Українського науково-дослідного геологорозвідувального інституту (УкрНДГРІ), а від 1964 р. до кінця життя працював в Інституті геології і геохімії горючих копалин Академії наук УРСР. Його технологію вилучення нафти водою-розчинником запатентовано в Англії, Канаді й Мексиці [756, с. 179].

Радянська влада величезний таланти цієї людини не оцінила належним чином, оскільки його брата – члена УПА – засудили на 15 років позбавлення волі. Через те Е. Чекалюк не мав можливості стати членом Академії наук, не мав права виїзду за кордон, не міг очолити інститут і створити належну школу нафтової науки. «Але і в цих умовах Е. Б. Чекалюк став талановитим науковим керівником, видатним організатором науки, вчителем декількох поколінь спеціалістів-

нафтовиків, працюючим і безкорисливим вченим, який мав щедрю душу, критичний розум і невичерпний оптимізм» [903, с. 79].

У післявоєнні роки виросла ціла плеяда талановитих вчених – вихідців з місцевого населення. Серед них – головний геолог Долинського НГВУ П. Шпак (захистив докторську дисертацію, став членом-кореспондентом АН України, очолював Міністерство геології України); головний інженер І. Петраш (захистив кандидатську дисертацію, тривалий час керував об'єднанням «Прикарпаттрансгаз»); начальник нафтопромислу Є. Паршев (головний радник Кабінету Міністрів України); геолог геологічного відділу управління НГВУ О. Ступка (захистив докторську дисертацію, професор Львівського національного університету ім. І. Франка); начальник геологічного відділу Н. Гунька (захистив докторську дисертацію, професор Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу) та багато ін. Захистивши кандидатські дисертації, з виробничої на наукову працю перейшли начальник управління М. Воронецький, заступник начальника управління М. Турко, старший геолог нафтопромислу В. Леснюк, а О. Кісь очолив науково-дослідну лабораторію Полтавського НГВУ. Не змінили місця праці після захисту кандидатських дисертацій начальник управління В. Гринь, начальники НДЛ І. Пилипець і Р. Мисьович [756, с. 178–179].

Науково-дослідні роботи в західних областях УРСР з пошуку й розвідування нафтогазових родовищ, а також видобування нафти, газу і газового конденсату здійснювали: Інститут геології і геохімії горючих копалин АН УРСР, Державний науково-дослідний і проектний інститут нафтової промисловості Міннафтопрому, Український науково-дослідний інститут природних газів «Укргазпрому». Найбільший науковий потенціал зосередився в Івано-Франківському інституті нафти і газу. У 1980 р. із 422 осіб професорсько-викладацького складу – 180 мали наукові ступені кандидатів наук, вчені звання доцентів, а 11 – докторів наук і професорів. У науково-дослідному секторі працювало 500 штатних працівників. За 4 роки десятої п'ятирічки інститут виконав науково-дослідні роботи на суму 8,6 млн крб, для підприємств нафтової і

газової промисловості – 5 млн крб [174, арк. 68]. Інститут нафти і газу готував спеціалістів з 14 спеціальностей нафтогазового профілю. За 15 років інститут підготував на стаціонарній формі навчання 9519 інженерів. Крім цього, здійснював постійне підвищення кваліфікації інженерно-технічних працівників [178, арк. 6].

У радянські часи утворився тип «прихованого існування». Для кращих представників радянської творчої інтелігенції захисною реакцією слугувала так звана «внутрішня» еміграція, що супроводжувалася «виходом» інтелігенції у двірники, кочегари, «безробітні», але продовженням своєї творчої справи [632, с. 30]. Дослідниця історичного портрету донецького інженера М. Сергєєва аргументує, що «для інженерно-технічної інтелігенції цей вихід виявився в пориванні в інші, зовсім не потрібні види діяльності. Замість того, щоб мати конкретну мету в житті, займатися вдосконаленням власних фахових якостей, сподіваючись на кар'єрне зростання й гідне життя, інженерно-технічна інтелігенція займалася «пошуком себе»: художньою та громадською діяльністю, пиячила, з острахом обговорювала та критикувала владу» [863, с. 118].

Однією з характерних рис радянського працівника була звичка робити все за принципом: «Вони роблять вигляд, що нам платять, а ми – що працюємо». Головним критерієм виступало вчасно зробити справу, а не сумлінно і якісно виконати. Службовій кар'єрі, як правило, допомагало членство у КПРС, «кумівство», родинно-патронні виробничі зв'язки, а також підлабунство, позірний патріотизм та інтернаціоналізм. Інженерно-технічні працівники часто перебували в тривозі через можливу чергову реорганізацію управління чи відділу з ліквідацією їхніх посад. Відповідні міністерства в пошуках шляхів удосконалення управління галузями часто, реорганізуючи свою структуру, скорочували чисельність управлінських кадрів. Ці періодичні реформи породили у нафтовиків глузливе запитання: «Що на літеру «р» починається і ніколи не закінчується?» – «Реорганізація». Однак ці реформи не закінчувалися звільненням з роботи. Працівників переводили з однієї посади на іншу, в інший відділ, цех, або створювали нові служби [756, с. 220].

Найбільш гострою проблемою була нестача кваліфікованих кадрів і спеціалістів. Показовими у цьому відношенні були обласні управління автомобільного транспорту регіону, в яких мали потребу всі галузі економіки. У партійних директивах неодноразово наголошувалося, що відповідні інстанції «не дбали про поліпшення якісного складу інженерно-технічних працівників. Недостатньо приділялася увага підвищенню кваліфікації та економічної підготовки кадрів. Із 495 посад, або 49,4 % від усієї чисельності інженерно-технічних працівників управління, практики займали більшість і ніде на той час не підвищували фахового рівня. Із 30 керівників і головних інженерів автогосподарства Івано-Франківської області, лише 15, або 50 % мали вищу освіту». Тільки в 1969 р. за порушення трудової дисципліни звільнені 129 осіб і накладено 1796 адміністративних стягнень, або кожного п'ятого працівника притягнуто до відповідальності. За останні роки плинність робітників та інженерно-технічних працівників не знижувалася і становила близько 20 %. Техніко-економічні показники авто управління залишалися набагато нижчими від середньо республіканських. За сім місяців 1970 р. водії допустили 1303 порушення дорожнього руху, скоїли 45 шляхово-транспортних пригод, при яких загинуло 8 і травмовано 32 особи [149, арк. 44–45].

На початку 1970-х років у народному господарстві Івано-Франківської області працювало 60195 спеціалістів, в тому числі з вищою освітою – 22773 особи, або 37,8 %, з середньою спеціальною – 37422, або 62,2 %. За минулу п'ятирічку кількість спеціалістів у провідних галузях виробництва області значно зросла. Зокрема, у промисловості й на транспорті кількість працівників з вищою освітою збільшилась на 100 %, сільському господарстві – 70,6 %, торгівлі – 70 %, будівництві – 21,3 %. Однак цього явно не вистачало. Так, серед начальників цехів, змін, майстрів практиків було 3369 осіб, або 30,3 %. Одночасно 2400 спеціалістів з вищою і середньою освітою працювали на робочих місцях «за спеціальністю». Найбільша кількість практиків була серед керівників і спеціалістів легкої промисловості – 27,6 %, харчової – 22,3 % [168, арк. 2–3]. Чисельність спеціалістів з вищою і середньою спеціальною освітою, зайнятих у

промисловості, станом на 1973 р. становила 14,3 тис. осіб, в тому числі з вищою – 4,5 тис., з середньою спеціальною – 9,8 тис. На кожну тисячу робітників і службовців у 1970 р. припадало 27 осіб з вищою освітою, в 1973 р. – 37 [168, арк. 108–109].

У зв'язку з нестачею фахівців з вищою і середньою спеціальною освітою, на інженерно-технічні посади часто призначалися особи без технічної освіти, але які мали досвід практичної роботи («практики»), а також ті, котрі обіймали відповідальні посади у партійно-радянському апараті. Вважалося, що посади середньої і нижчої керівної ланки на виробництві можуть обіймати особи без спеціальної освіти. Головним критерієм було вміння працювати з людьми й «політична грамотність». Це дало можливість дещо покращити якісний і кількісний склад фахівців.

Компартія надавала партійній роботі на виробництві великого значення, оскільки вважала, що успіх визначається ідейно-виховною роботою в колективі. З окремих цехових партійних ланок на початковій стадії становлення організації виростили у численний загін комуністів з партійним комітетом, очолюваним секретарем. Секретар парткому, не займаючи виробничої посади, був в управлінні високооплачуваним працівником. Його заробітна плата становила не менше 80 % окладу начальника управління, а за наявності диплома інженера він ставав першим претендентом на посаду головного інженера або начальника управління. Перспектива стимулювала секретарів парткомів до кар'єрного росту.

З доповіді заступника секретаря партійної організації Є. Никитюка на відкритих партзборах Бурштинської ДРЕС ім. 50-річчя ГОЕЛРО про роботу партійної організації з підбору, розстановки та виховання кадрів: «... Керуючись рішеннями XXIV з'їзду КПРС, партійний комітет, цехові партійні організації разом з керівництвом ДРЕС і цехів проводять відповідну роботу по поліпшенню підбору, розстановки та виховання кадрів. Станом на 1 січня 1973 р. на станції працює 305 інженерно-технічних працівників, у тому числі з вищою освітою – 142, з середньою спеціальною – 151, практиків – 12. Із 305 ІТП – 112 члени КПРС, 20 члени ВЛКСМ, 173 – безпартійні» [356, с. 216].

Прийом до комуністичної партії був керованим. Пропозицію вступити до лав КПРС отримували ті, у кого була «чиста» біографія, тобто їхні родичі не викликали підозри в неприязні до радянської влади. Партія регулювала свою соціальну структуру, дотримуючись певного співвідношення робітників, колгоспного селянства і тих, кого відносили до інтелігенції. Партійна організація не випускала з поля зору «бойовий резерв» і «помічника» – комсомол. Як і партійну організацію, комсомольську очолював звільнений від виробничих питань секретар, посадовий оклад якого був відносно високий.

У виховній роботі частка обов'язків покладалася на так звані жіночі ради (жінради, «женсовет») – громадський орган захисту прав жінок на виробництві. Голову обирали працівниці за погодженням парткому і керівництва. Поєднання службових обов'язків з обов'язками голови жіночої ради часто випадало працівницям відділу кадрів. Обрана головою жіночої ради, така працівниця умовно ставала «першою леді» підприємства.

Особливе місце в житті працівників відігравала профспілкова організація, членом якої був зобов'язаний бути кожен. «Школою комунізму» вважала комуністична ідеологія профспілку. Профспілковим життям керував профспілковий комітет (профком) на чолі з головою. Його кандидатуру, рекомендовану керівництвом і партійною організацією, обирали делегати профспілкової конференції. Всі органи управління між собою тісно співпрацювали і були залежними у своїх діях. Долю голови профкому після переобрання визначало керівництво і партком. Профспілкова конференція приймала формально колективний договір, у якому конкретизувалися зобов'язання працівників перед адміністрацією і навпаки. Зобов'язання не виходили за межі трудового законодавства, а також враховували нормативні документи відповідних міністерств, які регламентували оплату праці, умови праці і відпочинку тощо [308; 309].

Профспілка формально втручалася у виробничі проблеми через так звані постійно діючі виробничі наради, згодом – ради трудового колективу [311]. Усі ці заходи мали сприяти залученню всього колективу до вирішення громадських,

технологічних, управлінських проблем підприємств. Як зауважує член-кореспондент Української Нафтогазової академії, колишній працівник НГВУ «Долинанфтогаз» Р. Мисьович: «Однак пропозиції і рекомендації цих громадських «управлінських» ланок не мали і не могли мати ні новизни, ні творчих ознак. Вони, в кращому випадку, підтверджували потребу здійснення заходів, розроблених і рекомендованих управлінськими виробничими службами... Наступним кроком демонстрації залучення працівників до пошуку виробничих резервів у нафтовидобувній промисловості полягали в утворенні ради трудового колективу, яка структурно була дещо досконалішою від попередньої, однак за методами роботи від неї не відрізнялася. Щоправда, голова ради трудового колективу отримав формальні повноваження підписувати виробничу характеристику особи, яку партком пропонував на посаду керівника управління» [756, с. 183–184].

За оцінками партійних ідеологів, найактуальніше завдання профспілок полягало в організації всеохоплюючого соціалістичного змагання, різних форм патріотичних починань. Всі ці заходи мали демонструвати беззастережну підтримку громадянами рішень з'їздів КПРС і пленумів та забезпечувати виховання почуття радянського патріотизму. Керівництво і партійні організації постійно ініціювали впровадження нових удосконалених форм змагань. З цією метою була створена в НГВУ лабораторія наукової організації праці. Спеціально розроблений стандарт підприємства визначав критерії і методи оцінки творчого внеску інженерно-технічних працівників і службовців в розвиток підприємства. Розроблений стандарт підприємства під назвою «Творческий паспорт специалиста» був запроваджений у виробниче життя колективу НГВУ «Долинанфтогаз» у 1977 р. [29, арк. 45].

З прийняттям паспорта спеціаліста робота інженерно-технічних працівників при визначенні переможця соцзмагання оцінювалася за сумою пунктів, набраних з визначених паспортом восьми критеріїв: зростання кваліфікації і підвищення ідейно-політичного рівня, пропаганда ідей марксизму-ленінізму, науково-технічних і економічних знань і т. д. Необхідно відзначити, що впровадження

творчого паспорта спеціаліста все ж спонукало багатьох працівників до економічних і технологічних досліджень, окремі з яких згодом використали зібраний матеріал для написання дисертацій [756, с. 187].

Первинні парторганізації, профспілкові, комсомольські та господарські органи, виконуючи постанову бюро Івано-Франківського обкому партії № Б–23/11 «Про заходи по підвищенню ролі майстра на виробництві» від 18 квітня 1975 р., провели відповідну роботу. Ця постанова обговорювалася у всіх колективах промислових підприємств, торгівлі та побуту. Об'єднання, управління, галузеві обкоми профспілок провели семінари з майстрами, розробили заходи з підвищення їх ролі. Партійні організації стали ширше залучати майстрів до виховної роботи серед робітників і керівництва. На 27 підприємствах області були створені Ради майстрів, а на 9 – постійно діючі школи. У 1975 р. у цих школах пройшли навчання близько 600 майстрів. Значної уваги на промислових підприємствах надавали організації соціалістичного змагання за звання «Кращий майстер», «Майстер першого класу», «Майстер другого класу». Організацією трудового суперництва стали предметніше займатися майстри змін, цехів, дільниць. Вони надавали допомогу в розробленні економічно обґрунтованих соціалістичних зобов'язань, брали безпосередню участь у щоденному підведенні підсумків. Про кращих майстрів на виробництві постійно писали на сторінках обласної і районних газет [163, арк. 101].

За розпорядженнями обкомів, райкомів партії щороку до сільськогосподарських робіт на колгоспних полях залучалися інженерно-технічні працівники, службовці, робітники, студенти, школярі. Вони брали льон, косили траву, просапували городину, скиртували соломі, вирубували капусту, збирали картоплю, викопували буряки. Часто люди не були пристосовані до виконання сільськогосподарських робіт. Окрім цього, шефів активно залучали до будівництва тваринницьких ферм, виробничих приміщень.

Обсяг науково-дослідних робіт у республіці (порівняно з 1975 р.) зріс у 1,8 рази. У 1982 р. він становив 242,5 млн крб, у тому числі «по госпдоговірній тематиці» – 225,8 млн крб. Якщо за роки десятої п'ятирічки було впроваджено

15,7 тис. робіт і отримано економічний ефект у 1,63 млрд крб, то лише за два роки одинадцяті – впроваджено 6,6 тис. робіт з економічним ефектом у 900 млн крб [31, арк. 70]. Розроблення й освоєння принципово нових машин і устаткування, технологічних процесів різко загальмувалося наприкінці 80-х років ХХ ст.

Окремого наукового дослідження потребує участь інженерно-технічних працівників західного регіону у відродженні національно-релігійного життя у другій половині 1980-х років. Станом на листопад 1989 р. НРУ за перебудову організаційно оформився у всіх областях Української РСР. За даними обкомів партії загальна чисельність нараховувала близько 77 тис. осіб. Основну масу становили інженерно-технічні працівники (22,3 %), представники творчої інтелігенції (14,9 %), викладачі (13,4 %), науковці (4,3 %), керівники середньої ланки (3,6 %). При цьому 60 % припадало на західні області, 25 % – центральні, 12 % – південні й лише 6 % – на східні [536, с. 16].

Отже, у західному регіоні Української РСР створено науково-технічний потенціал, який вирішував актуальні питання розвитку економіки. Наукові установи займалися переважно впровадженням промислово-технічних розробок із вдосконалення виробничих потужностей індустріальних об'єктів без достатнього прогнозування впливу кінцевих результатів їхньої діяльності на навколишнє середовище. У 60 – 80-ті роки ХХ ст. науковці, інженери, службовці, робітники зробили істотний внесок у науково-технічний прогрес. Потужний науковий потенціал зосередився у політехнічних інститутах, науково-дослідних і проектно-конструкторських установах. Провідне місце заслужено посів вищий технічний навчальний заклад – Івано-Франківський інститут нафти і газу, де проводилися ґрунтовні наукові дослідження та навчання майбутніх спеціалістів. При цьому щорічно зростала частка наукових досліджень, що виконувалися на підставі угод з промисловими підприємствами й різноманітними організаціями. Інститут нафти і газу перетворився у центр технічної науки як регіону, так і України. Розгортання господарського комплексу західних областей потребувало подальшої технічної модернізації, розробки і впровадження нових технологій у виробництво, наукової організації праці та управління.

Розділ 4

РОЗБУДОВА ПРОМИСЛОВОСТІ

4.1. Лісова, паперова та деревообробна галузі

Західні землі України здавна славилися лісами. У попередні віки лісові масиви і цінні породи деревини постійно привертали увагу промисловців та владу. Ліс знищувався на великих площах у найбільш доступних місцевостях поблизу транспортних шляхів. Лісозаготівля мала сезонний характер: ліс валили весною–влітку, спускали восени, а вивозили взимку. За часів Польщі, Чехословаччини, Румунії у деревообробній промисловості переважали підприємства по первинній переробці деревини – лісопильні.

Після Другої світової війни ліси Закарпаття, Карпат, Прикарпаття і Буковини входили у радянські ліспромгоспи, лісокомбінати, держлісгоспи, лісництва. Заводи і шахти у східних областях УРСР, а також у різних регіонах СРСР вимагали мільйонів кубометрів деревини. З розвитком лісової промисловості швидкими темпами зростала паперова та деревообробна галузі. Велике значення мав побудований у 1951 р. картонно-паперовий комбінат у Жидачеві на Львівщині, на якому у 1951 р. працювало 16 % всіх робітників паперової промисловості УРСР і вироблялося 43 % продукції паперу і картону. У 1952 р. побудована картонна фабрика у Рахові (Закарпаття), яка за потужністю рівна картонній фабриці у Львові та целюлозно-паперовому комбінату в Кохавині (Львівська область) [848, с. 128].

Найбільшими в західних областях УРСР стали деревообробні підприємства – Костопільський домобудівельний комбінат. Заново побудовані Мукачівський меблевий комбінат, Чинадіївський і Нововолинський деревообробний комбінати, Рава-Руський шпалопросочувальний завод і лижна фабрика у Львові. У декілька разів розширено потужності багатьох інших деревообробних підприємств, проведено їх укрупнення. Це значною мірою поліпшило організацію виробництва, дало змогу підвищити використання виробничих потужностей. На основі

об'єднання 35 деревообробних підприємств утворено 13 деревообробних виробничих об'єднань. Серед них такі, як «Стрий», «Дністер», «Борислав», «Львів» і багато ін. На базі декількох окремих меблевих фабрик Львова утворено першу в СРСР меблеву фірму «Карпати».

Загальна площа державного лісового фонду західноукраїнських областей на початок 1960-х років становила 2320,7 тис. га, або 46 % площі лісів УРСР. Найбільш багаті лісом такі області, як Закарпатська, де лісистість сягає 46,8 %, Івано-Франківська – 32,4 % і Рівненська – 31,1 %. Найнижчий відсоток лісистості в Тернопільській області – 12,3 %. На їх території розміщувалося 368,5 млн м³ деревини, або 57,7 % усіх запасів республіки [848, с. 126].

Лісова та деревообробна промисловість зазнала нових підходів. Замість сокири та ручної пили, що були основними інструментами лісорубів, лісозаготівельні підприємства оснащали електропилами і бензопилами, пересувними електростанціями, електролебідками, навантажувальними кранами, трелювальними тракторами, лісовозними автомашинами. Сезонні лісозаготівельні підприємства перетворились у постійно робочі, з кадрами робітників та інженерно-технічних працівників.

З 1959 р. в Українській РСР діяли комплексні лісові підприємства: в 22 областях – лісгоспзаги в складі Мінлісгоспу УРСР, а у гірських лісах Закарпатської, Івано-Франківської і Чернівецької областей – лісокомбінати в складі Мінліспрому УРСР. Об'єднання в єдиному адміністративному господарському органі лісового господарства, лісозаготівлі і переробки деревини створили необхідні передумови для швидкого і успішного розвитку всіх елементів комплексу. Уперше в СРСР тут створено комплексні підприємства – лісокомбінати, які виконували усі роботи – від сівби до деревообробки, а у Волинській, Львівській, Рівненській та Тернопільській областях – лісгоспзаги.

Зі створенням показового Ворохтянського лісокомбінату на Івано-Франківщині, котрий об'єднав довкола себе ліспромгосп, вісім лісництв, вдалося покращити ситуацію. Місцеві фахівці звели до науково обґрунтованих програм розрахунки лісосік, заклали розсадники, а лісові посадки розпочали створювати

на новій основі. Водночас взяли за розбудову меблевої галузі. Одним із перших започаткував переведення лісового господарства на селекційну основу лісничий Г. Гриник. Він створював насінницькі ділянки, виділяв в угіддях лісництва резервати, започаткував щеплення лісових дерев – сосни живцями кедра. Експериментальну ділянку таких щеп було закладено на Кривопільському перевалі. Результат не забарився: на щеплені кедри переважали у рості своїх родичів на інших лісових ділянках [770, с. 79–80].

Лісова і деревообробна промисловість посідала одне з провідних місць серед галузей промисловості західних областей республіки. Лісова площа Івано-Франківщини становила 42,3 %, а обсяг виробленої продукції на середину 70-х років ХХ ст. перевищував 12 %. У 1965 р. заготовлено і вивезено 1 млн 670 тис. кубометрів лісу, в той час, як на початок семирічки цей показник становив 2 млн 700 тис. м³ на рік [134, арк. 52–53]. Розміри фактичної рубки з кожним роком знижувалися, а також знижувалося вивезення деревини із західних областей республіки. Лісовий фонд республіки становив більше 1 % від загальносоюзного, а використовувалося в УРСР 10 % лісоматеріалів СРСР (із 30 млн м³ – завозилося 21 млн м³) [35, арк. 42].

Івано-Франківщина розташована в центрі західного регіону УРСР, тобто між Закарпатською і Чернівецькою областями. У 1959 р. на її території створено два наукові заклади, що спеціалізувалися на лісовому господарстві – Український науково-дослідний інститут лісового господарства та агролісомеліорації ім. академіка Г. М. Висоцького, Карпатський філіал – (УкрНДІЛГА) і проектно-конструкторський технологічний інститут Міністерства лісової і деревообробної промисловості УРСР (ПКТІ). У 1974 р. у ПКТІ працювало 560 осіб, із них інженерів і техніків 440 осіб, в тому числі, троє з науковими ступенями. Обсяг проектно-конструкторських робіт становив 710 тис. крб і науково-дослідних 495 тис. крб. УкрНДІЛГА нараховував штатних працівників 117 осіб (14 науковців), науково-дослідні роботи становили 200 тис. крб. Ці установи створили цілу низку науково-дослідних і проектно-конструкторських розробок, з яких менша частина знайшла своє призначення [159, арк. 74–75].

Досить часто проекти і наукові рекомендації залишалися не впровадженими через відсутність матеріально-технічної бази для виготовлення дослідних зразків і їх випробовування. У більшості випадків від закінчення проектної документації до виготовлення обладнання проходило 2–3 роки і втрачалася їх актуальність. Науково-дослідні розробки УкрНДЛГА знаходили обмежене впровадження у практичній роботі, оскільки інститут не мав лісових масивів (у той час, як більшість колгоспів прикарпатських областей володіли сотнями гектарів лісів) і достатнього технічного забезпечення для впровадження у виробництво закінчених робіт.

У гірських районах Івано-Франківської області ліси мали значний вплив на фінансово-економічний стан колгоспів. На 1 січня 1967 р. в Івано-Франківській області нараховувалося 94,5 тис. га колгоспних лісів (46,9 тис. га першої категорії) і 3,7 тис. га радгоспних лісів. Колгоспні лісові масиви закріплювалися за 239 господарствами. Залежно від площ лісового масиву колгоспи групувалися таким чином: 18 мали більше 1000 га; 29 від 500 до 1000 га; 56 від 200 до 500 га; 136 до 200 га [138, арк. 58–59].

У веденні лісового господарства саме колгоспи, на відміну від лісокомбінатів, допускали істотні недоліки. Так, при плані посадки у 1964–1966 1000 га, насправді посаджено 800 га, а рубки головного користування, замість визначених 50,3, становили – 56,5 м³, у тому числі санітарні – 45 (замість 30,2 м³ із гектара). Порушення порядку їх вирубки і невиконання планів з посадки лісу призвело до збільшення непокритих деревами площ. Якщо у 1963 р. непокрита лісом площа в колгоспних лісах становила 6282 га, то на 1 січня 1967 р. вона збільшилася до 8482 га. Все це негативно вплинуло на запаси деревини на гектар площі, що становило 116 м³, порівняно з 188 м³ у держлісфонді. Відповідно й середній річний приріст становив 2 м³, замість 3,8 м³. У 1965 р. колгоспи області виручили за реалізацію лісопродукції 643,4 тис. крб, з них витрачено на лісове господарство лише 64,8 тис. крб, або 10 %. Відповідно в 1966 р. – 1073 тис. крб і 122,2 тис. крб, або 11 % [138, арк. 60].

Ситуація вимагала покращення стану колгоспних лісів, щорічного проведення виваженої санітарної рубки. У цьому питанні було велике упущення – несвоєчасне очищення лісосік. Станом на 1 січня 1967 р. в Івано-Франківській області значилося 1011 га неочищених лісових масивів. Організацію і виконання лісогосподарських робіт здійснювали 308 колгоспних лісників і 20 лісоводів. До позитивних зрушень слід віднести роботу, проведену із боротьби зі шкідниками дерев листяних порід. За 1965–1967 виявлено пошкоджених насаджень на площі 8819 га. В області вживалися заходи із запобігання виникнення лісових пожеж. За вказаний час зареєстрована лише одна лісова пожежа, при якій згоріло 10 га лісу, зокрема 6,5 га молодняків і 3,5 га пристиглого лісу. Планувалося посилити роз'яснювальну роботу серед населення, додатково виділити сторожів тощо [138, арк. 61–62].

Найефективнішою розробкою Карпатського філіалу УкрНДІЛГА в десятій п'ятирічці стала тема: «Розробити і освоїти в дослідно-виробничих умовах нові технології вузько лісосічних, вибіркових, поступових рубок і рубок проміжного користування на базі перспективних машин для гірських і рівнинних лісів різного цільового призначення». Технологія поступових і вибіркових рубок лісу на базі використання нових машин і механізмів впроваджувалася у лісокомбінатах Карпатського регіону. У 1977–1978 впроваджувалася нова технологія механізованого лісоспуску. У 1980–1982 наступна тема: «Розробити перспективну технологію рубок догляду в молодняках Карпат з механізацією збору і спуску деревинної сировини для більш повного використання лісових ресурсів». Дослідні роботи велися на базі Солотвинського, Надвірнянського, Вигодського, Коломийського, Брошнівського лісокомбінатів та лісокомбінату «Осмолода» Івано-Франківської області. Впровадження нових методів значно підвищили продуктивність праці та механізували трудомісткі роботи на лісозаготівлях [175, арк. 150–151].

Упродовж 1962–1980 ПКТИ розроблена технічна документація на проведення гідромеліоративних заходів на площі 25 тис. га. Впровадження цих заходів дозволило осушити надмірно зволожені лісові площі, які збільшили

приріст лісу на 20–25 %. Розробки інституту з рекреаційного освоєння і благоустрою лісових масивів створили відповідні умови для відпочинку населення. Впроваджена у лісокомбінатах, розроблена інститутом легка канатно-підвісна установка ЛКПУ І–750, дозволила замінити важку і малопродуктивну працю робітників на трелюванні тонко мірної деревини гужовим транспортом. Апробована у Надвірнянському лісокомбінаті вагова методика обліку деревини дала змогу ліквідувати ручну працю на цій виробничій операції, механізувати її і т. д. [175, арк. 150–151].

Деревообробна і меблева промисловість Івано-Франківщини концентрувалася у Прикарпатському виробничому лісозаготівельному об'єднанні імені 60-річчя Радянської України. Широкий профіль діяльності – починаючи від посадки лісу й закінчуючи його переробкою; комплексна механізація, розвиток побічних галузей дозволяли динамічно розвиватися впродовж десятиліть. Високоякісною продукцією славилися Івано-Франківська меблева фабрика імені Б. Хмельницького, Прикарпатський меблевий комбінат імені 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, Надвірнянський і Вигодський лісокомбінати, удостоєні ордена Трудового Червоного прапора, Івано-Франківський фурнітурний завод імені 50-річчя СРСР. Питома вага продукції зі знаком якості у 1978 р. становила 20,5 %, із випуску меблів – 26,4 %, а на окремих підприємствах – 50–53 %. Серед великих підприємств, що найповніше використовували деревину, – Вигодський комплексно-механізований завод деревоволокнистих плит потужністю 10 млн м² плити на рік і Надвірнянський завод деревостружкових плит потужністю 110 тис. м³ плити щороку. Швидкими темпами відбулося будівництво виробництва із ламінування плит. На кінець десятої п'ятирічки обсяг виробництва продукції на об'єднанні зріс до 200 млн крб при одночасному значному зменшенні заготівлі і вивезенню лісу [396, с. 55–56].

На середину 1970-х років підприємства лісової і деревообробної промисловості отримали свій подальший розвиток за рахунок нецентралізованих капіталовкладень. В Івано-Франківській області «господарським методом» побудовані заводи деревоволокнистих плит Вигодського лісокомбінату,

деревостружкових плит у Надвірній, велося будівництво низки інших об'єктів. Найвідсталішим підприємством області був Снятинський меблевий комбінат, розташований у сільськогосподарському районі, де постійно існувала гостра проблема працевлаштування. Комбінат міг би розвиватися за рахунок кредитів банку й інших джерел та наявності відповідного транспорту [159, арк. 29].

У складі об'єднання «Прикарпатліс» основними виробничими одиницями були 12 лісокомбінатів, на яких працювало майже 40 тис. осіб. Про обсяги впроваджених наукових робіт свідчать показники – загальний запас деревини у лісфонді об'єднання збільшився з 80 млн м³ у 1963 р. до 103 млн м³ у 1982 р. Структура лісозаготівлі – із 1,2 млн м³ заготовлюваної щороку деревини, вирубка головного користування становила 620 тис. м³, а вирубка догляду за лісом – 580 тис. м³. Під час збільшення обсягів виробництва у 3,3 раза заготівля і вивіз деревини зменшилися у 4,3. Випуск продукції з одного переробленого кубометра деревини становив у 1982 р. 140 крб (у 1960 р. – 64 крб), а продукції з 1 га лісу з урахуванням всіх побічних продуктів – 507 крб (у 1960 р. – 126 крб) [176, арк. 13–14, 16; 238, арк. 36]. Зведений асортимент «виробів людпотребу» охоплював – корзини для білизни і паперу з лози, дитячі лялькові набори, ракетки для бадмінтону, штахетники, полички туалетні, вішалки-плечики, вішалки для рушників, вази для квітів, набори кухонні, ящики для взуття, дошки для прасування. У довгому переліку «ширпотребу» – втулки важелів передньої підвіски для автомашин «Запорожець» [243, арк. 34].

Поширення в республіці отримав досвід роботи лісових підприємств Івано-Франківської області, схвалений постановою ЦК КПРС від 19 серпня 1980 р. Рациональним використанням лісоресурсів займалися усі комплексні лісові господарства. У 1982 р. в республіці з відходів низькоякісної деревини вироблено 1 млн м³ деревостружкових і 26,1 млн м² деревоволокнистих плит, 62 тис. т стружки, 61 тис. т хвойно-вітамінної муки і на 80 млн крб товарів народного споживання [35, арк. 40].

У розвиток лісового господарства, деревообробної і меблевої промисловості доклали багато зусиль усі трудові колективи. Самовідданою працею прославили

свій край Герої соціалістичної праці В. Портейчук з Надвірнянського лісокомбінату і Д. Штоковецький з лісокомбінату «Осмолада», О. Турнус – бригадир Івано-Франківської меблевої фабрики імені Б. Хмельницького, М. Магус – бригадир столярів і багато інших трудівників.

У складі об'єднання «Прикарпатліс» основною виробничою одиницею був лісокомбінат. Дванадцять лісокомбінатів Івано-Франківської області охоплювали як лісове господарство з переробкою дикорослих плодів, ягід, грибів, так і лісозаготівлі та підрозділи з глибокої переробки деревини і виробництва меблів. У складі об'єднання перебували три меблеві підприємства, завод із виготовлення нестандартного обладнання і нової техніки, госпрозрахункове будівельне управління. Лісова і деревообробна промисловість Івано-Франківщини сформувалася як єдиний господарський комплекс з підпорядкуванням республіканському і союзному Міністерству лісової, целюлозно-паперової і деревообробної промисловості СРСР. Аналогічні структури мали Закарпатська і Чернівецька області.

Багаторічний досвід підтвердив, що від такого підходу найбільший розвиток отримало лісове господарство, складаючи базу для усіх інших виробничих підрозділів. Крім бюджетних коштів, особливо на прорідження, прохідні і санітарні рубки, регулювання гірських потоків, будівництво доріг, лісових кордонів, пунктів збору і переробки продукції побічного використання, мостів та інших споруд, використовувалися значні фінансові й матеріальні ресурси від господарської діяльності переробних галузей. Так, лісничий Г. Гриник разом з іншими лісівниками заклав плодоягідні плантації на площі п'ять га (згодом у Калуському лісництві – на десяти гектарах площі). У Яблуниці він розробив та переобладнав сушарку для переробки грибів, що дало можливість втричі збільшити їх заготівлю у лісництві. З 80-х років ХХ ст. ворохтянці взяли за первинну переробку плодів, ягід, лікарської сировини. Щороку з їх конвеєра сходило близько 900 т соків та напівфабрикатів, або третина того, що виробляли в лісокомбінаті. У лісництвах облаштовувалися ставки, зводилися мисливські будиночки та будинки відпочинку [770, с. 80]. Лише в межах одного

лісокомбінату з бджільництва можна було отримати протягом року до 37 т товарного меду [242, арк. 1], продаж продукції тваринництва сягав 44,7 тис. крб [245, арк. 1].

Як свідчать архівні матеріали, за 23 роки на розвиток лісового господарства використано додатково 66 млн крб. Як наслідок, Карпати з 1963 р. планомірно заліснювалися, а в 1968 р. ліквідований розрив між вирубкою і посадкою, а з 1980-х років приріст лісу перевищував його рубку. Усього посаджено 220 тис. га лісів (82 %) переважно скоро рослими і технічно цінними породами. З одного гектара покритої лісом площі у 1983 р. використовувалося 3,9 м³ деревини при середньому прирості – 5,1 м³. Створений потенціал лісового господарства значно покращив екологічну ситуацію у Карпатах, а також дозволив необхідними темпами розвинути потужну глибоку переробку деревини, особливо низькосортної і відходів, які раніше не використовувалися. Якщо в 1960 р. на долю лісозаготівель припадало 53 %, деревообробку – 30 %, виробництво меблів – 17 % валового виробництва, то 1982 р. лісозаготівлі склали 14 %, деревообробка – 40 %, виробництво меблів – 46 % [35, арк. 31–32]. Найбільшої шкоди лісам Карпат було завдано у післявоєнний відбудовчий період промисловості республіки.

1 лютого 1985 р. колектив об'єднання «Прикарпатліс» достроково виконав завдання чотирьох років п'ятирічки з виробництва і реалізації продукції, а також за продуктивністю праці. Додатково випущено продукції на 34,3 млн крб. Темпи росту виробництва становили 28,2 % (при завданні – 22,8 %), продуктивність праці виросла на 24,1 % (при завданні – 20,4 %). При цьому зекономлено 445 тис. м³ умовних лісоматеріалів. З метою дальшого поглиблення предметної і технологічної спеціалізації меблевого виробництва проведено реконструкцію Надвірнянського заводу ДСП з доведенням потужності зі 110 тис. м³ плит в рік до 140 тис. [187, арк. 40]. На цей час сформувався стабільний виробничий колектив – більше 40 тис. працівників. В області була розроблена і здійснювалася науково-виробнича програма «Ліс». За два з половиною роки п'ятирічки обсяг виробництва становив 21,8 % при завданні 15,3 %, продуктивність праці

збільшилася на 14,8 при плані 13,4 %, 72 % меблів виготовлялося зі Знаком якості [35, арк. 35].

За роки п'ятирічки випуск продукції на 1 га лісової площі у 1984 р. склав 591 крб (проти 446 крб у 1980 р.), а виробництво продукції в перерахунку на 1 м³ заготовленої деревини – 282 крб (проти 224 крб у 1980 р.). Випуск товарів народного споживання збільшився на 36,6 % і становив 55,7 % у загальному обсязі виробництва. Щорічний приріст деревини сягав 5,1 м³ на га, а вирубка – 3,6. Значна увага зверталася на додаткове користування лісом. З початку п'ятирічки заготовлено і перероблено дикорослих плодів, ягід, лікарських рослин на 17,7 млн крб, або в середньому з 1 га площі отримано продукції на 9,31 крб у рік [187, арк. 49]. Необхідно врахувати й те, що радянська система звітності передбачала приписки, вміння правильно прозвітувати «на верх» про успіхи. Проте досягнення все ж були очевидними.

Незважаючи на позитивну ситуацію із забезпечення підприємств галузі власними лісовими ресурсами, лісозбут продовжував планувати об'єднанню «Прикарпатліс» деревину із північних районів країни і одночасно постачання іншим областям республіки. Так, у 1981 р. її завіз становив 89,3 тис. м³ і вивіз 94 тис. м³, у 1982 р. відповідно 76,3 і 179,7, у 1983 р. 79,3 і 169,7, у 1984 р. 106,2 і 175,5 тощо. Для організації завою наведених об'ємів деревини необхідно було задіяти 7 тис. залізничних вагонів, а для вивозу – 12 тис. Транспортні та інші затрати становили близько 4 млн крб у середньому на рік для використання 2 тис. вагонів тощо [187, арк. 66–67].

За рахунок розширення і реконструкції виробничих потужностей за роки п'ятирічки отримано приріст виробництва меблів на 36,2 млн крб, в тому числі за рахунок технічного переозброєння 23,9 млн крб, виробництва стружкових плит 11 млн крб. Значний ріст ефективності використання деревини забезпечив інтенсивний розвиток хіміко-механічної переробки деревини. Збільшення обсягів виробництва стружкових плит дозволило використання на технологічні цілі більше 2 млн м³ низькосортної деревини від рубок лісу, залишків і відходів деревообробки, що дозволило зекономити 442 тис. м³ умовної ділової деревини.

За роки п'ятирічки інженерно-технічні робітники і службовці подали 5462 рацпропозиції, впроваджено 21 винахід із загальним економічним ефектом 6,7 млн крб. На 9 винаходів отримано авторські свідоцтва, 10 осіб стали лауреатами державних премій, більше 70 працівників галузі – учасники виставки досягнень народного господарства СРСР у Москві, 62 нагороджені медалями (об'єднання «Прикарпатліс» тричі нагороджувалося дипломами ВДНГ) [187, арк. 50].

Під час інвентаризації лісових розсадників у 1987 р. в об'єднанні «Прикарпатліс» були враховані осінні та весняні посіви на площі 23,9 га. Більшість лісокультурних бригад працювали у лісництвах упродовж багатьох років, своєчасно і якісно проводили посадку лісових культур та догляд за ними, досягали високого показника «приживлювання». Особливе місце посідала туя західна, обліпіха, смородина чорна, тис ягідний, плющ, виноград, верба плачуча та ін. Лише у Болехівському лісокомбінаті станом на 1 жовтня 1987 р. нараховувалося 22496 тис. саджанців, із них придатних до посадки 18500. Окремий облік вівся на ялинки сріблясті (100 штук) і яблуні (2500 штук) [246, арк. 12].

Цікавими є висновки фахівців. Так, головний інженер Болехівського лісокомбінату М. Ільків стверджував, що: «Правда також в тому, що наша лісова наука, будучи колоніальною, а точніше периферійною, не давала і понині не дає ефективних рішень щодо поліпшення організації лісового господарства та лісопромислової діяльності. В більшості випадків вся ефективність роботи науковців завершувалась захистом дисертацій чи простою участю в наукових конференціях» [588, с. 3]. Інженер-еколог Карпатського державного природного національного парку У. Абрам'юк акцентує увагу громадськості, що «важливою проблемою є наукові дослідження. Штат наукових працівників у нас мізерний. Але і з ними можна працювати ефективніше, якби була добра матеріально-технічна база. А її якраз немає. Якщо метеорологічні, зоологічні та лісові стаціонарні дослідження більш-менш ведуться, то інші стаціонари створити неможливо, немає відповідних приладів та інструментів. Немає в розпорядженні науковців і транспорту, необхідного для проведення робіт. Не вистачає навіть

польового одягу. Незважаючи на це, науковці парку (а їх поки що чотири) за останні п'ять років опублікували понад сорок наукових статей, шість рекомендацій щодо ведення робіт у парку і т. д.» [433, с. 5].

Отже, у досліджуваній період лісокомбінати – це підприємства, які були обладнані відносно найновішими на той час досягненнями техніки і радянської науки. Вони здійснювали цілий комплекс лісогосподарських, лісозаготівельних і деревообробних робіт. До ладу ставали, окрім меблевих, цехи, які переробляли відходи лісопиляння і лісозаготівель. З відходів лісокомбінати виробляли багато видів продукції широкого вжитку – штахетник, етажерки, скриньки для квітів, штукатурну дранку та ін. Завдяки максимальному і раціональному використанню механізмів, підвищенню рівня механізації трудомістких робіт, максимальному використанню робочого часу, розвитку раціоналізаторського руху, науковій організації праці досягнуто значних успіхів. Ручну працю лісорубів полегшили бензопили, трактори, лебідки, крани та інші механізми. Лісництва займалися збором насіння, посадкового матеріалу, плановою рубкою та доглядом за лісом – збереження його від пожеж, крадіжок, заготівля дикорослих ягід, лікарських рослин, сіна для корму звірів узимку. Завдяки їхній праці ще й досі у лісах водяться звірі й птахи, а у річках – рідкісна риба форель. Раціональне господарювання давало чималі прибутки, частину з яких витрачали на соціально-культурний комплекс й інфраструктуру селищ і довколишніх сіл. Напрацьований ними досвід необхідно пропагувати й використовувати на практиці.

Прогресуючий антропогенний вплив на навколишнє середовище обумовив зменшення площі лісів, збіднення їх біорізноманітності, спрощення структури, зниження продуктивності тощо. У зв'язку з поглибленням кризових явищ особливого значення набуває екологічна роль лісів як найпотужнішого біома планети. Ліси збагачують атмосферу киснем, очищують повітря від промислових викидів, захищають ґрунт від ерозії, зберігають генофонд флори і фауни, забезпечують рівномірне живлення рік, використовуються населенням для відпочинку та оздоровлення.

4.2. Видобування нафти і газу

Найстарішою галуззю промисловості західного регіону України, поряд з лісорозробками, вважаються нафтопромисли, започатковані в першій половині XIX ст. як дрібні селянські промисли. Згодом цей промисел відокремився від землеробства і перетворився у самостійну галузь промисловості й сконцентрувався довкола таких міст, як Борислав, Надвірна, Долина. У часи II Речі Посполитої нафту видобувало 270 різноманітних фірм, а з 23 нафтопереробних заводів більш-менш нормально працювало лише 12, які здійснювали перероблення відсталим способом на кубових батареях [848, с. 116]. Воз'єднання західноукраїнських земель з радянською Україною дійсно «стало поворотним пунктом» у розвитку нафтогазової промисловості. Хоча офіційно й здійснювалося врахування перспектив розвитку того чи іншого родовища в цілому, однак відбулася хижацька експлуатація нафтового поля у критичних масштабах. Лише в перший рік «звільнення» тут було відбудовано і здано в експлуатацію майже вісімсот свердловин.

У відбудовчий повоєнний період свердловини відновлено і частково реконструйовано. Радянська влада створила геологічну службу – Карпатський науково-дослідний інститут нафти. У загальному видобутку нафти в СРСР питома вага прикарпатської нафти була незначною, але її роль у народному господарстві Української РСР надзвичайно велика. Західноукраїнський нафтогазовий район розташований на значній відстані від основних нафтових регіонів СРСР. Наявність власних родовищ давала змогу відмовитися від нераціонального завезення сюди нафтопродуктів [61].

Унікальність нафтових родовищ Прикарпаття – великий вміст розчиненого газу у пластовій нафті. Це вимагало визначення способу розроблення покладів: з поступовим виснаженням пластової енергії чи з її підтриманням нагнітанням в пласти води під тиском. У нафтовидобувній промисловості СРСР досвіду розроблення родовищ, подібних до Прикарпаття, було недостатньо, і відповідно динаміка основних параметрів, обґрунтована науково-дослідними інститутами, тільки розроблялася. Раціональний режим розроблення родовища затягувався без

припинення форсованого відбору вуглеводів і спаду пластової енергії. Прийняття рішень про доцільність підтримання пластової енергії нагнітанням води відбувалося з великим запізненням. Інші родовища через економічну недоцільність підтримання пластової енергії розроблялися на природному режимі – режимі розчиненого газу [254].

У західному регіоні України Надвірнянський нафтопереробний завод № 14 (Станіславська область) почав випускати продукцію одним із перших у республіці. У другій половині 40-х років ХХ ст. тривали активні геологорозвідувальні роботи на Прикарпатті. У 1948 р. відкрито нове нафтове родовище у с. Битків Надвірнянського району. Завдяки застосуванню нових технологій на відкритих свердловинах видобуток нафти поступово збільшувався [598].

Формування одного з найбільших нафтогазовидобувних підприємств Івано-Франківщини – Долинського розпочалося 30 серпня 1950 р. при ліквідації аварії, що сталася під час буріння розвідувальної свердловини № 1. Відкритий фонтан нафтогазового потоку підтвердив наявність глибинних нафтових структур. Тому саме ця дата вважається днем відкриття Долинського нафтового родовища. В окремих джерелах зазначається, що воно відкрите ще в 1935 р., коли із неглибоких свердловин, пробурених на землях с. Підлівче, отримано незначні припливи нафти. Нафта із цих свердловин за своїм складом багата на бензинові фракції і, за свідченням очевидців, під час Другої світової війни та в перші повоєнні роки використовувалася як пальне. Із поступовим розбурюванням площі свердловин і збільшенням видобування нафти була створена ділянка, яка у 1952 р. виросла до укрупненого Долинського нафтопромислу № 1. У 1957 р. на її базі створено нафтопромислове управління «Долинанафта», перетворене у 1970 р. у нафтогазовидобувне управління «Долинанафтогаз» [756, с. 168–169]. На долинському нафтопромислі в 1958 р. вперше в СРСР був запроваджений прогресивний метод видобутку нафти – однією свердловиною із двох горизонтів.

Долинський нафтопромисел за короткий час посів перше місце в республіці, його нафта була найнижчої собівартості. Тоді ж у 1958 р. реконструйовано і

розширено нафтопереробний завод у Надвірній. На ньому було введено в дію електрознесолювальну і бітумну установки, парафіновий цех, атмосферно-вакуумну установку. Використовуючи місцеву сировину, завод щороку збільшував випуск бензину, гасу, дизельного палива та інших нафтопродуктів. Із введенням в дію лінії електропередач Стрий – Івано-Франківськ – Надвірна і підключенням до неї Надвірнянського нафтопереробного заводу майже у 18 разів збільшилася електроозброєність праці. Це дозволило механізувати процеси розливання і навантажування нафти, бітуму, парафіну [689, с. 69]. Згідно з наказом Міннафтохімпрому СРСР від 6 квітня 1967 р. № 235 передбачалося збільшення потужності Надвірнянського НПЗ за кілька років до 5 млн т нафти на рік. При цьому збільшення потужності заводу відбувалось шляхом реконструкції діючої установки з 1,1 до 2 млн т і будівництва нової потужністю 3 млн т нафти в рік [53, арк. 3]

За запасами вуглеводів найбільшим було Долинське нафтове родовище. Зростання видобутку нафти на Долинському родовищі відбувалося до 1966 р. Це обумовлювалося введенням в експлуатацію нових свердловин, а також розробленням Північно-Долинського і Спаського родовищ у 1960 р., Струтинського у 1962 р. Максимального видобутку супутнього газу – 1,2 млрд м³ – досягнуто у 1963 р., а нафти – 2002 млн т – у 1966 р. [756, с. 170]. Якщо у 1963 р. в УРСР видобували 4713 тис. нафти, то в Івано-Франківській – 2495 тис., Полтавській – 747 тис., Чернігівській – 667 тис., Сумській – 477 тис., Львівській – 213 тис., Харківській областях – 104 тис. тонн [392, с. 20–21].

Видобування нафти супроводжувалося одночасно з виходом супутнього газу. Природний газ на Прикарпатті почали видобувати у 1923 р. на Калуському родовищі, а в 30-х роках ХХ ст. організовано перероблення фракцій нафтового газу у Биткові та Ріпному. У 1946 р. виходить постанова Раднаркому СРСР про будівництво першого в Україні магістрального газопроводу «Дашава – Київ» довжиною 512 км, який було здано в експлуатацію 17 листопада 1948 р., а пізніше продовжений на Брянськ і Москву. Після здачі в експлуатацію газопроводу у Львові створюється об'єднання «Укргаз», до складу якого входять усі

експлуатаційні управління газової промисловості регіону. На базі Стрийського експлуатаційного управління організовують трест «Укргазвидобування». Наприкінці 1950-х років налагоджено переробку відпрацьованого долиньського газу на сажових заводах. Тоді ж почалося спорудження газопроводу «Косів – Чернівці» та «Надвірна – Станіслав».

Підготовка газових ресурсів західних областей України завершилася введенням у розробку у 1956 р. потужного газового родовища Більче-Волиця, з якого було видобуто близько 40 млрд³ газу. Воно розташоване на північному сході від м. Стрий і за 8 км від Угерського газового родовища. За величиною запасів воно виявилось найбільшим на Прикарпатті. Крім того, були відкриті такі газові родовища, як Свидницьке і Північна Медениця у Львівській області і Косівське в Івано-Франківській. У ці роки були розвідані два нових газових родовища – Рудківське і Кадобнинське з вільним дебітом свердловин від 200 до 600 тис. м³ на добу. Видобуток з прикарпатських родовищ зростав величезними темпами і у 1955 р. давав 48 % союзного газу [603, с. 20]. Станом на 1 січня 1962 р. промислові запаси природного газу західних областей республіки становили 111,2 млрд м³ [848, с. 123].

У середині ХХ ст. споруджено мережу газопроводів республіки: «Угерсько – Гніздичів», «Івано-Франківськ – Угерсько», «Більче-Волиця – Львів – Липники», а також «Шебелинка – Харків», «Шебелинка – Дніпропетровськ», «Шебелинка – Белгород» та ін. З відкриттям Шебелинського газоконденсатного родовища розпочався бурхливий розвиток газової промисловості України. Саме Шебелинка стала не лише полігоном колишнього СРСР для випробування і впровадження прогресивних методів розробки та експлуатації родовищ, а й кузницею кадрів для галузі. Виховані на Шебелинці спеціалісти обіймали згодом керівні посади в колишньому Харківському раднаргоспі, об'єднанні «Укрсхідгаз», Харківському, Полтавському та Кримському газопромислових управліннях, апаратах Укргазпрому, Держнафтогазпрому СРСР, Мінгазпрому СРСР, в організаціях республік Комі, Якутія, Узбекистан, інших регіонах та у провідних наукових організаціях СРСР [603, с. 22]. До 60-х років минулого століття

основним джерелом газу в Україні були газові родовища Прикарпаття, які не містили вуглеводневого конденсату. Із введенням в експлуатацію нового газоконденсатного родовища у Шебелинці виникли труднощі у підготовленні газу до подальшого транспортування.

У 1960 р. на «Головгаз» покладається будівництво нафтопроводу «Дружба» від головної ділянки в районі Алметьєвська до кінцевого пункту в Ужгороді. У лютому 1962 р. почалось прокачування нафти на ділянці «Броди – Ужгород» нафтопроводу «Дружба» і далі до Братислави (Чехословаччина). Для цього в Карпатах було прокладено понад 300 км нафтопроводу і побудовано потужні насосні станції. У цьому ж році магістральний трубопровід «Дашава – Мінськ» було продовжено до Вільнюса і Риги, завдяки чому Прибалтика одержала український газ. У 1965 р. розпочалося будівництво першого експортного газопроводу «Братерство», по якому газ із західного регіону України повинен був надходити в Чехословаччину. Загальна протяжність газопроводу – 540 км, з яких 190 км проходила по території України. Газопровід прокладали паралельно трасі трубопроводу «Дружба», за 20 км від нього [603, с. 44, 47].

На природному газі працювали Дашавський сажовий завод, Миколаївський і Здолбунівський цементні заводи, Роздольський гірничо хімічний і Жидачівський паперово-картонний комбінат, Львівська електростанція, підприємства цукрової, соляної та інших галузей промисловості. Широке впровадження природного газу в промисловість забезпечувало заміну дорогих і трудомістких видів палива більш дешевими. Крім того, робота кільцевих цементних печей на газі підвищувала їх продуктивність, стійкість футеровки, а внаслідок рівномірності теплового режиму і відсутності золи значно підвищувалася якість цементу. Застосування природного газу у виробництві скла підвищувало його рівень і якість. Значні переваги має газове пальне і для електростанцій. Зменшувалися питомі втрати палива на виробництво електроенергії за рахунок ліквідації втрат при зберіганні на складах, підвищувався коефіцієнт корисної дії котлів і знижувалися витрати електроенергії на власні потреби електростанцій, вивільнявся персонал, зайнятий підготовкою твердого палива для спалювання, а також на вантаженні та подачі палива і т. д.

З кожним роком все більших масштабів набувало використання природного газу на комунально-побутові потреби населення міст і сіл [848, с. 122–123].

Історія розвитку озокеритної промисловості на Прикарпатті тісно пов'язана з історією нафтопромислу. Виходи озокериту трапляються в районах видобутку нафти. Через те, що практична цінність озокериту («земної смоли», «сала») не була відома, на нього не звертали серйозної уваги. Крім бориславських озокеритових промислів, на Прикарпатті видобували озокерит в районі Трускавця, Старуні і Дзвиняча. Кустарний озокеритовий промисел існував деякий період також на родовищах Полянця і Небилів. Упродовж усього післявоєнного періоду розвитку озокеритової промисловості Прикарпаття надавали великої уваги. У Бориславі і Дзвинячі побудовані нові шахти і відновлені старі. Якщо в 1946 р. видобувалося 852 т, то в 1967 р. – 1236 т [880, с. 62].

Озокерит, або гірський віск, нафтового походження, відноситься до групи рідкісних корисних копалин (відрізняється високими ізоляційними властивостями, речовина хімічно нейтральна по відношенню до води, кислот і лугів, має високу температуру плавлення і значну еластичність). Найбільш багаті родовища Бориславське і Дзвиняцьке. За запасами прикарпатські родовища у 1959 р. посідали перше місце в СРСР [880, с. 57]. Якщо раніше основна маса озокериту йшла на виготовлення парафіну і виробництво свічок, то у досліджуваний нами період з нього виробляли церезин. Церезин широко застосовували у виробництві спеціальних високоякісних мастил, в електротехнічній, текстильній, хімічній, паперовій, шкіряній, лакофарбовій та інших галузях. Великого значення набув озокерит в медицині, як засіб для лікування ревматичних, суглобних і шкіряних хвороб.

Швидкі темпи розвитку нафтогазової промисловості забезпечувала техніка, що працювала на електричних приводах. Якщо раніше проходження нових свердловин за добу вимірювалося сантиметрами, то нові потужні турбінні бурові верстати дали можливість заглиблюватися на десятки метрів. Надзвичайно продуктивний турбінний спосіб буріння уможливив здавати свердловини в експлуатацію раніше визначених графіків. З року в рік збільшувалася кількість

автоматики, яка приводилася в дію електрикою. Електричні двигуни повністю витіснили парові. На нафтовидобувних підприємствах тривала заміна свабового і желонкового способу видобутку глибоко насосним. На зміну примітивним способам буріння прийшли досконаліші – роторний і турбінний, алмазне долото. У свою чергу, електробур дозволив здійснювати буріння глибоких нафтових і газових свердловин у кілька разів швидше, ніж турбінним і роторним способами. Пробурені на велику глибину свердловини дозволили ввести в експлуатацію запаси нафти на глибоких горизонтах – 5 тис. м.

За роки радянської влади докорінно змінилися методи видобутку нафти. У 1962 р. у Львівському економічному районі майже 93 % нафти було видобуто найбільш ефективним фонтанним способом і близько 7 % – глибинно-насосним. Останній примітивний поршневий пристрій – сваб, за допомогою якого видобували нафту, було знято на свердловині № 452 на початку 1963 р. До встановлення на цій свердловині глибинного насосу собівартість видобутої тонни нафти становила 54,16 крб, тобто була у 18 разів дорожча від середньої собівартості прикарпатських родовищ [848, с. 119].

У 1965 р. в Івано-Франківській області видобуто 2 млн 377 тис. т нафти, а в наступному році – 2 млн 423 тис. т. Одночасно зріс видобуток природного газу. У 1965 р. добуто 2,9 млрд м³, у 1966 р. – 3,3 млрд м³. Буровики тресту «Прикарпатбурнафта» провели велику розвідувальну роботу. Внаслідок цього було досягнуто великого приросту запасів нафти в Долині, Биткові, Старуні, Струтені, Спасі, Бабчому, Пневі. Запаси нафти області 1 січня 1966 р. становили 83 млн т [134, арк. 59].

У 1965 р. на Прикарпатський район припадало 46,2 %, а в 1970 р. – тільки 19 % загальнореспубліканського видобутку нафти [591, с. 153]. Видобування газу в Українській РСР у 1965 р. становило 36 млрд м³, або 24 % від загальносоюзного [603, с. 43]. Розпорядження РМ СРСР № 583 від 24 березня 1966 р. і координаційного плану роботи з вирішення науково-технічних проблем передбачало будівництво компресорної станції і облаштування дослідної ділянки для закачування в пласт газу під високим тиском на Битківському нафтовому

родовищі об'єднання «Укрзахіднафтогаз». Міністерство промислового будівництва УРСР доповідало РМ УРСР, що відставання на цих будовах допущені внаслідок «несвоєчасного включення замовником будівництва вказаних об'єктів до плану робіт 1969 р. та перевантаженості генпідрядного тресту «Нафтогазбуд». Міністерство «дало вказівку «Головзахідпромбуду» та тресту розробити графіки закінчення будівництва об'єктів, що забезпечать освоєння Битківського нафтового родовища, не введених у минулому році, і вжити заходів для забезпечення введення потужності з закачування газу в пласт у 1970 р.» [64, арк. 18, 20].

У Львівській області станом на 1 січня 1967 р. розвідано і експлуатувалося 10 газових родовищ із загальними запасами 79 млрд м³. Інтенсивна експлуатація родовищ призвела до різкого пониження пластових тисків, унаслідок чого видобуток газу зменшувався. Загальна планова потреба газу на 1967–1970 становила 48094 млн м³, з яких 53 % припадала на республіки Прибалтики і Білорусію, 27 % – Львівську область, 14 % – експорт в народно-демократичні країни. Запланований на п'ятирічку збут газу перевищував наявні ресурси. Для забезпечення планової подачі газу споживачам необхідно було вже у 1967 р. вводити в розробку нові газові родовища. Проте в найближчі роки планувалося закінчення розвідки тільки трьох невеликих родовищ із загальним об'ємом 6–7 млрд м³. При цьому могло використовуватися лише місцеве газопостачання на відстані до 20 км. Населення міста Львова користувалося газом ще з 1924 р. і потреба в ньому постійно зростала. Перспективні газonosні райони Львівщини мали складну геологічну будову, тому глибини розвідувального буріння сягали 4 тис. і більше метрів. Нові родовища могли бути відкритими не раніше 1969–1970 рр. Держплан УРСР разом з відповідними директивними органами республіки переглядали плани забезпечення споживачів газом з родовищ західних областей України, намагалися привести їх у відповідність з реальними ресурсами, а також збільшити обсяги геологорозвідувальних робіт в Передкарпатському прогині [266, арк. 15–16].

На території Івано-Франківської області було відкрито низку нафтових родовищ, але росту видобутку нафти не відбувалося, навпаки, було допущено зниження. Це пояснювалося тим, що великі родовища – Долинське і Битківське – вичерпувалися, а відкриті нові – Бухтовецьке, Тянівське, Раковецьке – виявилися незначними у запасах і не в змозі були перекрити падіння видобутку. У березні 1970 р. відкрито Пасічнянське нафтогазове родовище. У буровій вежі № 452 із глибини 4519 м – отриманий за добу приток нафти становив 120 т і газу – 340 тис. м³. За попередніми підрахунками, геологічні запаси Пасічнянського родовища у третьому ярусі становили: нафти – 100–120 млн т і газу – 60–80 млрд м³. Відкриття таких родовищ на великих глибинах очікувалося і в інших районах Передкарпатського прогину. Планом на 1971–1975 рр. передбачалася «концентрація об'ємів розвідувального буріння в Долинському, Надвірнянському і Покутському районах з метою «викриття II і III ярусів глибинних складок» [142, арк. 57]. Важливою будовою восьмої п'ятирічки вважався Долинський газопереробний завод.

З підтриманням пластової енергії нагнітанням води розроблялися Долинське, Північно-Долинське, Струтинське і Спаське родовища. Це дало змогу до завершення розроблення видобути 25–45 відсотків їх запасів. Сумарний видобуток нафти окремими свердловинами був різний. Якщо з кожної з двох свердловин Долинського родовища видобувалася більше 800 тис. т нафти, то із п'яти Північно-Долинського – 300 тис. т, а окремих Спаського – лише 100 тис. т. Видобута і очищена від солей і води нафта постачалася нафтовозами у Надвірну на нафтопереробний завод, або перекачувалася нафтопроводом у Дрогобич. Відокремлений від нафти газ надходив для вилучення із нього бензинових фракцій на Долинський газопереробний завод [756, с. 171–172].

Заводи різних галузей промисловості розросталися і могли нараховувати десяток цехів головного і допоміжного виробництва. Так, НГВУ «Долинанфтогаз» було багатогранним виробництвом. Його структура складалася з двох цехів з видобування нафти, цеху підтримання пластового тиску, дільниці підготовки і перекачування нафти, паро постачання, прокатно-ремонтних

цехів експлуатаційного і електричного устаткування, будівельно-монтажного та технологічного транспорту. За радянським зразком, окрім виробничих об'єктів, великі підприємства будували і утримували лікарні, санаторії-профілакторії, бази відпочинку, стадіони, дитячі садки тощо. На балансі нафтовиків НГВУ «Долинанaftогаз» були дитячий садок «Ромашка», піонерський табір «Дружба» на три сотні дітей у зміну, Будинок техніки з концертним залом на 600 місць, стадіон на 5,5 тис. місць, медсанчастина з лікарнею, готель, гуртожиток і т. д.

Наступний етап розвитку нафтогазовидобувної промисловості яскраво характеризують критичні зауваження і пропозиції, висловлені секретарем Івано-Франківського обкому партії В. Добриком на XXIV з'їзді КПУ, які зводилися до «недостатніх темпів розвідки нафтових і газових родовищ у надглибоких горизонтах, а також розвитку підприємств будівельної індустрії». Міністерство геології УРСР інформувало: «У минулій п'ятирічці (1966–1970) на території області об'єм глибокого розвідувального буріння на нафту і газ склав 140 тис. м, або 25 % від загального об'єму виконаного трестом «Львівнафтогазрозвідка» у західноукраїнських областях. Ефективність геологорозвідувальних робіт в області склала 79 т умовного палива на 1 метр проходки, що значно нижче за досягнуті (139 т). Великої уваги буде надано пошуку перспективних нафтогазоносних глибокозалягаючих структур. Буриться свердловина Луги–1, її глибина 6200 м». Відкриття нових родовищ дозволило у минулій п'ятирічці (1966–1970 рр.) отримати приріст газу в об'ємі 10,91 млрд м³ при плані – 8 млрд м³ [148, арк. 36–37, 47]. Весною 1970 р. завершилось будівництво магістрального газопроводу «Київ – Західний кордон України» протяжністю 545 км.

Зростання видобутку нафти і газу не завжди супроводжувалося своєчасним розв'язанням складних супутніх проблем. Низка виробничих питань вирішувалася без прогнозування можливих як технологічних, так і екологічних наслідків. Оскільки про потребу в збільшенні видобутку постійно йшлося в рішеннях з'їздів і пленумів, то вона враховувалася при формуванні планових завдань нафтогазовидобувним підприємствам, навіть на стадії промислово-дослідної експлуатації перших розвідувальних свердловин. Науковець Р. Мисьович

узагальнює, що це створювало значні перешкоди детальному вивченню властивостей нафтонасичених пластів, фізико-хімічних показників, величини наявних у покладах запасів вуглеводів. Планові обсяги видобутку нафти не узгоджували з інженерами, технологічними і геологічними обґрунтуваннями, завжди їх перевищували, провокуючи інтенсивне вироблення запасів. Вимога будь-якою ціною виконати заплановане завдання партії і уряду з видобутку нафти для контролюючих органів і насамперед – для працівників апарату обкому, була критерієм оцінки їхньої особистої роботи. Це послаблювало технологічну дисципліну на усіх ланках виробничого процесу. Цьому сприяла система оплати праці, за якою бурові бригади преміювалися за дострокове закінчення буріння свердловин без врахування якості розкриття нафтоносних пластів. Видобувні бригади отримували премії за перевиконання планових завдань, що було можливим лише при порушенні встановленого режиму роботи свердловини [756].

«Цікава склалася картина: в урожайні 70-і роки в Україні інтенсивно розроблялося кілька великих і середніх родовищ нафти й газу, – зазначає О. Губіна. – Як розказали геологи, вони й справді розроблялися так інтенсивно, що нафту, приміром, прагнули видобувати фонтанним способом і заганяли в породу велику кількість води, яка повинна була нафту виштовхувати... Кількість свердловин відтоді подвоїлася, а видобуток зменшився втричі. За логічною схемою, більшу кількість свердловин повинна була обслуговувати більша кількість обладнання і людей. А це означає – почалося розпорошення проблем...» [516, с. 1]. Відсутність належного контролю за якістю розкриття бурінням продуктивних пластів спричиняло значні труднощі в забезпеченні припливу із них нафтогазового потоку. Проте дострокове буріння свердловини було одним із вирішальних факторів, який враховувався при визначенні переможців соціалістичного змагання, представлення до урядових нагород.

Впроваджена за «раціоналізаторською пропозицією» технологія ізоляції стовбура свердловини від оголеної бурінням породи не всеохоплюючим цементуванням за колонного простору зробила багато свердловин негерметичними до пластів з питною водою. Наслідки від економії цементу при

такому кріпленні колон цементним розчином почали відчувати жителі довколишніх сіл – вода в колодязях стала непридатна для споживання, а нанесена шкода екології довкілля чекала фахового вирішення. Питання відводу землі під будівництво, відкриття фінансування, оформлення проектно-кошторисної документації, комплектація будівництва обладнанням, постачання замовників і т. д. поглинали значну частину часу і зусиль.

Постанова бюро Івано-Франківського обкому КПУ «Про організаторську роботу парткому Надвірнянського управління бурових робіт по підвищенню ефективності виробництва» від 10 грудня 1971 р. передбачала активізацію робіт у цьому напрямку. Увага акцентувалася на ролі парторганізації, яка «незадовільно здійснювала контроль за господарською діяльністю, слабо впливала на виконання планів з впровадження нової техніки, скорочення непродуктивного часу, економію сировини і матеріалів, поліпшення якості бурових робіт». Істотні недоліки мали місце в доборі, розстановці та вихованні кадрів. Існуюча практика підвищення кваліфікації робітників і керівників виробництва та бурових майстрів не відповідала новим вимогам часу. «За десять місяців 1971 р. звільнено з роботи 411 осіб, або 23 % від працюючих. На низці бурових не організовано регулярне гаряче харчування, сушарні й душові не працюють, в гуртожитках брудно, допускаються зриви своєчасної доставки робітників на робоче місце» [149, арк. 156].

Форсоване розбурювання площі родовищ і намагання при цьому якомога більше зекономити коштів, привело до скорочення обсягів необхідних геофізичних досліджень свердловин. Це зумовило втрату інформації, що була необхідна для об'єктивного підрахунку запасів вуглеводів. Належний комплекс гідродинамічних досліджень свердловини не проводився через відсутність глибинних манометрів. Оскільки ці дослідження вимагали призупинення роботи свердловини на певний період, що загрожувало невиконанню планових завдань, то домогтися їх проведення було надзвичайно важко. Ці обставини призвели до втрати інформації про гідродинамічні і геологічні параметри, які тепер необхідні для визначення стратегії до розроблення наявних у покладах залишкових запасів

вуглеводів. Ігнорування в багатьох випадках інженерно-фахової оцінки особливостей становлення нафтопромислового району не було зумовлене відсутністю кваліфікованих інженерно-технічних працівників, а стало наслідком втручання некомпетентних партійних функціонерів у вирішування виробничих питань. У перші роки розбурювання відкритих родовищ більша частина видобутого супутнього з нафтою газу, а це десятки мільйонів кубічних метрів, спалювалася у факелах. У СРСР супутній газ не вважався цінною сировиною, і на нафтових родовищах горіли газові факели. Із введенням Долинського газопереробного заводу газові факели перестали освітлювати промислову територію [756].

Згідно з черговим п'ятирічним планом розвитку народного господарства, Івано-Франківське управління з видобутку і транспортування газу мало поставити на експорт у 1973 р. – 5,48, у 1974 р. – 12,74 і у 1975 р. – 18,7 млрд м³ газу. З метою забезпечення виконання плану експорту газу по транзитному газопроводу «Долина – Ужгород – Держжордон СРСР – Чехословаччина» у 1973 р. необхідно було побудувати компресорну станцію потужністю 20,6 млрд м³ газу в рік. Перша черга станції мала бути введена в експлуатацію в серпні, а друга – у четвертому кварталі 1973 р. [154, арк. 46]. На об'єктах Міністерства газової промисловості, розміщених на території Долинського району, велося будівництво другої черги газопроводу «Братерство». У 1974 р. розпочато будівництво третьої нитки газопроводу і третьої черги Долинської компресорної станції [155, арк. 138].

31 березня 1972 р. урочисто запалено факел найбільшого в СРСР газового родовища – Медвежого, розташованого в північній частині Тюменської області, фактично на березі Північно-Льодовитого океану у зоні вічної мерзлоти. У його освоєнні активну участь брали спеціалісти із західних областей України.

Видобуток нафти і газу в УРСР з 1972 р. постійно знижувався. Головна причина – більшість родовищ України «вступила у пізню стадію розробки», а відкриття нових перспективних горизонтів пов'язувалося з необхідністю надглибоких розвідувальних бурінь (труднощами технічного і економічного

характеру) [253]. В Івано-Франківській області із 39 свердловин глибиною більше 4500 м тільки у двох промисловий притік нафти за добу становив 100–200 т. У дев'яти – 2–10 т (незначний), а з інших – нафти взагалі не отримано. Унікальну свердловину Шевченково–1 на глибину 7520 м пробурих колектив Героя соціалістичної праці О. Жарського [174, арк. 67–68]. Об'єднання «Укрнафта» не додало до рівня, передбаченого планом, 356 тис. т, а наступного 1973 р. – 1477 тис. т [790, с. 405]. Під час складання планів не враховувався реальний стан справ, починався системний дисбаланс. Офіційна політична доктрина вимагала створювати враження економічного зростання республіки і постійного підйому життєвого рівня населення.

Видобуток української нафти не забезпечував потреби нафтопереробної промисловості республіки і західного регіону. Згідно з планом в 1974 р. 60 % сировини завозилося з інших районів Союзу. У зв'язку з припиненням постачання імпортової нафти Головне Управління Ради Міністрів УРСР по нафтопереробній і нафтохімічній промисловості надіслало розпорядження секретарю Івано-Франківського обкому партії П. Барчуку «По питаннях поставки нафти Надвірнянському нафтопереробному заводу в 1974 р.». У ньому, зокрема, вказувалося, що «Білорусьнафта» поставить Українській РСР 3236 тис. т сировини. Ця кількість розподілялася між нафтопереробними заводами республіки залежно від їх технологічних можливостей. Надвірнянському НПЗ відпускалося 1192,9 тис. т. При переробці білоруської нафти через її хімічний склад виникли технологічні труднощі й постала необхідність заміни східноукраїнською [159, арк. 27–28].

Дослідник О. Овчаренко доводить, що «виняткове значення для розвитку нафтовидобутку в Україні в післявоєнний період мало відкриття нового нафтогазового регіону – Дніпровсько-Донецької западини, який незабаром став основним за запасами і видобутком нафти і газу. Саме сюди переміщується український центр нафтовидобування з Карпатського регіону... До 1980 р. на території східних областей було відкрито понад 40 нових родовищ, які передані в промислову експлуатацію. Внаслідок чого Україна стала помітним

нафтовидобувним регіоном, а Дніпровсько-Донецький регіон – флагманом української нафтової і газової промисловості. У 60-х роках тут організовано два нафтових об'єднання – «Укрсхіднафта» (Полтава) і Чернігівнафта (Прилуки), які в 1970 р. були реорганізовані в три нафтогазопромислових управління – «Полтаванафтогаз», «Чернігівнафтогаз» і Охтирське нафтогазовидобувне управління (НГВУ)». Ці управління забезпечували понад 70 % поточного видобутку нафти в Україні [790, с. 403].

У 1975–1976 на території Тернопільської, Івано-Франківської і Закарпатської областей здійснювалося будівництво об'єктів газопроводу «Оренбург – Західний кордон СРСР». Перша група угорських робітників прибула в смт. Богородчани 15 липня, в Гусятин – 20 липня і 5 серпня 1975 р. – у Хуст. Влада організувала урочисті мітинги. У населених пунктах підготували гуртожитки, ресторани, кафе, їдальні. Головна дирекція і закордонні спеціалісти кількістю 170 осіб розташувалися у Івано-Франківську. Під безпосереднім контролем обкомів партії до справи залучилися місцеві клуби інтернаціональної дружби, педагогічні інститути та Івано-Франківський інститут нафти і газу. Вони проводили спільні вечори, виступи колективів художньої самодіяльності, спортивні змагання. Для угорських будівельників організовувалися курси з вивчення російської мови, була проведена підписка на періодичні радянські і угорські газети та журнали. У вихідні дні організовувалися екскурсії, зустрічі, виїзди на природу [252; 254].

Родовища нафти і газу Прикарпаття розкрили нові можливості для розвитку нафтохімії. Провідне місце заслужено посів Надвірнянський НПЗ ім. 50-річчя Жовтневої соціалістичної революції. Він виробляв більше 20 видів нафтопродуктів: бензин, дизпаливо, бітуми, парафін, мазут, синтетичні жирні кислоти та ін. Колектив підприємства виступав ініціатором багатьох починань. Трудової слави досягла бригада старшого оператора атмосферно-вакуумної установки Героя соціалістичної праці Я. Осипенка. Спеціальна постанова бюро обкому партії «Про позитивний досвід роботи колективу Надвірнянського нафтопереробного заводу по розвитку наставництва» від 16 травня 1975 р.

рекомендувала промисловим підприємствам запозичувати їх досвід [168, арк. 149–150].

Наприкінці 1970-х років кілька європейських країн звернулися з проханням до уряду СРСР збільшити обсяги експорту газу у ФРН, Італію, Францію, Австрію, Бельгію, Нідерланди, Швейцарію і Грецію. Виконати це прохання можна було лише шляхом будівництва нового експортного газопроводу «Уренгой – Помари – Ужгород» вартістю 15 млрд доларів. Західні держави надали СРСР довгострокові кредити, за рахунок яких передбачалось закупити труби і необхідне устаткування. «Контракт століття» вступив у стадію реалізації, а уряд США оголосив торговельну війну СРСР. 25 липня 1983 р. було повністю закінчено укладання труб газопроводу, тобто побудовано за один рік замість трьох запланованих. У квітні 1985 р. завершується будівництво другої нитки газопроводу «Уренгой – Центр» протяжністю 3146 км і діаметром 1420 мм. Це був останній із запланованих надпотужних газопроводів «Західний Сибір – Центр – Західна Європа» [603, с. 56–57].

Прикарпатське виробниче об'єднання з транспортування і постачання газу «Прикарпаттрансгаз» обслуговувало газопромислові господарства в Івано-Франківській, Чернівецькій, Закарпатській, частково у Львівській і Тернопільській областях та експортувало газ у вісім закордонних держав. У травні 1983 р. об'єднання здійснювало будівництво першої нитки газопроводу «Уренгой – Помари – Ужгород» (газової магістралі протяжністю 4451 км із труб діаметром 1420 мм) з компресорними станціями в Богородчанах і Голятині. Одночасно велося необхідне будівництво газопроводів-відводів колгоспам, радгоспам, що мало прискорювати виконання Продовольчої програми на місцях [177, арк. 32]. Через Прикарпаття пролягла п'ята діляниця магістрального газопроводу «Союз», спорудження якої завершили українські та угорські будівельники.

Окремого наукового дослідження заслуговує участь західних українців в освоєнні «чорного золота» в Тюмені. Колектив Івано-Франківського управління бурових робіт брав участь у розробці Західно-Сибірського нафтового комплексу з

1979 р. у с. Муравленково Тюменської області Російської Федерації. Поряд із видобутком нафти і газу велися роботи з благоустрою ново зведених містечок нафтовиків, де будувалися школи, дитячі садки, магазини, автовокзали і т. д. У той же час бурові бригади проживали у вагонах-будинках застарілих конструкцій. Над вирішенням цих та інших виробничих проблем в умовах тайги та вічної мерзлоти працювали виробничі колективи із західних областей УРСР. Згідно з постановою ЦК КПРС і РМ СРСР № 331 від 18 квітня 1985 р. на Калуському дослідному заводі «Карпатнафтомаш» Міннафтопрому власними силами велися роботи з розширення виробничих площ і збільшення випуску спеціальної машинобудівної продукції для потреб паливно-енергетичного комплексу Західного Сибіру: причепи-важковози, снігоболотоходи, вагони-будинки, блочні насосні станції, спеціалізовані інструменти для інтенсифікації видобутку нафти [191, арк. 12, 16].

Цікавим, на наш погляд, є листування між Міністерством нафтової промисловості СРСР та Івано-Франківським обкомом партії. У листі від 27 вересня 1985 р. міністр В. Дінков звертався до першого секретаря обкому партії І. Ляхова з тим, що «буровики Івано-Франківського УБР проводили дуже велику роботу в Західному Сибіру з буріння свердловин. Колектив УБР боровся за досягнення 1 млн метрів проходки в рік. Це саме найбільше управління по об'єму виконуваних робіт у країні... У розвитку Західно-Сибірської нафтової промисловості склалася проблема із облаштування свердловин і підключення їх до діючих комунікацій. Для вирішення цього питання виникла необхідність створення спеціалізованого будівельно-монтажного управління. Міністерство вважало доцільним створення такого БМУ в складі Івано-Франківського УБР з місцем розташування в даній області» [187, арк. 11].

Розглянувши і вивчивши це питання «на місці», через два місяці була надіслана офіційна відповідь міністру нафтової промисловості СРСР т. В. Дінкову «Про створення БМУ в складі Івано-Франківського УБР» від 19 листопада 1985 р.: «Івано-Франківський обком Компартії України і облвиконком уважно розглянули Ваше прохання. За останні роки область має великі труднощі із

забезпеченням трудовими ресурсами на будівництві нових і розширенні діючих об'єктів народного господарства. В даний час по вахтово-експедиційному методу в районах Західного Сибіру із області працює більше 8 тис. осіб (в основному об'єкти Міннафтопрому). Крім цього Радою Міністрів республіки щорічно встановлюється народногосподарський план по організації набору трудових ресурсів для роботи за межами області. Враховуючи вищевикладене обком Компартії України і облвиконком готовий розглянути пропозицію по формуванню БМУ при Івано-Франківському УБР в кількості 250–300 осіб з врахуванням вирішення Міннафтопромом через Раду Міністрів УРСР питання про включення даної чисельності в щорічний план організованого набору по нашій області» [187, арк. 14].

У другій половині 1980-х років у розвитку економіки СРСР розпочинається спад, який негативно вплинув і на стан нафтогазової промисловості. За своєю потужністю газотранспортна система України посіла друге місце у Європі після Росії. Через Україну газ транспортувався в 19 країн Центральної, Західної та Південної Європи об'ємом 120 млрд м³ на рік. Газотранспортну систему і нафтопереробні підприємства створено руками працівників багатьох поколінь. Історія вітчизняної нафтогазової промисловості нагромадила величезний досвід будівництва, експлуатації та управління її об'єктами. За ресурсами нафти західний регіон України посідає провідне місце у державі (у порядку перспективності): Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька, Волинська, Тернопільська та Рівненська області [882, с. 7].

Сьогодні нафтопромислові підприємства Прикарпаття мають позитивний досвід більш ніж двохсотлітнього господарювання. Голова громадської організації «Інститут історії Надвірнянського нафтопромислового району» І. Гузійчук констатує: «І до нині в краї немає установи, де б у комплексі зберегли та упорядкували для прийдешніх поколінь відомості про становлення і розвиток тут промислового видобування, нафти і газу. На нашу думку, такою установою повинен стати Музей нафтопромислів Галичини. Адже його відсутність уже спричинила безповоротну втрату багатьох документів, взірців техніки (нафтового

обладнання, бурового інструменту, спеціальних механізмів, обладнання з видобування). Більшість техніки утилізовано, а незначну частину вивезено за кордон, де вона увійшла до «золотого фонду» музейних зібрань. Наприклад, справжнім скарбом експозиції та фондів Музею нафтової та газової промисловості імені Лукасевича в Бубрці (Польща) є документи та обладнання з Бориславського і Битківського нафтопромислів, які з гордістю подаються як історичні об'єкти саме польської національної нафтогазовидобувної промисловості» [517, с. 46].

Отже, історія і географія нафтогазової промисловості України у середині ХХ ст. зазнала докорінних змін. Якщо у 1950-х роках центром видобутку був Прикарпатський регіон, то в другій половині 1960-х він перемістився на Лівобережжя – в Дніпровсько-Донецький. Однак у нафтогазовидобувній промисловості – одній із провідних ланок економіки Івано-Франківської і Львівської областей – головна увага зверталася на розширення обсягів видобутку й удосконалення технології виробництва. У досліджуваній нами період відбувався «справжній бум» і гонитва за нафтою і газом. Бурхливий розвиток нафтогазової промисловості пов'язаний впровадженням новітніх технологій. Завдяки широкому запровадженню турбобурів середня швидкість буріння свердловин подвоїлася. На зміну недовговічному шарошечному долоту прийшло алмазне. Розширення виробничих потужностей, модернізація сприяли нарощуванню випуску нафтопродуктів, при цьому зростала продуктивність праці, фондівіддача.

Газова промисловість дуже швидко перетворилася в найпотужнішу сучасну енергетичну галузь. Вивільнивши десятки тисяч робочих рук, вона скоротила у кілька разів спалювання дров, вугілля, мазуту, зробила довкілля чистішим. Водночас для нафтогазовидобувної промисловості були притаманні ті самі проблеми, що і для інших галузей соціалістичної економіки. Головною метою було перевиконання плану з видобутку нафти й газу (на відміну від дорадянської доби, коли органи австрійської і польської влади регламентували максимальні можливості експлуатації кожного нафтового поля).

Основним завданням було викачати якомога більшу кількість нафти, газу, перевиконати план, не обтяжуючись піклуванням про майбутнє. Нафтогазоносний Прикарпатський регіон, як і Дніпровсько-Донецький, відзначався важливими економічними перевагами. Ці регіони розташовувалися на території європейської частини СРСР, а тому швидко й економічно вигідно використовувалися в народному господарстві. Українські родовища відзначалися досить високою продуктивністю: темпи приросту вимірювалися мільйонами тонн. У загальному видобутку серед республік Радянського Союзу Україна вийшла на четверте місце, поступаючись Російській Федерації, Азербайджану і Туркменії. За історично короткий період часу нафтові і газові родовища УРСР виявилися спожитими, сировинна база зазнала непоправних втрат. На кінець досліджуваного періоду ефективність нафтогазової галузі неухильно знижувалася, погіршувалися кількісні та якісні показники – за два десятиліття відбулося виснаження родовищ Прикарпаття.

4.3. Хімічно-гірничий комплекс

Хімізацію народного господарства СРСР вважали магістральним напрямом, що послаблював залежність суспільства від природних факторів, здійснював переворот у сировинній базі виробництва. Хімічні технології проникали у різні галузі економіки і в свою чергу створювали найширші можливості для використання досягнень науково-технічного прогресу. Хімія дозволяла прискорювати розвиток і підвищувати ефективність майже всього народного господарства країни, республіки, регіону.

За часів II Речі Посполитої хімічна промисловість у Східній Галичині, Західній Волині та Поліссі була слабо розвинутою, за винятком калійного виробництва. Малопотужні фабрики з виготовлення лаків і фарб, галенових препаратів, ультрамарину, вуглекислоти використовували привізну сировину. Незважаючи на значні лісосировинні ресурси, численні підприємства сухої перегонки деревини і виробництва живиці мали кустарний характер. Існувало,

крім того, кілька дрібних косметичних, фармацевтичних та інших підприємств. Вагомого розвитку досягло виробництво калійних мінеральних добрив.

У післявоєнний період особливо зросло хімічне виробництво у Львівській та Івано-Франківській областях. Всесоюзні міністерства прагнули розмістити шкідливі виробництва хімічної промисловості в західному регіоні УРСР, де відчувався надлишок трудових ресурсів. Сировинною базою хімічно-гірничої індустрії, служили різноманітні запаси корисних копалин: самородної сірки Придністров'я, калійно-магнієвих солей Прикарпаття, алунітів і кам'яної солі Закарпаття. Сірчану промисловість створено на базі Придністровського сірконосного району (територія Львівської і частково – Івано-Франківської областей), де споруджено Роздільський гірничо-хімічний комбінат з шкідливим для довкілля відкритим способом експлуатації. Одним з перших споживачів сірки стане Бориславський хімічний завод, який використовуватиме її для виробництва ультрамарину. Враховуючи великі потреби оборонної промисловості і частково сільського господарства країни в сірці, спорудили Новояворівський гірничо-рудний комбінат [848].

Особливе значення прикарпатських родовищ калійних солей полягало в тому, що вони були основним природним джерелом для отримання видів сульфатно-калійних добрив в СРСР. Запаси сировини та їх безпосередня близькість до районів сільськогосподарського виробництва сприяли розбудові великої хімічної промисловості. Неподалік курортного Трускавця споруджено Стебниківський калійний комбінат. Чималі кошти із всесоюзного бюджету виділено на розширення виробничих потужностей калійного комбінату у Калуші, який заснували іноземні інвестори у XIX ст. У його складі з 1965 р. працювала фабрика з виробництва двоокису кремнію аеросилу. Для збільшення обсягів виробництва споруджено шахту ім. 50-річчя Жовтня (так «на вимогу колективу» перейменовано калійний рудник «Ново-Голинь») та Домбровський кар'єр, на якому калійну руду видобували небезпечним відкритим способом. У 1967 р. на Калуському хіміко-металургійному комбінаті вперше в практиці Радянського Союзу введено в експлуатацію хімічну фабрику з випуску безхлорних калійних добрив. Такі масштабні

виробництва виводили із сільськогосподарського виробництва значні земельні угіддя, негативно впливали на здоров'я населення міста та довколишніх сіл.

Важливу роль у розвитку хімічної промисловості західного регіону Української РСР відігравали газобензинові заводи, на яких використовувалися супутні нафтові гази Долинського і Битківського нафтопромислів, які були основними для виробництва цінних хімічних продуктів органічного синтезу. До західноукраїнських нафтопереробних заводів належали заводи в Дрогобичі, які були націоналізовані зі встановленням радянської влади у вересні 1939 р. Завод «Польмін» отримав назву Дрогобицький нафтопереробний завод № 1, «Галіція» – Дрогобицький нафтопереробний завод № 2. В Українській РСР у повоєнні роки побудовано два заводи у містах Кременчук і Лисичанськ, реконструйовано та розширено заводи у Дрогобичі, Львові (Львівський дослідний нафтомаслозавод), Надвірній, Одесі і Херсоні, що сприяло зростанню проектних потужностей із перероблення нафти, обсяги якої у 1990 р. досягли 62,5 млн т на рік [463, с. 35].

На нафтопереробних заводах відбулася докорінна реконструкція. Так, застарілі кубові батареї повністю замінено більш прогресивними атмосферно-вакуумними установками. З'явилися такі нові процеси, як термічний крекінг і коксове виробництво. У нафтопереробній промисловості запроваджено бітумні, електрознесолювальні, демульгаторні, кисневі та інші установки [848, с. 120].

Природний газ – це не тільки вигідне і зручне паливо, це також цінна сировина для хімічної промисловості. З газу можна одержати близько двох тисяч різноманітних продуктів: високоякісний спирт, першокласний бензин, ацетилен, штучний каучук, парфумерні вироби, штучні волокна, сільськогосподарські добрива і т. д. На початку 1960-х років основним напрямом хімічної переробки природного газу в західних областях УРСР було використання його для виробництва сажі. Сажу споживала гумова промисловість, де її використовували як заповнювач, що надавав гумі високої міцності й еластичності. Так, автопокришки, якщо вони виробляються з одного каучуку без сажі, проходять всього 5–6 тис. км, а при додаванні сажі їх прохідність збільшувалася до 35–40 тис. км. Сажу широко використовували у лакофарбовій, поліграфічній та інших

галузях промисловості. За розрахунками економістів, собівартість 1 т синтетичного аміаку з природного газу приблизно в два рази нижча від собівартості аміаку, одержаного з вугілля або коксу. Вартість будівництва азотнотукового комбінату на основі природного газу окупувалася за один рік, а його продукція забезпечувала щорічний приріст врожаю зерна на 10–12 млн ц [848, с. 124].

Протягом 1964–1967 у Львівському економічному районі було організовано виробництво азотних добрив. На базі хімічної переробки прикарпатського природного газу у Рівно споруджено великий завод азотних добрив. У 1964 р. стала до ладу дослідна установка з виробництва сульфату амонію (з вмістом азоту до 30 %) з відходів парафінового виробництва на заводах об'єднання «Дрогобичнафтопереробка». Дослідні, а згодом промислові установки з одержання сульфату амонію з відходів основного виробництва стали споруджуватися і на інших нафтопереробних підприємствах [63].

Подальший розвиток лісообробної промисловості відбувався шляхом більш раціонального і ефективного використання деревини. Підвищення ефективності використання деревини означало зменшення норм витрат деревини на одиницю продукції, зміну структури виробів у напрямі випуску найбільш ефективних видів продукції, організацію переробки всіх ресурсів, відходів лісозаготівель і деревообробної промисловості. На підприємствах почали надавати більшої уваги вирощуванню лісів, заготівлі і переробці деревини. Низькі сорти пиломатеріалів і той ліс, який раніше йшов у відходи, почали використовувати для виробництва меблів та будівельних деталей. У Великому Бичкові, Сваляві, Перечині (Закарпатська область) і Вигоді (Івано-Франківська область) працювали найбільші в Україні підприємства лісохімічної промисловості. Вони давали 90 % лісохімічної продукції УРСР. З метою подальшого розвитку лісохімії проводилася реконструкція Перечинського, Свалявського і Вигодського лісохімзаводів із встановленням на них реторт безперервної дії, що значно підвищувало вихід продукції і дало можливість широко використовувати відходи лісопиляння і лісозаготівель. На Перечинському лісохімзаводі освоєно виробництво

синтетичного клею для меблевої промисловості, а в Сваляві побудовано гідролізний завод [848, с. 131].

Важливу роль у подальшому розвитку хімічної промисловості регіону відіграють величезні запаси менілітових сланців, родовища яких простягаються вздовж східного схилу Карпат на десятки кілометрів. Працівники Вигодського лісохімзаводу, Івано-Франківського проектно-конструкторського технологічного інституту та Інституту геології горючих копалин у 1963 р. провели термічну переробку ста тонн менілітових сланців. Подібний експеримент переробки карпатських сланців проведений також на сланцепереробному комбінаті в Кохтла-Ярве (Естонія). З 11 по 14 жовтня 1966 р. відбулася міжвідомча нарада в Івано-Франківську з проблем використання менілітових сланців. За попередніми підрахунками, запаси сланців до глибини ста метрів у місцях їх виходу на поверхню становлять понад 500 млрд т (практично їх запаси невичерпні). Перелік продуктів, які можна одержати зі сланців, – від будівельних матеріалів до фармацевтичних виробів. Основна причина – не було єдиного центру, який би взяв на себе вирішення проблем комплексного перероблення карпатських сланців. За кордоном у той час вже були сланцепереробні комбінати, які випускали автомобільний бензин, мазуту цілого ряду марок, зріджений газ для газобензинового постачання, десятки марок різних бітумів для будівельних потреб [618].

Внаслідок планових пошукових досліджень, проведених в Івано-Франківському інституті нафти і газу за темою «Мідно-марганцево-залізіста мінералізація відкладів Карпат і Передкарпаття», на початку 1973 р. було вперше встановлено на території області «уранову мінералізацію в мідянистих пісковиках», протяжністю понад як сто кілометрів. Потужність пластів сягала від 0,2 до 10 метрів і більше, а кількість урану – 0,36 – 0,87 % (вміст урану становив загальноприйняті у країні та закордоном кондиції). Проведена науковцями розвідувальна робота ствердила наявність урано-поліметалічного басейну на території Івано-Франківської та Львівської областей. У протоколі засідання Ради геологорозвідувального факультету йдеться про повідомлення професора

Н. Білоуса: «У 1971–1972 рр. Львівській геологічній експедиції і Міністерству геології УРСР направлялося обґрунтування для «постановки» відповідної госпдоговірної теми. Через те, що гроші не були виділені, відповідні дослідження почали проводитися з аспірантської теми М. Петруняка. У процесі його роботи виявилось, що урано-поліметалічне залягання простежується на 108 км, від сіл Кути до Грабівки». У зв'язку з тим, що в руді були й домішки золота, срібла, цинку, свинцю, такі руди також вважалися цінною мінеральною сировиною [19, арк. 3–5]. Певну інформацію можна почерпнути з «Доповідної записки ректорату Івано-Франківського інституту нафти і газу «Про відкриття Стебникського урано-поліметалічного басейну» і протоколу засідання кафедри Ради геологорозвідувального факультету» від 20 квітня 1973 р. [153, арк. 19–27]. Родовища кіновару (ртутної руди), великі поклади алунітів (алюміній у сполуках з залізом і сіркою), десятки місць поліметалевих проявів (свинцю, цинку) відкриті на Закарпатті.

Розвиток і вдосконалення шахтного фонду у вугільній промисловості УРСР у 1960-і роки інтенсивно здійснювався в усіх басейнах республіки – Донецькому, Львівсько-Волинському та Дніпровському буровугільному. Стратегічний напрям економіки західноукраїнських областей – видобуток вугілля і забезпечення електростанцій паливом. Додатковим джерелом сировини республіки було кам'яне вугілля Львівсько-Волинського басейну. У 1963 р. його видобуток становив понад 7 млн т, а в наступні роки 15–20 млн т. Так, шахта № 9 «Нововолинська» здана в експлуатацію 30 жовтня 1963 р., її проектна потужність – 450 тис. т вугілля на рік (1500 т на добу) [6, арк. 13]. Властивості цього вугілля дозволяли використовувати його і як цінну сировину для хімічної промисловості. Львівсько-волинське вугілля мало здатність коксуватися, тобто при нагріванні до 1000–1100 градусів з нього можна було одержувати твердий залишок – кокс та газоподібні продукти – кам'яновугільну смолу, сирий бензол, коксовий газ, аміак. Їх собівартість була нижча від собівартості аналогічних продуктів із вугілля Донбасу [848, с. 101]. Крім вугілля у Волинській області, як паливо широко використовувався торф. Три великі торфопідприємства – Гавчицьке, Ковельське та Підцаревицьке – організували машинне видобування і брикетування торфу.

У Львівсько-Волинському басейні у 1970 р. працювало 18 шахт потужністю від 300 до 750 тис. т вугілля на рік. Видобуток вугілля зростав у цьому регіоні республіки найвищими темпами: він збільшився з 3,9 млн т у 1960 р. до 12,3 млн т у 1970 р., або понад 3 рази [591, с. 149.]. Ще у 1950-х роках було відновлено видобуток бурого вугілля на Мишино-Ковалівському родовищі. Прикарпатські шахтарі почали застосовувати електробури, електровозні відкатки, врубові і породонавантажувальні машини. Електрифікація трудомістких процесів поліпшила умови праці шахтарів і підвищила рентабельність. До створення Львівсько-Волинського вугільного басейну ковалівське вугілля мало значну питому вагу в місцевому балансі. Деякі підприємства, залізниця та частина електростанцій працювали на ковалівському вугіллі. Його тривалий час використовувала Коломийська електростанція, а Станіславська – буре вугілля Золочівського родовища. З побудовою у Дзвинячі електростанції докорінно змінилася технологія видобутку озокериту (родовища Дзвиняч і Старуня Богородчанського району), який використовувався у виробництві пластмас, радіотехнічній промисловості, медицині, зв'язку [689, с. 69–70].

Хімічний комплекс продовжував нарощувати свої виробничі потужності. Виробництво отрутохімікату цинебу почало діяти у 1971 р. На ньому виготовляли засоби хімічного захисту рослин. Це було єдине в СРСР підприємство з виробництва цинебу вкрай необхідного для виноградарства, садівництва, овочівництва в Молдавії, Грузії, Азербайджані, Киргизії та інших республіках. На КХМК вперше в країні з відходів місцевих руд організовано виробництво металічного магнею. В 1973 р. цьому продукту присвоєно державний Знак якості [161, арк. 109].

Виробництво чотирихлористого вуглецю і перхлоретилену було введено в дію у 1973 р. Чотирихлористий вуглець використовувався як розчинник жирів і масел, смол і лаків, а також як знежирювальний засіб у шкіряній промисловості та машинобудуванні. Це ефективний прискорювач у виробництві каучуку, екстрагент для парфумерії. Перхлоретилен мав ще ширше застосування. Він був необхідний для хімічистки одягу, парафозного знежирювання деталей із

кольорових металів, для чищення сирі шерсті, стерилізації при консервуванні тощо. Напередодні 1974 р. почало діяти також виробництво хлору і каустичної соди. На ньому виготовлявся зріджений хлор, частина якого йшла на забезпечення власних потреб, решта відправляли на інші хімічні підприємства країни. Відпала необхідність завозити з-за кордону і каустичну соду. На будівництво і монтаж лише цього підприємства було використано 57 тис. монолітного і 4,5 тис. кубометрів збірного залізобетону, 3,7 тис. т металокопункцій, прокладено 250 км кабелів і 224 км трубопроводів, 25 тис. вентиляційних повітропроводів і т. д. [493, с. 21].

Найважливішою ланкою технологічного процесу на комбінаті була сульфатна збагачувальна фабрика. На ній виготовлялися висококонцентровані мінеральні добрива, а відходи (луги) частково використовували як сировину для одержання магнею. Вони ще проходили через хлормagneзю і карналітову збагачувальні фабрики. Сульфатна фабрика щомісяця могла випускати майже 46 тис. т калімагнезю [493, с. 24].

Першу тонну хлорвінілу отримано 22 лютого 1975 р., а у вересні того ж року освоєно потужність всієї установки. Зусилля працівників виробництва дали змогу в грудні 1975 р. атестувати хлористий вініл на державний Знак якості та в майбутньому двічі його переатестувати. Складовою частиною єдиного комплексу, який здійснювала «Олефінова програма», було виробництво хлорвінілу і поліхлорвінілової смоли на об'єднанні «Хлорвініл» (наказом по Міністерству хімічної промисловості № 300 від 25 квітня 1975 р. Калуський хіміко-металургійний комбінат перейменовано у Калуське виробниче об'єднання «Хлорвініл»). Про важливість цієї події свідчить вітальний лист Генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва [893]. Серед передовиків – колектив електроливарного цеху, який занесений до обласної ювілейної «Книги трудової слави». Ударники комуністичної праці, рафінувальники – М. Галів і І. Кульчак. Чи не найбільший внесок у підвищення ефективності виробництва металічного магнею зробила творча група раціоналізаторів електроливарного цеху в складі В. Раскатова, О. Трухіна, В. Якімова, Б. Худякова. Вона розробила апаратуру і

технологію одержання гранульованого магнію, ввели в експлуатацію піч для рафінування [822].

З початку 80-х років ХХ ст. виробниче об'єднання «Хлорвініл» опинилося у скрутному фінансовому становищі, розпочався спад виробництва основних видів продукції. Вже на 1 січня 1983 р. неплатежі становили 22,6 млн крб, зокрема постачальникам – 8,8 млн крб. Підприємство зійшло на особливий режим кредитування і розрахунків. Як свідчать архівні документи, «основна причина такого стану справ полягала у невиконанні плану виробництва продукції і отримання прибутків, а також труднощі з відвантаження готової продукції через нестачу вагонів» [177, арк. 10].

Відповідно до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР № 1019 від 19 жовтня 1981 р. на Калуському виробничому об'єднанні «Хлорвініл» передбачалося ввести в експлуатацію в 1987 р. новий рудник «Пійло», який мав забезпечувати сировиною виробництво калійних добрив і металічного магнію. Кошторисна вартість пускового комплексу сягала 43 млн крб [176, арк. 59].

Етапна віха – міжурядовий договір між СРСР і УНР (розпорядження Ради Міністрів СРСР № 1293-р від 8 липня 1983 р.) [187, арк. 18]. Основним фактором, який вирішував розвиток «Хлорвінілу» на 1981–1985 – необхідність створення власної сировинної бази для діючого виробництва вінілхлориду потужністю 250 тис. т, у зв'язку з припиненням з 1 січня 1986 р. дії міжурядового договору від 15 вересня 1970 р. між СРСР і УНР про постачання етилену кількістю 130 тис. т у рік. Будівництво в Калуші етиленового виробництва на базі установки ЕП–300 на основі бензинових фракцій, які постачалися б залізничним транспортом з робочих в республіці нафтопереробних заводів, дозволяло вирішити питання про створення вітчизняної сировинної бази, навіть транспортування його по етиленпроводі «Калуш – Ленінварош» в УНР. Для установки ЕП–300 на базі бензинових фракцій капітальні вкладення становили 146,4 млн крб. Будівництво цієї установки і організація переробки олефінів дозволили збільшити товарну продукцію підприємства з 202 до 445 млн крб [174, арк. 61]. У грудні 1986 р. на «Хлорвінілі» завершено будівництво і введено в експлуатацію виробництво

етилену – потужністю 250 тис. т в рік, а обладнання для очисних споруд замовлялося тільки на 1988 р. У зв'язку з недостатнім фінансуванням, зведення очисних об'єктів переносилося на 1989 р. [191, арк. 45].

У хімічну індустрію Івано-Франківської області входив завод тонкого органічного синтезу (ТОС). У відповідності з постановами Центрального Комітету КПРС і Ради Міністрів СРСР № 950 від 19 листопада 1970 р. і № 569 від 12 серпня 1971 р. було розпочате його будівництво. Проектом постанов з розвитку промисловості хімічних волокон передбачали капітальні вкладення на промислове будівництво заводу у поточній п'ятирічці у сумі 76,7 млн крб, зокрема на будівельно-монтажні роботи – 52,2 млн крб. Ввід першої черги виробничих потужностей планувалося вже у 1973 р., а у 1975 р. не тільки всіх запроєктованих, а й додаткових – з виробництва хімічних добавок для полімерних матеріалів [148, арк. 111, 128]. Через різні обставини завод запрацював лише у 1976 р. Десятки найменувань продукції, що застосовувалася у різних галузях промисловості та побутовій хімії, була популярною за межами республіки (високоєфективний відбілювач білизни «Лілія»).

Згідно з планом економічного і соціального розвитку СРСР на 1980 р. і у відповідності з постановою Ради Міністрів СРСР № 148 від 18 лютого 1980 р. на ТОСі в третьому кварталі вводилося в експлуатацію виробництво активних барвників потужністю 800 т. Економічна вигода полягала в тому, що для підприємств легкої промисловості у валюті закуповувалося у капіталістичних країнах 700 т необхідних барвників [172, арк. 57]. Рівень використання виробничих потужностей заводу за період 1981–1983 рр. був низьким і становив відповідно 59; 64,7; 67,2 %. У зв'язку з цим, народному господарству не додано продукції на суму 126,6 млн крб. На заводі також залишався досить високим рівень використання ручної праці – 39,8 % [183, арк. 33].

За роки XI п'ятирічки на Івано-Франківському заводі ТОС введені в дію потужності з виробництва активних барвників на імпортному обладнанні на загальну суму капіталовкладень більше 85 млн крб. Через відсутність сировини і обмеження збуту готової продукції весною 1985 р. використовувалося 20–50 %

потужностей, фондівдача знизилася з 64 до 32 коп. Повне завантаження потужностей підприємства дозволила б збільшити випуск продукції на 30 млн крб у рік [187, арк. 20].

Поряд з ВО «Хлорвінілом» і ТОСом існували і невеликі підприємства – Івано-Франківський хімзавод (спеціалізувався на випуску ялинкових прикрас, побутової хімії); Джурівський хімзавод, який у 1982 р. випускав 130 т спиртових чорнил для авторучок, 8 млн упаковок синьки малярної, 800 т оліфи, іграшки, гончарний посуд, товари культурно-побутового і господарського призначення [234, арк. 102].

Аналіз діяльності підприємств хімічної промисловості засвідчує, що будівництво, розширення виробничих потужностей, модернізація сприяли нарощуванню випуску необхідної продукції. За короткий час створено хімічну промисловість у західному регіоні УРСР. У структурі виробництва зростав випуск синтетичних смол, поліакриламід, мінеральних добрив, засобів захисту рослин, металічного магнію, перхлоретилену, синтетичних фарбників, хімічних волокон, каустичної соди, аеросилу, полівінілхлориду, етилену тощо. Постійні затримки з освоєння нових виробництв і монтажу були зумовлені низкою чинників: помилками проектувальників, невчасним постачанням, нестачею кваліфікованих кадрів. Водночас на підприємствах галузі нагромаджувалася велика кількість невстановленого імпортного обладнання й устаткування.

Аналіз діяльності підприємств хімічної промисловості засвідчив, що будівництво, розширення виробничих потужностей, модернізація сприяли, насамперед випуску продукції оборонної та сільськогосподарської галузей. З точки зору «кількісно-вартісних» показників, хімічна промисловість розвивалася динамічно порушуючи природній баланс цілого регіону. Для неї були характерні ті самі проблеми, що і для інших галузей соціалістичної планової економіки. Роботу промислових підприємств ускладнювали організаційні негаразди. У своїй практичній діяльності «жива організаторська робота» підмінялася направленням значної кількості листів і вказівок. Керівники підвідомчих організацій у своїй повсякденній роботі мали спиратися на первинні партійні організації, міськкоми,

райкоми партії, райвиконками і підтримувати з ними відповідні стосунки. В їх обов'язки, окрім економічної і організаторської роботи, входило вести систематичну політичну роботу: брати дійову участь в партійних зборах, засіданнях бюро, святкуваннях державних свят, виборчих кампаніях, зустрічатися з працівниками і виступати перед ними з лекціями та доповідями. Контроль за виконанням обов'язків і постанов здійснювали відповідні відділи обкомів компартії України, а також інші «вищестоящі інстанції».

4.4. Легка та харчова індустрія, місцева промисловість

На всіх етапах соціалістичного будівництва партійно-радянська влада звертала увагу на розвиток галузей групи «Б», які виробляли предмети і продукти народного споживання. До цієї групи, в основному, входили легка й харчова комплексні галузі промисловості. У промисловому виробництві УРСР на їх частку припадало 30,1 % валової продукції й 34,8 % всієї кількості промислових підприємств, що перебували на самостійному балансі [388, с. 73, 78].

Легка промисловість за масштабами виробництва продукції посідала четверте місце серед галузей промисловості УРСР. До її складу входило 25 підгалузей і виробництв, у яких нараховувалося 1246 виробничих і науково-виробничих об'єднань, комбінатів і підприємств, або 16,2 % їх загальної кількості в промисловості. Усі підгалузі і виробництва групувалися в три великі галузі легкої індустрії – текстильну, швейну і взуттєво-шкіряну [824, с. 151].

У західних областях УРСР у перші повоєнні роки було організовано три швейні, дві трикотажні, одну текстильно-галантерейну, 11 шкіряно-взуттєвих фабрик. Розвиток вітчизняного машинобудування дозволив оснастити галузі легкої і харчової промисловості новим устаткуванням. Підприємства інтенсивно обладнувалися універсальними і спеціальними машинами. У трикотажній промисловості виробниче устаткування панчішно-шкарпеткових підприємств поповнювалось автоматами, а устаткування трикотажно-білизняних фабрик – новими машинами «Інтерлок» і трикотажно-в'язальними вертілками.

У шкіряному виробництві розпочалася робота із заміни непрохідних машин на прохідні, спроможні за одним ходом обробляти усю площину шкіри [590, с. 30].

Три шкіряні заводи (Львівський, Станіславський та Болехівський) були реконструйовані і значно розширені. Усе виробництво взуття зосереджено на підприємствах республіканського виробничого об'єднання «Укрвзуттяпром». Поглиблена спеціалізація відбувалася, в основному, за такими напрямками: виготовлення на потоці взуття одного виду, з одного матеріалу, однаковим методом кріплення; спеціалізація підприємств на виготовленні взуття за призначенням – спортивного, кімнатного, робочого, дитячого, з верхом із текстильних матеріалів, хромової чи штучної шкіри [274].

Технічна реконструкція підприємств підвищила рівень механізації виробничих процесів. Так, у шкіряній промисловості механізовано усі операції з вимочування, дублення і оброблення сировини; у взуттєвій – з оброблення деталей, обтягування, затягування; в шерстяній – підготовчі процеси, прядіння, ткання. Рівень механізації швейної промисловості досяг у середньому – 30–40 %. У швейному виробництві виділялися Львівська швейна фабрика № 2 і Чернівецька швейна фабрика № 1 [327, арк. 53]. Водночас удосконалювалися виробничі процеси. Усе це сприяло подальшому зростанню виробництва.

Значного рівня спеціалізація і концентрація досягла в швейній і трикотажній промисловості республіки. У швейній підгалузі більшість із 40 чинних виробничих об'єднань організовано за принципом технологічної спільності з врахуванням територіальної близькості об'єднаних підприємств. Усі швейні об'єднання предметно спеціалізувалися: Вінницьке ім. В. Володарського й Чернівецьке «Трембіта» – костюми; Горлівське, Дніпропетровське «Дніпро», Львівське «Веселка» і Харківське «Харків» – жіночі сукні; Київське «Каштан» і Краматорське – чоловічі сорочки і білизна. Виробництво робочого і спеціального одягу зосереджено на республіканському ВО «Укрпромспецодяг». Наприкінці 1980 р. із 111 підприємств, підпорядкованих республіканському ВО «Укршвейпром», 107 були предметно спеціалізовані [591, с. 170].

Протягом восьмої – десятої п'ятирічок у легкій промисловості УРСР побудовано 66 нових підприємств. У 1961 р. завершено будівництво і введено в дію першу, а в 1964 р. – другу чергу гіганта текстильної промисловості республіки – Херсонського бавовняного комбінату, а в західному регіоні – Рівненського льонокомбінату потужністю 23 млн погонних метрів лляних тканин на рік. Серед інших великих підприємств – Тернопільський бавовняний і Луцький шовковий комбінат, Нововолинська та Долинська бавовнопрядильні фабрики, Луцька фабрика меланжевих шовкових тканин, Рівненська фабрика нетканих матеріалів, трикотажні фабрики в Мукачеві, Чернівцях [328, арк. 78].

Певних успіхів у досліджуваній період досягнуто у розвитку харчової промисловості УРСР. За кількістю підприємств (1436) вона посідала друге місце після машинобудування і металообробки. Це комплексне виробництво, до складу якого входили понад 20 великих підгалузей і 70 виробництв, що виробляли різноманітні продукти харчування. У структурі виробництва предметів споживання (група «Б») продукція галузі мала найбільшу питому вагу – 47,6 % [824, с. 189].

Протягом 1964–1991 значно розширено і вдосконалено виробничо-технічну базу галузі. Тільки за 1966–1980 харчова промисловість УРСР освоїла 2,9 млрд крб капіталовкладень, введено в дію 116 нових та реконструйовано 620 підприємств. Серед них – 11 нових цукрових заводів (зокрема – 5 нових потужністю по 6 тис. т переробки цукрових буряків за добу кожний) і 10 комплексно реконструйованих із значним збільшенням їх потужності [591, с. 172]. Свою продукцію випускали маслоекстраційні і консервні заводи, кондитерські і шоколадні фабрики, а також численні хлібозаводи, м'ясокомбінати, молокозаводи, сирзаводи та ін.

Продовжували нарощувати виробничі потужності на цукрових заводах західних областей Української РСР. Стали до ладу великі м'ясокомбінати середньої потужності в обласних і промислових центрах. Водночас будували хлібозаводи і великі механізовані пекарні майже в усіх районних містечках і великих робітничих селищах. Харчова промисловість західних областей розвивалася повільнішими темпами. Це

пов'язано зі слабким розвитком її сировинної бази – сільського господарства. Однак на початок 1970-х років відбувалося розгортання деяких підгалузей харчової промисловості (кондитерської, цукробурякової, маслосироварної, макаронної, плодоовочеконсервної).

Великої уваги надавали розвитку місцевої промисловості. Організовувалися сотні державних підприємств районного підпорядкування. Значна частина продукції цих підприємств припадала на харчову галузь. У процесі становлення підприємств місцевої промисловості впроваджувалися різні механізовані агрегати, автомати, холодильне устаткування. З інформації про хід виконання постанови ЦК КПУ і РМ УРСР № 241 «Про заходи по комплексному розвитку місцевої промисловості Української РСР на 1971–1975 рр.» від 4 червня 1971 р. дізнаємося, що у 1972 р. Івано-Франківське обласне управління місцевої промисловості здійснило низку заходів з удосконалення технологій. Розширено асортимент і поліпшено якість продукції на Тисменицькій деревообробній фабриці, Коломийському металозаводі, Івано-Франківському хімзаводі, Рожнятівській меблевій фабриці та інших підприємствах. Через незадовільне матеріально-технічне постачання, включення в план виробництва понад 10 млн крб без натурального валу, 7 підприємств і в цілому управління місцевої промисловості не виконало річного плану реалізації на 4,5 млн крб. Населенню «не додано»: оцинкованого посуду – 433 т, товарів побутової хімії на 175 тис. крб, іграшок – 615 тис. крб, скоб'яних виробів – 404 тис. крб і т. д. У минулому році на низці підприємств, що виготовляли продукцію народного споживання, проведена робота з нарощування потужностей. Побудовані і здані в експлуатацію: Надвірнянський молокозавод, Косівський сирзавод, Коломийський хлібокомбінат, Івано-Франківський м'ясокомбінат, цех Отинянської меблевої фабрики і ялинкових прикрас Івано-Франківського хімзаводу, велося будівництво Калуського молокозаводу, цеху хромових товарів Івано-Франківської шкіряної фірми, холодильника Коломийського м'ясокомбінату, цеху ширвжитку та ракеток Болехівського лісокомбінату, меблевого цеху Кутського лісокомбінату та низки інших об'єктів [152, арк. 17].

На початок 1970-х років реконструювалися Івано-Франківська трикотажна і Коломийська гардинна фабрики, Івано-Франківський міськмолокозавод та будувалися Івано-Франківський хлібокомбінат, Долинський харчкомбінат, понад 200 підприємств побутового обслуговування населення. Це давало можливість збільшити загальний обсяг виробництва товарів народного споживання, порівняно з минулою п'ятирічкою, більш як у 1,5 рази, обсяг реалізації побутових послуг населенню в 2 рази [152, арк. 20]. Питома вага товарів масового вжитку в загальному обсязі виробництва області у 1974 р. становила 33 %. По окремих галузях промисловості: лісовій і деревообробній – 45 %, легкій – 66 %, харчовій – 70 %, місцевій – 72,3 % [160, арк. 109].

На виконання постанови ЦК КПУ і РМ УРСР № 241 міськкоми і райкоми партії, міськрайвиконкоми, партійні організації, обласне управління місцевої промисловості провели роботу спрямовану на подальше розширення виробничих потужностей, асортименту і покращення якості продукції. За роки п'ятирічки на виробництві впроваджено 10 конвеєрних ліній, встановлено понад 120 одиниць технологічного устаткування, освоєно 160 нових видів виробів. З метою подальшого удосконалення управління виробництвом, проведено укрупнення дрібних підприємств та цехів і на їх основі створено Коломийське металообробне та Долинське швейне об'єднання. Більшість із заходів, накреслених постановою бюро обкому партії, були виконані. На Тисменицькій меблевій фабриці встановлено напівавтоматичну лінію для фанерування меблів, шліфувальні напівавтомати, на Рожнятівській меблевій фабриці – лаконаливну машину і поточну лінію з виготовлення м'яких елементів меблів, на Коломийському металозаводі – напівавтоматичну лінію з виготовлення металічного оцинкованого посуду і т. д. [165, арк. 91]. Управління місцевої промисловості не справлялося із завданнями, доведеними контрольними цифрами п'ятирічки. Відставання у 1975 р. становило 23 млн крб по валовому об'єму недоданої продукції (див. табл. Б).

Ще однією проблемою в промисловому виробництві була плинність кадрів. На підприємствах легкої промисловості Івано-Франківської області у 1970 р. було

прийнято на роботу 2113 осіб, а звільнено – 1670. Головною причиною такого стану був низький рівень організації праці, відсутність належних санітарно-побутових умов на виробництві, низький рівень оплати праці. Майже на всіх підприємствах побутові приміщення не відповідали нормам: у цехах велика загазованість, шум, вібрація і запиленість перевищували допустимі норми, недостатнє освітлення робочих місць і погана вентиляція. Виняток становили Івано-Франківська шкіряна фірма, хутрове об'єднання «Тисмениця», Івано-Франківська швейна і Коломийська взуттєві фабрики. На деяких підприємствах цієї галузі не було дошкільних дитячих установ, їдалень [150, арк. 27–28]. У 1976 р. показник «плинності робочих кадрів» сягав 97,5 тис. осіб, або 14,2 % із спискової чисельності робітників. Виходило, що звільнився «за власним бажанням» кожний сьомий робітник. Найбільша плинність кадрів припадала на підприємства місцевої – 18,8 % і харчової промисловості – 21,5 %. В Івано-Франківському заводоуправлінні будівельних матеріалів протягом року звільнилося дві третини працівників, на арматурному заводі – майже половина. Така значна плинність кадрів пояснювалася незадовільними умовами праці [168, арк. 16].

У довідці за підписами зав. відділу легкої, харчової промисловості і торгівлі обкому партії тов. М. Заміховського та інструктора Ю. Шостака зазначалося, що «в роботі управління місцевої промисловості в питаннях забезпечення завдань десятої п'ятирічки мали місце істотні недоліки. Із дев'яти – п'ять підприємств і в цілому управління, не виконували завдань п'ятирічки по темпах росту обсягів виробництва, всього було не додано продукції на 4,3 млн крб. Управлінням повільно вирішувалося питання збільшення виробництва продукції із місцевої сировини. Її питома вага в загальному обсязі виробництва становила 3,9 %» [171, арк. 46–47].

Повсюдний дефіцит у 1980-х роках набрав все більших масштабів і в сільських магазинах (сільмагах), особливо віддалених сіл, бракувало елементарних товарів. Поїздки жителів сіл до обласних центрів за покупками і навіть у Київ чи в Москву стали типовим радянським явищем. Зважаючи на

труднощі із постачанням населенню окремих продуктів харчування, Міністерство торгівлі СРСР у 1980 р. застосувало «єдині норми відпуску товарів в одні руки»: хліба печеного – не більше 2 кг, хлібобулочних виробів – 0,5 кг, крупи – 1 кг, муки – до 3 кг, макаронних виробів – до 1 кг, цукру – 0,5–1 кг і т. д. У м. Києві «в одні руки» продавалося: масла рослинного – до 1 кг, тваринного – 0,5 кг, сирів твердих – 1 кг, ковбасних виробів – до 1 кг, м'яса – до 2 кг, яєць – до трьох десятків і т. д. [28, арк. 11].

У цей період почала загострюватися проблема із забезпеченням населення м'ясо-молочними продуктами, овочами, фруктами. Зросла диференціація у споживанні продуктів харчування у сім'ях з різним соціальним статусом і прибутками [67, арк. 10; 68, арк. 115; 72; 73]. У тогочасній пресі рясніють повідомлення на зразок: «Напевно, колись психологи дослідять, як відбилися на нашому поколінні крайні експерименти, коли спочатку морили людей товарним голодом, а тепер дразнять куском м'яса, якого нема за що купити» [850, с. 1].

У зв'язку з недопоставками відчувався гострий дефіцит трикотажних, хутрових виробів, товарів дитячого асортименту, електротоварів, взуття, канцтоварів, мийних засобів, постільної білизни і т. д. Помітне місце у житті громадян стало займати споживання алкогольних напоїв та самогонваріння. Після сумнозвісного 1 червня 1985 р. – «атаки на алкоголізм», невирішеність соціальних проблем загострилася. Зросла кількість вбивств і замахів, тяжких тілесних пошкоджень, крадіжок державного, громадського й особистого майна [193, арк. 53].

Отже, у легкій та харчовій індустрії, місцевій промисловості у досліджуваний нами період відбулися важливі зміни. Взуттєва і швейна підгалузі остаточно вийшли зі стадії ремесла і піднялись до рівня фабричної промисловості. У загальному обсязі виробництва різко зросла питома вага таких новостворених галузей: як трикотажної, кондитерських виробів, консервної, хлібопекарської, молочної, м'ясної. Набули подальшого розвитку і старі галузі регіону – цукрова, спиртова. Розширення виробничих потужностей, постійне вдосконалення організації виробництва і праці, підвищення рівня механізації й автоматизації виробничих процесів зумовили зростання виробництва усіх видів продукції легкої, харчової індустрії та місцевої промисловості.

При цьому порівняно швидко зростав випуск молочної продукції, масла, сиру, м'яса і ковбасних виробів, кондитерської продукції. Повільніше збільшувалося виробництво цукру, макаронних виробів. Значно розширився асортимент продукції. Проте якість залишалася далекою від світових стандартів. Постійне збільшення виробництва продукції не задовольняло потреб населення в продуктах харчування, наближення рівня їх споживання до науково обґрунтованих норм. Особливо це відчувалося у виробництві продукції дитячого і дієтичного харчування, продуктів, збагачених вітамінами, білковими та іншими компонентами підвищеної біологічної цінності. Місцеве сільськогосподарське виробництво і легка промисловість не забезпечували внутрішні потреби, що спричиняло постійний дефіцит на споживчому ринку. Це, у свою чергу, збільшувало залежність від ввезення товарів з інших областей республіки.

Розділ 5

«НОВИЙ КУРС» У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

5.1. Провідні тенденції аграрної політики

Економічна стратегія партійно-радянської влади полягала в тривалій індустріалізації аграрного сектора. Застосування системи машин у всіх галузях сільського господарства стали визначальним елементом процесу індустріалізації. Технологічний ланцюг мав охоплювати процес від спорадичного застосування машин до комплексної механізації та автоматизації землеробства і тваринництва. Індустріальну основу виробництва створювали на основі запровадження системи машин з найширшим використанням електроенергії, тобто на новій технічній базі. Важливу роль щодо уточнення господарських пріоритетів і нарощування індустріального потенціалу сільського господарства відіграли рішення березневого (1965 р.) пленуму ЦК КПРС.

Однак «новий курс» аграрної політики започаткували ще два пленуми ЦК КПРС, які відбулися під керівництвом М. Хрущова. Перший, у грудні 1963 р., присвячений прискореному розвитку хімічної промисловості як важливої умови розвитку сільськогосподарського виробництва; другий в лютому 1964 р., на якому розглядалися заходи з інтенсифікації сільського господарства (застосування добрив, розвиток зрошення, комплексної механізації, впровадження досягнень науки і передового досвіду) [816; 716, с. 139].

Березневий пленум ЦК КПРС (1965) розглянув недоліки в аграрній політиці країни й окреслив подальші перспективи. Новий керівник країни Л. Брежнев виступив 24 березня з доповіддю «Про невідкладні заходи по дальшому розвитку сільського господарства СРСР», у якій вказував на причини: по-перше, слабким місцем було неврахування економічних законів розвитку, нерідко їх ігнорування. Мали на увазі такі закони, як закон планомірного і пропорційного розвитку, принципи поєднання суспільних і особистих інтересів, матеріальної зацікавленості та інші. У практиці керівництва сільським господарством

переважали дії вольового характеру, особливо у сфері планування, ціноутворення, фінансування і кредитування. Численні, часто надумані, реорганізації позбавляли керівників перспективи, зменшували віру у власні сили. По-друге, перед сільським господарством ставилися дуже складні завдання, що не були підкріплені необхідними економічними заходами, зокрема правильним визначенням рівня цін на сільськогосподарську продукцію і промислові товари, виділенням відповідних капіталовкладень і покращенням матеріально-технічного забезпечення. Так, за п'ятирічку (1954–1958) державні вкладення в сільське господарство становили 11,3 % всіх вкладень в народне господарство, а за контрольними цифрами семирічки (1959–1965) – лише 7,5 %. По-третє, практично мало робилося для підняття культури землеробства, підвищення родючості ґрунтів. У роботі партійних, радянських і земельних органів були серйозні недоліки. Недостатньо працювали з людьми, не зважали на спеціалістів і сільськогосподарську науку, не змогли організувати узагальнення і поширення передового досвіду [464, с. 68–70].

У директивах XXIII з'їзду КПРС по п'ятирічному плану розвитку народного господарства країни на 1966–1970 у галузі сільського господарства планувалося збільшити середньорічний обсяг виробництва продукції рослинництва і тваринництва на 25 % (порівняно з попередньою п'ятирічкою) на основі загальної інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Раціональне використання землі і правильна структура посівних площ мала бути в центрі уваги керівників господарств, спеціалістів сільського господарства, а також партійних, радянських і сільськогосподарських органів. Якщо у попередні роки за мету ставилося зростання кількісних показників в господарській діяльності колгоспів і радгоспів, то тепер – продуктивність праці, зниження затрат на виробництво продукції і підвищення рентабельності кожної галузі шляхом запровадження госпрозрахунку. Основний резерв для отримання високих урожаїв і зниження затрат праці – механізація всіх процесів як у рослинництві, так і в тваринництві. Українські селекціонери створили 99 нових сортів сільськогосподарських культур, зокрема 49 сортів зернових, круп'яних, зернобобових і кормових культур. У галузі

тваринництва створено 59 нових ліній ВРХ, 10 свиней, 3 овець. Розроблено прогресивну технологію виробництва продуктів тваринництва, зберігання і використання кормів, створено високоефективний препарат з боротьби із захворюваннями тварин, а також нові прийоми захисту рослин від захворювань, запропонована низка раціональних методів використання поливних, осушених і ерозійних земель [10, арк. 28; 114].

Керівництво СРСР на чолі з Л. Брежнєвим на березневому 1965 р. пленумі ЦК КПРС проголосило глобальні стратегічні плани перебудови і піднесення сільського господарства. Увага акцентувалася на необхідності запровадження комплексу нових підходів до вирішення назрілих проблем. Подолати кризу передбачалося значним збільшенням капітальних вкладень, інтенсифікацією землеробства, зміцненням технічної бази колгоспів і радгоспів, підвищенням закупівельних цін на сільгосппродукцію, впровадженням нової системи планування, гарантуванням оплати праці колгоспників. У сільськогосподарському виробництві планувалося вжити дієві економічні й організаційні заходи. За 1965–1980 на вказані цілі було спрямовано майже 400 млрд крб, що в 4 рази більше, ніж за всі попередні роки радянської влади [376; 456, с. 16]. Зросли ці показники і в Українській РСР та західному регіоні республіки. Однак керівництво країни не вбачало необхідності докорінних змін політичної системи суспільства, переважали ідеологічні догми. До уваги найменше бралися питання традиціоналізму селянського світогляду.

Піднесенню сільського господарства країни сприяло збільшення питомої ваги капітальних вкладень і підвищення їх віддачі. Капіталовкладення були економічним фундаментом для зростання виробничого потенціалу колгоспів і радгоспів, вирішення соціальних проблем у сільській місцевості. Невід'ємним складником підвищення врожайності земель була меліорація земель і хімізація виробництва, застосування органічних та мінеральних добрив, пестицидів, фунгіцидів та ін. Обсяги постачання міндобривами зростали, але значна їх частина була низької якості, мало концентрованою та незбалансованою за поживними компонентами. Це завдало великої шкоди навколишньому

середовищу, сільськогосподарській продукції. Хімізація негативно впливала на здоров'я населення і порушувала екологічний баланс.

Природа колгоспно-радгоспної системи господарювання полягала в тому, що промислові підприємства, установи та навчальні заклади за вказівкою влади надавали їм систематичну шефську допомогу робочою силою і технікою. Так, в цілому, за допомогою шефів у межах однієї середньої по території області за рік було побудовано 38 силосних та сінажних споруд на 28,5 тис. т, 7 гноєсховищ на 7 тис. т, 1 злітно-посадочну смугу для літаків сільськогосподарської авіації. Надано допомогу в обладнанні 7 ремонтних майстерень і пунктів техогляду за сільгоспмашинами, установленні вентиляцій на 5 льонопереробних пунктах, виконанні сантехнічних та енергомонтажних робіт. Зокрема, на період збирання врожаю 1972 р. залучено 39180 осіб, які викопали 1926 га картоплі, 1716 га цукрових буряків; зібрали 1342 т овочів; очистили 9204 т зерна; перевезли 3810 т картоплі, 227 т овочів, 15 тис. т зерна та провели низку інших робіт. Постановами бюро обкомів та облвиконкомів накреслювали заходи з надання шефської допомоги колгоспам і радгоспам на кожний рік. У збиранні врожаю постійну допомогу надавала студентська і учнівська молодь [225, арк. 11].

Значної уваги надавали вдосконаленню розподільчих відносин у колгоспах. Згідно з постановою ЦК КПРС і РМ СРСР «Про підвищення матеріальної заінтересованості колгоспників у розвитку суспільного виробництва» від 16 травня 1966 р. у колгоспах почав здійснюватися перехід на гарантовану грошову оплату працівникам. З 1 липня 1966 р. в УРСР запроваджувалася гарантована оплата праці колгоспникам. Раніше фонд оплати праці формувався як залишок після відрахувань у неподільний і громадський фонди. Тепер під час розподілу доходів мали виділяти кошти насамперед для оплати праці колгоспників. Нові умови оплати праці в колгоспах вимагали вдосконалення всієї системи виробництва та розподілу доходів. Так, з 446 колгоспів Львівської області станом на грудень 1966 р. лише 172 були на грошовій оплаті (38,5 %), 222 (50 %) на змішаній і 52 (11,6 %) на трудових днях [264, арк. 25].

У 1965 р. оплата праці колгоспників Івано-Франківської області становила 1,67 крб одного людино-дня і була на останньому місці в Українській РСР. Рівень оплати праці колгоспників області залишався значно нижчим, ніж робітників радгоспів, а також колгоспників сусідніх областей. Середній рівень оплати людино-дня в Тернопільській області становив – 2,36 крб, Чернівецькій – 2,31 крб, Волинській – 2,06 крб, Рівненській – 2 крб, Закарпатській – 1,9 крб, Львівській – 1,89 крб (див. табл. В).

В Івано-Франківській області тільки 41 колгосп досяг рівня оплати праці одного людино-дня до рівня робітників радгоспів (2–3 крб), а 94 господарства наближалися до цього показника. З переходом на пряме банківське кредитування господарства почали здійснювати регулярні розрахунки з колгоспниками щодо оплати праці. Це позитивно позначалося на продуктивності праці та зміцненні трудової дисципліни. Якщо на 1 жовтня 1967 р. колгоспи Івано-Франківщини мали заборгованість по оплаті праці в сумі, що перевищувала 570 тис. крб, то в 1968 р. її зовсім не було [396, с. 117].

Важливу роль у житті колгоспного селянства відіграв Третій Всесоюзний з'їзд колгоспників (25–27 листопада 1969 р.), на якому прийнято новий Примірний статут колгоспу – основний закон колгоспного життя. Новий етап колгоспного будівництва вимагав «тісного поєднання суспільних, громадських і особистих інтересів», регламентував умови організації виробництва і праці, розподілу продукції і прибутків, оплати праці та ін. На його основі рішенням загальних зборів колгоспників кожне господарство виробило свій статут з урахуванням конкретних умов і особливостей виробництва [81].

Однією з основних причин неврівноваженості сільськогосподарського виробництва Української РСР була нестабільність водного режиму. У степовій зоні республіки була більша частина всієї орної землі, вирощували 50 % зерна, виробляли 40 % молока, 33 % м'яса. На частку західних областей Української РСР припадало 77 % картоплі, увесь льон, 42 % яловичини, 37 % молока. На Поліссі і Прикарпатті сільське господарство зазнавало значних збитків через перезволоження земель і постійні паводки. У засушливі чи, навпаки, дощові роки

на 20–30 % зменшувалася валова продукція землеробства, недобирали мільйони тонн зернових, знижувалася продуктивність тваринництва, заготівля м'яса і молока [35, арк. 8].

Уряд Української РСР рапортував у Москву, що за 1966–1967 проведено значну роботу з виконання постанови ЦК КПРС і РМ СРСР «Про широкий розвиток меліорації земель для отримання високих і стабільних врожаїв зернових і інших сільськогосподарських культур» від 16 грудня 1966 р. За ці роки у республіці введено в експлуатацію 130 тис. зрошуваних і 215 тис. га осушених земель [48, 72 арк.]. Головним складником підвищення продуктивності праці була меліорація, яка набирала широкого розмаху. У господарствах західного регіону УРСР продовжувалася масштабна робота з осушення та освоєння нових земель. За обсягами виконаних робіт першість утримувала Львівська область. Так, у 1966 р. при плані 20,8 тис. га – осушено 22,8 тис. га, або 109,8 %. З вапнування 78360 га кислих ґрунтів виконано 72743, або 92,9 %. В цілому, план виконання культурно-технічних робіт сягав 105,1 % [264, арк. 39].

Унаслідок зайвої вологи не використовували багато родючих земель. У перезволоженій зоні Української РСР станом на 1968 р. було близько 3 млн га землі [62, арк. 57]. У західному регіоні республіки розташовувалося близько 1 млн га землі, що часто зазнавала перезволоження через постійні опади. На цій території в дощові роки затримувався обробіток ґрунту і вимокали посіви, а короткочасні посухи знищували врожай. Досліди вчених показували, що 60–70 % цих площ на глибині 25–35 см мали залягання водонепроникного ілювіального горизонту або «важкої» глини та мергелю. У цих умовах гончарний дренаж землі, що вимагав великих капіталовкладень, у більшості випадків приносив значно менше користі, ніж глибоке рихлення або кротування середніми (через кожних 300–400 м) канавами. З іншого боку, реально покращити структуру ґрунту і підвищити його вологомісткість можна було шляхом ретельного добору сільгоспкультур, вапнуванням та внесенням великої кількості органічних добрив. Однак цей шлях був довгим, а тому не підходив панівній системі господарювання. Маючи на початку 1960-х років потужні трактори, які дозволяли проводити

глибоке рихлення або орання без перекидання пласту землі, влада взяла курс саме на цей тимчасовий метод [716, с. 140].

Найбільша площа боліт і заболочених земель була у Волинській області – 500 тис. га. За ґрунтово-кліматичними умовами область поділялася на три зони. Перша – північно-поліська, у якій переважали піщані ґрунти, була найменша питома вага орних земель і найбільша – природних кормових угідь. Традиційно спеціалізувалася на тваринництві, виробництві товарної продукції льону і картоплі. Друга – південно-поліська, у якій землеробство базувалося, в основному, на льоні, цукрових буряках і картоплі. Товарне овочівництво концентрувалося у невеликій кількості господарств для забезпечення населення міст Луцька, Ковеля і Володимира-Волинського, а також сировиною Луцького, Рожищенського і Любомльського овочеконсервних заводів. Третя – лісостепова, яка мала основний зерно-буряко-тваринницький виробничий напрям. У зерновій групі провідне місце посідала озима пшениця [716, с. 131].

Тресту «Волиньводбуд» щорічно необхідно було вводити в експлуатацію 12 тис. га земель, осушених гончарним дренажем. Першочерговим завданням було поліпшення забезпечення водогосподарських організацій дефіцитним склополотном, а також камене-щебневою продукцією і гончарними трубками. Для захисту осушувальної мережі від замулення потрібно було щорічно 1150 – 1300 тис. м² склополотна. У 1977 р. його виділено лише 150 тис. м², або 13 % від потреб. Відповідно до виділених фондів водогосподарські організації щорічно мали отримувати 100 тис. м³ камене-щебневої продукції з Рівненської і Львівської областей. Через недостатню кількість залізничних вагонів фонди отоварювалися на 50–70 %. Осушені землі потребували збільшення постачання мінеральних добрив. У 1980 р. загальна потреба мінеральних добрив на всю площу мала становити 182 тис. т у стандартних туках. Фактично колгоспам виділялося в 1977 р. лише 55,5 тис. т мінеральних добрив, нестача становила більше 100 тис. т [25, арк. 7].

Для підвищення родючості ґрунтів колгоспам і радгоспам західних областей щорічно необхідно було вивозити понад 3 млн т органічних та 500 тис. т

мінеральних і вапнякових добрив. Виконання цих робіт вимагало необхідної кількості вантажного автотранспорту та відповідної техніки. На допомогу інколи приходила техніка військових частин та промислових підприємств-шефів [219, арк. 57]. Добрива надходили у вигляді каїніту, фосфорного борошна і фосфатшлаку, тобто з низькою концентрацією поживних речовин і великим баластом.

Для забезпечення своєчасного і якісного виконання комплексу робіт з підготовки ґрунту, посіву сільськогосподарських культур, догляду за ними та збирання врожаю господарствам Волині не вистачало 300 фізичних тракторів, зокрема 184 болотні модифікації, 217 причепів, 133 універсальних навантажувачів, 129 болотних плугів, 115 котків водоналивних, 148 культиваторів суцільного обробітку, 26 комбайнів зернових напівгусеничних [25, арк. 9], тобто покращити постачання господарств спеціальною технікою до нормативної потреби.

Волинський обком КПУ у доповідній записці в політбюро ЦК Компартії України «Про необхідні заходи по поліпшенню використання осушених земель в господарствах Волинської області» від 3 травня 1977 р. під грифом «таємно» зазначав, що успішний розвиток сільського господарства значною мірою залежить від поліпшення меліоративного стану земель. У даний час в області осушено 266 тис. га земель, або 31,4 % загального меліоративного фонду. Із загальної кількості осушених земель у сільськогосподарському виробництві колгоспів і радгоспів використовувалося 199,7 тис. га. При цьому лише 48,8 тис. га площі, або 21,8 %, було осушено з допомогою гончарного дренажу, а 150,9 тис. га – відкритою сіткою каналів. На кінець десятої п'ятирічки кількість осушених земель в області мала становити 306 тис. га, з них – гончарним дренажем 106,4 тис. га (площа ріллі – 62,6 тис. га, а решта сіножаті, пасовища). Однак більшість господарств не забезпечила проектної врожайності сільгоспкультур на осушених землях. Так, за дев'яту п'ятирічку врожайність одного гектара цих земель становила: зерна – 16,1 ц, картоплі – 96 ц, овочів – 120 ц, кормо-коренеплодів –

173 ц, кукурудзи на силос і зелений корм – 128 ц, сіна багаторічних трав – 15 ц [25, арк. 5].

Керівництво республіки робило аналіз причин малоефективного використання осушених земель. Це питання розглядалося на пленумах обласних комітетів партії, де планувалися практичні й організаційно-господарські заходи, спрямовані на підвищення якості меліоративного будівництва та поліпшення використання осушених земель. За участю вчених науково-дослідного Інституту землеробства і тваринництва західних районів УРСР розроблено науково обґрунтовану систему використання меліорованих угідь. Однією з основних причин низьких урожаїв на осушених землях було те, що будівництво низки осушувальних систем у восьмій п'ятирічці проведено за спрощеною технологією. Тому меліоративний стан земель не забезпечував нормального водно-повітряного режиму, не було двостороннього його регулювання. Зміцнення вимагала матеріально-технічна база управлінь експлуатацією осушувальних систем. Для підтримки осушувальної мережі в постійно діючому стані необхідно було проводити очищення каналів від рослинності й замулювання через кожні три-чотири роки з відповідним обсягом земляних робіт.

У перелік причин щодо низької ефективності використання осушених земель необхідно було віднести відсутність у колгоспів необхідних коштів на їх освоєння та здійснення експлуатаційних заходів. Господарствам не вистачало грошей для придбання техніки, насіння, мінеральних добрив, будівництва доріг на меліоративних системах, будівництва складів мінеральних добрив, будинків для спеціалістів. Крім того, на експлуатацію осушених земель щорічно треба було витратити в масштабах Волинської області 1,4 млн крб. Таких витрат не зазнавали господарства, які мали «староорні» землі. Доцільно було перенести затрати по догляду за внутрішньогосподарською осушувальною мережею на управління експлуатації осушувальних систем Мінводгоспу, завдяки чому всі колгоспи були б поставлені в рівні економічні умови господарювання [22, арк. 35].

На той час у Волинській області проводилося осушення верхів'я заплави річки Прип'ять площею 25 тис. га. За рахунок цієї системи до 1980 р. 21 колгосп

мав отримати у середньому по 1100 га нових осушених земель. На сільськогосподарське освоєння земель цієї мережі необхідно було затратити по 730 крб коштів на гектар, усього 18 млн крб. Господарства не могли провести таких затрат, адже були економічно слабкими і мали 10 млн заборгованості по кредитах Держбанку. Необхідність змушувала частину колгоспів реорганізувати в радгоспи з виділенням державних коштів на повне освоєння родючих осушених земель і створення наукового філіалу з розробки технології вирощування сільгоспкультур на осушених землях. Робота в цьому напрямі здійснювалась у всіх областях недостатньо. Не було рекомендацій з високопродуктивного використання осушених меліорованих і торфових ґрунтів [25, арк. 9]. Будівництво водосховищ дозволило збільшити потужність гідроелектростанцій і в комплексі з меліоративними заходами збільшило орний фонд у Закарпатській області приблизно на 25 %, одночасно покращивши умови водопостачання та риборозведення [815, с. 169; 117].

На початок 1970-х років меліоративні роботи у Рівненській області виконували 13 будівельних організацій тресту «Поліссяводбуд», 24 механізовані загони системи «Сільгосптехніки», 4 управління експлуатації осушувальних систем, у яких налічувалося понад 700 інженерно-технічних працівників і понад 5 тис. кваліфікованих робітників. На озброєнні водогосподарських організацій і загонів «Сільгосптехніки» було 280 екскаваторів, 280 бульдозерів, понад тисячу тракторів і стільки ж автомашин та багато іншої потужної техніки. Внаслідок проведення меліорації розширились посівні площі. На території області налічувалося 570 тис. га заболоченої землі. Протягом восьмої п'ятирічки меліоратори Рівненщини освоїли понад 84 тис. га боліт і надмірно зволжених земель, а 191 тис. га було осушено за попередні роки [600, с. 62].

Підсобні промисли колгоспів західних областей УРСР, в основному, охоплювали виробництво будматеріалів, столярних і художніх виробів (сувеніри, вишивки, ткацтво), перероблення шерсті на гуцульські килими. Валове виробництво продукції підсобних промислів протягом року у масштабах однієї області могло сягати 20–30 млн крб. В експлуатацію вводилися десятки цегельних

заводів, цехи з виробництва кахелю, гончарного посуду, вапна, поліетилену, виготовлення тарної дошки, художніх виробів, столярні, соковижимні, а також кар'єри з видобутку піску, гравію, каменю і т. д. Будувалися і вводилися в експлуатацію склозаводи, які випускали товари широкого вжитку (посуд, сувенірні вироби та ін.) з річним обсягом реалізації продукції понад 300 тис. крб. На підсобних підприємствах і промислах колгоспів та радгоспів працювали десятки тисяч працездатного місцевого населення. Для багатьох гірських господарств підсобні промисли були головним джерелом наповнення фонду оплати праці. Фінансово-господарський стан колгоспів суттєво покращував розвиток підсобних підприємств і промислів [5, арк. 77, 85].

Керівництво СРСР вживало дієвих заходів щодо покращення становища у сільському господарстві країни. Спеціальна постанова Ради Міністрів СРСР відміняла всі обмеження щодо розвитку допоміжних промислів, підприємств у колгоспах. Необхідність розвитку допоміжних підприємств у колгоспах регіону зумовлена багатьма чинниками. Найголовніші – зайнятість населення, можливість отримання грошових прибутків, дешева місцева сировина. З метою покращення роботи підсобних підприємств і промислів колгоспів централізовано проводилися семінари з виробництва будівельних матеріалів, збору і перероблення дикорослих ягід, грибів, фруктів, овочів. Увага зверталася на підвищення художнього оформлення, ідейного спрямування художніх виробів і сувенірів, покращення техніки безпеки і умов праці. На всій території західного регіону України – невичерпні поклади глини, каменю, піску, значна кількість лісу. З іншого боку, було багато незайнятого на виробництві працездатного населення: народні умільці з різьби по дереву та інкрустації виробів, художній вишивці і ткацтву. Інакше кажучи, цей напрям економічної діяльності був особливо перспективним.

Контроль здійснювався шляхом аналізу господарської діяльності. Аналіз був завершальною фазою обліку, оскільки дані обліку після певного групування і оброблення давали матеріали для вивчення і дослідження економіки господарства. Наслідки фінансової діяльності і стан господарства визначали за балансом, де в узагальненому грошовому виразі відображалися всі господарські

процеси: грошові доходи колгоспів, план реалізації продукції, капіталовкладення і капітальний ремонт, основні засоби і поза обігові активи, кредиторська заборгованість по оплаті праці колгоспникам і найманим особам, кредиторська заборгованість по капіталовкладеннях, дебіторська заборгованість, визначення фактичних затрат і т. д. Нецільове використання обігових коштів, проведення витрат не у відповідності з грошовими надходженнями, неекономне витрачання коштів призводило до того, що ряд колгоспів свою безгосподарність покривав короткостроковими кредитами Держбанку [225, арк. 87]. У зв'язку з проведенням витрат не у відповідності з фінансовими можливостями, колгоспи несвоєчасно розраховувалися з колгоспниками по оплаті праці. Траплялися й грубі порушення колгоспами касової дисципліни, що призводило до зловживань та недоцільного використання коштів («розбазарювання») [100; 102, арк. 93].

Влада також намагалася завершити комплексну механізацію виробництва. Однак лише основні польові роботи (орання, сівба зернових, цукрових буряків, збирання і силосування) було механізовано. У 1985 р. за індустріальною технологією вирощували в Українській РСР 74 % кукурудзи на зерно, третину соняшнику, 78 % цукрових буряків, 90 % сої. На тваринницьких комплексах і фермах з комплексною механізацією утримували в країні 56 % великої рогатої худоби, 72 % свиней, 84 % птиці, зокрема в УРСР – відповідно 58, 64 і 86 відсотків. На тваринницьких комплексах з виробництва продукції на промисловій основі механізовано основні трудомісткі процеси [591, с. 111]. Колгоспно-радгоспне сільське господарство у середині 80-х років ХХ ст. вступило у завершальну стадію індустріалізації.

В міру наростання застосування машинних комплексів, автоматизації виробництва сільськогосподарська праця перетворювалася на різновид індустріальної. Зникали професії, основані на використанні простих знарядь і ручної праці (фірмани, орачі, сівачі, женці, косарі, сапальники, загірбальники) та ін. У колгоспно-радгоспному виробництві переведено на механізовані технології зернове господарство, птахівництво, частину овочівництва закритого ґрунту. Розвивалося промислове виробництво молока, яловичини, свинини, птиці, риби.

Суттєві зрушення відбулися в структурі енергоресурсів. За рахунок насичення сільськогосподарського виробництва енергомісткими тракторами зросла питома вага потужності їх двигунів у балансі енергоресурсів – з 27,7 % у 1960 р. до 29,4 % у 1985 р. Широке застосування електроенергії у виробничих процесах призвело до різкого збільшення питомої ваги робочих електросилових установок – з 10,1 % до 24,7 %. Значно знизилась частка потужності автомобільних двигунів – з 45,7 % до 31,2 %. Сільському господарству УРСР за 1961–1985 рр. поставлено 1172 тис. тракторів, 297,4 тис. зернозбиральних, 163,4 тис. силосозбиральних і 118,3 тис. бурякозбиральних комбайнів [591, с. 115–116; 388]. Найвищий рівень постачання зберігався за тракторним парком. У процесі індустріалізації сільського господарства і зниженні затрат живої праці визначальну роль відігравали трактори. Тракторний парк повністю оновився за рахунок введення в експлуатацію нових машин на Харківському тракторному заводі – Т–74 і Т–75 (замість ДТ–54), Волгоградському – ДТ–75, на Мінському – МТЗ–50 і МТЗ–52, пізніше універсальна машина МТЗ–80/82. Почався масовий випуск тракторів Т–150К, К–700, К–701 з двигунами потужністю відповідно 165, 210 і 300 кінських сил. Значно підвищилися маневреність, швидкість тракторів, кількість виконуваних ними виробничих операцій. На колгоспно-радгоспні лани вийшли зернозбиральні комбайни «Нива», «Колос», «Сибіряк», «ДОН–1500», самохідні шестирядні бурякозбиральні, чотирирядні картоплезбиральні комбайни і т. д. [118].

Незважаючи певні досягнення (див. табл. Г), індустріальний рівень сільського господарства Української РСР не відповідав потребам колгоспів і радгоспів. Значна кількість трудомістких процесів у тваринництві і рослинництві виконувалася вручну. У радгоспах, порівняно з колгоспами, тракторний парк був новішим, але й значно меншим. На коефіцієнт готовності тракторного парку впливало несвоєчасне списання тракторів, а також невчасні і неякісні ремонти. У низці господарств був низький коефіцієнт використання тракторного парку. У господарствах сільгосптехніка зберігалася просто неба, що призводило до її

передчасного зносу. Це зумовлювало великі витрати на її ремонт і обслуговування.

Позитивну роль відіграли пункти технічного обслуговування засобів механізації тваринницьких ферм, лабораторії при районних об'єднаннях «Сільгосптехніка», щорічне збільшення тракторного парку. Від загальної кількості тракторів дві третини концентрувалися в сільськогосподарському виробництві. Дещо гіршою була ситуація із зернозбиральними машинами, які за своїми технічними характеристиками не відповідали умовам Прикарпаття і Полісся. Хоча поповнення новою технікою відбувалося систематично, деякі одиниці техніки продовжували постачатися в надлишку, тоді як необхідних часто бракувало. У господарств не було права вибору, техніка постачалася централізовано. Виконанню планів перешкоджала робота транспорту, який не завжди справлявся з перевезеннями сільськогосподарської продукції на гірських дорогах.

Однією з особливостей західного регіону УРСР був гірський і передгірський рельєф. Міністерства і відомства республіки вирішували цю проблему формально. Так, на 1983 р. Івано-Франківській області виділялося 75 комбайнів СК–5 «Нива», що становило 47 % від замовлених. У господарствах області понад 60 % посівів зернових культур розміщувалися на схилах із складним рельєфом. Багаторічні спостереження показували, що збирання хлібів на таких площах комбайнами СК–6 «Колос» призводили до втрат четвертої-п'ятої частини вирощеного врожаю. Комбайн СК–5 «Нива» забезпечував менші втрати зерна. Виходячи із цього, область протягом останніх років не замовляла комбайн СК–6 «Колос». Однак, незважаючи на це, фонди на них з року в рік збільшувалися і досягли у 1983 р. половини від загальної кількості виділених зернових комбайнів. Обком компартії України (секретар І. Скиба) та виконком обласної Ради народних депутатів (голова В. Бойчук) неодноразово зверталися із проханнями переглянути фонди області для того, щоб при збереженні загальної кількості заряджених зернозбиральних машин питома вага комбайнів СК–6 «Колос» не перевищувала 8–10 % [176, арк. 111–112]. Такі ж проблеми виникали

із жатками, косарками, кукурудзозбиральною та іншою сільськогосподарською технікою.

Головним питанням Продовольчої програми було збільшення збору зерна, яке необхідне було для створення продовольчого і фуражного фондів країни. Для кормопродуктів зерна не вистачало, тому передбачалося значно збільшити виробництво кукурудзи, жита, бобових, покращити показники розвитку тваринництва, розширити асортимент продуктів. Водночас із зростанням обсягу виробництва продуктів харчування в колгоспно-радгоспній системі, збільшували кількість особистих підсобних господарств, садово-городніх кооперативів. Кооперативи, підсобні господарства виробляли вагому частку м'ясо-молочних продуктів, овочів, фруктів як для власних потреб, так і для реалізації на колгоспних ринках.

СРСР багато років входив до першої десятки країн світу за кількістю споживання білка, що містився в продуктах харчування на одну людину. Однак структура харчування не відповідала науково обґрунтованій нормі. Структурна незбалансованість харчового раціону була виявом продовольчої проблеми в СРСР. З метою задоволення основних потреб радянських людей в продуктах харчування травневий (1982) пленум ЦК КПРС затвердив «Продовольчу програму СРСР на період до 1990 р. і заходи по її реалізації» [364].

У системі управління аграрною сферою на місцях створювалися РАПО. Організаційно об'єднуючи колгоспи, радгоспи, підприємства і організації «Сільгоспхімії», «Сільгосптехніки», меліоративні й агросервісні організації, РАПО були покликані забезпечити комплексний розвиток аграрного сектора і управління. Надалі зберігалася відомча підлеглисть більшої частини структурних складових АПК республіканським та союзним органам.

Відповідно до постанови ЦК КПРС і РМ СРСР № 1114 від 14 листопада 1985 р., ЦК КПУ і РМ УРСР постановою № 429 від 10 грудня 1985 р. створив у республіці Державний агропромисловий комітет (Держагропром) УРСР, обласні агропромислові комітети, провів перебудову РАПО. У республіці чисельність апарату управління скоротилася на 22,8 тис. осіб, або на 25,5 %, а фонд заробітної

плати – на 15,4 млн крб, або 9,6 %. На роботу в колгоспи і радгоспи перейшло 1,2 тис. осіб. До складу Держагропрому республіки увійшли 9,6 тис. колгоспів і радгоспів, більше 2 тис. міжгосподарських організацій, більше 1700 підприємств м'ясо-молочної і харчової промисловості, 1,8 тис. будівельних організацій, 4 тис. підприємств і організацій, що обслуговували сільське господарство, більше 150 наукових установ. Із виробничих підрозділів, розташованих на території районів, тільки птахофабрики, племгосподарства, великі державні тваринницькі комплекси мали подвійне підпорядкування, всі інші були у підпорядкуванні РАПО [37, арк. 15].

В агропромисловий комплекс республіки, крім Держагропрому УРСР, входили: Мінводгосп УРСР, Мінхлібопродуктів УРСР, Мінлісгосп УРСР, Укрголовибгосп, Укоопсоюз. Валова продукція агропромислового комплексу в 1985 р. становила 83,5 млрд крб, зокрема по Держагропрому УРСР – 57,4 млрд крб. В агропромисловому комплексі зосереджувалося більше 30 % виробничих фондів і трудових ресурсів усієї республіки. Перші місяці роботи показали, що нові органи управління предметніше стали вирішувати проблеми інтеграції сільськогосподарського виробництва і переробної промисловості, покращилась організація закупівлі і збуту продукції, комплексне вирішення низки інших питань. Особливу увагу звертали на збиткові колгоспи. За кожним із них закріплювався відповідальний працівник облагропрому і РАПО. Постало питання про скорочення збору різноманітних даних. Положення ускладнювалося тим, що органи ЦСУ продовжували запитувати звітні дані з Держагропрому майже по 100 формах, на 76 тис. показників протягом року. У зв'язку з різкою заборонаю виробництва спирту, вина і лікеро-горілчаних напоїв здійснювалися заходи з переведення підприємств на випуск іншої продукції (261 в республіці) [37, арк. 15].

У березні 1986 р. ЦК КПРС і РМ СРСР прийняли постанову «Про дальше вдосконалення економічного механізму господарювання в агропромисловому комплексі країни». Згідно з нею практично здійснювалася широка система заходів щодо застосування нових методів планування і економічного стимулювання на основі прогресивних нормативів, розширення прав колгоспів, радгоспів й інших

підприємств і організацій агропромислового комплексу у вирішенні виробничих питань. Це мало певні позитивні результати. Проте відносини власності не зазнали докорінних змін, тому суттєвих змін не відбулося. Із майже 1,5 тис. економічно слабких та збиткових господарств республіки (в середині 1980-х років) понад 300 функціонувало в Карпатському регіоні, де ґрунтово-кліматичні умови вимагали більш високого рівня затрат на одиницю продукції. Черговою спробою відновлення в селянина відчуття господаря землі було впровадження в колгоспах та радгоспах колективного підряду. До кінця 1987 р., згідно з офіційною статистикою, 92,2 % працівників аграрної сфери регіону працювало за методом колективного підряду. Як узагальнює дослідниця сільського господарства Карпатського регіону Н. Жулканич, цей показник був утричі нижчим. «Перехід до нових форм організації праці здійснювався формально, тому не забезпечив зростання сільськогосподарського виробництва. Формальним характером відзначалося і впровадження орендних відносин. Як наслідок, у Карпатському регіоні 1990 р. валової сільськогосподарської продукції було вироблено на 4 % менше, ніж до запровадження орендних відносин у 1988 р. Спроби поєднання командно-адміністративних методів керівництва аграрною сферою з елементами ринкових відносин виявилися неефективними. Проте оренда, не змінюючи форм власності, підготувала передумови для подальших змін форм організації виробництва» [559, с. 17–18].

Нові виробничі формування в сільському господарстві – агропромислові комбінати і об'єднання, агрофірми, науково-виробничі системи – давали змогу досягти більш тісної інтеграції виробництва, перероблення, зберігання і реалізації продукції, скорочення витрат і якнайшвидшого її просування до споживача. Високу ефективність діяльності засвідчували результати господарювання агропромислового об'єднання «Косівщина» та агрофірми «Прут». У 1987 р. виробництво валової продукції у «Косівщині» зросло, порівняно з одинадцятю п'ятирічкою, на 41,5 %, рентабельність виробництва сягала 41,2 %. З кожного гектара зібрано по 42 ц/га зерна, 9,2 ц/га волокна льону, надосно на корову 3408 кг молока. Колгоспи і радгоспи об'єднання здійснювали свою діяльність на

принципах колективного підряду, госпрозрахунку і самофінансування [192, арк. 21]. У Городенківському районі створено перший агроконсорціум (спільне підприємство) «Золота осінь». До його складу увійшли колгосп ім. Пархоменка, районне відділення Агропромбанку і міжгосподарська пересувна мехколона № 1. Вони об'єднали свої кошти і зосередились на прискоренні будівництва консервного заводу потужністю три мільйони умовних банок консервів. Наприкінці 1989 р. консорціум завершив будівництво заводу. Завод почав давати продукцію (соки, джеми, компоти, варення), розпочалося освоєння виробництва гірчиці, салатів, томатного соусу. Прибуток розподілявся так: колгосп ім. Пархоменка – 74 %, районне відділення Агропромбанку – 21 % і МПМК – 5 %. Нова форма економічних відносин на селі була вигідна всім партнерам [468]. Суб'єкти господарювання незалежно від їхніх масштабів зазнали диверсифікаційних змін. У господарській практиці запропоновано велику кількість стратегічних альтернатив розвитку.

У 1988 р. прийнятий закон «Про кооперацію» передбачав відродження кооперативної сутності сільгоспвиробництва. Однак, як і інші закони, він загострив проблеми, що нагромаджувалися десятиліттями у сільському господарстві. Заходи, що здійснювалися партійно-державною владою у рамках колгоспно-радгоспної системи господарювання на землі, були половинчатими. Чергова спроба стабілізувати ситуацію в сільському господарстві виявилася малоефективною, незмінними залишалися суспільно-політичні основи.

Ефективність суспільного виробництва полягала в задоволенні потреб населення, взаємовигідному товарообміні, максимальному використанні кінцевого продукту. Науковець Я. Дзісяк обґрунтовує, що різке погіршення співвідношення валового та кінцевого продукту було зумовлене посиленням розбалансованості закупівельних цін на сільськогосподарську сировину і роздрібних цін на продукцію харчової та легкої промисловості. Якщо в 1986 р. дотація з державного бюджету на покриття різниці в цінах збільшувалась порівняно з минулим роком на 230 млн крб, в 1987 р. – на 478 млн крб, то в 1988 і 1989 роках – вже, відповідно, на 2,9 і 3,6 млрд крб (57 % приросту валової

продукції сільського господарства). Загальна сума дотації становила 15,6 млрд крб. За її рахунок фінансувався весь додатковий продукт, одержаний колгоспами та радгоспами (8,9 млрд крб) та більша частина фонду оплати праці [540, с. 412].

У 1990-х роках, як зазначає С. Падалка, «у соціальному середовищі українського селянства відбувалися досить непрості, а то й драматичні процеси. Саме селянство, яке мало найбільш виразну ментальну консервативність, виявилось неготовим до ломки усталених стереотипів, а тому демонструвало просто безпорадність перед труднощами і навіть не сприйняття пропонованих змін. Невпинно розвивалися деградаційні процеси в соціально-демографічній сфері села. Слід підкреслити, що поглиблення демографічної кризи на селі зумовлювалося низкою факторів: різке зниження життєвого рівня сільського населення; істотним погіршенням його медичного обслуговування та зростання захворюваності, зокрема, на туберкульоз; поширенням безробіття; зменшенням кількості шлюбів і збільшенням розлучень; посиленням депопуляції. Як бачимо, в 90-і роки багато в чому змінився якісний характер кризи, порівняно з 80-ми роками, коли абсолютна чисельність сільського населення скорочувалась, головним чином, за рахунок міграції» [807, с. 178].

Сільське господарство у досліджуваній період нарощувало випуск продукції (див. табл. Г), однак ужиті різнопланові заходи організаційного і економічного характеру не давали очікуваних результатів. Меліорація і хімізація сільського господарства здійснювалася без належного врахування регіональних особливостей. Традиційні галузі – рільництво і тваринництво – поєднувалися з розвитком допоміжних галузей. Найвищих показників росту обсягів сільськогосподарського виробництва в західному регіоні Української РСР було досягнуто у другій половині 70-х років, але вже з середини 80-х років ХХ ст. розпочався збій у динаміці.

Зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства і пов'язаних із ним галузей, впровадження комплексної механізації й автоматизації, збільшення виробництва мінеральних добрив і засобів захисту рослин свідчили про великомасштабність державних заходів, спрямованих на підвищення

ефективності сільськогосподарського виробництва. Подальшого удосконалення зазнавала система управління сільським господарством і агропромисловим комплексом. Незважаючи на деякі успіхи, у країні відчувалася нестача багатьох видів сільськогосподарської продукції, сезонні спади в торгівлі продовольчими товарами. Про відставання сільського господарства від зростаючих потреб країни неодноразово йшлося в документах партії і уряду.

Отже, реалізація аграрної політики партійно-радянською владою у західному регіоні Української РСР призвела до великих змін у сільськогосподарському виробництві. У ці роки було скасовано в колективних господарствах трудові й впроваджено перехід до гарантованої оплати праці, колгоспники стали отримувати пенсії та відпустки, тобто їхній соціальний статус прирівнювався до інших категорій населення радянського суспільства. За цей час створено такі нові спеціалізовані галузі економіки з обслуговування сільськогосподарського виробництва, як водне господарство і меліорація, комбікормова промисловість, сільське будівництво, машинобудування для тваринництва і кормо виробництва, галузі із заготівлі і перероблення сільськогосподарської продукції.

Значна частина сільськогосподарських угідь західного регіону Української РСР належала до районів «ризикованого землеробства», де природнокліматичні умови гірської і пригірської місцевості, зони Полісся не сприяли високим і стабільним врожаям. Послабити цю залежність сільського господарства намагалися шляхом будівництва гідротехнічних споруд та берегоукріплення рік, застосування відповідної техніки, агротехнічних засобів. До сільськогосподарського виробництва залучалися великі площі, але віддача часто була мізерною.

Аналіз процесу реалізації цієї політики доводить, що середньорічні показники виробництва сільгосппродукції зростали, однак не відповідали великим обсягам капіталовкладень. Зміцнення матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва, електрифікація і механізація, широка меліорація земель, хімізація, переведення на індустріальну основу, впровадження

науково обґрунтованих систем землеробства, підготовка кадрів для агропромислового комплексу сприяли досягненню певних успіхів: значно збільшилась урожайність зернових культур в усіх категоріях господарств.

5.2. Система землеробства

На середину 60-х років ХХ ст. у західних областях Української РСР працювало 2170 колгоспів і 70 радгоспів. Загальна площа сільськогосподарських угідь одного колгоспу в середньому становила близько 2300 га, а посівна площа – 1500 га. Такий розмір господарства дозволяв оптимально використовувати землю, механізувати частину виробничих процесів в землеробстві [848, с. 226]. Зміна у структурі посівних площ зернових культур призвела до скорочення посівів малопродуктивних зернових культур: вівса – в 7 разів, жита – в 3 рази, ярого ячменю – в 2 рази. Зате посіви більш цінних і високопродуктивних культур значно розширились, наприклад – кукурудзи майже на 80 %, а зернобобових – більш ніж у 2 рази. Перше місце в структурі посівних площ зернової групи культур посідала пшениця, друге – кукурудза, третє – зернобобові (див. табл. Д, Е). Ці три види зернових культур займали майже дві третини посівної площі всіх зернових культур. Важливе значення в інтенсифікації зернового виробництва мав перехід на продуктивніше сортове насіння, застосування ефективніших агротехнічних заходів з вирощування зернових культур, підвищення рівня культури землеробства. Так, окремі колгоспи Кіцманського району Чернівецької області збирали в середньому по 30 ц зерна з гектара з усієї площі посівів зернових культур, зокрема по 26 ц озимої пшениці, по 40 ц кукурудзи і по 22 ц зернобобових культур. Врожаї 22–26 ц/га вирощували також колгоспи Борщівського і Підволочиського районів Тернопільської області, Городенківського району Івано-Франківської області, Сокальського району Львівської області, Дубнівського району Рівненської області і т. д. [848, с. 227–229].

Внаслідок агротехнічних новацій збільшилися врожаї зернових культур у колгоспах поліських районів, де у середині 60-х років ХХ ст. пшениця стала провідною зерновою культурою. Колгоспно-радгоспна модель виробництва у

сільському господарстві західних областей України мала певні економічні результати. Досягнення передових господарств свідчили, що колгоспи ще не повністю використовували свої внутрішні резерви. Під час збору зерна найбільша увага акцентувалася на запобіганні «висипанню зерна». Для цього необхідно було максимально застосовувати «пряме комбайнування». Роздільне – лише на дуже забур'яненних та покручених вітрами посівах [938, с. 1]. Великих проблем завдавало вилягання пшениці через непридатність певних сортів до умов Прикарпаття і Полісся, затяжні опади – «сльотне літо» [415].

Показником рівня інтенсифікації землеробства західних областей республіки була частка у структурі рослинництва технічних культур. Технічні культури вимагали високої агротехніки, значної кількості органічних і мінеральних добрив, електрифікації та механізації виробництва. Запровадження у виробництво технічних культур нерозривно пов'язувалося з підвищенням культури і спеціалізації всього землеробства, яке давало можливість не тільки збирати високі врожаї технічних культур, а й збільшити врожайність всіх інших культур у сівозміні. Хоч технічні культури – льон, коноплі, хміль, цукрові буряки, тютюн, соняшник і ріпак – здавна були відомі на західних українських землях, у дорадянський період вони займали не більше як 1,5–2 %. Найбільш поширеними були льон і коноплі, які вирощувалися у майже кожному селянському господарстві на маленьких ділянках. Бурякосіяння розвивалось на Рівенщині і Буковині, де працювало декілька цукрових заводів. У колгоспах технічні культури стали головною товарною продукцією, важливим засобом фінансового зміцнення. Хоча вони займали відносно невелику частку загальної площі (10–15 %), щорічні доходи від реалізації продукції технічних культур становили понад 60 % грошових надходжень від рослинництва [848, с. 231].

У ході обговорення проекту директив ХХІІІ з'їзду КПРС з п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР на 1966–1970 трудівники колгоспів ім. Б. Хмельницького, ім. Фрунзе, «Жовтень», ім. Я. Галана, ім. ХХІІ з'їзду КПРС, «Росія» порушили клопотання перед ЦК КП України і Радою Міністрів УРСР про будівництво на території Радехівського району Львівської області цукрового

заводу. Підрахунки показували, що затрати на перевезення майже 1,5 млн ц цукросировини, втрати її на бурякопунктах, затрати на перевезення з бурякопункту на цукрові заводи могли б окупити затрати на будівництво цукрозаводу протягом двох років [262, арк. 160]. Широкого розмаху набрала практика, коли, згідно з телефонограмами міських чи районних комітетів партії, промислові підприємства і будівельні організації надавали допомогу колгоспам з вивезення цукрового буряку. На кілька робочих днів спеціально відряджалися у місцеві господарства автомобілі й водії [59, арк. 87].

Завдяки концентрації технічних культур колгоспи спеціалізувалися на виробництві однієї-двох технічних культур, які вирощували на великих плантаціях, що дозволяло застосовувати комплексну механізацію виробництва. Лісостепові колгоспи західних областей УРСР стали великими бурякосійними господарствами, а поліські і прикарпатські – льонарськими. Тільки в перехідних між цими зонами районах колгоспи вирощували і цукрові буряки, і льон-довгунець. У південних районах Тернопільщини і східних районах Івано-Франківщини поряд з буряковими були тютюнові плантації.

Секретар ЦК КП України П. Шелест у своєму виступі 1–2 лютого 1966 р. на республіканській нараді працівників сільського господарства критикував Івано-Франківську область «за низьку врожайність кормових культур» протягом останніх п'яти років [1, арк. 56, 67]. Внаслідок вжитих заходів через рік на республіканському рівні звітувалося: «Колгоспи і радгоспи ряду областей виростили високий урожай цукрових буряків. Буряководи Тернопільської області зібрали по 325 центнерів коренів з гектара, Чернівецької – 251, Київської – 250, Ровенської – 242, Івано-Франківської – 238, Дніпропетровської – 232, Кіровоградської – 227, Одеської – 223» [2, арк. 10].

Високою була питома вага західноукраїнського бурякосійного району в республіканському виробництві цукрових буряків. Західні області становили 8 % посівних площ, 12 % – валових зборів і 10 % – виробництва цукру-піску в Радянському Союзі. Чернівецька, Рівненська, Волинська і Тернопільська області неодноразово досягали перших місць із врожайності цукрових буряків у

республіці, виростивши на всій площі по 260–300 ц з гектара. Багато ланок вирощувало й по 500–600 і навіть більше центнерів цієї культури з гектара. За обсягом бурякосіяння західноукраїнський район перевищував такі відомі своїм інтенсивним цукровим буряківництвом країни, як Чехословаччина, Німецька Демократична Республіка, Італія, і дещо поступався перед Польщею та Францією. У 1968 р. в окремих колгоспах і радгоспах Івано-Франківської області зібрано по 459 ц/га, Тернопільській – 424 ц/га, Вінницькій, Хмельницькій, Рівненській, Київській, Волинській, Чернівецькій, Львівській областях – 326–394 ц/га [5, арк. 2; 301, арк. 55; 398].

У поліських районах провідною технічною культурою колгоспів, основою їх економіки став льон-довгунець. У західних областях створено новий район льонарського виробництва на Прикарпатті. Вирощування льону-довгунця в усіх поліських і прикарпатських колгоспах стало основною товарною продукцією землеробства колгоспів. З гектара посіву льону колгоспи одержували у півтора раза більше грошової виручки, ніж з гектара цукрових буряків. Зростання культури землеробства дозволило льонарським колгоспам збирати в середньому 6–9 ц високоякісного льоноволокна з гектара. Це було важливою сировинною базою для розвитку текстильної промисловості.

У придністрянських районах Тернопільської та Івано-Франківської областей і низинних районах Закарпаття вирощували тютюн. Питома вага західних областей в республіканському виробництві тютюну була майже 50 %. На Тернопільщині, де зосереджена майже половина всіх посівів тютюну в західних областях, середньорічна врожайність становила 14 ц/га, а в окремих господарствах – 25–30 ц/га [321, арк. 55; 381; 383].

Важливу роль у землеробстві західних областей відіграла картопля, яка є однією з основних продовольчих і фуражних культур. Сприятливі умови виробництва і великий попит зумовили те, що посівні площі під картоплею займали 13–15 % загальної посівної площі. Середньорічна врожайність картоплі становила 100 ц/га, але багато колгоспів збирали у два і навіть три рази більший

врожай. Господарства регіону були не тільки районами виробництва продовольчої картоплі, але й «насінневого матеріалу» для інших областей УРСР [382; 384; 386].

У господарствах західних областей республіки розвивалося й овочівництво. Збільшувалися площі під помідори, огірки, перець, капусту, кабачки та інші високоякісні овочеві культури. Значного розвитку набрало навколо великих міст і промислових центрів овочівництво «закритого ґрунту». В інтенсифікації сільськогосподарського виробництва важливу роль відігравало садівництво, ягідництво і виноградарство. Так, протягом 1968–1970 з плану реконструкції 375 га садів Івано-Франківської області реконструйовано 511 га, зокрема, перещеплено 240 га. У господарствах посаджено 409 га нових садів. Посадка проводилася винятково за проектами, виготовленими Придністровським філіалом інституту «Укрсадпроект». Під час посадки нових і реконструкції тих, що вже є основна увага зверталася на збільшення питомої ваги цінних зимових сортів яблунь і груш. Валове виробництво фруктів порівняно з попередніми п'ятьма роками збільшилося з 8,9 до 15,2 тис. т у рік, а урожайність зросла на 5 ц/га. Чистий дохід від садівництва за цей період зріс з 1 до 1,5 млн крб [141, арк. 90].

Особливої уваги на Закарпатті надавали садівництву і виноградарству. Сади, ягідники і виноградники займали в області більше 70 тис. га. Основна частина багаторічних насаджень припадала на колгоспи. Збільшення плодючості і виноградних насаджень у плодоносному віці, а також зростання врожайності дозволили значно збільшити обсяг валової товарної продукції плодючості і виноградарства. Закарпаття виробляло в середньому близько 500 тис. ц плодів та ягід і 300 тис. ц винограду [126, арк. 25].

За 1976–1978 валова продукція у колгоспах і радгоспах Чернівецької області перевищила рівень, досягнутий за попередню п'ятирічку, на 21 % і становила 335 млн крб. Середньорічне виробництво зерна збільшилося на 100 тис. т, або на 25 %. Значно зросла закупівля м'яса, молока, яєць, картоплі й овочів. Достроково виконані народногосподарські плани трьох років з продажу державі основних видів сільськогосподарської продукції. До того ж, перший секретар обкому партії В. Дикусаров у доповіді на XVIII обласній партійній конференції 15

грудня 1978 р. зазначав: «Слід підкреслити, що зростання виробництва досягнуто в основному за рахунок інтенсивних факторів» [399, с. 486].

Секретар Тернопільського обкому КПУ І. Ярковий рапортував: «Постійна допомога партії і уряду, самовіддана праця трудівників полів і ферм забезпечила рівномірний розвиток всіх галузей сільського господарства. Виробництво зерна збільшилося на 38, цукрових буряків – 28, овочів – 33, м'яса – 8, молока – 10, яєць – на 30 %. У засіки Батьківщини за три роки десятої п'ятирічки засипано 1 млн 398 тис т хліба. Це більше, ніж за всю восьму п'ятирічку» [399, с. 485].

Темпи приросту валової продукції сільського господарства Рівненської області становили 23,6 %, і в основному відповідали завданням п'ятирічки. Середньорічний валовий збір зерна за 1976–1978 рр. становив майже 771 тис. т, що на 30 % більше середньорічного показника за дев'яту п'ятирічку. Виробництво картоплі за цей період зросло на 10, льоноволокна – на 13, овочів – на 50 % [310, арк. 25].

За результатами підсумків Всесоюзного соціалістичного змагання за підвищення ефективності і якості виробництва, піднесення продуктивності праці і успішне виконання плану 1978 р., серед переможців в Українській РСР визнано також Івано-Франківську, Львівську, Рівненську, Тернопільську області, які були нагороджені перехідним Червоним прапором ЦК КПРС, Ради Міністрів СРСР, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ [24, арк. 101].

Особливе місце на початку 1980-х років у господарствах республіки посіла нова сільськогосподарська культура – ріпак. Цінність ріпаку полягала в тому, що він давав ранній (третья декада квітня) соковитий корм для тварин, тобто в період, коли відчувалася гостра нестача кормів у відгодівлі худоби. Окрім того, де не вирощувався соняшник, отримане зерно можна було використовувати на олію. Посіви ріпаку суттєво зменшували ерозію ґрунтів. Урожайність зерна становила до 30–35 ц/га, що дозволяло отримати 15–18 ц харчового масла високої якості, а також – аналогічну кількість жому для відгодівлі ВРХ. Урожай зеленої маси – 350–450 ц/га, а вміст сирого протеїну – 3,8–4,2 %, що у два рази більше, ніж в кукурудзі чи соняшнику. Один гектар посівів ріпаку міг дати і до 100 кг меду. Все

це вимагало введення його в структуру обов'язкових посівних площ як основної культури за рахунок зменшення цукрового буряку на 0,5 тис. га і тютюну – 1 тис. га. У 1980 р. найкращі сорти озимого ріпаку видали в господарствах Снятинського – 27 ц/га, Городенківського – 22,9 ц/га, Галицького, Надвірнянського і Тлумацького районів – 17 ц/га зерна. Окремі господарства Івано-Франківщини – колгосп «1 Травня» Снятинського району – зібрав 39,4 ц/га зерна, «Прапор комунізму» Коломийського району – 29 ц/га [176, арк. 116].

Управління сільського господарства Івано-Франківського облвиконкому розробило робочий план, в якому передбачався комплекс заходів, спрямованих на забезпечення реалізації завдань, передбачених Продовольчою програмою на період до 1990 р. Це впровадження у виробництво цільових науково-технічних програм «Агрокомплекс», «Ріпак», «Цукор», комплексного плану розвитку кормо виробництва і тваринництва. Відповідно до розроблених заходів, вперше було впроваджено високоефективну нову технологію вирощення озимих зернових культур. На площі в 5 тис. гектарів за оптимальний термін, здійснено посів методом «постійних колій». Враховуючи важливість прогресивних форм організації виробництва для підвищення рівня господарювання, в колгоспах області посилили роботу з широкого впровадження колективного підряду. У господарствах працювало 317 підрядних колективів, які вирощували сільськогосподарські культури на площі 89 тис. га, а також 165 у тваринництві. Якщо в десятій п'ятирічці за індустріальними технологіями сільськогосподарські культури не вирощувалися, то в 1983 р. вони охопили 56 % кукурудзи на зерно, 45,5 % площ цукрових буряків, 30 % льону-довгунця, 7 % овочів. На решті площ цих культур впроваджено поліпшену технологію. У молочному скотарстві на 72,2 % ферм і комплексах впроваджена потоково-цехова система виробництва молока [181, арк. 92–93].

Найбільший валовий збір зерна – 429 тис. т – Івано-Франківська область одержала ще в 1976 р. За період, що минув, енергонасиченість колгоспів та радгоспів, потужність тракторного парку зросли у півтора рази, кількість комбайнів збільшилася на 26 %, постачання мінеральних добрив – 40 %, на 60

тис. гектарів розширилися площі меліорованих земель і т. д. [185, арк. 37]. Що краще працювала область, то гірші умови чекали на неї в наступному році. Міністерство і відповідні відомства збільшували план задачі сільгосппродукції. Центральне Статистичне Управління при Раді Міністрів СРСР під грифом «для службового використання» складало зведені дані державної закупівлі зерна станом на 20 жовтня поточного року як в розрізі республік, зон, областей, так і сільськогосподарських культур. У відповідних таблицях подано дані про врожайність протягом досліджуваного періоду. Незважаючи на значні матеріальні затрати, через засуху і надмірні опади, неврожайними виявилися 1963, 1968, 1972 роки, коли збір зернових зменшувався на 30–40 % [21; 48; 49; 50; 51].

На базі Івано-Франківської науково-дослідної станції хрестоцвітних культур створено науково-виробничу систему «Ріпак» (на Львівщині «Ґрунт», Тернопільщині – «Гречка»). У неї ввійшло 59 господарств області, які зібрали по 20,5 ц/га насіння. Це на 5,3 ц/га більше, ніж в господарствах, які не входили в систему. До освоєння інтенсивних технологій в середньому вирощували по 10–13 ц/га насіння ріпаку, в минулій п'ятиріччі – 16 ц/га [194, арк. 46]. В області розроблено комплексну програму щодо докорінного покращення селекції, насінництва і впровадження інтенсивної технології вирощування ріпаку. На її здійснення мобілізовано найкращих спеціалістів, наукові сили, залучено до роботи досвідчені кадри передових господарств і районів. Крім вирощування озимого ріпаку закордонної селекції, на дослідній станції виведено і передано у виробництво вітчизняні сорти Тисменицький та Іванна [212].

Травневий пленум ЦК КПРС 1982 р. (Продовольча програма) націлював на необхідності «крутого перелому» в забезпеченні стабільного нарощування зернового виробництва і насіння олійних культур. Це був один з найважливіших напрямів роботи партії щодо покращення добробуту радянських людей і звільнення країни від імпорتنих закупівель продуктів та високобілкових кормів. Важливого значення надавали забезпеченню безумовного виконання планів і соціалістичних зобов'язань з виробництва усіх сільськогосподарських культур і тваринницької продукції. Для цього повною мірою мали використатися

можливості інтенсивних технологій, колективного, сімейного та індивідуального підряду, морального та матеріального стимулювання високопродуктивної праці. Підвищення закупівельних цін стимулювало певне зростання продуктивності праці, однак сільське господарство постійно було інвестиційним донором для промисловості. Наслідком таких неврівноважених економічних відносин були масові міграції селян до міст і надання переваги праці на заводах і фабриках, міській інфраструктурі, а не роботі на землі.

Однією з найважливіших невирішених проблем рослинництва західного регіону УРСР була низька врожайність усіх сільськогосподарських культур у гірських районах, яка негативно впливала на розвиток тваринництва. Його продуктивність у гірських районах була значно нижчою, ніж у низинних господарствах. Основною причиною такого стану сільського господарства була відсутність диференційованого підходу в керівництві, шаблонний підхід до планування, ігнорування особливостей природних і економічних умов кожного колгоспу. Під час вирішення питання про спеціалізацію колгоспів варто було керуватися максимальною вигодою від географічних умов з урахуванням надлишку трудових ресурсів у зимовий період, а також акцентувати на лісовому господарстві. Рівень механізації рослинництва колгоспів гірських районів був досить низьким. Проведений нами аналіз причин відставання колгоспів показав, що існували чималі можливості підвищення продуктивності виробництва в галузі рільництва. Однак у регіоні, як загалом в СРСР, існувала тенденція до розширення посівних площ за рахунок цілинних земель. Що стосується Карпат, то тут активно впроваджувалося орання гірських пасовищ, зокрема «псячок» і «білениці» (так місцеве населення називало малопродатні для сільського господарства земельні ділянки). До угідь, на які проводився розрахунок сільгосппродукції, належали схили, підліски, яри.

Отже, зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства і пов'язаних з ним галузей, впровадження комплексної механізації та автоматизації землеробства і тваринництва, збільшення виробництва мінеральних добрив і засобів захисту рослин свідчили про великомасштабність державних заходів,

спрямованих на підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Дальшого удосконалення зазнавала система управління сільським господарством і агропромисловим комплексом. Незважаючи на певні успіхи, у країні відчували нестачу багатьох видів сільськогосподарської продукції, сезонні спади в торгівлі продовольчими товарами. Про відставання сільського господарства від власних потреб країни неодноразово говорили в документах КПРС і уряду.

З однієї сторони, Продовольча програма свідчила про «продовольчу кризу в СРСР», демонструючи відставання країн світової соціалістичної співдружності від капіталістичних держав. З іншого – підвищити рівень продовольчої самозабезпеченості, зменшити закупівлю сільськогосподарської продукції за кордоном, сприяти вирішенню світової продовольчої проблеми в цілому. Продовольча програма країни передбачала вирішення проблем сільського господарства за допомогою тих самих заходів, що вже застосовувалися. За допомогою збільшення врожайності валового збору зерна планувалося вирішити ключову проблему сільського господарства.

В умовах економічного занепаду колгоспів і радгоспів на межі 1990–1991 виробництво багатьох видів продукції майже повністю зосередилося в особистих підсобних господарствах населення з використанням ними технологій, заснованих на ручній праці. У таких господарствах неможливим стало виробництво зернових, технічних та кормових культур, які вимагали використання складних технічних комплексів і застосування спеціальної техніки. Головний стратегічний напрям подальшого формування організаційної структури сільськогосподарського виробництва України – максимальне сприяння створенню великих товариств та виробничих кооперативів, а також приватно-орендних підприємств та фермерських господарств.

5.3. Структура тваринництва

Природно-географічні умови західних областей України відзначаються тим, що на порівняно невеликому просторі розташовуються різні кліматичні зони: лісостепова, поліська, низинна, пригірська і гірська. Відповідно до цього й

формувався напрями розвитку тваринництва. Якщо у лісостепу провідними галузями були скотарство молочно-м'ясного напрямку з розвитком свинарства, то в гірській – вівчарство. Тваринництво як товарна галузь колективізованого сільського господарства формувалося значно повільніше, процес відтворення вимагав більше часу, ніж у рослинництві. У перше десятиліття колгоспного ладу тваринництво у західних областях Української РСР було низькотоварним і малопродуктивним. Грошові доходи від нього ледве сягали 10 % у структурі всіх фінансових надходжень. Влада спочатку притримувалася курсу, який себе не виправдав – організація різних галузей тваринництва і птахівництва в кожному колгоспі та радгоспі. Це призвело до розпорошення поголів'я худоби і птиці по невеликих бригадах та відділках. Унаслідок цього ускладнювалось застосування комплексної механізації виробничих процесів, впровадження передової технології та наукова організації праці.

У багатьох колгоспах і радгоспах знизилось поголів'я худоби, надої молока, приріст живої ваги молодняку. Проблема полягала у відставанні кормової бази. При потребі на зиму 17–18 ц кормових одиниць на умовну голову худоби, фактично заготовляли 10–12 ц, а в гірських районах – 6–8 ц. Великі площі відводилися під «царицю полів» – кукурудзу і навіть розорювалися гірські пасовища. Були випадки необґрунтованого скорочення площ посіву багаторічних трав, а також дуже низький урожай зеленої маси конюшини, люцерни, без яких неможливе «забезпечення зеленого конвеєру» [131, арк. 24]. Тож закономірно, що у 1965 р. середня оплата людино-дня в колгоспах Івано-Франківської області становила лише 1 крб 67 коп при середній республіканській – 2 крб 69 коп. Середньомісячний заробіток усіх категорій робітників радгоспів Української РСР становив 69 крб, колгоспників – 50 крб. У радгоспах Івано-Франківської області – 49 крб, колгоспах – 25 крб, тобто майже у два рази менше, ніж у республіці. Особливо низькою була оплата праці в колгоспах гірської та передгірської зони Карпат, де на кінно-ручних роботах середньомісячна оплата праці складала – 16 крб 50 коп і в радгоспах – 28 крб. У радгоспах оплата праці була у два рази

більшою, незважаючи на те, що виконувалися аналогічні сільськогосподарські роботи [135, арк. 112–113].

Державна політика укрупнення й спеціалізації колгоспів дала суперечливі результати. На початку 1960-х років поголів'я худоби та її продуктивність зросли і тваринництво стало високо інтенсивною галуззю сільськогосподарського виробництва. Зростало використання електрифікованих виробничих установок і агрегатів. Електроенергію використовували на найбільш трудомістких виробничих операціях: навантажувально-розвантажувальних роботах, водопостачанні, приготуванні й роздачі кормів, доїнні і переробці молока. Розвиток тваринницької галузі західного регіону республіки відбувався динамічніше: на кожні 100 га сільгоспугідь тут припадало 75 голів ВРХ, зокрема – 35 корів порівняно з 58,2 і 24,7 загалом у республіці, свиней – відповідно 109 і 81,7, овець – 37 і 33,9 [848, с. 242–243]. В основі цього виступили споконвічні господарські традиції регіону.

Централізовані фінансові вкладення спонукали до інтенсифікації кормовиробництва, поліпшення годування і утримування худоби. На середину 1960-х років у західних областях УРСР процес становлення «громадського тваринництва» здійснювався більш високими темпами, ніж у республіці. Хімічна індустрія відкривала нові можливості для поліпшення кормової бази за рахунок використання карбаміду, синтетичних білків, амінокислот та інших добавок. Підвищенню продуктивності тваринництва сприяло поліпшення породності стада, механізація і електрифікація трудомістких виробничих процесів (див. табл. Є, Ж). Зростання поголів'я худоби і підвищення її продуктивності забезпечило збільшення виробництва тваринницької продукції. Необхідно врахувати й той фактор, що в особистій власності громадян тут було більше тварин і птиці, ніж в інших регіонах республіки.

У виконанні завдань з розвитку «громадського тваринництва», підвищенні його продуктивності, немалу роль відіграла ветеринарна служба районів. Основну увагу ветеринарних спеціалістів спрямовано на своєчасне проведення планових профілактичних заходів з метою недопущення виникнення інфекцій, паразитарних захворювань тварин. Ветспеціалісти колгоспів і державної

ветеринарної мережі провели велику роботу, яка забезпечила недопущення таких пошесних захворювань, як сибірська язва, ящур, ружа, чума. Постійно проводилося обстеження тварин і птиці громадян, дотримання санітарних норм на фермах і пасовищах [203, арк. 4].

У галузі тваринництва в колгоспах Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей залишалось: для низинних районів – молочно-м'ясне скотарство з розведенням великої рогатої худоби, свиней, тонкорунних овець і птахівництва; для районів гірської зони – м'ясо-молочне скотарство і вівчарство. З метою забезпечення інтенсифікації в галузі тваринництва і виконання накреслених планів необхідно було в найближчий час вирішити комплекс організаційно-господарських і зоотехнічних заходів, у яких передбачити значне покращення кормління і догляд за тваринами, запровадити високу ветеринарно-санітарну культуру на фермах. Продуктивність тваринництва і надалі мала зростати за рахунок зміцнення кормової бази, покращення племінної справи. Широке використання електроенергії знайшло застосування під час переробки кормів, доїння корів, водопостачання і освітлення. На середину 60-х років ХХ ст. було електрифіковано майже 80 % тваринницьких ферм [394, с. 158]. Проте велику роботу необхідно було проводити у напрямку подальшої механізації трудомістких процесів. У 1967 р. планувалося довести рівень механізації роздачі кормів на фермах великої рогатої худоби до 10 %, прибирання гною – 20 %, доїння корів – 35 % [136, арк. 143].

На фермах, де запроваджувалася комплексна механізація, створювалися відповідні культурно-побутові умови тваринникам і організовувалася двозмінна робота доярок – справи покращувалися. Це демонстрував колгосп «Перше травня» Снятинського району Івано-Франківської області. У господарстві проводилася селекційна робота, і вся худоба була породистою. Якщо порівняти це господарство з аналогічними, де вирощувалося звичайне стадо, то господарська вигода була суттєвою. Надої молока сягали на 1–1,2 тис. кг від кожної корови більше (це додатково 150–170 крб), а від усього стада у 900 корів – майже 150 тис. крб на рік. У зв'язку з цим, у наступному 1967 р. необхідно було здійснити

будівництво 170 типових пунктів штучного запліднення і укомплектувати їх досвідченими спеціалістами. В області із 433 ферм мали необхідні стандартні пункти – 241 і 22 будувалося. За технічною характеристикою це нескладна споруда. З надоїв і валу Івано-Франківська область відставала від сусідніх. За 10 місяців 1966 р. в області надій на корову становив 1660 кг, тоді як у Тернопільській – 1835 кг, Львівській – 1980 кг, Чернівецькій – 2037 [136, арк. 140–141].

Вівчарство – найстаріша галузь сільського господарства в Карпатах. У минулому тут розводили грубошерстих овець, від яких одержували молоко, вовну, м'ясо, овчини. Вівці найкраще використовували основні корми природних кормових угідь (пасовищну траву і сіно). Науково-дослідний Інститут землеробства і тваринництва західних районів УРСР розробляв науково обґрунтовані «Пропозиції по розвитку вівчарства в гірській зоні Львівської області». У регіоні проводилася значна робота «по якісному покращенню гірсько-карпатського вівчарства шляхом схрещування місцевих грубововних маток з цигайськими баранами». Середній настриг вовни збільшився з 1,2–1,5 кг до 2–2,5 кг, а жива вага маток з 28–32 кг до 38–40 кг. У зв'язку з якісним поліпшенням гірсько-карпатського вівчарства, підвищенням цін на вовну і баранину, створювалися перспективи для рентабельного ведення цієї галузі. Однак воно ще залишалось збитковим. Так, у 1967 р. собівартість центнера вовни у гірських радгоспах становила в середньому 720 крб при реалізації 299 крб. Аналіз стану розвитку вівчарства показував, що на цьому етапі головна увага зверталася на налагодження племінної роботи, удосконалення технології виробництва та зміцнення кормової бази. Успіхи в розвитку гірсько-карпатського вівчарства пов'язувалися насамперед з племінною базою, умовами відгодівлі, належним доглядом і утриманням тварин [272, арк. 69].

Крім основного району грубошерстого та напівгрубошерстого вівчарства, в закарпатській низинній зоні розвивалося тонкорунне вівчарство (мериносові вівці типу прекос). Завдяки високій продуктивності цієї породи овець колгоспи Закарпаття одержували щорічно в середньому 180–200 кг вовни з розрахунку на

кожні 100 га угідь. Тут виробляли третину усієї карпатської вовни, і собівартість її була найнижчою [112, арк. 105; 125, арк. 23].

У збільшенні виробництва продукції тваринництва вагому роль відіграла міжколгоспна кооперація відгодівлі худоби. Виникнення міжколгоспних відгодівельних пунктів було пов'язане з потребами раціонального використання в широких масштабах відходів харчової промисловості. Господарства почали організовувати спільні відгодівельні бази поблизу цукрових, спиртових, консервних заводів.

Наступним кроком у цьому напрямку була організація спеціалізованих колгоспів з відгодівлі ВРХ та свиней. Міжколгоспні відгодівельні пункти в низці районів реорганізовували у спеціалізовані колгоспи. У Чернівецькій області спеціалізувалися 12 господарств з відгодівлі ВРХ і 9 – з відгодівлі свиней (корми закуповувалися на півдні України та сусідній Молдавії). Крім того, існували 2 міжколгоспні пункти з відгодівлі ВРХ на жомі. У 1964 р. спеціалізовані колгоспи відгодували понад 11 тис. голів ВРХ та 23 тис. голів свиней. Міжколгоспні відгодівельні пункти відгодували і продали державі 3,7 тис. голів ВРХ. У колгоспі «Червоний прапор» Новоселицького району реалізовано яловичини по 168 ц на 100 га угідь при собівартості 69 крб 88 коп, а в колгоспі ім. ХХ партз'їзду Сокирянського району відгодували 4,3 тис. голів свиней при собівартості одного центнера свинини 61 крб 85 коп, або майже в два рази менше, ніж у 1960 р. [394, с. 158–159].

У регіоні проводилася відповідна робота з метою підвищення продуктивності праці на тваринницьких фермах колгоспів і радгоспів. На 1970 р. завершувалася спеціалізація в галузі тваринництва, яка дала можливість збільшувати виробництво, покращувати якість та здешевлювати собівартість тваринницької продукції. Особливого значення надавали розвитку свинарства. Протягом 1969 р. в усіх господарствах Івано-Франківщини переведено відгодівлю свиней на «густі корми». Це забезпечило зменшення затрат кормів і збільшення середньодобового приросту. Середньодобові привіски у 1969 р. становили по 319 г на голову, порівняно 264 г у 1968 р. На центнер привіску затрачувалося по 7,7 ц

кормових одиниць, в 1968 р. – 9,5 ц. Запровадження цієї технології годівлі і комплексної механізації виробничих процесів дало змогу вивільнити від робіт на свинофермах 120 осіб та запровадити двозмінну роботу, перевести тваринників на п'ятиденний робочий тиждень з двома вихідними. Протягом року в області побудовано і введено в експлуатацію з комплексною механізацією виробничих процесів: 43 корівники на 7,3 тис. голів, 14 телятників, 12 свинарників на 48 тис. голів, 18 кормоцехів, 19 силосних споруд, 13 гноєсховищ. Комплексно механізовано 26 ферм ВРХ на 12,5 тис. голів, 21 свиноферму на 2,7 тис. свиней та 6 птахоферм на 169 тис. птиці. Щорічно інспектори «Держсільнагляду» та інженерно-технічні працівники системи «Сільгосптехніка» проводили технічні огляди засобів механізації тваринницьких ферм, на основі цих матеріалів складали річні плани ремонту. На фермах обладнано 42 пункти з технічного обслуговування засобів механізації трудомістких процесів у тваринництві. Проводилося обстеження підстанцій і сіток електропередач та кільцювання енергомереж. У 137 господарствах проведено кільцювання електричних сіток, що дозволило перевести 260 ферм із 880 на двостороннє живлення електроенергією. Для поліпшення роботи транспорту на фермах побудовано 29,2 км шляхів з твердим покриттям. У 1969 р. в Івано-Франківській області працювало 45 спецгоспів з виробництва яловичини, які продали 59 % від «загальної реалізації її державі». Тварин на забій продано «середньою живою вагою однієї голови» 318 кг, зокрема вищої вгодованості 75,5 %, середньої – 22,1 % і нижче середньої 2,4 %. 25 спецгоспів з відгодівлі свиней продали державі 69 % свинини від «загальної реалізації її державі». Свині продавались «середньою живою вагою однієї голови» 110 кг. У минулому році продано 31,4 % жирних і 68,6 % м'ясних свиней. Молоко виробляли 229 колгоспів у поєднанні з репродукцією молодняку великої рогатої худоби і поросят. В усіх господарствах утримувалося по декілька свиноматок та корів для задоволення внутрішніх потреб у продуктах тваринництва та продажу поросят населенню [141, арк. 63–65].

Концентрація відгодівлі худоби у спеціалізованих міжколгоспних господарствах забезпечила не тільки збільшення виробництва тваринницької

продукції, але й створила умови його здешевлення. Цьому сприяла механізація трудомістких процесів, внаслідок чого зростала продуктивність праці, а собівартість одиниці продукції знижувалась. Важливою галуззю сільгоспвиробництва було птахівництво. Створення великих птахівницьких господарств, міжколгоспних птахоферм і птахофабрик дало змогу широко застосовувати механізацію та передову технологію вирощування птиці. Природнокліматичні умови західних областей України настільки різноманітні, що комплекс взаємопов'язаних галузей охоплював скотарство, свинарство, вівчарство і т. д. У низці районів Прикарпаття були звіроферми, на яких вирощували кролі, нутрії, норки, чорно-бурі лисиці, фретки. Багато колгоспів спеціалізувалися на вирощуванні водоплавної птиці, рибному господарстві.

Одним із факторів поліпшення економічних показників відгодівлі у спеціалізованих господарствах було збільшення концентрації виробництва. Перевага великих спеціалізованих на відгодівлі худоби господарств перед міжколгоспними відгодівельними пунктами була можливість створити при своїх колгоспах власну міцну і сталу кормову базу. Це сприяло значному скороченню транспортних витрат, давало можливість розширити асортимент кормів і т. д. Здійснення поглибленої спеціалізації у тваринництві вимагало змін у розвитку землеробства, більш раціонального поєднання галузей тваринництва і рослинництва. У системі заходів із підвищення продуктивності тваринництва регіону, як і республіки, основне – міцна кормова база.

Літом зеленими кормами мали забезпечувати культурні пасовища, зимою грубі корми (сіно, солома) і коренеплоди (кормові буряки, морква, кукурудза). Постійний дефіцит білка у малопоживних кормах призводив до їх перерозходів. Єдиним виходом були посіви зернобобових культур, які за останні роки в господарствах регіону безпідставно скорочувалися до мінімуму. Недооцінка посівів гороху, бобів, віко суміші, люпину призводила до «тупцювання на місці» з молоком, м'ясом і в цілому з продуктами тваринництва. Великий перерозхід кормів призводив і до подорожчання вартості кожного центнера виробленої тваринницької продукції. Закріплення і заліснення ярів, балок, пісків, берегів

річок, водоймищ й інших непридатних земель виступало вагомим резервом. Акцент робився на створення високопродуктивних луків і пасовищ у державних господарствах. Необхідно було ширше використовувати для виробництва кормів малопродуктивні угіддя (чагарники, болота, балки, пустирі) [329; 330].

У результаті кількарічної дослідної роботи науковці-аграрники Чернівецької державної сільськогосподарської дослідної станції зробили висновок, що врожайність сіна на гірсько-лісових луках становить 345 % при внесенні в ґрунт усього 1,5 ц аміачної селітри в суміші з 3 ц фосфоритного борошна на гектар землі [334, арк. 32; 716, с. 129].

Результати, одержані Бактинською дослідною станцією на Закарпатті та місцевими агрономами, доводили, що вапнування ґрунтів підвищує врожайність зернових і технічних культур у 1,5–2 рази при внесенні 5–10 т меленого вапняку на гектар землі. Врожайність полонинних сіножатей і пасовищ значно підвищувалась за високих норм вапнування (10–20 тонн на гектар) [128, арк. 53; 716, с. 129]. Зростання місцевого виробництва меленого вапняку, при потребах області 500 тисяч тонн у рік, могло реально збільшити продукцію сільгоспвиробництва [127].

У гірських і передгірських районах, відчувався великий дефіцит у грубих і соковитих кормах. Щорічно завозилося із південних областей республіки 45–50 тис. т соломи (солома, як і сухі стебла кукурудзи, виступали малопоживним заміником). Соковиті корми, коренеплоди, силос, трав'яне борошно і сіно були постійним дефіцитом. Великим резервом поповнення балансу кормів було підвищення продуктивності природних пасовищ і сінокосів, які займали 30 % всіх сільгоспугідь. Однак вони давали низьку віддачу через недостатню кількість у ґрунтах поживних речовин, високу кислотність (необхідність вапнування) [176, арк. 110]. В Івано-Франківській області нараховувалося 12 тис. га високогірних лук і пасовищ розташованих на 117 ділянках [161, арк. 125].

Вагома причина відставання – ігнорування місцевого досвіду ведення тваринництва, що нагромаджувався століттями. Для кращого й ощадливішого використання полонин організовувався випас худоби зверху вниз, а не знизу

вверх. Тваринницькі приміщення розташовували біля угідь на випадок непогоди чи передчасного випадання снігу, а поруч були резервні кормові фонди. Для покращення годівельної бази особливу увагу звертали на чагарники, що росли на схилах гір і не допускали ерозії землі [716, с. 129].

У західних областях УРСР створювалися показово-експериментальні господарства з вирощування ВРХ, у яких вироблялося на 100 га сільськогосподарських угідь «по 280 ц м'яса». «Середньоздаточна вага однієї голови» сягала 400 кг і 99 % тварин продавалося державі вищої вгодованості. Такі господарства, використовуючи передовий вітчизняний і закордонний досвід, почали застосовувати годівлю худоби сухими гранульованими або брикетованими кормами. Склад гранул: вітамінне трав'яне борошно, солом'яне борошно, концентровані корми, м'яса, карбамід, мікроелементи. Тваринництво таких показово-експериментальних спеціалізованих з відгодівлі ВРХ господарств переводилося на цілорічну годівлю сухими гранульованими кормами [154, арк. 88; 91]. У наступних роках цей метод набув широкого розповсюдження у тваринництві республіки [338, арк. 43].

У 1970-ті роки комбікормова промисловість республіки розвивалася досить інтенсивно – масово будувалися державні підприємства з виробництва повнораціональних кормів. Колгоспні, міжколгоспні, колгоспно-радгоспні комбікормові підприємства з використанням власного зерна отримали широкий розвиток. Протягом 1970–1980 кількість міжколгоспних комбікормових підприємств у республіці збільшилася у 6 разів (з 59 до 356). Якщо у 1971 р. було вироблено 315 тис. т, то наприкінці п'ятирічки – майже 3,8 млн т, а в 1978 р. – більше 7 млн т [856, с. 167–168]. Незважаючи на швидкий розвиток комбікормової промисловості, потреби тваринництва в кормах не задовольнялися повною мірою.

На листопадовому (1976) пленумі ЦК Компартії України в доповіді першого секретаря тов. В. Щербицького Рівненська область критикувалася за незадовільне проведення зимівлі худоби. Рішення листопадового пленуму ЦК Компартії України та критику області обговорено на бюро обкому, райкомів партії, в первинних партійних організаціях колгоспів і радгоспів. Відбулися

обласні наради зооветеринарних спеціалістів і керівників спеціалізованих господарств з питань дальшого розвитку громадського тваринництва, на яких ставилися завдання з покращення зимівлі та забезпечення виконання планів і соцзобов'язань з виробництва та продажу державі тваринницької продукції. У листопаді – грудні в усіх районах і господарствах області проводилися громадські огляди ведення тваринництва і ходу зимівлі худоби. В оглядах брали участь члени бюро обкому партії, облвиконкому, керівники і спеціалісти обласних сільськогосподарських організацій. Результати показували, що в переважній більшості господарств зимівля худоби проводилася «організовано» [312, арк. 6].

У колгоспах і радгоспах у роботу задіявали нові кормоцехи і кормокухні. Для забезпечення безперебійної роботи техніки в зимовий період на ферми направлялося додатково 800–900 передових механізаторів. У кожному районі та господарстві складалися щомісячні, подекадні та щоденні плани витрачання кормів, встановлювався систематичний контроль за їх дотриманням. Постійна увага приділялася підготовці кормів до з годування. Силами райоб'єднань «Сільгосптехніка» та промислових підприємств у кормоцехах встановлювалися високопродуктивні машини для здрібнення і змішування кормів. У колгоспах і радгоспах області діяли лабораторії із застосування у годівлі тварин хімічних сполук. Партійними і комсомольськими організаціями господарств направлялися для роботи на фермах в зимовий період понад 400 комуністів і комсомольців. Усі ферми були повністю укомплектовані кадрами тваринників. Для забезпечення нормальних умов праці і відпочинку на фермах працювали кімнати і будинки тваринника, медичні профілакторії [24, арк. 18].

З метою прискорення розвитку інтенсивного м'ясного скотарства і дальшого збільшення виробництва високоякісної яловичини, Міністерство сільського господарства УРСР вважало за доцільне здійснити низку заходів у масштабах республіки і досліджуваного регіону. На першому етапі роботи зі створення галузі інтенсивного м'ясного скотарства, починаючи з 1977 р., спеціалізувати: Корюківський, Новгород-Сіверський, Семнівський і Щорський

райони Чернігівської області; Зарічненський і Рокитнівський Рівненської; Любешівський, Ратнівський, Камінь-Каширський і Старовижівський Волинської; Сколівський і Турківський Львівської; Ізяславський і Славутський Хмельницької; Верховинський Івано-Франківської; Путильський Чернівецької; Олевський і Лугинський Житомирської; Середино-Бугський і Ямпільський райони Сумської областей. На наступному етапі (1978–1980 рр.) розширити мережу районів з м'ясного скотарства та організувати в них близько 70 міжгосподарських об'єднань із загальним обсягом виробництва на кінець десятої п'ятирічки не менше 300 тис. т яловичини (див. табл. 3) [24, арк. 10].

У масштабах всієї країни спільною була проблема недосконалості проектування тваринницьких приміщень, передусім через високу собівартість будівельних матеріалів і монтажно-будівельних робіт. Голови колгоспів без іронії зауважували, що корови отримують скотомісце, рівноцінне вартості кооперативної квартири. «Ми говоримо, нас слухають... І далі в проекти намагаються закласти побільше залізобетону, дорогих матеріалів. Ясно, що не вигідно це ні сільському господарству, ні державі, але вигідно зацікавленим відомствам і вони нічого не хочуть міняти» [623, с. 3].

У господарствах проводилися певні заходи з поліпшення селекційної роботи, збільшення кількості племінної худоби та підвищення її продуктивності. Провідну роль у цьому процесі відігравали племінні господарства (племзаводи). Найвищого рівня досяг племзавод ордена Леніна «Перше травня» Снятинського району Івано-Франківської області. Питома вага корів I класу, еліта та еліта-рекорд становили 88,7 %. Середній удій на корову в 1981 р. сягнув 4138 кг молока. В той же час, надій молока від корови на племзаводі «Україна» становив 1980 кг. Такий стан значною мірою пояснювався низькою забезпеченістю кормами на зимово-стійловий період [233, арк. 54–55].

Враховуючи виняткову важливість конярства в умовах гірської і передгірської зон Карпат та на виконання постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів № 402 «Про заходи по розвитку конярства» від 27 квітня 1981 р., базовими господарствами були затверджені ордена «Знак пошани» колгосп ім. Я. Галана

Косівського району з гуцульської породи та радгосп «Зоря» Городенківського району – з орловської рисистої [233, арк. 80].

Шляхи покращення сільськогосподарського виробництва тваринницького напрямку полягали в посиленні спеціалізації Закарпатської, Івано-Франківської, гірських районів Львівської і Чернівецької областей, підпорядкувавши цьому інтенсивне ведення землеробства. Для цього необхідно було провести низку заходів: залуження земель в заплавах річок та ерозованих схилів на площі 25–30 тис. га; довести посів багаторічних трав у польових сівозмінах до 20 %; посилити ефективність луківництва – на всіх площах поліпшити осушення, підсів сумішей трав, збільшити внесення мінеральних добрив, розширити площі під культурними пасовищами; значно збільшити роботи з меліорації, в обсягах визначених 100–105 тис. га; проводити щорічні вапнування кислих ґрунтів на площі 55–60 тис. га і культуртехнічні роботи на площі 35 тис га; збільшити виробництво органічних добрив, насамперед за рахунок розширення добування торфу; довести внесення мінеральних добрив у 1975 р. до 9–10 ц/га в умовних стандартах на гектар ріллі. На загал головним завданням колгоспів виступало збільшення виробництва кормів і поліпшення їх якості за рахунок удосконалення агротехніки, збільшення внесення органічних і мінеральних добрив [55, арк. 22–23].

Отже, на основі значних капіталовкладень, комплексного підходу до вирішення назрілих проблем тваринницької галузі зі сторони держави великі спеціалізовані господарства добре зарекомендували себе і їм належить майбутнє. Здійснення поглибленої спеціалізації у тваринництві вимагає змін у розвитку землеробства, раціонального поєднання тваринництва і рослинництва. На основі поліпшення загальної культури землеробства, зміцнення кормової бази господарства могли підвищувати продуктивність худоби і птиці. Головну увагу необхідно зосереджувати на заготівлі достатньої кількості кормів, особливо концентрованих без чого неможливе збільшення виробництва м'яса, молока та інших продуктів. Розвиток тваринництва стримувався «відставанням кормової бази». Найважливіший чинник, який міг впливати на розвиток тваринництва – якісні корми. Виробництво комбінованих кормів, тобто розвиток спеціальної

кормовиробничої промисловості, покращення стану культурних пасовищ і сільгоспугідь не відповідали потребам. Створення повноцінної кормової бази за умов концентрації і спеціалізації виробництва, порушували проблему «кількості і якості». Основну проблему тваринництва – створення належної кормової бази не було вирішено як в регіоні, так і в республіці. Площі, зайняті кормовими культурами, зокрема на осушених землях, використовували неефективно. Специфіка ведення тваринництва в Україні і західному регіоні полягала в тому, що воно розвивалося не на природній, а на штучній кормовій базі.

5.4. Кадровий корпус працівників масових професій і спеціалістів

У нових історичних умовах – впровадження у сільськогосподарське виробництво ринкового соціалізму, досягнень науки і техніки – постала потреба працівників нового типу. Вимогою часу стало не тільки «сліпо виконувати вказівки згори», а й самостійно вирішувати виробничі питання. ЦК КПРС і РМ СРСР вважали за необхідне вживати відповідних заходів для зміцнення кадрів голів колгоспів, бригадирів і спеціалістів сільського господарства як за рахунок підготовки на місцях серед рядових членів, так і за рахунок мобілізації добровольців на керівні посади з міст, промислових підприємств, державних установ, науково-дослідних закладів, офіцерів запасу. Індустріалізація сільського господарства потребувала безперервного збільшення чисельності й постійного розширення номенклатури спеціальностей.

Міністерство сільського господарства УРСР зобов'язувало обласні управління забезпечити проведення різноманітних курсів підвищення кваліфікації. Обласні управління сільського господарства направляли осіб, які не мали спеціальної підготовки і керівників практиків в Інститут удосконалення при Харківському інституті механізації сільського господарства. Популярністю користувалася Українська сільськогосподарська академія. Механіків і агрономів скеровували на кількомісячні курси підвищення кваліфікації при Кишинівському та Львівському сільськогосподарських інститутах. Кадри масових кваліфікацій готували обласні сільськогосподарські школи і технікуми [119].

Працівників масових професій для сільськогосподарського виробництва готувала й середня школа. Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» від 24 грудня 1958 р. та відповідний закон УРСР від 17 квітня 1959 р. визначали, що випускники шкіл, отримавши попередню професійну підготовку, працюватимуть в різних галузях господарства країни. Так, на середину 60-х років ХХ ст. школи Львівщини підготували 2200 шоферів і автослюсарів, близько 3000 механізаторів, понад 2000 тваринників [716, с. 147]. Масштабного використання набрала дитяча праця у колгоспах під час отримання попередньої професійної підготовки. Під керівництвом учителів шкіл сільська учнівська молодь працювала на колгоспних полях і фермах. Рішеннями бюро обкомів та райкомів партії залучалися піонери до шефської допомоги, проводилися соцзмагання між молодими доярками, тваринницями, садоводами і т. д. У рамках Всесоюзного соціалістичного змагання проводилася акція «комсомольські гектари» [301, арк. 65].

Додаток № 10 до постанови ЦК КП України і РМ УРСР «Про заходи по розширенню навчання і влаштування на роботу в народне господарство молоді, яка закінчує загальноосвітні школи Української РСР в 1966 році» від 4 березня 1966 р. передбачав план працевлаштування молоді, яка закінчувала середні загальноосвітні школи, на роботу в колгоспах, радгоспах і на інших сільськогосподарських підприємствах західного регіону: Волинська область 3,7 тис., Закарпатська – 2,3 тис., Івано-Франківська – 2,6 тис., Львівська – 4 тис., Ровенська – 3,7 тис., Тернопільська – 4,3 тис. і Чернівецька – 3,3 тис. (всього у республіці 144 тис. осіб) [261, арк. 147].

Однією з форм залучення учнів до роботи в сільському та лісовому господарстві були учнівські виробничі бригади та шкільні лісництва. Десятки тисяч школярів поєднували в них навчання з суспільно-корисною працею. Виробничі бригади і шкільні лісництва підтримували тісні зв'язки з передовиками сільського та лісового господарства, досвідними установами області та працювали під їхнім керівництвом. Для багатьох юнаків і дівчат виробничі бригади та шкільні лісництва стали школою трудового виховання. У 1973 р.

указом президії Верховної Ради СРСР члени учнівських виробничих бригад Г. Іванишин (Комарівська середня школа) та В. Липчук (Торговецька середня школа) були нагороджені медаллю «За трудову відзнаку» [151, арк. 124].

Робота з професійної орієнтації учнів спрямовувалася на надання їм допомоги у виборі професії. Профорієнтація проводилася під час викладання основ наук, екскурсій, зустрічей з людьми різних професій, організування тематичних диспутів, бесід, вогників тощо. На промислові підприємства Івано-Франківської області у 1973 р. було працевлаштовано понад 51 % випускників середніх шкіл, в колгоспи та радгоспи – близько 24 %, на підприємства громадського харчування та побутового обслуговування – 7,6 %. На підприємствах, колгоспах і радгоспах області працювало 5347 випускників шкіл. У всіх міськкомах, райкомах комсомолу було створено штаби з трудового влаштування випускників. Вони були в тісному контакті з комісіями в справах неповнолітніх при районних виконавчих комітетах депутатів трудящих. У кожній області проводилася робота зі спрямування молоді на ударні комсомольські будови та господарства різних регіонів УРСР і СРСР [198, арк. 135].

Основною формою масового навчання колгоспників і робітників радгоспів, без відриву від виробництва, виступали дворічні агрозоотехнічні курси. При комплектуванні навчальних груп особлива увага зверталася на охоплення всієї сільської молоді, яка закінчила семирічні чи десятирічні школи і працювала в місцевих господарствах. Випускників десятирічок зараховували на курси в групи другого року навчання. Колгоспників і робітників радгоспів, насамперед бригадирів виробничих бригад, ланкових, завідувачів тваринницьких ферм, що закінчили такі курси 4–5 років назад зобов'язували підвищувати свою кваліфікацію [78, арк. 125].

На базі кращих господарств започатковувалися університети сільськогосподарських знань та школи передового досвіду для партійно-радянського активу, керівних кадрів колгоспів. В адміністративному порядку у районах створювалися кабінети, а в колгоспах – кімнати передового досвіду, де проходило навчання. Згодом на базі виробничих управлінь створювалися

«постійно діючі» школи практичного вивчення нових методів господарювання. Заняття у них проводили викладачі навчальних закладів, науковці дослідних станцій, працівники виробничих управлінь, кращі спеціалісти сільського господарства. Крім цього, в районах щорічно проводилися трьох-чотирьох денні семінари з ланковими і зав фермами для підбиття підсумків [80, арк. 255].

Перша половина 60-х років ХХ ст. характеризувалася пошквалюванням у підготовці кадрів масових сільськогосподарських професій. Згідно з наказом Міністерства сільського господарства «Про розширення мережі училищ механізації сільського господарства УРСР» від 24 червня 1963 р., було відкрито 48 нових професійно-технічних училищ, із них 11 – у західному регіоні: в селищах Колки Ківерцівського району Волинської області, Войнилів Калуського району Івано-Франківської області, Перемишляни Золочівського району Львівської області, Сокиряни Кельменецького району Чернівецької області, Демидівка Млинівського району, а також Острог і Червоноармійськ Рівненської області, Підгайці Бережанського району, Товсте Борщівського району, Скалат Підволочиського району і Вишнівець Збаразького району Тернопільської області [716, с. 154].

На середину 1960-х років помітних успіхів було досягнуто у формуванні інфраструктури масових сільськогосподарських професій. У колгоспах і радгоспах спостерігався надлишок працівників на час «напруженого періоду робіт». Однак потреба у спеціалістах із середньою спеціальною та вищою освітою залишалася актуальною. Серед голів колгоспів вищу освіту мали 25 %, середню спеціальну – 52 %. У кожному господарстві нараховувалося в середньому близько десяти спеціалістів із вищою та середньою освітою. Зросла кваліфікація агрономів та зоотехніків. Серед них із вищою освітою було відповідно 27,8 і 14 %, із середньою освітою – 69 і 79 %, решта закінчили підготовчі курси, однорічні школи і т. д. Значно гіршим був якісний склад ветеринарних працівників колгоспів: із них тільки 4 % мали вищу і 51 % – середню освіту. Ще нижчою була питома вага дипломованих спеціалістів серед інженерно-технічних працівників. Один інженер припадав на кілька господарств, а серед механіків тільки 52 %

здобули спеціальну освіту. Сільська виробнича інтелігенція західноукраїнського регіону налічувала близько 30 тис. осіб [377; 379].

Кадровому забезпеченню приділялася постійна увага. Постанови Ради Міністрів СРСР № 658 від 14 серпня 1969 р. і Ради Міністрів УРСР № 528 «Про заходи по дальшому поліпшенню підготовки спеціалістів у середніх сільськогосподарських учбових закладах» від 11 вересня 1969 р., наказ Міністерства сільськогосподарства УРСР № 667 від 30 вересня 1969 р., передбачали створення додаткових спеціальних відділень з підготовки керівних кадрів для колгоспів і радгоспів на 1970–1975. Так, в Івано-Франківській області відкривалися відділення: в Івано-Франківському сільськогосподарському технікумі, Рогатинському зоотехнічно-ветеринарному і Снятинському сільськогосподарському технікумах. Протягом трьох років набір слухачів з числа тих, хто працює склав 270 осіб [142, арк. 156].

Станом на 1 квітня 1970 р. головами колгоспів в Івано-Франківській області працювало 258 осіб (4 жінки), з них 256 членів КПРС. З вищою освітою відповідно – 74, незакінченою вищою – 37, середньою спеціальною – 104, середньою – 21, незакінченою середньою – 20, початковою – 2 особи. Навчалися заочно у вузах і технікумах 39 осіб. В колгоспах працювало 1413 бригадирів і завідувачів фермами, з них лише 200 осіб, або 15 % мали вищу і середню спеціальну освіту. З числа практиків навчалоя у вузах і технікумах 67 осіб [141, арк. 103–104].

Індустріальний розвиток сільськогосподарського виробництва передбачав як високі темпи його технічного переоснащення, так і широке вдосконалення технології виробництва, зміни у змісті й характері праці сільських трудівників. Праця сільськогосподарських працівників певним чином організовувалася на принципах, властивих промисловості і наближалася за своїм характером до праці промислових робітників. Із зміною характеру сільськогосподарської праці центральною фігурою став механізатор (тракторист-комбайнер). За 1966–1985 загальна чисельність кадрів механізаторів основних спеціальностей у колгоспах, радгоспах, міжгосподарських підприємствах республіки зросла в 1,43 рази. Чисельність трактористів-машиністів, трактористів, комбайнерів збільшилася з

482,4 тис. до 612,9 тис. У загальній кількості колгоспників, зайнятих у громадському господарстві, механізатори становили в 1985 р. 17,8 % [591, с. 121].

Зміни в економіці виробництва і характері праці ставили високі вимоги до навчання кадрів, а також «широких трудящих мас». Восени розпочиналися заняття в школах підвищення професійної майстерності колгоспників у теоретичних гуртках і семінарах, в масових народних університетах сільськогосподарських знань. У них навчалися (часто доволі формально) тисячі керівників і спеціалістів, колгоспників і робітників радгоспів. «Економічне навчання» стало «важливим засобом поліпшення організаторської і виховної роботи, вдосконалення господарської практики, підвищення творчої активності людей» [554].

На початок 1970-х років була проблема нестачі спеціалістів сільського господарства. У 1971 р. у колгоспах і радгоспах Івано-Франківської області на посадах спеціалістів працював 91 практик. У той же час 2717 спеціалістів з вищою і середньою сільськогосподарською освітою працювали в державних установах, культосвітніх закладах і торгівлі. У сільському господарстві спостерігалася «плинність» спеціалістів. Протягом 1966–1970 за межі області вибуло 598 спеціалістів сільського господарства. У 1971 р. у колгоспи і радгоспи прибуло 685 випускників вузів і технікумів, а вибуло – 343, або 50 %. Причина полягала в незадовільних побутових умовах низки господарств. Кожний третій спеціаліст проживав у приватній квартирі. План будівництва житлових будинків для них постійно не виконувався. У 1971 р. планувалося побудувати 28 будинків, а фактично – 12 [168, арк. 2–3]. Вжиті заходи покращили ситуацію із забезпеченням сіл спеціалістами сільського господарства. На 1 квітня 1974 р. на посадах голів колгоспів працювало 95,9 % осіб з вищою та середньою спеціальною освітою. У колгоспах області нараховувалося 3496 спеціалістів, в тому числі – 502 з вищою освітою. У 1975 р. 501 спеціаліст (129 випускників вузів) прибув за направленням і заповнили вакантні посади [168, арк. 102–103].

Поряд з економічними важелями впливу, зі сторони партійно-радянських органів, систематично приділяли увагу «розстановці комуністів на відповідальних

ділянках роботи» і поповненню рядів КПРС на селі. У 1966 р. із 31932 комуністів, які знаходилися на обліку в Івано-Франківській області, – 11376 працювало в промисловості і 8500 у сільському господарстві. В колгоспах області із 5185 доярок комуністами було лише 239 осіб, або 4,6 %; серед 1269 свинарок – 32, або 2,5 %; 2877 телятниць – 79, або 2,7 %; 3399 ланкових – 224, або 6,5 % [136, арк. 258–259]. У середині сімдесятих років зріс прийом до лав КПРС робітників і колгоспників. У 1976 р. вони становили серед прийнятих 70 %.

Нові форми господарювання популяризувалися, через відповідну систему підготовки і перепідготовки спеціалістів сільського господарства, а також через екскурсії у кращі господарства країни. 27–28 лютого 1974 р. група партійних і господарських працівників Івано-Франківської області побувала в Молдавії, де вивчала передовий досвід організації міжколгоспних об'єднань і перехід сільськогосподарського виробництва на індустріальну основу. В Молдавії вже працював 31 міжколгоспний комплекс з виробництва м'яса ВРХ. На них в минулому році відгодовані і продані державі 125 тис. голів худоби. В низці комплексів середньодобовий приріст на відгодівлі становив 1086 г, а телят – 800 г. Собівартість центнера м'яса складала 61 крб 20 коп; затрати праці – 2,1 людино-дня на центнер м'яса. Вони мали по 8000 «постановочних місць», чистий прибуток складав 3200 тис. крб на рік. Комплекси своєї землі не мали, більшу частину концентрованих кормів їм постачали колгоспи-пайовики. Керівники комплексів усю увагу зосереджували на технології вирощування худоби, а також точному обліку витрат кормів. Зелені корми, як правило, постачали спеціально створені для цього об'єднання з виробництва кормів (міжколгоспні господарства), які працювали на самостійному балансі, госпрозрахунку [158, арк. 63, 65]. Досвід тваринників Молдавії заслуговував уваги і застосування відповідно до умов західного регіону УРСР.

У друкованих органах обласних і міських комітетів комуністичної партії, обласних та міських Рад депутатів трудящих у спеціальних рубриках «Економічне навчання на селі» на прикладі передових районів зазначалося: «Навчання в університеті тісно пов'язане з невідкладними завданнями трудових колективів.

Враховуючи те, що в районі здійснюється процес поглибленої спеціалізації і концентрації виробництва у тваринництві, слухачі університету в минулому навчальному році приділяли найбільше уваги технології вирощування нових кормових культур та інтенсифікації кормо виробництва. Високої віддачі такого предметного навчання досягнуто уже в цьому році. У господарствах району широко впроваджуються такі високопродуктивні кормові культури, як борщівник Сосновського, чорноголовник, катран серцелистий, сільвія, нові сорти ріпаку, вдосконалено процес заготівлі високоякісних кормів для громадської худоби» [418; 419].

Наради, семінари, школи передового досвіду, курси підвищення кваліфікації, університети сільськогосподарських знань, тематичні виставки (стаціонарні, пересувні), лекції, виступи по радіо і телебаченні, екскурсії, конкурси, друкована література (методичні рекомендації, плакати, листівки, буклети, брошури, статті в пресі), науково-практичні конференції сприяли пропаганді й загальній освіченості, як спеціалістів, так і працівників масових професій. У обласних зведених звітах про впровадження науково-технічних досягнень та передового досвіду в сільськогосподарське виробництво, перераховувалися десятки різноманітних заходів [325; 339].

Звичайно, що частина із них проводилася для того, щоби «успішно прозвітуватися». Так, у Городенківському районі Івано-Франківської області економічний всеобуч пройшли 14 тис. осіб. У 230 економічних ланках навчалося 10 тис. трудівників села. У газеті «Прикарпатська правда» зазначалося: «Керівні кадри, спеціалісти народного господарства вивчають у теоретичних семінарах, районній школі партійно-господарського активу, народному університеті сільськогосподарських знань та передового досвіду питання економічної політики партії, підвищення ефективності виробництва на основі науково-технічного прогресу, вдосконалення управління, стилю і методів господарської діяльності, проблеми аграрної політики КПРС на сучасному етапі... У практику пропаганди економічних знань широко увійшли науково-практичні і економічні конференції та заняття на базі передових господарств, екскурсії в передові господарства

області, республіки... У багатьох школах заняття з основ економіки і управління виробництвом ведуть керівники підприємств, радгоспів, голови колгоспів... Для слухачів не тільки читаються лекції, проводяться семінари. Вони виконують практичні завдання, роблять економічний аналіз окремих ділянок виробництва... Великі завдання в завершальному році п'ятирічки стоять перед працівниками тваринницьких ферм. Буде далі поглиблюватися спеціалізація і концентрація виробництва на основі міжгосподарської кооперації, що забезпечить на 100 гектарів сільськогосподарських угідь по 143,8 центнера м'яса та по 500 центнерів молока; доведемо надій від кожної корови до 2800 кілограмів» [509].

У цілому комплекс вжитих державою заходів позитивно впливав на зміцнення кадрового корпусу спеціалістів сільського господарства і масових професій, прискорення науково-технічного прогресу, підвищення ефективності галузі. Вимогливість у підборі кадрів дозволила укомплектувати апарати обласного і районних управлінь сільського господарства досвідченими спеціалістами, створила умови для систематичного підвищення їх професійної майстерності. Увага районних управлінь, керівників колгоспів і радгоспів щодо підбору, направлення на навчання у вузи та технікуми здібної молоді, передовиків виробництва сприяла у здійсненні кадрової політики на селі.

Таким чином, у досліджуваній період у західному регіоні України функціонувала розгалужена мережа сільськогосподарської освіти: вищі навчальні заклади, технікуми, училища, школи, курси, семінари, гуртки, кабінети, кімнати (передового досвіду). Колгоспники та робітники радгоспів формально залучалися до різних форм навчання, першочергову увагу звертали на керівні кадри і молодь. Компартиїні органи приділяли увагу підготовці, перепідготовці та розподілу працівників керівної ланки і спеціалістів сільського господарства, якими мали поповнюватися сільські партійні осередки. Слухачів курсів, учнів шкіл, студентів навчальних закладів переводили з курсу на курс, намагаючись виконати плани випуску молодих спеціалістів, на яких чекали господарства в різних регіонах УРСР і СРСР.

Розділ 6

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

6.1. Перерозподіл трудових ресурсів

Народонаселення регіону розвивалося на основі певних соціодемографічних закономірностей, які формувалися під впливом відповідних суспільно-політичних та соціально-економічних умов. За період між переписами населення 1959 р. і 1970 р. при загальному рості чисельності людей, кількість осіб найбільш продуктивного віку від 20 до 30 років в СРСР у цілому зменшилась на 7,6 млн осіб. Природний приріст трудових ресурсів у СРСР не задовольняв потреби народного господарства в робочій силі, оскільки в поточних п'ятирічках у середньому за рік він становив 2 млн осіб, а середньорічні потреби в робітниках і службовцях – 2,5 млн осіб [636, с. 3–4].

Особливо несприятливим фактором, який негативно впливав на загальну демографічну ситуацію в Україні, була висока смертність населення. Її коефіцієнт у 1994 р. досяг 14,7 на кожну тисячу населення і за 30 років збільшився удвічі (в 1960 р. цей показник становив лише 6,9 осіб). Вищі, ніж в Україні, загальні коефіцієнти смертності спостерігались у 1989 р. лише у 8 країнах світу [637, с. 5].

Якщо в 1960 р. природний приріст населення в Україні становив 13,6 осіб на кожну тисячу населення, то в 1990 р. цей показник набув від'ємного значення і становив 4,7 осіб. У 1970 р. абсолютний показник природного приросту становив 300 тис. осіб у містах та селах, у 1994 р. кількість смертей перевищила кількість народжень на 243,1 тис. осіб. У цьому ж році в Україні народилося 521,5 тис. осіб, а померло 764,7 тис. осіб. У містах цей показник становив, відповідно, 328,5 і 450,8 тис. осіб, а в селах – 193,0 і 313,8 тис. осіб [637, с. 5].

Зменшення кількості населення в селах за рахунок саме цього чинника почалося з 1979 р., і з того часу депопуляційні тенденції в українському селі поглиблювалися. Фактично зменшення загальної чисельності сільського населення розпочалося ще в 20-х, а особливо в 30-х роках ХХ ст., після

голодоморів, геноциду та масового виселення українських селян. Як відомо, у січні 1937 р. відбувся перепис населення, результати якого викликали політичний скандал та гнів «вождя всіх часів і народів» Й. Сталіна. За даними цього перепису, загальна кількість населення України була меншою, ніж в 1933 р, на 1,7 млн осіб. Матеріали перепису були знищені, а статистика населення засекречена. Якщо в довоєнному 1940 р. чисельність сільського населення в Україні становила 27,3 млн осіб, в 1950 р. – 23,8 млн осіб, то в 1989 р. – лише 17,1 млн осіб. Сільське населення є основним джерелом збереження і відтворення українського етносу. Село зберегло нам багатовікові національні традиції, звичаї, обряди, самобутню культуру, а тепер його населення знаходиться в стані депопуляції [781].

Народжуваність населення в Україні, як і в економічно розвинених країнах світу у ХХ ст., виявила тенденцію до різкого зниження. Якщо у 1913 р. показник народжуваності на одну тисячу населення України становив 44,1, то в 1970 р. – 15,2, тобто за два покоління зменшення у три рази. Тільки з 1970 р. виникла тенденція до деякого збільшення народжуваності – швидше стабілізувалася на кілька років. Цей показник у СРСР, у порівнянні з УРСР, був вищим через високу народжуваність в республіках Середньої Азії (див. табл. II). У той же час показник смертності населення УРСР мав зворотний рух. Якщо у довоєнному 1913 р. із кожної тисячі помирало 25,2 особи, то в наступні роки – тенденція до прогресивного її зменшення. У передвоєнному 1940 р. вона становила 14,3 (воєнні роки – тема іншого дослідження). У післявоєнні й до 1959–1960 років – поступове зниження. У 1958–1960 роки вона становила 6,9 – найнижчий показник смертності в історії радянського періоду [13, арк. 65].

У свою чергу, ситуація зумовила поступове збільшення питомої ваги осіб похилого і літнього (у тогочасних архівних матеріалах – «перестарілого») віку. Якщо у 1926 р. населення пенсійного віку (чоловіки – після 60 років, а жінки – 55) становило 7,6 %, в 1960 р. – 13,4 %, то в 1970 р. цей показник сягнув до 17,8 %. Зниження смертності супроводжувалося поступовим збільшенням віку людей. У 1926–1927 роках середній вік життя сягав 47 років, у 1958–1959 – 70 років, а в 1968–1970 – 72 роки. У результаті такого значного збільшення питомої ваги осіб

похилого і літнього віку смертність, починаючи з 1959 р., набула тенденції до незначного збільшення. У 1959 р. вона становила 7,5, в 1967 р. – 8,0, в 1969 р. – 8,6, і в 1970 р. – 8,9. При цьому необхідно зазначити, що показник загальної смертності в Україні (як і в СРСР) був нижчим, ніж в економічно розвинених капіталістичних країнах (див. табл. I).

Показником дитячої смертності вважають смертність дітей у віці до одного року. На вік до одного року припадає близько 60 % загальної смертності дітей у віці до 14 років. У світовій медицині дитячу смертність вважають найбільш уразливим показником рівня культури народу і стану охорони здоров'я. Підвищення матеріального благополуччя, культури і рівня медичного обслуговування народу в Українській РСР сприяв поступовому зниженню показників дитячої смертності за всі роки радянської влади, що впливало на природний приріст. У 1913 р. із кожної тисячі народжених дітей не доживало до року – 215, а в 1920 р. – 307, тобто кожна третя дитина помирала не доживши до одного року. В 1940 р. дитяча смертність становила уже 161, в 1959 р. – 36, а в 1971 р. – 16,2. Дитяча смертність зменшилася майже в 13 разів (див. табл. I).

У зв'язку зі значним зменшенням народжуваності, незважаючи на зниження показника смертності, природний приріст населення України поступово, невинно зменшувався. В 1913 р. він становив 18,8 на тисячу населення, в 1924 р. – 24,5, в 1940 р. – 13, в 1958 р. – 12,1, в 1964 р. – 9,5, в 1969 р. – 6,1, в 1970 р. – 6,3, в 1971 р. – 6,6, тобто знизився утричі. У цій ситуації виникла необхідність детального аналізу причин, хоч і невеликого, але стабільного і поступового росту смертності населення. При цьому статистичні дані свідчать, що ріст смертності сільського населення явно випереджав міське [13, арк. 67].

Ріст смертності населення на Україні відбувався за рахунок загального збільшення питомої ваги в структурі населення осіб похилого і літнього віку, особливо жінок. Так, якщо в 1958 р., коли загальна смертність була найнижчою – 46,1 % померлих чоловіків і 66,6 % жінок, померли у пенсійному віці. У 1965 р. цей показник для чоловіків становив 58,1 %, для жінок – 80 %, а в 1970 р. ще більше зріс і становив для чоловіків – 60,7 %, для жінок – 83,9 %. Необхідно

наголосити, що середня тривалість життя жінок значно вища, ніж у чоловіків, відповідно вища питома вага жінок літнього віку. Згідно з переписом населення 1970 р. із загальної кількості осіб пенсійного віку чоловіки склали тільки 26,6 %, а жінки – 73,4 % [13, арк. 68].

Збільшення питомої ваги у структурі населення осіб похилого і літнього віку не єдина причина збільшення загальної смертності населення. Відбувалося поступове збільшення смертності осіб зрілого працездатного віку серед чоловіків. У 1970 р. загальна смертність всього населення у порівнянні з 1958 р. збільшилася на 28,3 % (з 6,9 смертей на тисячу населення в 1958 р. до 8,9 в 1970 р.). При цьому за вказаний період збільшилася смертність осіб пенсійного віку на 28,9 % (з 28,3 смертей на тисячу осіб похилого віку в 1958 р. до 36,5 в 1970 р.). Поряд з цим, за цей же період смертність чоловіків у віці 15–60 років збільшилася на 11,5 %, а серед жінок – у віці 15–55 років знизилася на 18,2 %.

Збільшення смертності осіб до пенсійного віку відбулося через збільшення питомої ваги смертності чоловіків. Згідно з даними за 1968–1970 роки смертність чоловіків була вищою, ніж у жінок: у місті – на 64,1 %, у селі – 62,9 %. У працездатному віці ця різниця особливо помітна. Наприклад, у 1970 р. у жінок у віці 20–39 років смертність була 1,09 на тисячу жінок, а у чоловіків відповідно – 3,07, тобто смертність чоловіків найбільш працездатного віку була в три рази вищою, ніж жінок того самого віку [13, арк. 69].

Необхідно з'ясувати основні причини смертності, особливо осіб молодого віку і працездатних чоловіків. Невпинне зростання матеріального рівня і культурних умов життя народу, всебічне удосконалення системи охорони здоров'я забезпечували не лише зниження різних захворювань, але й зниження смертності від більшості хвороб осіб працездатного віку. Але це не стосувалося травматизму і смерті від різних травм та нещасних випадків.

У 1968–1969 роках травми були причиною смерті у 66,1 % чоловіків, померлих у віці 16–19 років, у 68,1 % – від 20–29 років і у 56,3 % – у віці 30–39 років. Водночас питома вага смертності від травм та інших нещасних випадків

серед жінок у віці 16–19 років становила 40,4 %, 20–29 років – 28,7 % і 30–39 років – 20,5 % [13, арк. 69].

Травматизм став основною причиною смерті чоловіків молодого працездатного віку. Чоловіки помирали від травм у три рази частіше, ніж того самого віку жінки. Більше того, збільшення смертності населення до пенсійного віку в УРСР відбувалося за рахунок росту смертності від травм і нещасних випадків у чоловічої частини населення. Необхідно наголосити, що питома вага смертності від травм в Україні, у порівнянні з даними про деякі капіталістичні країни, дуже велика. У 1968 р. у ФРН на кожних 100 тис. чоловічого населення померло від травм 125,8, в США – 112,3, в Англії – 58,5 осіб. На Україні, згідно з даними за 1970 р. – 142,2 чоловіка. Дані статистичного аналізу показували, що на виробництві травматизм відбувався в середньому 25 %, а 75 % всіх травм – невиробничого характеру [13, арк. 70].

Статистичний звіт виникнення травм у зв'язку з алкогольним сп'янінням в органах системи охорони здоров'я не передбачався і відсутній. Однак, наприклад, тільки за даними Київської обласної судово-медичної експертизи за 1971 р. із загальної кількості померлих від травм – 286 осіб, або 45 % померли в стадії алкогольного сп'яніння. Якщо до цих даних додати ще чималу кількість смертельних травм, отриманих тверезими особами від осіб, що знаходилися в стані сп'яніння, то питома вага алкоголю, як причини травм і смертей, вийде надзвичайно високою. Особливо високий травматизм спостерігався на автомобільних дорогах і будівництві [13, арк. 71].

Ефективне використання трудових ресурсів було важливим питанням, вирішення якого повинно було забезпечити, з одного боку, потребу народного господарства УРСР у робочій силі, а з іншого – створити можливість повної зайнятості всього працездатного населення республіки. На виконання рішень XXIV з'їзду КПРС у республіці проводили масштабну роботу з більш повного і раціонального використання трудових ресурсів шляхом збільшення зайнятості їх у громадському виробництві, покращення структури розподілу за галузями

народного господарства і сферами виробництва, а також територіального перерозподілу робочої сили [371].

Державний комітет РМ УРСР з використання трудових ресурсів вважав за необхідне доповісти секретарю ЦК КПУ П. Шелесту, що «останнім часом погіршилася забезпеченість промислових підприємств і будівництв республіки робочою силою». Якщо в 1967 р. у промисловості республіки у середньому за рік понад план утримувалося 23,7 тис. працівників, то в 1968 р. – фактична чисельність промислово-виробничого персоналу була менша планової на 9,1 тис., а в 1969 р. – на 22,9 тис. У будівництві недостача до плану становила у 1968 р. – 11,9 тис. осіб, а у 1969 р. – 21,7 тис. осіб. Проте, ці загальні показники не відображали дійсного стану забезпеченості робочою силою підприємств і будівництв, оскільки на одних підприємствах утримувалася позапланова чисельність, а на інших відчувалася недостача робочої сили, яка в окремі періоди досягала значних розмірів. Так, у грудні 1969 р. лише в промисловості республіки чисельність працівників була нижча, ніж планова на 54 тис. осіб, а в будівництві в третьому кварталі 1969 р. – на 37, 6 тис. [10, арк. 95].

Згідно з попередніми даними балансових відділів Держкомітету, до плану першого кварталу 1970 р. у промисловості УРСР у середньому не вистачало 28 тис. робітників, а у будівництві – 29 тис. Проте, якщо взяти лише підприємства і будівництва, у яких фактична чисельність менша від планової, то недостача робітників становила: у промисловості 100 тис. осіб, а будівництві – 50 тис. осіб. Дефіцит робочої сили відчувався, головним чином, в обласних і великих промислових центрах. На багатьох підприємствах і будівництвах, при порівняно невеликій недостачі робітників, а іноді й при повній забезпеченості, відчувалася гостра потреба робітників провідних професій. На заводі «Львівсільмаш» фактична чисельність була вища від планової на 107 осіб, а робітників провідних професій не вистачало (100 осіб). Дефіцит робочої сили впливав на неповне використання виробничих потужностей і, відповідно, – призводив до зниження обсягу виробництва. Так, проведене Центральним статистичним управлінням у 1967 р. разове обстеження машинобудівних підприємств у республіці показало,

що 14,8 % цілозмінних і 22,2 % внутрішньо змінних простоїв устаткування зумовлено неукомплектованістю робочими кадрами [13].

Основними причинами зростання недостачі робочої сили у промисловості і будівництві було різке зменшення кількості незайнятого працездатного населення республіки з 6 млн у 1960 р. до 2,8 млн осіб у 1968 р., оскільки 96 % незайнятого населення припадало на жінок. Зниження темпів природного приросту трудових ресурсів відбувалося у зв'язку зі зниженням народжуваності. Якщо в 1963–1964 роках чисельність трудових ресурсів Української РСР зростала за рік приблизно на 370–380 тис. осіб, то в 1967–1968 – тільки на 210–230 тис. осіб, що майже удвічі менше додаткової потреби у робочій силі [10, арк. 96].

Спостерігалось значне скорочення притоку робочої сили з сільського господарства, що зумовлювалося підвищенням життєвого рівня колгоспників уведенням гарантованої оплати праці, державного пенсійного забезпечення. Якщо у 1967 р. чисельність зайнятих у сільськогосподарському виробництві колгоспників зменшилася на 156 тис., то в 1968 р. – лише на 75 тис. осіб. Однією з причин було також постійне навчання молоді у віці 16 років і старшої, яка навчалася з відривом від виробництва у вищих і середніх навчальних закладах, а також загальноосвітніх школах з 842 тис. осіб в 1960 р. до 1587,6 тис. осіб в 1968 р., тобто на 88,5 %. Наступна причина – недостатня увага з боку міністерств, керівників підприємств і будівництв до питань впровадження нової техніки, механізації і автоматизації виробництва, намагання тим самим забезпечувати виконання господарських планів шляхом збільшення чисельності працівників [66].

За період з 1966–1970 років населення України зросло майже на 2 млн осіб і становило на 1 січня 1971 р. 47496 тис. осіб. При цьому частка міського населення зросла до 55 %, а чисельність досягла 26282 тис. осіб. Чисельність сільського населення за цей період зменшилася з 22190 тис. осіб у 1965 р. до 21214 тис. осіб в 1970 р., або на 976 тис. осіб. Населення республіки зростало переважно за рахунок природного приросту (82 %). Решту, або 18 % приросту, складав механічний приріст [15, арк. 2].

У другій половині 60-х років ХХ ст. у республіці продовжувався процес зменшення абсолютного і відносного розмірів природного приросту, який створювався внаслідок зниження рівня народжуваності населення. Зниження народжуваності – закономірне явище для високо розвинутих і розвинутих країн, як соціалістичного, так і капіталістичного світу. Це було, в першу чергу, результатом планування сім'ї в умовах різкого зниження дитячої смертності.

В Українській РСР за роки восьмої п'ятирічки з розрахунку на 100 осіб населення число народжених зменшилося з 15,6 в 1966 р. до 15,2 в 1970 р., а природний приріст з 8,1 в 1966 р. до 6,3 в 1970 р. [15, арк. 2]. В Івано-Франківській області в 1970 р. на 100 чол. населення народжувалося в середньому 18,2 дитини, а в 1973 р вже стало 17,8. Особливо низькою була народжуваність у сільськогосподарському Рогатинському районі – 12,6, Снятинському – 14,8, Городенківському – 14,9 [158, арк. 14].

Середньорічні темпи росту чисельності населення в республіці в 1971–1975 роках склали 0,65 %, проти 0,85 % в минулій п'ятирічці. У наступній п'ятирічці тривав процес зменшення диспропорції між чоловіками і жінками, спричиненої Другою світовою війною. Внаслідок того, що серед народжених переважали хлопчики, в умовах низької дитячої смертності зростала чисельність чоловіків. Якщо у 1966 р. 45,2 % становили чоловіки, а жінки 54,8 %, то у 1971 р. – відповідно 45,3 % і 54,7 %, у 1976 р. 45,7 % і 54,3 %. Внаслідок подальшого зниження народжуваності в республіці вікова структура населення також змінювалася. Зменшувалася питома вага населення молодого працездатного віку з 27,1 % в 1967 р. до 24,5 % в 1976 р., а також посилювався процес старіння населення. Питома вага населення пенсійного віку з 16,3 % в 1967 р. підвищилася до 18 % у 1976 р. [15, арк. 3; 75].

Особливо старіння населення спостерігалось в українському селі. Питома вага пенсіонерів у селах УРСР в 1976 р. сягнула 25,6 %, порівняно з 19,3 % у 1967 р. Внаслідок того, що за роки восьмої п'ятирічки резерви трудових ресурсів в республіці були майже вичерпані, приріст населення за наступну – 1728 тис. осіб працездатного населення в умовах розширених потреб народного

господарства в робочій силі не можна визнати задовільним. Якщо в 1960 р. в усіх галузях народного господарства працювало 17443 тис. осіб, то в 1970 р. чисельність зайнятих трудових ресурсів складала вже 22013 тис. осіб, або зросла на 126,2 %. Рівень зайнятості трудових ресурсів зріс з 75,2 % в 1960 р. до 92 % в 1970 р. Високі темпи розвитку економіки республіки в 1960–1970 роках вимагали залучення в народне господарство такої кількості робочої сили, що значно перевищувала природний приріст трудових ресурсів. У цей період відтворення трудових ресурсів мало розширений характер, але абсолютний їх приріст був незначним і складав всього 1561 тис. осіб, а потреби народного господарства республіки в робочій силі складали 5446 тис. осіб, або перевищували приріст трудових ресурсів майже в 3,5 рази. Таким чином, за рахунок природного приросту трудових ресурсів додаткова потреба в робітниках забезпечувалася лише на 30 % [15, арк. 4–5; 84, арк. 106].

Іншим джерелом покривання додаткової потреби в робочій силі в 1960–1970 роках стало залучення до виробництва пенсіонерів. Цьому сприяла низка урядових постанов, спрямованих на стимулювання участі пенсіонерів у виробництві, а також залучення населення, зайнятого в домашньому і особистому підсобному господарстві. За останнє десятиріччя цей резерв робочої сили зменшився майже втричі і складав у 1970 р. 2190 тис. осіб, проти 6045 тис. осіб в 1960 р. [15, арк. 5].

За період 1961–1970 роки за організованим набором направлено 1132 тис. осіб і переселено колгоспників та іншого населення 147,6 тис. сімей. При порівняно невисокому природному прирості і досягнутій високій зайнятості трудових ресурсів у громадському виробництві збалансованість за робочою силою республіки частково досягалася за рахунок пошуку резервів, кращого їх використання. Це вимагало більш глибокого і комплексного вивчення стану використання трудових ресурсів, виходячи з реальних потреб галузей народного господарства в працівниках, і визначення шляхів забезпечення цієї потреби в розрізі областей, а також окремих міст і районів. У республіці при розвитку на селі підсобних підприємств і промислів досі різко відрізнялося використання

праці колгоспників влітку та взимку. Так, у 1970 р. в липні було зайнято в колгоспах 6,6 млн осіб, а в січні тільки 4,1 млн осіб. В умовах напруження з трудовими ресурсами потреба народного господарства в робочій силі, особливо в невиробничих галузях, значною мірою могла бути забезпечена за рахунок широкого залучення в суспільне виробництво пенсіонерів, інвалідів, а також жінок-домогосподарок і студентів вузів та технікумів з неповними робочим днем [15, арк. 11].

Трудові ресурси за окремими економічними районами і областями, внаслідок історичних умов, наявності землі, сировинної бази і промислових підприємств та інших умов, розміщувалися нерівномірно, у зв'язку з чим і використання їх також було неоднаковим. Серед економічних районів більш повна зайнятість трудових ресурсів відбувалася в Донецько-Придніпровському та Південному економічних районах. У Південно-Західному економічному районі зайнятість була значно нижча через недостатньо повне використання трудових ресурсів, особливо сільської місцевості та середніх і невеликих міст західних областей УРСР (див. табл. *Й*). З метою більш рівномірного використання робочої сили, а також забезпечення підприємств і будівництв республіки, розташованих в районах менш забезпечених трудовими ресурсами, в УРСР проводився плановий перерозподіл трудових ресурсів шляхом організованого набору постійних і сезонних робітників. Свого вивчення потребувало і розроблення пропозицій з упорядкування неорганізованої сезонної міграції робочої сили як у республіці, так і за її межами, яка мала місце у великій кількості, особливо в західних областях. У вирішенні цих питань належне місце мав займати Державний комітет Ради Міністрів УРСР з використання трудових ресурсів і його органи на місцях [357; 358].

Особливість історичного розвитку західних земель – наявність надлишку робочої сили. Трудова еміграція «за океан» сягала кінця XIX ст. Радянська влада з перших місяців встановлення використовувала адміністративні методи з метою централізованих призовів, оргнаборів, мобілізацій, наборів скерувати молодь у промислові центри УРСР та СРСР. На шахти Донбасу, підняття цілинних і

перелогових земель Казахстану, розробку нафтогазових родовищ Сибіру скеровувалися десятки тисяч юнаків і дівчат. Якщо у часи сталінізму таке працевлаштування перетворювалося на «трудове заслання», нарівні з насильно депортованими, спецконтингентом, то у хрущовські і брежнєвські часи – «комсомольські новобудови», «вияв патріотичних почуттів», «братської допомоги». З відбудовою у повоєнні роки місцевої промисловості і подальшим розвитком економіки для молоді розширювалися можливості для отримання вищої або середньої освіти. Водночас збільшувалася кількість учнів, які здобували робітничі спеціальності у школах фабрично-заводського навчання, ремісничих і професійно-технічних училищах [359].

Однією з невирішених кадрових проблем на середину 60-х років ХХ ст. залишалася нестача спеціалістів інженерно-технічних професій. Поряд з практиками та першими повоєнними інженерами, колективи почали поповнюватися молодими фахівцями. За умов розширення промислового будівництва, освоєння нових технологій кваліфікованих інженерно-технічних і робітничих кадрів бракувало.

З початку 1960-х років у структурі трудових ресурсів західного регіону України почали виявлятися нові тенденції, зумовлені особливостями розвитку економіки та соціальної сфери. З кінця 50-х – початку 60-х років почалося інтенсивне будівництво нових підприємств, розширення і реконструкція раніше збудованих. Комплексна механізація й автоматизація виробництва дозволяла нарощувати обсяги за рахунок підвищення продуктивності праці, а не збільшення кількості працівників.

В Івано-Франківській області нараховувалося 120 тис. не працевлаштованого населення. Промислове виробництво, на відміну від сусідньої Львівської області, розвивалося повільніше. Рада Міністрів і Держплан УРСР розглядали лист секретаря Івано-Франківського обкому КП України Я. Погребняка про більш повне використання трудових ресурсів та розвиток промисловості області. Для вирішення цих питань проектом п'ятирічного плану розвитку народного господарства передбачалося у 1966–1970 роках розпочати

будівництво арматурно-машинобудівного та Західно-Українського шинного заводів у Івано-Франківську. Планувалося збудувати завод пластмас у Калуші; сирзаводи у Коломиї, Косові і Калуші; хлібзавод у Коломиї; консервний завод у Снятині. Крім того, провести реконструкцію і розширення низки діючих підприємств: заводу «Нафтобурмашремонт» у Калуші, приладобудівного заводу в Івано-Франківську, заводу сільськогосподарських машин у Коломиї, Вигодського та Рожнятівського лісокомбінатів, Городенківського цукрового заводу та інших підприємств [249].

Показове у цьому плані прохання Рогатинського райкому компартії України і виконкому районної Ради народних депутатів. «Під час складання плану економічного і соціального розвитку області на одинадцяті п'ятирічку передбачити розміщення на території району промислового підприємства на 1,5–2 тис. робітників. Така необхідність викликана тим, що в районі не було жодного великого промислового підприємства, а наявні – в основному дрібні, філіального типу і не брали участі у формуванні районного бюджету, не вели будівництва житла та об'єктів соцкультпобуту... За останні десять років (1968–1978) кількість населення в районі зменшилася із 74,7 до 64,7 тис. осіб, або на 14 %. Крім цього, через відсутність у районі промислових підприємств і наявність їх в сусідніх областях, щоденно за межі району на роботу в Тернопільську і Львівську області виїжджало понад 5 тис. осіб» [170, арк. 4].

У свою чергу, існували певні труднощі і у Львівській області. Секретар Львівського обкому партії В. Куцевол і голова виконкому обласної Ради депутатів трудящих С. Стефаник у 1966 р. в інформації РМ УРСР наголошували на тому, що у Старосамбірському районі, який розташований у гірській частині Карпат, нараховується понад 8 тис. тимчасово непрацюючого населення. Крім меблевого виробництва, у районі не було інших промислових підприємств [259, арк. 22].

Згідно з даними перепису населення на 15 січня 1970 р. чисельність населення, зайнятого в домашньому і особистому підсобному господарстві в Івано-Франківській області складала 47,9 тис. осіб, з них: у місті – 13,7 тис.; у селі

– 34,2 тис. Із них, потребували працевлаштування 27,7 тис. осіб (у місті – 7,5 тис., у селі – 20 тис.) [227, арк. 130].

Обласна планова комісія повідомляла, що станом на 1 січня 1973 р. в Івано-Франківській області проживало 1286,2 тис. осіб, у тому числі в сільській місцевості 67,3 %, або 865,2 тис. осіб. Населення у працездатному віці (дані звітнього балансу трудових ресурсів за 1972 р.) становило 651,5 тис. осіб. З року в рік зростала зайнятість працездатного населення, яка в 1972 р. склала 74,9 % (сільського населення 65,3 %), тобто в суспільному виробництві було зайнято відповідно 504 і 208,1 тис. осіб. Незважаючи на прискорений розвиток промисловості та будівництво нових підприємств, де залучалася вільна робоча сила, ще значна кількість працездатного населення була не зайнята в суспільному виробництві. В області було зайнято в домашньому та особистому підсобному господарстві – 19,4 % трудових ресурсів (130,4 тис. осіб), у сільській місцевості – 32,4 %, або 103,1 тис. осіб [227, арк. 133].

Поряд з цим, велика кількість працездатних, зокрема молоді, також не була працевлаштована. Лише у Івано-Франківську їх нараховувалося 800 осіб, а також 350 «домашніх дебоширів». Ця категорія осіб «отруювала здоровий побут трудящих, створювала складну оперативну обстановку. Проте, активного впливу на них з боку комісій при виконкомах Рад депутатів трудящих, трудових колективів і адміністративних органів не було» [227, арк. 2].

Обласні відділи з використання трудових ресурсів вживали організаційні заходи зі скерування на підприємства (комбінати, трести) робітників. Завідувачі відділів облвиконкому просили звертати увагу міськкомів, райкомів компартії України та міськрайвиконкомів на посилення роботи «із забезпечення виконання постанов бюро обкомів партії і облвиконкомів про заходи із забезпечення робітничими кадрами». Згідно з інформацією Івано-Франківського обкому ЛКСМУ про хід виконання постанови бюро обласного комітету комуністичної партії України і виконавчого комітету обласної Ради депутатів трудящих «Про заходи по забезпеченню комбінату «Івано-Франківськпромбуд» робітничими кадрами у 1975 році» від 24 лютого 1975 р. (№ 58), обласна комсомольська

організація зобов'язалася скерувати 250 осіб молоді на будівництво Калуського хіміко-металургійного комбінату. Бюро обкому комсомолу прийняло постанову «Про підсумки роботи комсомольських організацій області в 1974 р. по участі в спорудженні важливих об'єктів народного господарства і завдання по поліпшенню шефства над ударними комсомольськими будовами у завершальному році дев'ятої п'ятирічки» від 10 березня 1975 р., у якій зазначалося, що на підшефних комсомолу ударних будовах області споруджено 12 об'єктів народного господарства. Серед них – комплекси з виробництва вінілхлориду та полівінілхлориду, затверджені республіканською ударною комсомольською будовою 31 січня 1974 р. (постанова ЦК ЛКСМ України Б–50). Цією ж постановою доводилися завдання для кожної міської, районної комсомольської організації з підбору і скерування молоді за комсомольськими путівками у трест «Хімметалургбуд» зі спеціальностей: мулярі – 20, монтажники – 55, штукатурки – 10, підсобні робітники – 46, інші – 110, всього – 250 осіб. Питання скерування молоді на новобудови знаходилося під постійним контролем відділу робітничої і сільської молоді, комсомольських організацій обкомів ЛКСМУ України [164, арк. 162–163].

У 1966–1980 роках здійснювалося масове укрупнення у сільському господарстві та перетворення колгоспів у радгоспи. За цей період кількість колгоспів у республіці скоротилася більш як на 2 тис., що було однією з причин спустошення «неперспективних» сіл, прискорення урбанізації міст. При цьому сільське населення щорічно зменшувалося на 229 тис. осіб або втричі більше, ніж за період 1960–1965 років. Лише за роки одинадцятої п'ятирічки у міста переселилося більш як 1,2 млн молодих людей віком від 16 до 29 років. На зменшення сільського населення вплинуло й те, що значна частина сіл відійшла до міської зони. У 1981–1990 роках спостерігався зворотний процес – розукрупнення господарств і створення на їх базі нових формувань, що разом з іншими заходами зі стабілізації трудових колективів уповільнили плинність трудових ресурсів (у 1989 р. – 71 тис. осіб) [239, арк. 175].

В Івано-Франківській області станом на кінець 1980 р. нараховувалося 56 гірських сіл, які не входили у склад колгоспів і радгоспів. У них проживало 64 тис. осіб, в тому числі 34,2 тис. працездатних, або 10 % від працездатного населення області. На виконання постанови РМ УРСР «Про дальше покращення використання трудових ресурсів в Івано-Франківській області» від 31 жовтня 1977 р. на базі 26 гірських сіл створювалося 4 колгоспи і тепличний комбінат, а у 6 населених пунктах – 5 виробничих бригад, які приєднувалися до існуючих колгоспів. До кінця 1980 р. колективне сільськогосподарське виробництво, тобто «суцільна колективізація», запроваджувалося і в решті 24 гірських селах області [173, арк. 88]. Щорічно за межі області переселялося до 500 сімей та близько 5 тис. осіб працездатних виїжджали «по оргнабору». Більш повну зайнятість працездатного населення можна було забезпечити за рахунок збільшення переселення сімей в східні області республіки, шляхом дальшого будівництва нових підприємств, цехів, а також розширення і реконструкції діючих підприємств.

Швидкі темпи промислового розвитку за порівняно короткий історичний період докорінно змінили характер економіки західних областей України. З аграрних вони перетворилися в індустріальні. Виникли нові галузі промисловості, істотно змінилася галузева структура економіки. Якщо раніше населення в основному було зайняте в домашньому господарстві, то в досліджуваній нами період більша частина працювала в промисловості та будівництві. У західних областях УРСР темпи зростання промислового виробництва були вищими, ніж в інших регіонах республіки. Це дало можливість залучити, особливо в карпатській зоні, значну кількість незайнятої робочої сили до «суспільної праці». Села, які на початок 1970-х років не були колективізовані мали значний надлишок робочої сили.

Таким чином, на процес формування трудових ресурсів впливали різні чинники, насамперед демографічна ситуація. Екстенсивний розвиток економіки потребував масового залучення робочої сили головним чином у промисловість і будівництво. Додаткові трудові ресурси, які залучалися у сферу суспільного

виробництва з домашнього підсобного господарства та не колективізованих гірських сіл, були практично використані. Майже повністю було вичерпано і перерозподіл трудових ресурсів між сільським господарством та іншими галузями суспільного виробництва. Розвиток соціально-побутової сфери потребував значних трудових ресурсів. Для західного регіону республіки характерні були ті самі, що й у цілому для Української РСР закономірності: зниження природного приросту населення; впровадження нових економічних механізмів, що спиралися на стимулювання, механізацію і автоматизацію виробничих процесів; масовий перехід на бригадні форми праці.

6.2. Соціально-культурна сфера

Соціально-культурна сфера охоплювала мережу закладів культури, освіти, а також галузі, пов'язані з відтворенням головної продуктивної сили суспільства, відновленням її працездатності, зміцненням здоров'я. Упродовж досліджуваного періоду на цьому напрямі досягнуто певних успіхів – розширювалася створена в післявоєнні роки розгалужена система установ культури, освіти, охорони здоров'я, спорту, якою могло користуватися безкоштовно або за незначну плату населення. З іншого боку, якість цих послуг часто була на низькому рівні, при цьому домінував традиційний кількісний підхід та ідеологічний складник.

На початку 60-х років ХХ ст. у західних областях Української РСР компартійна влада сформувала мережу народних університетів (природничо-наукових, науково-технічних, економічних, сільськогосподарських, правових, історичних, філософських знань, міжнародних відносин), бібліотек, клубів, музеїв, театрів та інших закладів культури, які виступали центрами ідейного-виховного обслуговування населення. Головна увага приділялася вихованню дітей і підлітків у дошкільних закладах та в позаурочний час на радянських суспільних цінностях, впровадженні радянської обрядовості.

Окрему ланку посідали університети педагогічних знань, комуністичного виховання і побуту, наукового атеїзму, медичних знань, фізкультури і спорту, громадських професій, лекторської майстерності (ораторського мистецтва),

широкого профілю й ін. Народні університети характеризувалися за виробничою (при підприємствах, колгоспах, радгоспах, школах, вищих і середніх спеціальних навчальних закладах), територіальною (загальноміські, районні, при клубних закладах) ознакою і відомчим підпорядкуванням (Міністерства культури, Всесоюзного товариства «Знання», профспілок, Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти, Міністерства охорони здоров'я та ін.). У середньому загальна їхня кількість сягала майже півсотні на область з чисельністю кілька десятків тисяч слухачів. Найбільш популярними були університети педагогічних, сільськогосподарських і медичних знань, що проводили свою роботу на базі клубних установ у райцентрах [247, арк. 1–3].

З архівних матеріалів можна почерпнути інформацію про їхню роботу. Так, у доповідній записці «Про результати перевірки стану народних університетів культури станом на 1 березня 1964 року по Галицькому районі» зазначено, що на території району нараховувалося 7 університетів народної культури. Як показала контрольна перевірка народних університетів культури, яку провели працівники інспектури держстатистики «в таких організаціях, як середня школа м. Галич, будинки культури Бурштина, Рогатина, Букачівців, Жовтня, де можна відмітити тільки з хорошої сторони. У цих організаціях своєчасно проводяться заняття, заведені журнали слухачів, зроблені відмітки відвідування, складені плани занять» [247, арк. 63].

Серед жителів сіл проводилися політичні інформації, спеціальні вечори передового досвіду, зустрічі з учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки у Москві. Широкого розмаху набрала діяльність культурно-освітніх установ: будинків культури, хат-читалень, сільських клубів, бібліотек, червоних кутків (див. табл. К). Сільські бібліотеки, крім індивідуальної роботи з читачами, влаштовували читацькі конференції, тематичні вечори, обговорення книжкових новинок. Подвірний обхід будинків, тваринницьких ферм, тракторних бригад здійснювали книгоноші. Під час польових робіт колгоспників відвідували агіткультбригади, мистецькі колективи, лекторські групи. Станом на 1 січня 1975 р. в Івано-Франківській області нараховувалося 778 клубних закладів (14 –

районні, 39 – міські, 238 – сільські будинки культури і 487 сільських клубів). Відповідно до народногосподарських планів у 1974 р. на базі сільських клубів, в залах яких наховувалося 250 і більше місць та які розташовувалися на територіях центральних садиб сільських Рад, було відкрито 6 сільських будинків культури. Збільшення кількості міських будинків культури і клубів на 11 відбулося за рахунок клубів населених пунктів, що підпорядковувалися міським селищним Радам, які входили в міську смугу. Зменшення мережі клубних установ на 4 відбулося у зв'язку з тим, що на територіях окремих сіл Галицького, Косівського та Калуського районів різними підприємствами та радгоспами були побудовані нові приміщення будинків культури, які утримувалися за рахунок коштів профспілкових організацій. З введенням їх в експлуатацію існуючі клубні заклади системи Міністерства культури УРСР довелося закрити, оскільки потреба в них відпала. Крім того, вони були розміщені в непридатних аварійних приміщеннях [250, арк. 17].

Обласні комітети комуністичної партії неодноразово звертали увагу міськкомів і райкомів на необхідність переобладнання і використання знятих з реєстрації колишніх культових приміщень для культурно-господарських цілей згідно з рішеннями облвиконкомів. У своїй більшості вони передавалися місцевим школам під спортзали і майстерні, колгоспам під склади, а також переоблаштовувалися під дитячі ясла, медпункти, клуби, бібліотеки та різноманітні підсобні приміщення. Як зазначалося у звітах, «багато з приміщень, які використовуються, до цього часу не втратили культового вигляду». Нерідко їх розбирали, тобто таким чином взагалі знищували з формулюванням – «аварійні» [17, арк. 17].

Музично-драматичним театром ім. І. Франка у 1964 р. було поставлено 616 вистав на яких було присутніх 196105 глядачів. Зокрема, найбільш популярною була вистава Т. Шевченка «Катерина» – 123 постановки і 42731 глядач [248, арк. 6]. Для дітей працював обласний театр ляльок ім. Павлика Морозова, а також обласна філармонія. Концертні організації системи Міністерства культури СРСР упродовж року в Івано-Франківській області провели 805 концертів, в тому числі

318 у сільській місцевості. Із них, симфонічних відповідно 4 і 1, хорових колективів 88 і 35, танцювальних колективів 10 і 8, естрадних оркестрів і ансамблів 37 і 5, камерних ансамблів 18 і 0, філармонічних виконавців 139 і 51, естрадних виконавців 171 і 90, концертів для дітей 78 і 29, концертів-лекцій 260 і 99 [248, арк. 8].

У другій половині 1960-х років життя західних областей УРСР характеризувалося розширенням і вдосконаленням соціально-культурної інфраструктури, розбудовою мережі культурних закладів, що давало можливість охопити ідеологічним впливом ширші верстви населення. Поряд з централізованими капіталовкладеннями, влада почала використовувати фінансові, матеріально-технічні ресурси підприємств та колгоспів при формуванні власних фондів розвитку соціально-культурної сфери. Через низку причин, передусім залишковий принцип фінансування і недостатню увагу влади, терміни введення в дію «об'єктів культури» часто зривалися, плани будівництва не виконувалися. На початок 1980-х років чимало населених пунктів західних областей України ще не мали клубів чи клубних приміщень. Частина бібліотек функціонувала у пристосованих приміщеннях. Гострим залишалося питання кадрів. Частина культосвітніх працівників не мала відповідної освіти, а низька заробітна плата зумовлювала високу плинність кадрів.

З метою пропаганди комуністичної ідеології радянська влада використовувала масштабні політичні кампанії, організовані до ювілейних дат: 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції, 50-річчя встановлення радянської влади в Україні, 100-річчя з дня народження В. Леніна, 25-річчя перемоги у Великій Вітчизняній війні, 325-річчя воз'єднання України і Росії тощо. З цією метою було використано ювілейні заходи з нагоди 100-річчя від дня народження Лесі Українки та Василя Стефаника, 125-річчя Івана Карпенка-Карого та Миколи Лисенка, творчість яких була канонізована партією. У традиційних формах культурно-освітньої роботи – лекціях, оглядах, конкурсах, фестивалях, художніх і музейних виставках переважала ленінська та революційна

тематика, наголошувалося на перевагах світу соціалізму над капіталізмом [109; 110].

Із газетної інформації про культурно-освітнє життя в Рівненській області можна довідатися, що 11 тис. вчителів, 6,5 тис. медичних працівників, біля 3 тис. працівників культури, тисячі інших спеціалістів різних галузей виробництва працюють в області. У вищих навчальних закладах працює 107 кандидатів наук, 6 професорів, докторів наук. До послуг трудящих 34 Будинки культури, 882 клуби, понад дві тисячі червоних кутків, чотири державних і кілька народних музеїв. В 1470 державних, профспілкових та відомчих бібліотеках, загальний книжковий фонд яких перевищує 7,3 млн томів, літературою користується понад 680 тис. читачів. Щодня в області дивляться кінофільми 40–45 тис. осіб. Щовечора в квартирах жителів Рівненщини спалахує понад 15 тис. голубих екранів телевізорів [369, с. 76].

Органічною частиною культурного життя західного регіону України залишалося масове самодіяльне мистецтво. У 1967 р., за офіційними даними, в середньому з кожної тисячі сільських мешканців у гуртках художньої самодіяльності брали участь на Волині – 92, Тернопільщині та Рівненщині – по 68, Львівщині – 58 осіб. У Львівській області було 200 тис. учасників художньої самодіяльності, об'єднаних у 1372 хорові, 1694 драматичні, 619 музичні, 1029 танцювальні та ін. колективи, у Тернопільській – 82105 учасників у 5142 гуртках. У 1970 р. у Закарпатській області діяло чотири тисячі колективів, в яких нараховувалося 75 тис. аматорів [370, с. 20].

Обласні комітети партії приділяли значну увагу роботі культурно-просвітницьких установ і закладів мистецтва, які були однією з форм насадження комуністичної ідеології. Так, в Івано-Франківській області працювало 29 театрів народної творчості, десятки оркестрів, хорів, ансамблів. Учасниками художньої самодіяльності було більше 37 тис. робітників і колгоспників. Їхній репертуар, як і обласного драматичного театру ім. І. Франка і облфілармонії, підлягав обов'язковій цензурі щодо ідейно-художнього спрямування. Великою популярністю користувалося кіно й відвідування кінотеатрів у райцентрах і

селищах. Водночас значного покращення вимагала організація кінообслуговування населення в сільській місцевості, де використовувалися пересувні кіноустановки [90, арк. 36].

«Я славлю партію, велику партію», – такими словами починалася нова тематична програма «Партія – наш рульовий» артистів Львівської обласної філармонії, присвячена XXVII з'їзду КПРС. Музичний редактор філармонії І. Третяк у своїй замітці в газеті «Вільна Україна» писав: «Керівна роль Комуністичної партії в справі побудови соціалізму в нашій країні, образ геніального вождя пролетаріату В. І. Леніна стали головною темою цієї музично-літературної композиції. Перед глядачем проходять основні етапи історії першої в світі соціалістичної держави: Велика Жовтнева соціалістична революція, роки перших п'ятирічок, війна, післявоєнна відбудова країни, наше сьогодення. Все це яскраво і талановито втілено в цій своєрідній виставі-концерті, побудованій на уривках з літературних творів В. Маяковського, М. Горького, М. Шолохова та піснях радянських композиторів» [899, с. 4].

На задоволення потреб економіки, що «витікали» із соціально-економічної платформи КПРС періоду «розвинутого будівництва комунізму», орієнтувалася загальноосвітня школа. Випускники сільських восьмирічних шкіл, отримавши попередню професійну підготовку, традиційно вступали до профтехучилищ. Кадри масових робітничих професій готувала середня школа. Досвід показав, що диспропорція у співвідношенні денного, вечірнього і заочного навчання на користь останніх виявилась не виправданою, що позначалося на якості базових знань.

XXIII з'їзд КПРС і XXIII з'їзд КПУ поставили нові завдання в справі піднесення загальноосвітнього рівня радянського народу, зокрема у розвитку освіти для дорослих. Вечірні (змінні) і заочні середні загальноосвітні школи відіграли певну роль у підвищенні рівня загальної середньої освіти. У навчальних закладах такого рівня навчалися випускники восьмирічок, які йшли працювати в різні галузі народного господарства, а також тут здобувала восьмирічну середню освіту молодь, яка такої освіти не мала. Тому подальше піднесення якості

навчання і виховання учнів цих шкіл у відповідності до постанови ЦК КПРС і РМ СРСР «Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи» від 10 листопада 1966 р. та постанови РМ УРСР «Про роботу шкіл робітничої і сільської молоді Української РСР» від 17 листопада 1967 р. окреслювали завдання органів народної освіти, педагогічної науки, усієї громадськості [377, с. 264]. Крім цього, на базі повоєнних дитячих будинків організовувалися допоміжні школи-інтернати. У школах збільшувалась кількість класів робітничої і сільської молоді, набувало популярності заочне навчання. Окрема увага зосереджувалась на охопленні навчанням переростків, з яких формувалися повні класи.

У шкільній політиці влади щодо угорського населення Закарпаття, як, зрештою, й по всій УРСР, чітко простежувався курс на русифікацію, тобто на угорсько-російську двомовність, а не угорсько-український білінгвізм, що було б цілком логічним з огляду на титульну націю республіки й домінування українців у складі населення Закарпатської області. Однак, враховуючи високий мовний бар'єр й недостатню мотивацію щодо життєвої необхідності опанування російською мовою, зусилля обласної влади, спрямовані на русифікацію місцевого угорського населення, дали мінімальні результати. Так, експедиція Інституту етнографії АН СРСР, яка працювала у Закарпатті 1968–1969 років, констатувала щодо мононаціональних угорських сіл регіону: «Угорці досить стійко зберігають свою національну самобутність: досі невелике число їх знає російську або українську мову, хоча вони і викладаються як спеціальні предмети в угорських сільських школах, дуже рідкісні й змішані шлюби між угорцями і українцями» [513, с.137].

Аналогічна політика проводилася щодо румунського населення Буковини. Мережа середніх шкіл Чернівецької області, порівняно з 1969 р. зросла на 23 школи, а кількість учнів, яких було прийнято на навчання до 9-х класів, з 6567 до 7376 осіб. За цей час проведена певна робота зі зміцнення навчально-матеріальної бази шкіл: побудовано 24 типових школи на 10728 учнівських місць, 18 спортивних залів, 7 пришкільних інтернатів на 560 місць, додатково обладнано 62

навчальних кабінети, 10 шкільних майстерень, споруджено 123 квартири для вчителів, 16 дошкільних установ на 1280 місць [394, с. 222].

Міністр освіти УРСР М. Фоменко подав вичерпну інформацію про стан вивчення української і російської мов в середніх школах на Україні. У 1987 р. – 15 тис. шкіл з українською мовою навчання, що складають 75,5 % їх загальної кількості крім того, в республіці працює 2,5 % шкіл з паралельними російськими та українськими класами. Шкіл з російською мовою навчання – 4,5 тис., або 21,7 %. Школи з українською мовою навчання відвідують 50,5 % усіх учнів. До шкіл з російською мовою навчання ходять 48,7 % учнів нашої республіки [406, с. 177–178].

Відповідно до пропозиції Планово-бюджетної і галузевих комісій Верховної Ради УРСР, Ради Міністрів УРСР № 637 від 18 грудня 1968 р. збільшувалися видатки на придбання реманенту, обладнання, на капітальний ремонт шкіл і дитячих установ. Якщо порівняти видатки за цими статтями у межах однієї області, то вони у 1969 р. становили відповідно 75 тис. і 120 тис. крб [196, арк. 4]. Це прирівнювалося до річного прибутку одного передового колгоспу. Тобто, на тлі капітальних вкладень в промисловий комплекс, ці видатки виглядали надто мізерними.

За даними перепису населення (станом на 15 січня 1970 р.) в Івано-Франківській області не мали закінченої початкової і восьмирічної освіти 219255 осіб у віці від 7 до 29 років. Протягом 1970–1973 років здобули восьмирічну освіту та навчалися у денних і вечірніх школах 207196 осіб (переважно формально). Таким чином, станом на 25 серпня 1973 р. в області нараховувалось 12059 осіб робітничої і колгоспної молоді, що «не мала восьмирічної освіти» і змушена була навчатися. Протягом 1975/76 навчального року передбачалося охопити різними формами навчання усю молодь [197, арк. 16–17]. Серед молоді, яка не мала закінченої початкової освіти, переважали жінки віддалених і гірських сіл, особливо багатодітні та самотні матері [198].

У зв'язку з інтенсифікацією народного господарства зростала роль закладів освіти з підготовки кадрів. Протягом 1966–1971 років у республіці запроваджено

обов'язкове восьмирічне навчання та здійснювався поступовий перехід до обов'язкової середньої освіти. Розширювалася мережа шкіл, професійно-технічних училищ, середніх спеціальних і вищих навчальних закладів, зростала кількість учнів та студентів. У 1969 р. у західних областях Української РСР у 20 інститутах і 3 університетах навчалось більше 120 тис. студентів, а в 130 технікумах – стільки ж [399, с. 335]. Західноукраїнські родини неохоче відпускали дітей, випускників навчальних закладів на роботу в інші республіки.

У містах і селах зводили школи за новими типовими проектами, розрахованими на великі контингенти учнів. Закривали восьмирічні та початкові школи, збільшували кількість шкіл з продовженим днем і групами продовженого дня. У 1970/71 навчальному році всі загальноосвітні школи завершили перехід на трирічний цикл початкової освіти. Проте матеріально-технічна база освіти не відповідала потребам. Багато шкіл, технікумів розміщувалися в аварійних чи пристосованих приміщеннях. Був низьким професійний рівень багатьох вчителів, значна частина яких не мала вищої освіти і здобувала її заочно. Так, у найбільшій Львівській області у 1968 р. таких було 53 % [370, с. 268], а у Чернівецькій – 50 % [370, с. 140; 334].

Педагогічні колективи проводили велику роботу з виховання у школярів любові та поваги до праці. Цій меті підпорядковувалася система трудового виховання та професійної орієнтації учнів. Значну увагу зі сторони влади приділялося розширенню сітки середніх шкіл з виробничим навчанням, після закінчення яких випускники разом із атестатом про середню освіту отримували певну спеціальність. У 1973 р. таке навчання додатково вводилося в 12 середніх школах Івано-Франківської області, а в наступному ще в 14. У 1975 р. в області було таких середніх шкіл понад 90 [162, арк. 124].

У 1975 р. в Івано-Франківській області працювало 759 загальноосвітніх шкіл, з яких – 180 початкових, 393 восьмирічних, 186 середніх, де навчалось 223,2 тис. учнів. У 550 школах працювали шкільні їдальні, в 27 – роздаткові пункти, в 24 – буфети, 14 шкіл було прикріплено до місцевих чайних. Гаряче харчування учнів організовувалось в усіх середніх і восьмирічних школах області, крім однієї

– Максимецької у Надвірнянському районі [169, арк. 81]. У цьому ж році проводили навчання 19 професійно-технічних училищ, які виступали головним джерелом поповнення кадрів масових робітничих професій. Із них: технічних – 4, міських професійно-технічних – 8, сільських професійно-технічних – 6, профтехучилище при виправно-трудої колонії – 1. Училища були переповнені і працювали у дві зміни. Навіть у типових училищах кількість учнів перевищувала норми, не кажучи про сільські, які розміщувалися у пристосованих приміщеннях. Так, у Коломийському міському професійно-технічному училищі № 10, розрахованому на 600–800 учнів, навчалось 1200, Івано-Франківському № 3 замість 500–600 осіб – 800 і т. д. [162, арк. 49–50]. Технікуми та училища готували енергетиків, хіміків, деревообробників, агрономів, бухгалтерів і т. д. Професійна освіта набирала великого розмаху. За такими кількісними показниками, що широко використовувалися для пропаганди радянського способу життя, приховувалась низька якість роботи.

У досліджуваній період розбудовувалася система авторитарної освіти, відбувалася своєрідна підміна суті поняття національно-культурного будівництва. Проголошувана владою розбудова структурних ланок національної освіти й культури не відповідала істині. Під виглядом «національно-культурного будівництва» відбувалося насадження політики комуністичної партії. Органи цензури і «працівники у цивільному» здійснювали перевірку книжкових фондів бібліотек, музеїв, друкованої продукції, а також контролювали репертуари театрів, філармоній, роботу клубів тощо. Незаперечним досягненням радянської системи освіти стало кількісне зростання відповідних закладів і установ, значна робота проводилася з ліквідації неписьменності дорослого населення [89].

Аналізуючи зміни, які відбулися у системі охорони здоров'я республіки, маємо зазначити, що пріоритетним напрямом був розвиток інфраструктури і зростання штатного складу медичного персоналу (див. табл. Л). Подібна тенденція відповідала загальносоюзним процесам і на кінець 50-х років ХХ ст. країна вийшла на перше місце у світі за медичним кадровим забезпеченням. У 1967 р. у Волинській області працювало 99 лікарень на 9240 ліжок, 1058

фельдшерсько-акушерських пунктів, поліклінік, консультацій для жінок і дітей, 238 колгоспних пологових будинків, 4 санаторії на 740 ліжок. У лікувальних закладах працювало 1602 лікарів усіх спеціальностей, понад 6927 осіб середнього медичного персоналу. На охорону здоров'я тільки протягом одного року в області витрачено близько 22 млн крб [596, с. 46].

Нарощування кількісних параметрів не завжди виступало показником підвищення якості медичного обслуговування. На початок 1970-х років, за нашими підрахунками, у межах однієї області працювала майже сотня лікарень на 10 тис. ліжок, 130–150 поліклінік і амбулаторій, 40–50 диспансерів, 300–350 лабораторій, 20–25 санітарно-епідеміологічних станцій, 600–800 ФАПів, 150–200 аптечних закладів [214, арк. 4].

Радянська влада у західних областях УРСР провела радикальні зміни в галузі охорони здоров'я, зокрема в сільській місцевості. Старше покоління пам'ятало мізерну кількість лікувальних закладів за «старих буржуазних часів» і недоступність щодо їх послуг. Проведена націоналізація колишніх приватних лікувальних установ і аптек, скасування плати за лікування і введення безкоштовної загальнодоступної медичної допомоги стало позитивним чинником. Розгортання мережі лікувально-профілактичних та санітарно-протиепідемічних установ, створення спеціальних навчальних закладів для підготовки медичного персоналу відповідали нагальним потребам населення [85; 86].

У системі охорони здоров'я відбувалися помітні зміни. Інфекційні хвороби були постійними супутниками мешканців села. Населення змушене було лікуватися у знахарів, мольфарів, костоправів, повивальних бабок, тому існувала велика смертність, особливо дитяча. Тепер медичну допомогу було надано безоплатно і нею могли скористатися усі соціальні верстви населення села і міста. Це певною чином позначалося на якості медичних послуг, але значно розширило доступ і кількість пацієнтів.

На роботах, пов'язаних зі шкідливими умовами праці (хімічній індустрії, будівництві, дорожньо-ремонтних бригадах), були задіяні десятки тисяч жінок різного віку [190, арк. 53; 87]. У місцевій пресі висвітлювалися матеріали рейдів-

перевірок санітарно-гігієнічних умов праці на промислових підприємствах. Обласні відділення охорони здоров'я, головні лікарі центральних райлікарень звертали велику увагу на поліпшення стану експертизи тимчасової втрати працездатності; проведення профілактичних оглядів робітників промислових підприємств і колгоспників; на аналіз стану захворювань населення; лікування хворих [215, арк. 5; 273].

Питання «боротьби з п'янством» неодноразово розглядалися в обкомах, міськкомах, райкомах партії, виконкомах місцевих Рад, в колегіях міністерств і відомств. Кількість осіб, яка зловживала алкогольними напоями катастрофічно збільшувалася. Зведені дані «по боротьбі з п'янством» у республіці: у 1973 р. притягнуто до адміністративної відповідальності 702088 осіб, у 1977 р. – 933653; виявлено осіб, що займалися самогоноварінням відповідно 44889 і 69597 [26, арк. 2].

Загрозливих масштабів в Україні набирала динаміка поширення наркоманії. Якщо у 1975 р. в органах внутрішніх справ УРСР перебувало на обліку 6770 осіб, у 1977 р. – 7044, серед яких осіб у віці до 30 років було 5017, то через рік їхня кількість зросла до 7916. Збільшувалась кількість осіб, котрі займалися розповсюдженням наркотичних речовин (у 80 % – гашиш). За ці злочини притягнуто до кримінальної відповідальності у 1975 р. – 799 осіб, у 1978 р. – 862 особи. Лише протягом 1977 р. виявлено осіб, що вживали наркотики: у Дніпропетровській області – 1291, Києві – 1274, Одеській – 940, Донецькій – 845, Івано-Франківській – 26, Закарпатській – 22, Тернопільській – 18, Волинській – 13 [26, арк. 13–15].

На великих промислових підприємствах і об'єднаннях надавали допомогу на послуги, пов'язані з фізкультурою і спортом («Хлорвініл» – футбольна команда «Хімік», Бурштинська ДРЕС – «Енергетик», Ямницький цементно-шиферний завод – «Цементник», Коломийський завод сільськогосподарських машин – «Сільмаш», «Тисмениця» – «Хутровик»); охороною здоров'я – пансіонати, профілакторії, піонерські табори, бази відпочинку, в тому числі на узбережжі Чорного і Азовського морів. Більшість підприємств і колгоспів

обмежувалися традиційними видами послуг: утриманням дітей у дошкільних установах, обслуговуванням стадіонів, будинків культури, організація відпочинку своїх працівників. Під час складання проекту п'ятирічного плану розвитку народного господарства УРСР на 1971–1975 роки Івано-Франківському облвиконкому на будівництво шкіл і закладів культури збільшено капіталовкладень до 13,7 млн крб, проти 8,24 млн крб в 1966–1970 роках [148, арк. 134].

На кінець 1970 р. в Івано-Франківській області працювало 27 будинків і палаців піонерів, 317 постійних дитячих садків і ясел, 31 музична і 3 художні школи. Влітку організовувалося понад 200 піонерських таборів. Велику роботу в організації художньої і технічної творчості, відпочинку і дозвілля проводили обласні дитячі станції: юних туристів, юних натуралістів, юних техніків, а також різні гуртки і клуби при ЖЕКах [397, с. 72].

Необхідно зауважити, що у досліджуваній період «кількісні показники мали винятково зростати». Якщо у 1982 р. в області підготовлено спортсменів масових розрядів – 172545, то у 1983 р. – 190291; зайнятих у спортивних секціях, відповідно, 250716 і 261006 осіб. Спортивні організації «Авангард», «Колос», «Спартак», «Буревісник» та інші сприяли підготовці у 1983 р. – 30 майстрів спорту СРСР, 309 кандидатів у майстри спорту, 1680 осіб першого спортивного розряду. У підсумках соцзмагання Івано-Франківська область у 1983 р. посіла 14 місце в республіці (у 1982 р. – 19). Проте із 566 шкіл області, тільки 291 мала свої спортивні зали. Повільно розвивалася матеріально-спортивна база в сільських і гірських населених пунктах [180, арк. 82–83]. Велике значення для фізичного розвитку молоді мали вулично-дворові та сільські змагання з футболу. Саме в таких турнірах виростили майбутні футбольні таланти.

Багато колгоспів об'єднували 3–5 і більше населених пунктів. Проте навіть в центральних садибах не всюди були середні школи, амбулаторії, поліклініки, фельдшерсько-акушерські пункти, що викликало труднощі в організації сільськогосподарського виробництва, вирішенні соціальних питань. Потреба «економічно відстаючих колгоспів» в засобах на будівництво шкіл і медичних

закладів на початок 1984 р. у межах однієї області складала 3–4 млн крб. На таку суму подавалася заявка Міністерству сільського господарства УРСР, а фактично виділялося – 700–800 тис. крб [182, арк. 80]. Соціально-культурні установи фінансувалися переважно з місцевих бюджетів. Проте у курортній зоні Карпат розпочалося спорудження відпочинкових комплексів республіканського підпорядкування, на які централізовано виділялися великі кошти.

Вирішальне значення в задоволенні соціально-культурних і побутових потреб народу мали фонди, що створювалися за рахунок коштів державного бюджету і спрямовувалися на розвиток освіти, культури, охорони здоров'я, фізичної культури та на державне соціальне страхування і соціальне забезпечення. Із загальної суми національного доходу країни у фонд нагромадження надходило приблизно одна чверть, а у фонди споживання – три чверті. Витрати з державного бюджету на соціально-культурні заходи з року в рік зростали. За рахунок суспільних фондів в областях утримувалося понад 40–50 тис. працівників охорони здоров'я і близько 50–60 тис. працівників освіти і культури. Студенти вищих і середніх спеціальних навчальних закладів були забезпечені стипендіями. Значна частина з них одержувала стипендії за рахунок підприємств, будівництв, колгоспів, радгоспів та інших організацій.

Проблеми, які накопичувалися в системі освіти і культури в часи перебудови надзвичайно загострилися. Компартійні ідеологи «часів застою» підвели під політику русифікації теоретичну основу – «нову історичну спільність – радянський народ». Громадська активність купувалася різними способами і переважно не була проявом радянського патріотизму. Певна частина краян свідомо прирівнювала свою діяльність до забороненого компартією товариства «Просвіта», що диктувалося внутрішньою потребою сприяти культурному і духовному розвитку свого народу.

Аналіз стану справ у соціально-культурній сфері свідчить, що головну увагу влади було акцентовано на кількісному зростанні мережі відповідних закладів і штатного персоналу. Система освіти служила найважливішим інструментом навчання і виховання «нової людини». Вжиті державою заходи вели до

подальшого нарощування матеріально-технічної бази, а також до формування кадрового потенціалу. У вирішенні соціальних питань було досягнуто певних успіхів: окрім поліпшення житлових умов, значно підвищився рівень забезпечення населення культурно-освітніми послугами. Необхідно зазначити, що у досліджуваній період підвищився загальний рівень життя населення: відбулися певні позитивні зміни у розвитку культури, освіти, охорони здоров'я, спорту. Незважаючи на те, що матеріальний добробут більшості громадян покращився – відчувалося суттєве відставання від високо розвинутих країн світу.

Історія становлення соціально-культурної сфери західних областей Української РСР свідчить, що протиріччя між реальністю і запитами населення постійно збільшувалися. Споживацький підхід держави до назрілих проблем мешканців регіону – використання ресурсного, трудового, інтелектуального потенціалу вказує про те, що проблеми постійно наростали. Партійно-радянська влада не спромоглася досягти адекватних потребам часу зрушень.

6.3. Інфраструктура побуту

Складником соціальної сфери є побутовий комплекс, до якого входять житлово-комунальне господарство, транспорт, торгівля, служба побуту та ін. Інфраструктура побуту забезпечує належні матеріальні умови життя і добробуту населення. Зміни, які відбулися у цій сфері протягом досліджуваного періоду, свідчать, що рівень життя людей покращився порівняно з повоєнними роками. Радянська влада концентрувала головні зусилля на подальшій індустріалізації західноукраїнського регіону та зміцненні колгоспно-радгоспної системи господарювання в сільському господарстві, а соціальну програму фінансували за залишковим принципом (місцевими бюджетами).

У 60 – 80-ті роки ХХ ст. зміст соціальної політики не змінився – в його основі, як і раніше, були розподільчі відносини та централізоване адміністративне регулювання. Підвищення ефективності економіки дозволило привернути увагу до соціальних проблем. У соціальній сфері, як стверджували офіційні документи ХХVI з'їзду КПРС, відбувалися «дальші прогресивні зміни в робітничому класі,

колгоспному селянстві, народній інтелігенції, зміцнювався їх союз і єдність при провідній ролі робітничого класу, посилювалась класова однорідність суспільства, братерська дружба і єдність всіх націй і народностей країни». З'їзд зробив новий, принципово важливий висновок про те, що «становлення безкласової структури суспільства в головному й основному відбудеться в історичних рамках зрілого соціалізму» [374, с. 246].

У середині ХХ ст. для населення регіону стало доступним користування апаратурою і технікою. Так, у 1966 р. населення Львівської області використовувало 87 тис. телевізорів і 273 тис. різноманітних побутових радіоапаратів (радіоприймачі, радіоли, магнітофони, магніторадіоли), що становило 153 радіотелевізійних апарата, в тому числі 37 телевізорів, з розрахунку на тисячу осіб. Ці цифри значно нижчі від середньої кількості радіотелевізійної апаратури в республіці (відповідно – 205 і 67). Незважаючи на випуск телевізорів безпосередньо на Львівщині та концентрацію підприємств з випуску радіотехнічної апаратури, область набагато поступалася в цьому відношенні Кримській – 275, Миколаївській – 221, Херсонській – 180 і навіть Чернівецькій – 175. Чисельність телевізорів на тисячу мешканців у Харківській і Луганській областях був утричі вищим, ніж у Львівській [259, арк. 63].

Покращенню умов життя населення сприяли гарантована оплата праці колгоспникам, інтенсивне житлове будівництво, удосконалення соціально-побутової інфраструктури. Загалом досліджуваний період відзначався найбільш високими темпами житлового будівництва і, відповідно, розбудовою комунального господарства. У житловому будівництві домінувала тенденція до кількісних, а не якісних показників з мінімальним набором зручностей. На зміну п'ятиповерховій забудові міст і містечок, так званим «хрущовкам», приходять шести-дев'ятиповерхове та приватне будівництво. Сформувався і набув широкого розповсюдження новий вид послуг – будівництво і ремонт житла на замовлення населення. Розширення обсягів будівництва пришвидшило перехід від комунального житла («комуналок») і гуртожитків до невеликих квартир сімейного типу. На шляху до нового житлового будівництва поставало немало

перешкод. Не було віднайдено способу об'єднання зусиль забудовників, що дозволило б комплексно споруджувати інженерні комунікації та покращувати благоустрій довколишніх територій. Місцеві виконкоми не мали права кооперувати засоби підприємств на будівництво об'єктів культурно-побутового призначення.

В областях регіону було створено потужну будівельну промисловість. Основна частина освоєваних коштів припадала на великі трести «Нафтогазбуд», «Хімметалургбуд», «Прикарпатжитлобуд». У 1966 р. будівельні і монтажні роботи вели 44 загальнобудівельні та спеціалізовані організації, в 1977 р. – 61. Житлове і промислове будівництво здійснювали спеціалізовані комбінати «Прикарпатспецбуд», трести «Західхімпроммонтаж», «Прикарпатжитлобуд», обласні міжколгоспні будівельні організації та ін. [149, арк. 8]. Трести і підпорядковані їм організації зазнавали критики «за не справляння зі встановленими завданнями», невиконання планів щодо введення в дію житлової площі і завдань з підвищення продуктивності праці, за відставання у будівництві дитячих садків, клубів, об'єктів торгівлі та комунального господарства [146, арк. 1].

Розгляньмо цю проблему на прикладі одного із найбільших промислових гігантів регіону. Так, протягом 1961–1970 років на КХМК було освоєно 238,5 млн крб капітальних вкладень. З них на промисловість – 213,3 млн крб (89,2 %), на житлове будівництво – 18,8 млн крб (7,9 %), комунальне господарство – 3,5 млн крб (1,49 %) [148, арк. 182]. За рахунок коштів «житлокультпобуту», перевага надавалася промислового виробництва з певними «відхиленнями від попередніх планових цифр». Виділення коштів на спорудження об'єктів житла і культурно-побутового призначення у найбільш сприятливі роки не перевищувало 1,5–2 %. У наступні спостерігаємо стійку тенденцію до зниження – 0,5 %.

У 1970-х роках серед партійно-радянської номенклатури, працівників торгівельно-господарських структур, правоохоронних органів набуло поширення індивідуальне приватне будівництво [82]. Найбільш престижними вважалися земельні ділянки довкола обласних і районних центрів, курортних зон. Відділи у справах

будівництва і архітектури облвиконкомів проводили аналіз розглянутих листів та заяв трудящих з питань індивідуального будівництва. Основними причинами скарг були: постійне порушення відповідальними особами генеральних планів забудови населених пунктів, порядку здійснення індивідуального будівництва, випадки самовільного будівництва і т. д. [232, арк. 39].

Найбільш високі темпи житлового будівництва сягають середини 1970-х років. Тільки за роки восьмої п'ятирічки в сільськогосподарській Тернопільській області споруджено 2218,7 тис. м² житла, зокрема за рахунок держави, підприємств і житлових кооперативів – 435,6 тис м²; індивідуальним способом за рахунок державного кредиту – 1783 тис. м². Протягом 1970 р. введено в експлуатацію 455,6 тис. м² житла, за рахунок держави, підприємств і житлових кооперативів – 111,8 тис. м² [601, с. 61].

В середньому у досліджуваній період в західних областях УРСР щороку вводилося в експлуатацію 3500–4000 нових квартир. Найбільш гострою квартирна проблема була в обласних і районних центрах. Кошторисна вартість 1 м² жилої площі з централізованих джерел фінансування становила в 1971 р. – 188,5 крб, і нецентралізованих – 179,9 крб [223, арк. 31]. У списках на поліпшення житлових умов значилося близько 15–20 тис. осіб на область. У той же час, тих, хто гостро потребував житла – 3–4 тис. осіб, або 20 %. Це багатодітні сім'ї та особи, які проживали у підвалах, горіщних приміщеннях, в аварійних будинках.

Міськрайвиконкоми, підприємства й організації щорічно розробляли конкретні плани щодо забезпечення житлом трудящих, які потребували невідкладного поліпшення умов проживання. Для цього передбачали виділення їм не менше 15 % від загальної площі квартир, що розподілялися. Бюро обкомів партії на своїх засіданнях неодноразово розглядали питання про порушення порядку розподілу житла і «реагували» та «посилювали контроль», «рішуче присікали різноманітні спроби». Архівні матеріали свідчать про масові зловживання службовим становищем відповідальних осіб [168, арк. 94; 231, арк. 30].

Користолюбство, «приватновласницькі тенденції», прагнення державних і партійних працівників до наживи і збагачення набирали широкого розповсюдження. У резонансній постанові політбюро ЦК КПУ «Про результати перевірки листа з м. Коломиї Івано-Франківської області» від 25 вересня 1979 р. зазначалося: «В облвиконком з м. Коломиї поступали численні листи і скарги про грубі порушення в розподілі житла, в індивідуальному житловому будівництві. Однак, внаслідок формально-бюрократичного ставлення, такі факти не діставали належної оцінки і реагування...». Адмінорганами Коломиї та району було викрито факти зловживань і хабарництва з боку 22 посадових осіб, проти яких порушили кримінальні справи [175, арк. 1, 11].

Гострим питанням залишалося забезпечення потреб у дитячих дошкільних закладах. Облвиконкоми розробляли і затверджували перспективні плани будівництва дитячих дошкільних закладів. Навіть при успішному виконанні цих завдань, в західних областях УРСР було би охоплено дошкільним вихованням лише чверть дітей, тоді як по республіці цей показник вже у 1977 р. становив 41 % [168, арк. 98]. Надзвичайно повільними темпами розширювалася мережа дошкільних закладів на селі.

На початок 1980-х років на окремо взяті область регіону нараховувалося 250–400 гуртожитків, в яких проживало від 40 до 60 тис. осіб. Більшість гуртожитків в обласних центрах була перенаселеною. Як правило – відсутня гаряча вода, кімнати для прання, одна кухня на 15–20 сімей, ремонт проводився невчасно. Набирали поширення гуртожитки для одиноких осіб [174, арк. 17]. В архівних матеріалах зберігається велика кількість інформації щодо цієї проблеми. Так, на виконання постанови № 58 (з відома обласної Ради професійних спілок), обком профспілки робітників будівництва і промбудматеріалів разом з комбінатом «Івано-Франківськпромбуд» розробив і довів до виконавців конкретні заходи з поліпшення житлово-побутових умов для мешканців гуртожитків та організації громадського харчування робітників-будівельників. Згідно зі складеними графіками окремі відповідальні працівники обласної Ради профспілок, керівники комбінату, будівельних трестів і управлінь

відвідували робітничі гуртожитки, проводили бесіди на теми, які цікавили мешканців гуртожитків, давали необхідні консультації, бували на зборах мешканців [164, арк. 164].

Найбільш наболілою для громадян проблемою, до розв'язання якої керівництво залучало профспілку, був розподіл серед працівників житла з дотриманням встановленої черговості, а також організації дозвілля і відпочинку, санаторно-курортного лікування [311]. Хоча офіційно вважалося, що профспілковий комітет контролював розподіл житла, але його думку важко визнати визначальною. Деяку самостійність міг проявити голова профспілки хіба що при розподілі путівок в будинки відпочинку і на санаторно-курортне лікування. Однак і в цих питаннях профспілка не могла ігнорувати бажання секретаря парткому чи начальства. Позбавлена реального права на самостійність у вирішенні важливих питань колективу, профспілка сприймалася як уповноважений партією орган, що створює видимість захисту прав рядових громадян.

У другій половині минулого століття удосконалювалася побутова інфраструктура села, головним чином в селищах міського типу і приміських населених пунктах (див. табл. *М, Н*). Наданням побутових послуг займалися спеціалізовані підприємства – побут комбінати, які роками не змінювали структуру своєї діяльності. До середини 70-х років ХХ ст. майже в усіх колгоспах і радгоспах регіону були організовані будинки побуту та комплексні приймальні пункти [165, арк. 177]. Для загального користування надавалися такі послуги: індивідуальний пошив одягу, виготовлення меблів, хімчистка та фарбування одягу, ремонт – взуття, швейних виробів, побутових приладів, транспортних засобів і ін. Обласні управління побутового обслуговування населення звітували про здані в експлуатацію лазні та душові, обсяги прання білизни, послуги фотоательє, ремонт квартир, роботу перукарень, прокатних пунктів та ін.

Для комунально-побутових потреб споживачі міст і сіл планово отримували вугілля, торф, природний і зріджений газ. Так, у 1975 р. на Калуш план палива для реалізації через паливні склади управління облвиконкому з заготівель і

постачання палива населенню, комунально-побутовим підприємствам і установам становив: львівсько-волинського вугілля – 120 т; дров – 100 м³, газу природного – 35,5 млн м³ [240, арк. 553].

Складова побутового комплексу – радіофікація і телефонізація сіл – відбувалася вкрай повільно. Актуальним залишалось питання суцільної електрифікації сіл і приміських будинків. В архівних матеріалах наводиться різна чисельність по кожній області регіону. В листах міністру енергетики і електрифікації УРСР А. Макухіну секретарі західних обкомів КПУ зазначають, що в областях налічується від 3 до 5 тис. не електрифікованих будинків. Це викликало цілу низку скарг мешканців сіл. Для них необхідно було збудувати кілометри низьковольтних електроліній [154, арк. 52, 54].

Наступною проблемою комунального облаштування сіл була газифікація. В західних областях у зв'язку з наявністю власного природного газу, села газифікувалися порівняно з іншими регіонами республіки високими темпами. Так, наприклад, у прикарпатських областях питома частка газифікованих сіл у середині 1990-х років становила 30–40 %, тоді як 3 % газифікованих сіл Одещини та Херсонщини вважали високим показником [559, с. 24].

Газифікація міст і сіл була важливим фактором підвищення матеріального добробуту населення. Лише за семирічку загальна економія коштів населення УРСР внаслідок використання газу на комунально-побутові потреби становила 577 млн крб. Крім того, застосування природного газу для комунально-побутових потреб звільняло мільйони трудящих від непродуктивної праці і значно поліпшувало санітарно-гігієнічні умови [848, с. 124].

Автомобільний транспорт займав все більш важливе місце у щоденному житті. Автобус став основним видом міського і сільського транспорту. Сполучення між віддаленими гірськими і лісовими селами, а також розташованими на значній відстані від райцентрів, не було чітко налагодженим. Приміські лінії з початку 1970-х років почали обслуговувати угорські дизель-поїзди, названі в народі «Червона рута». Великим залізничними вузлами стали

обласні центри, через які курсували міжнародні експреси. Обласні центри отримали пряме сполучення з різними столицями Радянського Союзу.

Покращенню умов життя літніх людей сприяло пенсійне законодавство. Були підвищені мінімальні розміри пенсій за віком і з причин втрати годувальника; призначалися пенсії за віком у випадках відсутності повного стажу роботи для жінок, що народили п'ять і більше дітей; матерям інвалідів дитинства. За безперервний стаж роботи робітникам і службовцям, що відпрацювали на одному підприємстві понад 25 років було збільшено розмір надбавок до пенсій з 10 % до 20 %. Вказуючи на позитивні зміни, водночас зазначимо, що загалом усі ці заходи держави не дозволяли забезпечити достатнього рівня життя більшості людей, особливо тих, що проживали у сільській місцевості.

Згідно з офіційною статистикою у 1971–1980 роках грошові витрати держави на підвищення матеріального добробуту людей в абсолютних показниках зросли майже вдвічі. Якщо проаналізувати структуру державних інвестицій за галузями господарства, то можна простежити зовсім іншу тенденцію – в абсолютних показниках капіталовкладення на соціальні програми зросли, проте їхня питома вага у загальних витратах знизилася. Протягом 1966–1970 років капітальні вкладення у розвиток галузей групи «Б» становили 5,3 % усіх інвестицій, у наступній п'ятирічці вони знизилися до 4,8 %. У житловому будівництві відповідно з 17,2 % до 15,3 %, в спорудженні торговельних, комунальних та інших соціально-культурних підприємств – з 15 % до 14,8 % [856, с. 233].

У галузі торговельного обслуговування населення було здійснено низку заходів, які забезпечили виконання планів розвитку товарообігу. Перший осінній прикарпатський ярмарок на Івано-Франківщині відбувся 9 жовтня 1966 р., в день свята працівників сільського господарства. В ярмарку брали участь торговельні підприємства 12 районів і Івано-Франківська, 12 райспоживспілок, 8 відділів робітничого постачання, 2 торги і промторги, трест їдалень і ресторанів, харчоторг, фірми «Меблі», «Взуття», лісбудторг, коопторг, дорресторан,

книготорг, аптекоуправління, 156 колгоспів, 2 радгоспи, колгоспники. Ярмарок відвідали понад 145 тис. осіб [396, с. 93].

Радянська гігантоманія яскраво відобразилася у архітектурі магазинів і «торгової площі» (див. табл. О). Розвивалася мережа підприємств громадського харчування (перевиконання становило 3702 посадочних місця). У середині 70-х років ХХ ст. перевиконувалися планові завдання з відкриття магазинів, цехів напівфабрикатів та кулінарної продукції, з реконструкції і будівництва підприємств, що спеціалізувались на випуску безалкогольних напоїв і ковбасних виробів. Характеризуючи розвиток торгівлі, зазначимо, що зросли як виробництво, так і реалізація товарів широкого вжитку. Водночас намітилася тенденція до змін у підпорядкуванні на території районів підприємств, які були розташовані довкола обласного центру. Обласні владні структури бажали мати більшу вигоду від заводів і фабрик для розбудови міста, а не довколишніх сіл. На підприємствах безпосередньо організовувався продаж розфасованих напівфабрикатів, розширювалися заводські їдальні, облаштовувалися буфети.

Необхідно звернути увагу на те, що органи внутрішніх справ (виконуючи постанову Ради Міністрів УРСР № 612 від 4 грудня 1970 р.), вживали заходів, спрямованих на виявлення, попередження і припинення фактів скуповування хліба і хлібобулочних виробів для з годування худобі та птиці. З метою надання практичної допомоги периферійним органам внутрішніх справ в організації цієї роботи, працівники МВС УРСР здійснювали виїзди в окремі області. Вони «вживали активних заходів оперативного характеру зі встановлення осіб, котрі щодня відвідували кілька магазинів з метою придбання хлібопродуктів для з годування худобі та птиці, а також примушували займатися цим членів своїх родин, вступали у змови з продавцями і купували у них хліб у великій кількості». Таких осіб притягували навіть до кримінальної відповідальності, а в більшості випадків – матеріали справ надходили на розгляд адміністративних комісій виконкомів місцевих Рад депутатів трудящих для проведення товариських судів. В республіканських «інформаціях» Івано-Франківська область фігурувала другою після Харківської [11, арк. 14–15].

Значна частина товарів «ширпотребу» була низької якості і не мала належного збуту. Типова для радянського магазину ситуація: товар нібито є, а купити нічого. Дефіцитні товари, особливо імпортного виробництва, необхідно було купувати «з-під прилавка». Влада намагалася вивчати потреби населення на різні категорії товарів, створювалися різні міжвідомчі, місцеві й міжрегіональні комісії, які аналізували попит. На великих виробничих об'єднаннях почали влаштовувати виставки-продажі товарів підвищеного попиту, зустрічі представників промисловості зі споживачами, оптові ярмарки з продажу товарів тощо. План виробництва на наступний рік формувався з урахуванням результатів купівлі і продажу, укладених договорів між оптовими базами торгівлі, роздрібними торговельними підприємствами, з одного боку, і промисловими підприємствами, об'єднаннями, фірмами, з другого.

Поряд із проблемами, пов'язаними з виробництвом сільгосппродукції, чи не більш актуальним було її належне зберігання. Матеріальна база для довгострокового зберігання овочів і картоплі перебувала у незадовільному стані. З урожаю 1983 р. в організаціях державної торгівлі Івано-Франківської області у буртах зберігалася 32 % овочів і 19 % картоплі, у споживчій кооперації – 45 % продукції. За час зберігання втратили товарну якість і були списані, або використані як корм худобі – 3,3 тис. т овочів, 2,2 тис. т картоплі і т. д. Міськрайвиконкоми, обласні торговельні організації не приділяли належної уваги будівництву сховищ. На Івано-Франківському плодокомбінаті не було введено в дію охолоджувальне овочесховище на 6 тис. т. В управлінні громадського харчування облвиконкому не побудовано охолоджувальні цехи для солінь і переробки плодоовочів та картоплесховище, в системі облспоживспілки – сім картоплесховищ, фруктосховище і квасильно-засолювальний пункт, спорудження яких було заплановано ще на 1981–1984 роки [186, арк. 72]. Це типова картина для усіх областей республіки.

Загалом держава вживала численних заходів, які сприяли підвищенню життєвого рівня і покращення побуту громадян. За період з 1965 р. до 1985 р. середньомісячна зарплата робітників і службовців республіки зросла більш ніж

удвічі. Функціонування громадських фондів споживання сприяло збільшенню різноманітних виплат населенню. Значна частина коштів йшла на отримання безкоштовної освіти, на розвиток охорони здоров'я, культурного і побутового обслуговування. З 1970 р. виплати і пільги, отримані населенням республіки з громадських фондів споживання вирости вдвічі. У 1985 р. середньомісячна зарплата становила 174 крб., а з урахуванням виплат і пільг з громадських фондів споживання – майже 250 крб. [856, с. 232].

Необхідно взяти до уваги, що одночасно діяли приховані інфляційні механізми, а на споживчому ринку постійно зростали ціни. Зростання зарплатні не закріплювалося збільшенням товарів і послуг. Значна частина товарів широкого вжитку мала низьку якість, все більшого «розмаху набирал хронічний дефіцит». Ілюзію матеріального забезпечення громадян створювали гроші, частина з яких осідала в ощадкасах. З 1500–2000 тис. осіб – мешканців середнього села вкладниками ощадкаси мало бути 600–800 осіб, сукупність вкладу яких становила більше 1 млн крб [827, с. 4].

Протягом 1965–1985 років в Українській РСР збереження населення збільшилися з 6,4 до 63,7 млрд крб. Однак у 1965 р. річний товарообіг був майже в 3 рази більшим, ніж залишки внесків населення в ощадкасах, натомість через два десятиріччя невикористані збереження перевищували річний товарообіг на 13 % [856, с. 234]. Це призводило до масових зловживань у системі торгівлі, спекуляції, розвитку «чорного ринку» і «тіньової економіки». Значного поширення набуло таке побутове явище, як придбання товарів «по знайомству», «по блату», тобто з використання особистих чи родинних зв'язків.

Інспектор обласного комітету народного контролю Івано-Франківської області В. Шемаров та інспектор обласного управління Держінспекції з якості товарів і торгівлі З. Пухальський охарактеризували ситуацію: «Недоліки – це насамперед, низька культура обслуговування, непривабливий подекуди зовнішній і внутрішній вигляд приміщень, грубе ставлення до відвідувачів. Багато приміщень торговельних підприємств потребують ремонту. Нерідко порушуються правила санітарії. Мають місце грубі порушення правил радянської

торгівлі. Продавці приховують від покупців товари підвищеного попиту: шерстяні і трикотажні вироби, шкіряне модельне взуття. Нерідко зустрічаються такі випадки, коли в населені пункти завозиться багато товарів, які там не користуються попитом. Це свідчить, що попит населення не вивчається. Порушуються подекуди і години торгівлі, нема табличок про розпорядок роботи магазинів. Чи не найбільшим злом залишалося порушення роздрібних цін, так звані «націнки» і т. д.» [929, с. 2].

У своїх роздумах про перебудову, про проблеми, що постали перед країною генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов зазначав: «Гальмування і застій в економіці не могли не позначитися на інших сторонах життя суспільства. Негативні процеси серйозно зачепили соціальну сферу. Склався, як ми кажемо, «залишковий принцип» виділення коштів на розвиток соціально-культурної сфери, тобто в неї спрямовувалося стільки коштів, скільки залишалося від справ суто виробничих. З'явилася своєрідна «глухота» до соціальних питань. Соціальна сфера почала відставати і за своїм технічним оснащенням, і за кваліфікацією кадрів, а головне – за якістю своєї роботи. І тут знову парадокси. Наше суспільство успішно вирішило питання зайнятості населення, забезпечило соціальні гарантії принципового характеру, і в той же час ми не змогли повністю реалізувати можливості соціалізму в задоволенні зростаючих потреб у поліпшенні житлових умов, у якості, а то й кількості продовольства, в організації на належному рівні роботи транспорту, медичного обслуговування, освіти, у вирішенні інших проблем, які, природно, виникали в ході розвитку суспільства» [502, с. 15].

У досліджуваній період заходи держави були спрямовані на підвищення життєвого рівня і поліпшення добробуту населення (див. табл. II). Незважаючи на постійні декларації влади щодо пріоритетності соціальної сфери, державні служби побуту, транспорту, торгівлі, житлово-комунального господарства могли забезпечувати лише мінімум благ для громадян. Проблеми, які накопичувалися впродовж десятиріч у соціальній сфері, різко загострилися в другій половині

1980-х років. За умов економічної кризи незадовільний стан на споживчому ринку країни став однією з найбільш гострих проблем суспільства.

Матеріально-побутові умови життя більшості населення залежали від заробітної плати, яка разом із присадибними ділянками була головним джерелом поповнення сімейного бюджету. Однак тарифні ставки робітників, інженерно-технічних працівників і службовців суттєво різнилися з мізерними зарплатами колгоспників. Мінімальні прибутки сільського населення, задіяного у колгоспно-радгоспному виробництві, зумовлювали їхню низьку купівельну спроможність. Поступове підвищення оплати праці колгоспникам помітно впливало на їхній добробут [69; 70; 71]. Спеціальні відділи робітничого постачання забезпечували різною продукцією не тільки свої виробничі колективи, але й жителів містечок та сіл. Працівників торгівлі («прилавка») і допоміжних служб на великих об'єднаннях могло нараховуватися до кількох тисяч осіб [74].

Умови життя населення західних областей Української РСР не відповідали внеску у формування індустріальної потужності та військово-промислового комплексу країни. За рівнем забезпечення населення соціально-побутовими послугами, заробітною платою ці області посідали останні місця у республіці. Зниження ефективності економіки країни у другій половині 80-х років ХХ ст. призвели до зростання загального дефіциту предметів споживання, загострили ситуацію із забезпеченням населення товарами широкого вжитку. Зміни у розвитку соціально-побутових умов життя населення регіону виявляли певну специфіку, зумовлену деформованою структурою економіки.

У 1980-х роках на благоустрій міст і селищ міського типу, капітальний ремонт житлового фонду західних областей держава виділяла з бюджету у межах 10–15 млн крб. У 1988 р. в Івано-Франківській області використано 14 млн крб, що на 20 % більше, ніж у попередньому році. Проведені фінансовими органами перевірки використання цих коштів виявили «суттєві недоліки і порушення». В містах і селах області тільки 49 % шляхів були забезпечені асфальтовим покриттям, зливною каналізацією – 10,7 %. Незадовільний стан з освітленням вулиць у містах Яремче, Городенці, селищах Ділятині, Коршеві, Ковалівці,

Вигоді і т. д. Більша частина житлового фонду міст належала підприємствам різних міністерств і відомств. Такі квартири доволі часто були обладнані комунальними зручностями значно гірше, ніж приміщення місцевих Рад [237, арк. 231].

Отже, для розгортання соціальної сфери села найбільш сприятливим періодом із досліджуваного відрізка часу була друга половина 60 – 70-их років ХХ ст. У сільській місцевості, хоча й у недостатній кількості, споруджувалися житлові будинки для молодих спеціалістів, школи, пришкільні інтернати, дитячі дошкільні заклади, фельдшерсько-акушерські пункти, клуби, бібліотеки, побутові об'єкти, лазні, магазини, павільйони громадського харчування, адміністративні приміщення сільських Рад, відділень зв'язку, автостанції, проводилася газифікація, телефонізація. У містах розширювалося житлове господарство, що викликало прокладання нових вулиць, площ, шляхів, тротуарів, мостів, впорядкованих місць відпочинку.

Задоволення потреб населення в кількості об'єктів сфери послуг та якісному обслуговуванні було в прямій залежності від місця розташування – обласного чи районного центру, віддаленого гірського чи «неперспективного» населеного пункту. Окрім того, що з року в рік не вистачало державних капітальних вкладень, якість будівництва, благоустрій нових мікрорайонів не завжди відповідали загально прийнятним нормам. Вони не були забезпечені вчасним введенням в дію систем водопостачання, очисних стоків, озеленення і т. д. Крім цього, часто порушувався принцип соціальної справедливості при розподілі житла тощо.

6.4. Екологічний стан і природоохоронна діяльність

Охорону природи і навколишнього середовища держава вважала справою загальнодержавною, загальнонародною, офіційно задекларувавши про досягнення значних успіхів у цьому питанні. Зокрема, було скорочено відведення продуктивних земель для несільськогосподарських потреб, збільшено масштаби проведення протиерозійних робіт. При постійному зростанні обсягів виробництва

підприємств хімічної промисловості було зменшено об'єми забирання води із зовнішніх джерел. При проектуванні нових виробництв закладалися технічні рішення, що унеможлилювали введення в дію підприємств без очисних споруд. З урахуванням вимог часу тривали природоохоронні роботи: поліпшення охорони надр і комплексне використання природних ресурсів; посилення роботи щодо поліпшення схоронності сільськогосподарських угідь, створення полезахисних смуг; підвищення ефективності роботи очисних споруд і установок; розширення використання очищених стічних і рудникових вод для зрошення полів та інших потреб народного господарства; підвищення дієвості державного контролю за станом природного середовища і джерелами забруднення тощо [591, с. 27–28].

Масштабна забудова території західних областей УРСР промисловими об'єктами як у післявоєнний період, так і в середині та другій половині ХХ ст. супроводжувалася досить часто без врахувань негативних наслідків на екологію та здоров'я людей. Громада міста чи селища жодного «впливу» на рішення влади не мала. Так, відповідно до постанови ЦК КПУ і РМ УРСР «Про заходи прискорення введення в дію нових потужностей з виробітку калійних добрив і забезпечення ними сільського господарства» від 9 березня 1960 р., Львівський раднаргосп та організація «Дніпрохімпроект» спроектували будівництво калійного комбінату в селищі Стебник за кілька кілометрів від «всесоюзної здравниці» Трускавця. Розбудову Калуського хіміко-металургійного комбінату розпочато відразу на околиці містечка, без врахувань рози вітрів, зате до уваги було взято наявні шляхи сполучення і гірську річку Лімницю з величезними запасами гальки та каменю. Розробка найбільших у Європі сірчанних покладів у Миколаївському районі Львівської області на початку 1950-х років базувалася лише на невідкладних потребах народного господарства СРСР у сірці та продуктах її перероблення. З цією метою побудували селище та збудували Роздольський гірничо-хімічний комбінат. Ці хімічні комплекси й стали на десятиліття найбільшими забруднювачами атмосферного повітря й водних ресурсів західного регіону України.

Згодом до них приєдналися десятки інших – цементно-гірничий комбінат у м. Миколаїв Львівської області, цементно-шиферний у с. Ямниця, що біля м. Івано-Франківська, виробниче об'єднання «Геофізприлад» з литтям чавуну на застарілому обладнанні, «Львівсільмаш», Львівський лакофарбовий завод, завод «Реактив», Львівський хімічний завод, Жидачівський картонно-паперовий комбінат, фабрика «Буковина», сотні котелень комунальної сфери. Доповнювали картину екологічних забруднень промислові викиди сусідніх областей. Забруднення масивними викидами з неочищених стоків у водойми стали звичним явищем цукрових заводів, молокозаводів, м'ясокомбінатів, спиртзаводів, міських каналізацій, колгоспів, радгоспів, «Сільгоспхімії», «Сільгосптехнік» і т. д. За висновками тогочасних фахівців, будівництво очисних споруд на цих промислових об'єктах було «економічно недоцільним».

Нарощування індустріальних потужностей, розгортання нових виробничих площ (через затоплення сіл) сприяло розвитку водоемких галузей економіки. У відповідній технічній документації щодо впровадження в експлуатацію енергоблоку найбільшої в регіоні Бурштинської ДРЕС у січні 1965 р., йдеться про відсутність планування робіт на постійних водоочисних спорудах. Тимчасова станція загальною потужністю 500 м³ на добу не забезпечували елементарних потреб у воді робітничого селища Бурштин та промислового майданчика. Навіть за таких суттєвих недоліків цей енергоблок у квітні 1965 р. було введено в експлуатацію, а згодом було запущено і другий. Не кращою була ситуація і на Добротвірській ДРЕС, що на Львівщині. В річному звіті за 1969 р. керівництво станції зазначало відсутність на об'єкті очисних споруд для забрудненої мазутом води. Науковець Ю. Гумен детально простежує розвиток подій: «Гальмування даної проблеми керівники станції вбачали у відсутності належних рекомендацій та технічної документації щодо будівництва очисних споруд, які не надійшли від галузевих проектних інститутів – ЛьвівТЕП та ПівденьОРДРЕС... У 1968 р. керівники ДРЕС уклали договір з Львівським політехнічним інститутом для розробки рекомендацій відведення очисних стічних вод. Кінцеві терміни закінчення цих робіт були передбачені на кінець 1971 р. Стан забрудненості

водних ресурсів на даному об'єкті визначити було нереально, оскільки такого обліку тоді ще не проводилося» [519, с. 99].

Загальна тенденція безвідповідальності й безгосподарності для керівництва промислових підприємств, а подекуди їхня бездарність ставали нормою життя. Промисловість стрімко нарощувала свою виробничу потужність. Забруднення річок і атмосферного повітря набувало стійкої динаміки зростання. Республіканські та союзні міністерства виявляли посилену увагу до регіону, результатом чого стало створення нових підприємств та розширення площ діючих. Як наслідок – збільшувався техногенний вплив на екологію. На багатьох підприємствах встановлені водоочисні споруди не могли забезпечити необхідний ступінь очищення стічних вод. Обласні інспекції Держкомприроди при РМ УРСР неодноразово вказували керівникам підприємств на необхідність реконструкції водоочисних споруд. Однак усі застереження природоохоронних органів вважалися другорядними, а тому виконувати їх не поспішали.

За даними Держводінспекції басейнів гірських рік та верхньої течії р. Дністра, загальне водовідведення на Буковині в 1972 р. становило 94425 тис. м³, тоді як, лише 54284 м³ забруднених стічних вод проходили часткове очищення. До того ж на багатьох підприємствах водоочисні споруди працювали неефективно і потребували ремонту. За даними Держкомприроди УРСР, у 1977 р. у Чернівецькій області було 49,6 млн м³ водовідведень і 1,2 млн м³ стічних вод промислових підприємств та об'єктів комунальної сфери потрапило в річки й водойми без очищення. Це був найнижчий показник серед областей західного регіону України. Такий локальний успіх невеликої за промисловим потенціалом і розмірами області не означав, що такого результату досягнуто завдяки поліпшенню водоохоронної роботи [519, с. 153]. Немалу роль відіграло й уміння «правильно» прозвітувати.

Масштабне будівництво промислових підприємств забезпечило робочими місцями активне населення краю, призвело до розбудови інфраструктури населених пунктів і містечок, зміцнення соціальної сфери й стало позитивним чинником для розвитку західних областей України. Однак внаслідок зростання

виробничих потужностей виснажувалися природні ресурси. Не було враховано здатність екосистеми до самовідновлення і самоочищення, що завдало руйнівного впливу здоров'ю людей. Для урбанізованого західноукраїнського регіону спільним явищем стало повсюдне недостатньо контрольоване органами влади промислове забруднення атмосферного повітря і водних ресурсів. Підприємства хімічної й нафтопереробної промисловості вносили значний вклад у розвиток промисловості республіки, але інтенсивно забруднювали навколишнє середовище, сприяли нагромадженню подальших екологічних і техногенних проблем (відпрацьовані кар'єри, шахти, відходи – гексахлорбензолу і т. д.).

Значне поширення на території Прикарпаття і Закарпаття мали зсуви ґрунту і весняні сходження снігових лавин, що завдало значної шкоди й створювало небезпеку для життя людей. Це спонукало до постійного нагляду за загальним станом зсувних схилів і роботою над протизсувними спорудами. Щорічно на території західних областей проходили зливові дощі з градобоєм, що приносило великі збитки сільському, комунальному, водному господарству. Частим явищем були катастрофічні повені й паводки, що спричинило підтоплення житлових приміщень, пошкодження інженерних споруд, мостів [236, арк. 62, 68].

Держава вживала певних заходів щодо збереження неповторної природи Карпат, Полісся, Буковини, Поділля: організовувалися заказники, заповідники, товариства, природоохоронні організації тощо. Відповідно до постанови Ради Міністрів Української РСР № 568 «Про організацію нових державних заповідників в Українській РСР» від 12 лютого 1968 р., організовано Карпатський державний заповідник загальною площею 12,7 тис. га (на території Закарпатської області – 6,9 тис. га та Івано-Франківської – 5,8 тис. га). За пропозицією комісії Верховної Ради Української РСР з охорони природи була створена дирекція заповідника у Рахів [154, арк. 32].

Не можна однозначно стверджувати, що в 1964–1991 роках у лісовому господарстві регіону домінували тільки негативні тенденції, а товариства охорони природи були аморфними. Наприкінці 1960-х років популярною стала робота так званих народних університетів «Природа». Діяльність цих закладів вечірньої

форми навчання для робітників, студентів та службовців набула поширення. В обласних центрах лекції читали інструктори міськкомів КПУ, викладачі навчальних закладів, спеціалісти-фахівці. Однак популяризація природоохоронних знань не давала механізмів з розв'язання екологічних проблем.

Зі створенням у 1967 р. Держкомприроди при РМ УРСР Українське товариство охорони природи увійшло до складу структурних підрозділів комітету. Голова УТОП – доктор біології, академік М. Воїтвенський став членом колегії Держкомприроди при РМ УРСР. Характерні риси радянської командно-адміністративної системи – панування бюрократичних відносин, були притаманні й УТОП. Однак товариство проводило семінари, конференції, фінансувало видавництво природоохоронної атрибутики на листівках, марках, агітаційних стендах тощо. Обласні відділення товариства мали свої осередки в кожному місті та селищі. Природоохоронний рух республіки сприймав вирішення проблем крізь призму партійних ідеологічних настанов. У західному регіоні УРСР відділення УТОП разом з представниками обласних інспекцій працювали на добровільних засадах, брали участь у перевірках стану справ із природоохоронної роботи на підприємствах, займалися створенням «Будинків природи», виданням літератури. Так, активісти Львівського відділення УТОП в 1972 р. видали книги «На зелених орбітах Львова», «Природа Львівської області», займалися активною культмасовою роботою [519, с. 89].

Доволі критичної точки зору притримується науковець Р. Чигур. Так, у своєму дисертаційному дослідженні він узагальнює, що західний регіон, у порівнянні з іншими територіями України, багатий на численні лісові масиви. У 70 – 80-х рр. ХХ ст. на Закарпатті лісова площа займала половину території області, Тернопільщині – 170 тис. га, або 12 %, Львівщині – 300 тис. га, або 14,6 %. Проте ці багатства використовувалися нераціонально. У регіоні негативно впливали на ліс, насамперед, лісокомбінати. За 60 – 70-ті роки було вирубано 74 тис. га – 56 % площі лісів, а насаджено тільки 18 тис. га. Це докорінно змінило структуру карпатських лісів, адже основні обсяги лісозаготівель припадали на Карпати – 85–90 % загального лісокористування в УРСР. Найбільш інтенсивне

господарське використання тут проводилося в лісах другої групи: з кожного га щорічно вибиралось в середньому 2,9–3,1 м³ деревини, тобто приріст насаджень використовувався на 85–90 %. У лісах першої групи щорічно заготовляли біля 4,5 млн м³ деревини. У 80-х роках найвищим рівнем інтенсивності лісозаготівлі в регіоні характеризувалися також Чернівецька і Тернопільська області. Це призвело до збільшення кількості лісосічних відходів у регіоні. У карпатських лісах їх щорічно нараховувалось близько 5 тис. т, які можна було залучати у повторне користування [921, с. 9–10]. За часів незалежності України домінує нова лісова політика, яка визнає пріоритетність екологічних функцій лісу, тоді як у досліджуваний період держава акцентувала на економіку.

У 1983 р. запаси деревини Української РСР складали 1 млрд м³ і зросли порівняно з 1960 р. на 300 млн м³. Лісгоспзаги і ліскокомбінати республіки виростили нові ліси на площі 2,5 млн га, в тому числі Мінлісгоспу УРСР – 2,3 млн га і в Мінліспромі УРСР – 0,2 млн га. Втричі зросли обсяги промислового виробництва при скороченні на одну третину завозу лісоматеріалів із інших регіонів і майже удвічі – рубок головного користування. У лісових господарствах тривала робота зі створення системи захисту насаджень на землях колгоспів і радгоспів, водоохоронних смуг на берегах малих рік, а також збільшувалися об'єми робіт «по рубках догляду за лісом». На кожен гектар площі щорічно приростало 3,9 м³ деревини, що на 26 % більше, ніж у 1960 р. При розробленні лісосічного фонду використовувалося 95–98 % деревини [35, арк. 42].

Наприкінці 1970-х років екологічна ситуація ускладнювалась, стан атмосферного повітря в регіоні різко погіршився. Одним з головних винуватців цього було офіційно назване виробниче об'єднання «Хлорвініл», котре, за висновками природоохоронних органів, систематично не виконувало завдання ЦК КПРС і РМ СРСР щодо забезпечення очистки відпрацьованих газів відповідно до рівня, передбаченого санітарними нормами. За даними Калуської санепідемстанції, 44 % проб хлористого водню перевищували «гранично допустимі норми концентрації» санітарно-захисних та житлових зон. Основним джерелом надходження хлору в атмосферу був магнієвий завод, котрий щодоби

викидав близько 2 т шкідливих речовин. У січні 1978 р. валовий викид шкідливих речовин в атмосферу складав близько 40 тонн/добу, в тому числі 18 тонн/добу пилу калімагнезю, 3 тонни/добу дихлоретану, 2 тонни/добу хлору, 1 тонну/добу полівінілхлориду, 0,5 тонни/добу цинебу і т. д. [519, с. 190]. Автор цього дослідження пам'ятає, як наприкінці 1980-х років, як правило вночі у вітряну погоду, викидалися в атмосферу пари хлору. Бували й такі дні (маються на увазі не осінні тумани природного походження), коли вранці місто було повите густим туманом, який зависав над землею. Запах хлору перебивав усі інші, в людей сльозилися очі, душив кашель. Мешканці міста намагалися не виходити зайвий раз на вулицю і не відчиняти вікна у квартирах.

Така інформація «осідала» у різноманітних звітах, а під «штрафні санкції» підпадали другорядні підприємства. У зв'язку «із запиленістю», що в кілька разів перевищувала допустимі норми і через відсутність санітарно-захисної зони поблизу розташованих жилих будинків, облсанепідемстанція накладала заборону на роботу Івано-Франківського і Рогатинського вапняних заводів. В офіційній технічній характеристиці зазначалося, що «потужності названих заводів колегією Міністерства промбудматеріалів УРСР списані й план виробництва їм не надавався. Печі перебували в аварійному стані через вертикальні тріщини». Перший заступник голови виконкому А. Кахно у своєму розпорядженні від 19 листопада 1976 р. пояснював, що «у зв'язку з тим, що Івано-Франківський і Рогатинський вапняні заводи являються основними постачальниками вапна для будівельних організацій області, облвиконком не може дати згоду на припинення їх роботи» [230, арк. 24–25].

У 1980-х роках екологічна ситуація в регіоні викликала стурбованість громадськості, різноманітних організацій та установ. Високий рівень концентрації підприємств хімічної промисловості, недосконалі технології зумовлювали критичне забруднення всіх компонентів біосфери. Головна водна артерія – р. Дністер забруднювалася стоками промислових підприємств та об'єктів комунального господарства. Велика кількість забруднень потрапляла з підприємств нафтопереробної та хімічної промисловості Львівської області, що

розташовані у верхів'ях Дністра. Так, загалом в Івано-Франківській області із 96 робочих водоочисних споруд на промислових підприємствах та об'єктах комунальної сфери працювало 36. У результаті цього у водойми щодоби потрапляло 34 тис. кубометрів нечистот. На Вигодському лісокомбінаті, Надвірнянському нафтопереробному заводі, Болехівському шкірзаводі, Коломийському сирзаводі та м'ясокомбінаті ефективність роботи водоочисних споруд була вкрай низькою. Санітарний стан річок Бистриці Надвірнянської та Бистриці Солотвинської, Саджави, Сівки, Ворони й інших залишався незадовільним [235, арк. 17–18].

Все ж, небайдужа громадськість проводила певну роботу. Відповідно до розробленої на період до 2000 р. «Схеми комплексного використання водних і земельних ресурсів Івано-Франківської області», необхідно було впорядкувати 578,6 км малих річок на суму 84,2 млн крб. Станом на 1 травня 1986 р. вже було впорядковано 497,2 км і затрачено 65,6 млн крб. Програма «по залуженню прибережних водоохоронних смуг» (залужено 2003 га) і проведення їх «весняного заліснення» (на площі 124 га) була виконана достроково [235, арк. 23]. Зосередження у регіоні «екологічно брудного» хімічного виробництва досягло критичної межі й чекало свого подальшого вирішення. Екологічна ситуація погіршилася після вибуху в квітні 1986 р. четвертого енергоблоку на Чорнобильській атомній електростанції.

Орган рад секретарів партійних організацій і директорів «Прикарпатліс» та президії обкому профспілки робітників лісової, паперової і деревообробної промисловості «Лісовий комплекс» від 28 березня 1990 р. у рубриці «Екологія і виробництво» звертав увагу на те, що на екологічних мітингах громадян гнівно засуджували винуватців забруднення повітря й води. Однак, повертаючись на виробництво, самі ж продовжували те, проти чого протестували. Проте, якщо вникнути у ситуацію, то виявляється: кошти на охорону природи виділялися чималі, але вони майже повсюдно не освоювалися. Так, у 1988 р. Академія наук УРСР передала виробничникам 235 різноманітних природоохоронних розробок, 1987 р. – 200 ресурсозберігаючих технологій. Проблема полягала в тому, що

турбота про навколишнє середовище не мала під собою економічної основи. На виробництві діяли антиекологічні чинники – доплата за шкідливі умови, різноманітні пільги. Така «захищеність» переростала у свою протилежність. Потужності очисних агрегатів часом не відповідали виробничим потужностям підприємств, що впливало на продуктивність праці. Нічні зупинки агрегатів, їх «тимчасове» вимкнення давало економію електроенергії, впливало на загальний прибуток. Вирішення проблем впиралося у наполегливість і принциповість трудових колективів. За роботу технологічного устаткування чи очисних споруд відповідали конкретні особи. Рада трудового колективу могла спитати з них, не вибачаючи недбальства, порушення трудової дисципліни чи технологічного процесу. З початку 1991 р. впроваджувалася плата за завдану шкоду природі. За наднормативні викиди вона бралася в багатократному розмірі з госпрозрахункового прибутку, а не спеціальних фондів [552].

Однією з ключових проблем, залишених радянською командно-адміністративною системою – хімічні гіганти з їх прихованими і неприхованими відходами виробництва. Показовим у цьому відношенні є Калуш. Так, з 17 до 25 березня 2011 р. у місті працювала група фахівців під керівництвом заступника директора Рахункової палати В. Форостяна. В офіційному висновку зазначається: «Надзвичайна екологічна ситуація у Калуському промисловому вузлі склалася внаслідок прийняття свого часу неправильних технічних, екологічних рішень щодо розміщення та експлуатації хімічних підприємств, а також варварського використання землі, корисних копалин, злочинного нехтування природоохоронним законодавством. Накопичення невирішених проблем не просто загострилося до краю, а перезріло». Проблеми Калуша набули резонансу. В результаті спільних зусиль громадськості і влади незалежної України підписано указ Президента № 145 від 10 лютого 2010 р., ухвалено постанову та Закон про визнання Калуша та сіл Кропивник і Сівка-Калуська Калуського району зоною надзвичайної екологічної ситуації. З державного бюджету було виділено майже півмільярда гривень на фінансування цілого комплексу заходів. Однак обсяги отруйних розсолів і загроза прориву Домбровського кар'єру постійно зростають, а

також імовірність проникнення у водоносні шари і забруднення басейну р. Дністра, який є джерелом водопостачання багатьох населених пунктів України та Молдови. Зростає загроза і вірогідність проникнення токсичних відходів гексахлорбензолу (200 т отрути зберігалось на бетонному майданчику, частково її почали вивозити) в ґрунт, при підвищенні температури повітря збільшується концентрація розсіювання шкідливих парів [616].

Питання розробки менілітових сланців залишилося невирішеним і сьогодні. На спільному засіданні депутатських комісій з питань екології обласних Рад Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської областей вирішили не поспішати з наданням Міністерству екології та природних ресурсів дозволу на користування родовищем газових сланців «Олеська», що на території цих областей. Голова Тернопільської обласної Ради О. Кайда пояснював, що «на шальку терезів поставлені, з одного боку, енергетична незалежність України, з іншого, безпека людей, які живуть у цьому густо населеному регіоні над Дністром. А екологічні ризики і прогнози недостатньо вивчені: як гідро розриви пластів вплинуть на водоносні шари, чи не будуть вони забруднені під час буріння, що буде після використання свердловин» [771].

Окремої уваги заслуговує борщівник Сосновського, який розсіявся на величезних територіях і становить небезпеку для здоров'я людей і тварин. На початку 1970-х років його завезли з колгоспів Російської Федерації для покращення кормової бази тваринництва. «За насінням борщівника Сосновського, – згадує заступник голови колгоспу Ленінським шляхом сіл Нижній і Верхній Струтин Рожнятівського району Івано-Франківської області В. Пасічник (голова С. Рабуцький), – ми їхали в один із колгоспів Московської області. Ми завезли цю культуру одними з перших на Прикарпаття. Сівалкою посіяли перехресним способом у хороших місцях, доглядали. Урожайність борщівника у два рази більша, ніж кукурудзи на зелений корм (400–500 ц/га). Він надзвичайно соковитий, при закладці силосу необхідно було давати у два рази більше соломи. Як кормова культура для тваринництва – взірець, рятував кормову базу – три урожаї на сезон. Для завершення відгодівлі бичків (останні три-чотири місяці), він

був дуже вигідним. Інші господарства брали його у нас. Проте за кілька місяців вживання він дуже шкодив тваринам («падали на ноги»), а молоко було із запахом і не прокисало. Збирати його необхідно було до фази цвітіння, а потім ставав дуже небезпечним й для здоров'я людей (викликав важкі опіки на шкірі). Після його посівів три роки на ділянці землі нічого не росло. У скорім часі виявилась ще одна неприємна сторона чудо-культури – фантастична живучість. Його розмноження і поширення не піддаються контролю. Рослини швидко дичавіють, виростають щільними заростями на пасовищах, обабіч доріг, порушують екосистему. Вивести його практично неможливо, він перетворився у стихійне лихо. Це ядовита рослина-агресор. Пройшли роки – не стало громадського тваринництва, а він продовжує самовільно рости» [417; 418].

Таким чином, тенденції до безвідповідальності та безгосподарності спричинили погіршення загального стану водойм та завдали непоправної шкоди навколишньому середовищу. Основними джерелами забруднення стали промислові підприємства, колгоспи, установи комунального господарства. Складну проблему становило й накопичення відходів побутового походження, що нагромаджувалося у містах і селищах. Командно-адміністративна система господарювання – індустріалізація, хімізація та меліорація сільського господарства руйнували природу, заклали екологічні та техногенні катастрофи.

Розділ 7

СОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ

7.1. Партиїно-ідеологічний контроль

З приходом нового керівництва держави на чолі з Л. Брежнєвим становище населення зміцнилося. Воно стало ще більш стабільним і захищеним, хоч притаманні радянському суспільству тенденції – вирізнення привілейованої «номенклатури» – залишилися незмінними. Комуністична партія зобов'язувала всіх осіб, які обіймали керівні посади, бути лекторами незалежно від викладацьких здібностей. Більшість виступів таких лекторів не виходила за межі перчитування вголос матеріалів з'їздів, пленумів, праць класиків марксизму-ленінізму і творів лідерів партії. Написані ними лекції – не більш як вклеювання в зошит вирізок із газет. Участь у лекторській роботі мала значення у визначенні переможців соціалістичного змагання та в інших заохоченнях, що сприяли просуванню по службовій драбині. Лекторські кампанії проходили, як правило, під час робочого часу і спокійно сприймалися слухачами.

Слово «номенклатура» вживалося у службовому обігу та діловодстві. Історики радянської доби частіше апелювали до термінів «працівники партійного апарату», «радянські службовці», «керівники (функціонери) громадських організацій», «відповідальні працівники». Науковець П. Киридон зазначає, що «існування номенклатури у СРСР було незаперечним фактом, однак КПРС не бажала розкривати напівтаємні механізми власної конструкції та недемократичної схеми управління суспільством» [620, с. 173]. У середовищі партійно-радянської номенклатури існувала чітка ієрархія. Уся повнота влади на місцях належала партійній обласній верхівці, яка мала право розпоряджатися ресурсами регіону і критикувати та впливати на усіх. Наступну владну сходинку посідали керівники правоохоронних органів – Комітету державної безпеки, прокуратури, суду, міліції.

Окрім них, державне будівництво здійснював численний загін «другорядних» відповідальних штатних працівників. До номенклатури входили й відповідальні працівники районних освітянських, культурних, господарських органів влади. Як свідчать архівні документи, перелік таких посад розпочинався із секретарів обкому, завідувачів відділів обкому, заступників завідувачів відділів обкому, завідувачів секторів обкомів, завідувачів райпарткабінетів, лекторів, консультантів, інструкторів, викладачів основ марксизму-ленінізму, редакторів райгазет та завершувався – завідувачами міських і районних відділів народної освіти. Чисельність усіх працівників згідно штату становила півтора – дві тисячі осіб на область [270, арк. 10–12].

Важливим показником, що визначав спрямованість ідеологічного процесу та «соціалістичних перетворень», була кількість членів партії. Поряд з адміністративними важелями впливу збоку партійно-радянських органів систематичну увагу приділялося «розстановці комуністів на відповідальних ділянках роботи» і чисельне зростання рядів КПРС. У 1970-х роках більшість осіб, прийнятих у члени партії, становили робітники і колгоспники, які й формували «фасад демократії».

Партійні та комсомольські організації державних установ, підприємств, разом із правліннями колгоспів, жіночими радами та активом мали на меті виховувати «громадську свідомість». Апробованою формою роботи партії були жінради. На загальних зборах жінки порушували питання як виробничого характеру, так і побутового, читали доповіді: «Жінки-трудівниці області», «Роль сім'ї у вихованні дитини», «Приклад у вихованні дітей» та ін. Безпосередньо під свій контроль жіночі ради брали догляд за самотніми пенсіонерами, сиротами, інвалідами. Крім жіночих рад було створено виробничі, шкільні, культосвітні комісії. Організаційну і виховну роботу в низових виробничих підрозділах, діяльність депутатських постів, груп народного контролю курували рядові комуністи. У кожному господарстві було розроблено заходи з охорони врожаю, закріплено відповідальних осіб, створено громадські пости, встановлено постійне чергування сторожів і комсомольського активу [314].

На засіданнях бюро райкомів партії затверджували заходи відділів і райкомів ЛКСМУ з посилення ідейно-виховної роботи серед колгоспної і робітничої молоді, заходи з героїко-патріотичного виховання. Збори партійних організацій обговорювали стан масово-політичної роботи серед молоді, що перебувала в центрі уваги районного комсомольського активу та нарад учителів і культосвітніх працівників. Кожна комсомольська організація мала розроблені заходи з покращення масово-політичної і виховної роботи. У великі комсомольські організації райкоми партії направляли комуністів із числа районного партійного активу для допомоги в роботі з молоддю на селі [337].

У тогочасних партійних документах була акцентована увага на необхідності створення у кожному трудовому колективі, а також за місцем проживання громадян негативного ставлення до тих, хто ухиляється від суспільно-корисної праці. З цією метою мали широко використовуватися збори трудящих, товариські суди, добровільні народні дружини, сільські сходи, постійні комісії з соціалістичної законності. Формами громадського впливу вважалися будинкоуправління, житлово-експлуатаційні контори, вуличні, квартальні і домові комітети на ін. Влада розгортала широку пропаганду і роз'яснювала заходи, спрямовані на боротьбу з дармоїдством, пиятикою, жебрацтвом та іншими правопорушеннями, які скоювали особи, що не брали участі в суспільно-корисній праці. На сторінках преси і в засобах масової інформації висвітлювалися питання трудового виховання громадян і заходи боротьби з різного роду «проявами паразитизму» [315; 319; 336].

Працівники міліції вживали заходи відносно осіб, які вели антигромадський «паразитичний спосіб життя», розглядали адміністративні матеріали та відкривали кримінальні справи. До негайних розглядів належали кримінальні справи про хуліганство, самогоноваріння та адміністративні матеріали дармоїдів і п'яниць у виїзних судових засіданнях на підприємствах, у колгоспах, будинкоуправліннях й т. д. На контролі перебували особи, які тривалий час не працювали й ухилялися від сплати аліментів. Органи міліції вживали заходів щодо їх розшуку, трудовлаштування, а в необхідних випадках притягання до

адміністративної або кримінальної відповідальності. Обов'язковим було проведення міських, районних семінарів-нарад голів та членів товариських судів, командирів добровільних народних дружин з питань боротьби з дармоїдством та іншими порушеннями громадського порядку. Управління внутрішніх справ, відділи юстиції та облпрокуратури розробляли і подавали на затвердження в обкоми партії тематичні плани проведення кущових семінарів-нарад тощо [271, арк. 69, 70].

Система партійної освіти полягала в створенні «найкращих умов» для розгортання роботи «з ідейного загартування» комуністів і трудящих. Партійна освіта охоплювала у межах однієї області протягом року 30–50 тис. осіб. До навчання залучалися усі комуністи, часто досить формально. Якісний склад пропагандистських кадрів із року в рік все ж покращувався. Партійні організації розширили розмах і підвищили ідейно-теоретичний рівень лекційної пропаганди. В практику роботи увійшли не тільки лекції, але й «усні журнали», бесіди «за круглим столом», лекторії, теоретичні конференції, вечори питань і відповідей, що мали певний світоглядний вплив на молодь. Читанням лекцій було охоплено 10 тис. осіб в окремо взятій області, передусім викладачів вищих навчальних закладів. У роботі лекторських груп партійних комітетів і в діяльності обласних організацій «Знання» були серйозні недоліки. Головний із них, як зазначено в документах – «недостатня цілеспрямованість», «відірваність від життя». На думку керівництва, мало прослухано лекцій «Про ленінську національну політику», «Про міжнародну ситуацію і світовий робітничий рух», «Про дружбу народів», «Про питання атеїзму». Крім того, «рідко виступали з кваліфікованими лекціями лектори у гірських селах» [133, арк. 33–34].

Наочна агітація була частиною масово-політичної роботи компартії: лозунги, цитати класиків марксизму-ленінізму, лідерів вивішували в центрі населених пунктів, на колгоспних садибах, виробничих дільницях, заводських прохідних. У всіх навчальних закладах і державних установах розвішували комуністичні символи, портрети радянських вождів, партійні гасла. Спеціальні екрани рапортували про хід виконання соціалістичних зобов'язань, а на дошках

пошани – фотографії передовиків виробництва. Вважалося, що рівень і дієвість агітації залежить від того, як нею керують партійні організації. Старше покоління, у свою чергу, намагалося прищепити молоді любов до народних звичаїв і традицій. У партійних документах зазначалося, що «недостатньо ведеться боротьба з релігійними пережитками, слабо вкорінюється нова радянська обрядовість» [92; 94; 108].

Важливе місце в ідеологічній роботі посідала владна преса і радіо. Цю місію покладено на ідейний зміст обласних газет, районні друковані органи партії, місцеве радіомовлення [133, арк. 35]. Райкоми партії приділяли велику увагу проведенню масових заходів із молодим поколінням: фестивалям, мітингам, клятвам під час відкриття пам'ятників у містах і селах, спортивним змаганням, екскурсіям, походам та ін. В усіх клубах, бібліотеках і навіть восьмирічних школах функціонували ленінські кімнати, кутки бойової слави з альбомами, монтажами фотографій і розповідями про воїнів-односельчан. Райкоми партії затверджували патріотичну тематику: «Про перших комуністів і комсомольців у районі», «Про визволителів району в роки Великої Вітчизняної Війни», «Про земляків, які загинули від рук українських буржуазних націоналістів». Під особливим контролем перебувала молодь призовного і до призовного віку. Робота концентрувалася у спортивних товариствах, гуртках і секціях. У селах, великих промислових підприємствах, державних установах регулярно організовувалися проводи юнаків в армію. На контролі в райкомах партії було питання росту рядів ВЛКСМ. В обов'язковому порядку проводилися такі вечори, як «Ніхто не забутий, ніщо не забуто», «Вони загинули за наше щастя», «Шана рукам роботящим», «Почесні колгоспники», «Сучасні вечорниці», «50 років Жовтня», «Так було, так стало» та ін. «Широкого розмаху» набирали дійства, організовані за новою радянською обрядовістю – свята урожаю, першого снопа, проводи на пенсію, урочисте посвячення в хлібороби чи робітники тощо [105, арк. 2; 106].

У звітах про проведену роботу з населенням окремим пунктом йшлося про атеїстичне виховання молоді. При всіх середніх школах створювалися атеїстичні клуби, а в усіх бібліотеках і восьмирічних школах – атеїстичні кутки. В райгазетах

організовано рубрики «На антирелігійні теми». На різноманітних урочистостях проводилися кінолекторії – «Непримиренність науки і релігії», «Досягнення радянської науки» і т. д. [331, арк. 6].

Офіційне діловодство, як і виступи на різноманітних нарадах, розпочиналося традиційними кліше на зразок: «в авангарді змагання в честь ХХІІІ з'їзду КПРС, ХХІІІ з'їзду КПУ йдуть бригади і ударники комуністичної праці, новатори, передовики виробництва, а також трудівники села...». В обов'язковому порядку залучалися списки «трудівників села» чи «кращих представників робітничого класу» (Героїв соціалістичної праці, орденосців), які щоденною самовідданою працею служили своїм сім'ям, трудовим колективам, землякам-односельчанам, рідному краю, державі [340].

Складовою ідеологічного виховання були й понеділкові політінформації, навчання в системі економічної і політичної освіти. Ці форми навчання проводили керівники і члени парткому на виробництві, в установах, колгоспах, радгоспах за розробленими та затвердженими райкомаами програмами. У святковий період спеціальним наказом керівним працівникам заборонялося виїжджати за межі своїх населених пунктів, призначалося додаткове чергування, «друкарські машинки закривалися в сейфи, службові кабінети опечатувалися» [756].

Підготовка до травневих і жовтневих свят була найбільш відповідальною роботою для керівників і членів партії. Перш за все, необхідно було сформувавши святкову колону для участі в параді. Заздалегідь, за півтора–два місяці, партком розробляв програму проведення цих заходів – призначав відповідальних за підготовлення святкової колони, придбання червоного полотна для написання патріотичних гасел, штучних квітів, репетицію оркестру, виготовлення макетів (крейсера «Аврори», кремлівських зірок) і т. д. Парткоми визначали осіб, які несли портрети вождів партії та керівників уряду, транспаранти і прапори. Працівники служби КДБ на великих підприємствах і установах проводили передсвятковий інструктаж – закликали «бути пильними, оскільки ворог не спить» [95, арк. 147].

Зміст святкових гасел напередодні друкували центральні газети «Правда» та «Вісті» та передруковували обласні з відповідними поясненнями в рубриках «На допомогу агітаторам». Під час проходження попри святкову трибуну чи оголошення партійних закликів треба було відповідати, скандуючи «ура». Участь кожного у святковому параді була обов'язковою.

Ці політичні дійства (святкові спектаклі) у другій половині ХХ ст. на загал сприймалися вже без внутрішнього спротиву. Можливість відійти на деякий час від виробничих проблем і зануритися у сімейні та домашні турботи діяла позитивно. У цьому сенсі найвигіднішими були травневі свята. Більшість працівників не поривала зв'язків із селом або ж мала дачі за містом. Під час святкувань можна було виконати й значну частину весняно-польових робіт. Працю за землі чи біля саду планували завершити, відзначаючи наступне свято – День перемоги. Городні роботи не обходилися без вирішування питання – де і яким чином дістати гній, торф, компост. Промислові підприємства, маючи дешевий металопрокат й необхідні сільському господарству будматеріали, міняли їх у колгоспах (свого роду бартер). На великих об'єднаннях функціонували відділи робітничого постачання, які з нагоди свят виділяли для вільного продажу дефіцитні продукти та певну кількість свинини чи гов'ядини. Працівники райкому, райвиконкому, правоохоронних органів отримували «свою пайку» у «закритих спецмагазинах» [756].

У святкові дні життя урізноманітнювали виступами колективів художньої самодіяльності з метою демонстрування не тільки ідеологічних, а й духовних потреб радянської людини. Керівники підприємств і установ створювали оркестри, танцювальні ансамблі, хорові капели, зобов'язували брати у них участь робітників, інженерно-технічних працівників та службовців, створюючи таким чином масовість. Репертуари не були позбавлені ідеологічного забарвлення. Відповідальні працівники і «працівники у цивільному» пильно стежили за тим, щоб він був національним за формою і соціалістичним за змістом, не втрачав інтернаціональних ознак. Все ж, не можна заперечувати заслуги колективів, які популяризували українську пісню беручи участь в шевченківських святах в турне

по Україні та союзних республіках. Стимулами до участі в художній самодіяльності було те, що репетиції проводились у робочий час, платні відрядження з концертними програмами, врахування у підведенні підсумків у соціалістичному змаганні, різноманітні пільги і привілеї під час розподілу дефіцитних товарів, квартир, автомобілів [113].

Партійні організації різними способами підтверджували перевагу членів комуністичної партії над безпартійними. Так, не допускалося, щоб у виробничій ланці безпартійна особа була наставником працівника – члена партії, першим претендентом на отримання урядових нагород чи відзначена на дошці пошани і т. д. Працівники комітету держбезпеки не оминали своєю увагою жодної державної установи, підприємства, колгоспу обґрунтовуючи доцільність свого існування постійним вишукуванням ворогів. Їхні інформатори були в кожному відділі управління, усіх заводах, фабриках, цехах, навіть у бригадах, ланках і відділках радгоспів. Вони старанно стежили за тим, хто що говорить, ходить до церкви, вінчається, колядує, бере шлюб, хрестить дітей, хоронить родичів зі священником, одягає вишивану сорочку. Окреме зацікавлення становили особи, які слухали закордонні радіопередачі, цікавилися історичними подіями (листопадним зривом, актом злуки, проголошенням самостійності України, святом Покрови), отримували посилки (пакунки) із капіталістичних країн чи листи від родичів із-за кордону [270, арк. 145].

Проаналізувавши низку стенограм нарад секретарів райкомів, партійного і господарського активу, ми відстежили певну особливість ідеологічної роботи в західних областях України. Це пов'язано насамперед з діяльністю закордонних націоналістичних центрів, які помітно активізували розповсюдження антирадянської літератури в західному регіоні України, використовуючи для цього туристичні канали та радіо пропаганду [295; 297; 300].

Заборонені радіо голоси аналізували документи з історії України, наводили факти фальсифікації у розкритті історичного минулого, давали змогу побачити реальний стан справ, були надійним джерелом новин, якому беззастережно вірили. Іноземне радіомовлення використовувало матеріали радянської преси,

коментувало їх або ж відкрито з ними полемізувало. Комуністична ідеологія називала іноземні радіостанції знаряддям ворожої пропаганди, а їхню діяльність характеризувала як «наклепницьку», «ідеологічну диверсію», спрямовану на підрив «єдності радянського суспільства» [303, арк. 1, 4].

Офіцери КДБ і особи, що перебували на службі «в органах», вважали своїм прямим обов'язком втручатися і контролювати поведінку працівників не тільки на виробництві, а й у побуті. Окремі особи пишалися членством у партійних лавах і співпрацею з КДБ. Цьому сприяла ідеологічна пропаганда, адже за членами партії чи її симпатиками стояла державна всесильна система. Так, безпартійних працівників просили залишити приміщення загальних зборів, коли зачитувалися «закриті листи» чи інші партійні документи. Членам партії «сходили з рук» проступки за які карали звичайних громадян. Особливу увагу «охоронці партійної моралі» звертали на поширення різноманітних антидержавних чуток і політичних анекдотів [316, арк. 85].

Критичні висловлювання стосовно рішень уряду і партії, матеріального достатку громадян вважали ворожою пропагандою. Майже всі погоджувалися з тим, що все сказане партією треба схвалювати. Громадяни країни «підтакували партії», що живемо в країні «переможеного соціалізму» – першій фазі комунізму, що швидко наздоженемо і переможемо США з виробництва м'яса, молока, масла на душу населення. Зауважимо, що це «пропагандистські новели» останніх сталінських років, які через десятиліття отримали «друге дихання» і зазвучали зі «свіжою силою і в новому виконанні» в часи правління М. Хрущова та дещо пізніше – Л. Брежнєва [816].

Члени партії передплачували, але рідко читали центральні газети, а безпартійні працівники, залежно від займаної посади – республіканську, обласну і районну пресу. Тільки окремі особи наважувалися відмовитися від участі в соціалістичному змаганні, боротьби за присвоєння звання «Ударника соціалістичної (комуністичної) праці», не погоджуватися нести вручений парткомом транспарант чи портрет. Більшість звиклася з тим, що молитися у церкві, хрестити дітей, вінчатися, хоронити небіжчика за християнськими

обрядами, відкрито дотримуватися народних звичаїв – це наражатися на неприємності на службі. Навіть дружини і діти членів партії не наважувалися зайти з похоронною процесією до церкви щоб не нашкодити чоловікові й батькові за місцем праці.

Усе більша увага приділялася різноманітним громадським зборам, які називалися школою комуністичного виховання. На їх обговорення виносилися не тільки виробничі справи, а й питання міжнародної політики: введення військ Варшавського договору у Чехословаччину, схвалення політики кубинського марксиста Ф. Кастро, підтримка діяльності компартій і їх керівників на всіх континентах Земної кулі, військові дії радянського контингенту в Афганістані. Як і все населення країни, західні українці засуджували виступи заокеанських «імперіалістів», «паліїв війни», українських дисидентів, зокрема академіка А. Сахарова та інших «ворожих елементів». Населення підтримувало загальне «одобрямс» і не виходило відкрито за встановлені ідеологічні норми, свого роду «мирне співіснування» вимушеної офіційної позиції і власної (протилежної) у вузькому колі однодумців [304; 318].

Окремим напрямом у політико-ідеологічній роботі був контроль за іноземцями та громадянами, які спілкувалися з ними чи виїжджали за кордон. Іноземні туристи поширювали заборонену інформацію і музику. У середині 60-х років ХХ ст. популярними стали джаз і рок-музика. Особливе зацікавлення у молоді викликали «Бітлз», «Боні М», «Абба», «Роллінг Стоунз», «Червоні гітари» та багато ін. У спеціальній постанові ЦК КПУ «Про стан та заходи по попередженню антигромадських проявів відносно іноземних громадян» від 11 вересня 1973 р. (цілком таємно) зазначено, що в окремих областях України, в тому числі й в західних, недостатньо велася робота із запобігання правопорушень стосовно іноземних громадян. За результатами перевірки було встановлено, що кількість іноземних громадян, які приїжджали в західні області щороку зростала, тоді як, робота з цією категорією радянських і адміністративних органів залишалася на рівні минулих років. Лише в 1972 р. в Івано-Франківській області побувало за запрошеннями рідних 4990 іноземних громадян і 135 – у службових

та громадських справах. За порушення правил проживання 20 іноземців оштрафовано, 11 – скорочено термін перебування в області та 60 попереджено. Притягнуто до адміністративної відповідальності тих радянських громадян, які не забезпечили встановленого порядку, а деколи сприяли порушенню правил реєстрації і норм поведінки іноземних громадян. За останні роки різко зріс і виїзд радянських громадян за кордон у туристичні подорожі, у службові відрядження, на лікування та у приватних справах. У 1972 р. за кордон виїжджало 763 туристи, 126 спеціалістів у службові відрядження і 4568 осіб у приватних справах. За десять місяців 1973 р. за кордон виїхало 1360 туристів і 4252 громадяни у приватних справах [157, арк. 137].

У вказаній постанові зазначено, що «переважна більшість радянських громадян гідно представляла нашу країну, правильно пропагувала радянський спосіб життя. Туристичні подорожі зміцнювали дружні зв'язки із зарубіжними країнами. Однак, окремі громадяни, перебуваючи за кордоном, порушували норми поведінки, а в низці випадків вели себе визиваючи і негідно». Так, у 1973 р. за кордоном скоїли порушення 9 громадян м. Івано-Франківська, 7 – м. Калуша, 3 – м. Коломиї і т. д. Наприклад, моторист Коломийської рембуддільниці № 4 В. Артеменко вивіз за кордон і продав золоту обручку, радіоприймач, магнітофон, 100 крб. радянських грошей. Подружжя лікарів В. Шанін і Є. Шаніна з Надвірни продавали духи, спиртні напої, цигарки, за що придбали вироби із золота. Особливо «нестерпним» було те, що факти неправильної поведінки за кордоном числилися за комуністами і комсомольцями. Так, комуніст М. Роздольський з хутового об'єднання «Тисмениця» продавав і обмінював радянські товари в Єгипті, придбав там ікону, яку привіз у СРСР. Окремі громадяни, що тимчасово виїжджали у приватних справах, навіть залишалися на постійне проживання за кордоном. У 1973 р. не повернулася з ПНР колгоспниця колгоспу ім. Жданова Галицького району Г. Дідик, а з ФРН – житель м. Івано-Франківська М. Шлоссер [156, арк. 138].

Указані недоліки мали місце тому, що первинні партійні і комсомольські організації, міський комітет профспілки, керівники підприємств, установ і

колгоспів нерідко формально підходили до видачі рекомендацій для виїзду за кордон, не вели індивідуального відбору кандидатур в туристичні закордонні поїздки, не заслуховували звіти осіб, котрі побували за кордоном. Облпрофрада і обком ЛКСМУ не приділяли належної уваги поліпшенню якісного складу туристичних груп, рідко рекомендували брати участь у закордонних подорожах переможцям соціалістичного змагання, кращим виробничникам і громадським активістам. Міськкоми і райкоми партії цю важливу справу «часто пускали на самоплив, рідко заслуховували інформацію керівників органів внутрішніх справ і звіти керівників, секретарів парторганізацій, в якій йшлося про порушення порядку відбору і негідну поведінку радянських громадян за кордоном» [9, арк. 109].

В інформації про хід виконання постанови бюро Івано-Франківського обкому компартії України «Про стан та заходи по попередженню антигромадських проявів відносно іноземних громадян та поліпшенню відбору радянських громадян для виїзду за кордон» Б. 57/5 від 16 листопада 1973 р. (під грифом «таємно») вказувалося, що, «виконуючи дану постанову Івано-Франківський міськком Компартії України проаналізував роботу партійних, профспілкових, комсомольських організацій, адміністративних органів по відборі радянських громадян для виїзду за кордон. У грудні 1973 р. з цього питання підготовлено доповідну записку на бюро міськкому партії. З її змістом і недоліками, які допущені у цій справі, ознайомлено секретарів первинних організацій». У січні 1974 р. міськвиконком провів семінар з начальниками та паспортистами житлово-експлуатаційних контор і будинкоуправлінь зі здійснення контролю за дотриманням туристами правил проживання, прописки і поїздки по території СРСР [153, арк. 142].

Первинні партійні, профспілкові організації на своїх зборах розглядали «проступки» тих працівників, які порушували норми і правила поведінки за кордоном під час туристичних поїздок. Так, у березні 1974 р. на засіданні бюро міськкому партії розглядалася персональна справа комуніста Б. Савки, слюсаря спеціалізованої геологорозвідувальної експедиції, який вивіз за кордон і продав

декілька радянських годинників, радіоприймач та інші товари. Одночасно він придбав багато іноземних речей. На комуніста Б. Савку було накладено суворе партійне стягнення. «У даний час з метою посилення боротьби з антигромадськими проявами відносно іноземних громадян і покращення відбору радянських громадян для поїздки за кордон, міськком партії, первинні партійні і профспілкові організації, комітети комсомолу, адміністративні органи стали більш вимогливо підходити до видачі рекомендацій для поїздки за кордон, проводили індивідуальний відбір кандидатур до складу туристичних груп, надаючи перевагу переможцям соціалістичного змагання і громадським активістам» [153, арк. 143]. Усі секретарі райкомів партії Івано-Франківської області негайно відзвітували про проведену роботу. Так, в інформації Богородчанського райкому КП України вказано, що «з людьми, що виїжджають за кордон ведеться відповідна робота. Робиться все для того, щоб за кордон у складі делегацій виїжджали кращі люди району, з цього приводу проведений відповідний інструктаж з секретарями первинних партійних організацій... Особи, які перебували за кордоном, залучаються у виховній роботі, вони виступають на вечорах, зустрічах з трудящими, перед учнями шкіл» [153, арк. 146].

Радянська влада широко впроваджувала у життя населення нові громадські, виробничі і сімейні свята: обряд народин, червоні хрестини, свято повноліття (вручення першого паспорта), комсомольські весілля, проводи в армію, Серпа і Молота, посвяту в робітники чи хлібороби, вшанування передовиків виробництва, робітничих династій, ветеранів праці, проводи на пенсію, громадський похорон тощо. Нові свята і обряди поширилися на всі сфери суспільного життя і охопили усі верстви населення.

Запровадження радянських свят і обрядів мало на меті знівелювати давні звичаї українського народу, а також уособлювати «революційні традиції західноукраїнського робітничого класу». Свята «червоного календаря» прийшли на заміну «релігійним» і ставали в західних областях України «всенародними». Вони перебували у полі зору партійних, радянських, правоохоронних органів та громадських організацій. Їх джерелом виступала мистецька культура: народна

музика, пісня, образотворче мистецтво. Діячі професійної культури брали безпосередню участь у творенні радянських обрядів. «Цінні рекомендації» давала комісія з вивчення і впровадження нових громадських свят і обрядів Української РСР. Кращі риси нової особи соціалістичного суспільства – «радянської людини» мали охоплювати: комуністичний світогляд, комуністичне ставлення до праці, радянський патріотизм, пролетарський інтернаціоналізм, почуття відповідальності і обов'язку перед суспільством, колективом, сім'єю. Виховне значення радянських свят і обрядів полягало в тому, що вони мали виступати як засіб боротьби проти «буржуазних пережитків». Більшість із них створювалася і здійснювалася як протипага релігійним звичаям. У подоланні релігії неабияка роль була відведена радянській обрядовості. Замість церковного обряду вінчання повсюдно запроваджувався радянський церемоніал урочистої реєстрації шлюбу [789].

Життя радянських людей «прикрашали» загальнонародні державні і революційні свята – День Радянської Армії, День жінки, ленінські дні з комуністичними суботниками, День Першого травня, свято Перемоги, Жовтневі свята. Близькими до цих свят за своїм громадсько-політичним значенням був календарний день Нового року та дні працівників окремих галузей промисловості. У західноукраїнських областях встановлювалися традиційні форми проведення Дня працівника сільського господарства, працівника лісу, нафтовика, шахтаря, хіміка, енергетика, будівельника, вчителя, депутата та ін. «Славною традицією» трудових колективів стали трудові вахти на честь з'їздів КПРС. Особливого розмаху набирали змагання робітників, колгоспників, інтелігенції в період підготовки до найбільших форумів партії і виступи з ініціативою організувати соціалістичне змагання за випуск продукції лише відмінної якості.

Традиційно народними і водночас новими були так звані трудові або виробничі свята. Деякі з них виникали на основі народного календаря, інші – з сімейно-побутових і старих громадських традицій. У нових політичних умовах ці свята наповнювалися іншим змістом. В сільській місцевості широко відзначалося свято першої борозни, проведів чабанів на полонини, обжинків, свято врожаю. Близьким за своїм ідейним змістом стало відзначення в трудових колективах

ювілейного випуску певного промислового виробу. Так, у 1962 р. львівські автобусобудівники відзначали випуск 10-тисячного автобуса, в 1971 р. – 70-тисячного, а в 1974 р. – 100-тисячного. Святом на ВО «Електрон» був випуск мільйонного телевізора. Ритуальних форм набували такі події виробничого життя, як закладення фундаменту заводу, житлового будинку та здавання їх в експлуатацію [789, с. 8].

Нової форми набирали звичаї і обряди: веснянки-гаївки, Купала, український народний вертеп, щедрівки. Вони переходили у свята весни, проводів зими, а також у свята пісні. Останнє проводилося влітку, і є всі підстави розглядати його в тісному зв'язку з традиційним народним святом Купала. Важко з впевненістю сказати, до якої групи радянських свят і обрядів належали свята російської зими, «масляніці» й т. п. Поширення нових громадських обрядів мало сприяти подоланню «релігійних пережитків». Нові «штучні» і чужі свята не витримали випробування часом.

Свої корективи у масово-політичну роботу внесла «перебудова». Показовим у цьому відношенні став виступ першого секретаря Закарпатського обкому компартії України Г. Бандровського на пленумі обкому партії про першочергові завдання перебудови (27 листопада 1986 р.): «Могутньою зброєю перебудови є гласність в роботі, відверта критика недоліків... Не можна допускати затиску критики, тяганини і потурання. А саме так трапилося після виступу газети «Закарпатська правда» про приписки, фінансові порушення на Гірсько-Карпатській дослідній станції. У колективі почали переслідувати бригадира, члена ревкомісії парторганізації, яка насмілилася відкрито сказати про недоліки і безгосподарність. Замість того, щоб притягнути винних до відповідальності, партійна організація станції та Воловецький райком партії поверхово підійшли до справи, не довели її до кінця. Тільки після виступу газети «Правда» бюро Воловецького райкому партії дало принципову оцінку затискувачам критики: накладено суворі партійні стягнення на директора станції О. Крися, секретаря парторганізації Ю. Дербалю, їх перебування на займаних посадах визнано недоцільним. Притягнуті до партійної відповідальності за тяганину другий

секретар райкому партії Н. Дудись, завідуючи відділами І. Волошин, І. Петренко, а також прокурор району В. Кузьо» [401, с. 301].

Цікаву характеристику партійно-радянської влади подає Н. Дейвіс: «панівна Комуністична партія не була політичною партією; це була політична армія, перетворена на головний орган виконавчої влади. Радянська держава була не чим іншим, як адміністративним агентством партії. Так званий радянський уряд (тобто Рада Міністрів) – аж ніяк не уряд, оскільки він був підпорядкований і партійному Політбюро, і партійному Секретаріатові. На вершині виконавчої влади в цій системі стояв не президент СРСР чи його прем'єр-міністр, а Генеральний секретар партії (якому, коли йому заманеться, було вільно призначити себе президентом або прем'єр-міністром). Верховна Рада, тобто державні законодавчі збори, була не верховною, оскільки могла лише реєструвати закони, заздалегідь підготовлені Центральним Комітетом партії. А передусім державні вибори аж ніяк не були виборами, бо, власне, не було вибору. Закон змушував громадян схвалити список партійних висуванців» [541, с. 1129–1130].

Таким чином, життя всіх громадян СРСР не було позбавлене ідеологічного контролю. На численних партійних з'їздах, конференціях, семінарах, нарадах, зборах накреслювали конкретні заходи з метою покращення масово-політичної роботи. Навчанню в системі партійної освіти партія надавала не меншого, а може і більшого значення, ніж освітянським і культурним проблемам. Керівництво усіх ланок в організації партійного навчання та ідеологічного виховання проявляло неабияку винахідливість та ініціативу. Щодо ідеологічного забезпечення виховного процесу громадян головна увага покладалася на товариство «Знання». Право керування його відділами на місцях надавалося тільки членам партії. В товариствах працювали економічна, технічна, атеїстична секції. Однак ефективність масово-політичної роботи була досить низькою. Загалом населення відкрито не протестувало проти політики партії та уряду, але мало подвійне ставлення: думали одне, а говорили і робили інше.

7.2. Опозиція політичній системі

Брежнєвська доба характеризувалася суперечливістю та двоїстістю процесів, що відбувалися в країні. З одного боку, нарощування економічного потенціалу і зростання матеріального добробуту населення дещо нівелювало тоталітарну політику у всіх сферах життя. З другого – задекларовані у найвищих державних документах принципи та свободи громадян щораз більше демонстрували свою фіктивність. Процеси лібералізації, що зародилися у «хрущовське десятиліття», сприяли зростанню громадянської активності. Громадськість прагнула подальшої демократизації суспільства, особливо зі зміною влади у 1964 р. і чекала на практичні заходи нового керівництва в політиці, економіці, духовному житті.

Друга половина 60-х років минулого століття розгорнула нову сторінку в історії України – зародження та розвиток дисидентського руху. 1964–1972 роки сколихнули масовими судовими арештами проти інакодумців і тих, хто підтримував засуджених. За вказівкою Москви арештовано С. Батуріна, Я. Геврича, І. Геля, І. Герету, М. Гриня, М. Зваричевську, Є. Кузнецова, Л. Лук'яненка, М. Масютка, Я. Менкуша, П. Моргуна, В. Мороза, І. Русина, Г. Садовську, І. Світличного, М. Осадчого, М. Чубатого, братів М. і Б. Горинів та десятки інших патріотів [564]. Частина тих, хто не потрапив за ґрати, опинилися у скрутному становищі, багатьох виганяли з партії і постійно цькували. Інакодумці були позбавлені можливості друкуватися в СРСР і перейшли на самвидав. Ініціаторами фонду допомоги репресованим були І. Світличний і В. Чорновіл. Траплялися і відкриті протести проти політики партійно-радянської влади [564, с. 202].

У листопаді 1967 р. відбувся суд над В. Чорноволом (ст. 187 ч. 1 – наклеп на радянську дійсність). Причиною розправи стала його книга «Лихо з розуму» про репресії середини 60-х років, яка вийшла друком у Франції в жовтні 1966 р. і отримала міжнародний резонанс [537, с. 344].

Радянське суспільство постійно перебувало під контролем структур КДБ, зокрема його найбільш кількісного п'ятого управління (діяло з липня 1967 р.) на

яке покладалася боротьба з так званою «ідеологічною диверсією противника». Саме цей підрозділ контролював дисидентський рух, опозиційні настрої, інакомислення, а в УРСР – прояви «українського буржуазного націоналізму». КДБ був найпотужнішою репресивною організацією і джерелом інформації для радянської партійно-державної верхівки про стан суспільства та його настрої. Особливий інтерес становили особи, засуджені до кримінальної відповідальності за статтями 62 (антирадянська агітація і пропаганда) і 187 (наклеп на радянський державний і суспільний устрій) Кримінального кодексу УРСР, а також всі ті особи, котрі повернулися з місць ув'язнення і спецпоселення.

Утопічні комуністичні ідеї і міфи в чергове розвіювали міжнародні події: 1968 р. «Празька весна», а в недалекому минулому – «1956 р. Угорщина». Починалась масштабна кампанія петицій, які підписувала велика кількість людей. Українські дисиденти брали у них участь на рівні з представниками інших дисидентських рухів різних республік СРСР. Основною формою боротьби шістдесятників з тоталітаризмом став самвидав, який складався з художніх творів, документів та публіцистики. З січня 1970 р. почав виходити у самвидаві «Український вісник», створений за ініціативи В. Чорновола [614, с. 143].

Класична форма протесту – українські націоналістичні підпільні організації 1950–1970 років. Дослідник Я. Секо характеризує 32 організації описані у науковій літературі. Більша частина їх діяла у Львівській (8), Тернопільській та Івано-Франківській областях (по 7). По дві організації – у Волинській та Донецькій областях, одна – в Дніпропетровській області. Лише 4 організації мали осередки у кількох областях – «Об'єднання» (Комі АРСР, Кіровоградська, Львівська та Рівненська області), «Український національний фронт» (Івано-Франківська, Львівська, Кіровоградська та Донецька області), «Група Маруняса» (Тернопільська і Житомирська області), «Український національний фронт–2» (Львівська та Івано-Франківська області, хоча окремі представники проживали в інших областях). Націоналістичні підпільні організації були вузько територіальним явищем, яке не набуло масовості в УРСР. Враховуючи те, що діяльність більшості з них не виходила за межі певного населеного пункту, то

підстав говорити про них як про впливове явище немає. Наступний критерій – часовий вимір діяльності. Так, у 1950-х рр. діяло 11 організацій, у 1960-х – 15, у 1970-х – 5, а в 1980-х – 1. Вивчаючи соціальний зріз підпільних організацій, привертає увагу те, що попри їх нечисельність, у них не було осіб з досвідом участі в ОУН і УПА. Учасниками підпільних організацій були люди, не задіяні раніше в націоналістичному русі. Роль активних оунівців й упівців була майже непомітною. Але чому «другий ешелон» після звільнення чи амністії до підпільних організацій не йшов? Творцями підпільних організацій була молодь [859, с. 111–114].

Науковець Я. Секо розмірковує над тим, як пояснити факт пасивності «ветеранів» УПА стосовно послідовників? Що спонукало останніх до переосмислення попереднього етапу боротьби та пошуку нових організаційних форм протесту? Далі у своєму дослідженні науковець обґрунтовує думку про те, що «у першому випадку, напевно, варто говорити про успішність методів радянської системи. Мова не про ідейне перевиховання. Навіть наприкінці 1980-х років для влади не було секретом, що ці люди «ідейно не переозброїлися». Залякати їх після страхів воєнного часу було марною справою... Повертаючись додому, вони усвідомлювали «викинутість» із суспільства через «неблагонадійність». Вони залишалися невдоволеними, однак, влада добивалася їх пасивності й мовчання. Інший момент, ці люди виявилися неспроможними переглянути свої погляди на форми боротьби. Навіть перебуваючи в таборах, вони зі скепсисом дивилися на «боротьбу словом» шістдесятників. У молодих людей були інші мотиви...» [859, с. 115].

Перші публікації з теми даного дослідження стосувалися саме спогадів політв'язнів, які повернулися у рідний край. Тисячі краян навіки залишилися у сибірських болотах, за полярним колом у вічній мерзлоті. Лише незначній частині учасників національно-визвольних змагань вдалося дожити до проголошення незалежності України. Так, житель с. Павлівка Тисменицького району М. Боднар згадує: «У 1960 р. повернувся батько, а через два роки – я із сім'єю. Батька довго не хотіли прописувати, не давали роботу навіть у колгоспі. А скільки витерпів

образ? Деякі односельці називали його бандерівцем, катом українського народу. Я зі своєю сім'єю зустрів таке ж ставлення» [411]. Жителька с. Олеша Тлумацького району К. Мельник свідчить: «Після повернення нас не хотіли прописувати. Яюсь правдами-неправдами (через знайомих) прописалися в рідному селі. Односельці ставилися до нас по-різному. Одні жаліли, другі позаочі називали бандитами, а треті це казали в очі» і т. д. [417].

Від середини 50-х років ХХ ст. у регіон поверталися, відбувши покарання, учасники визвольного руху. Лише в Івано-Франківську область повернулося з місць ув'язнення і спецпоселення понад 15 тис. осіб [389, с. 340]. Більшість із них не змінила своїх переконань; «оунівські нелегали», греко-католицькі священники і монахи створювали відповідну атмосферу протесту проти політики тоталітарної/авторитарної. У період хрущовської «відлиги» і в брежнєвські часи рух за оновлення радянського суспільства в регіоні мав значно ширшу соціальну базу, ніж в інших частинах Української РСР [716, с. 160].

До 1 квітня 1972 р. у Львівську область повернулося понад 50 тис. осіб, що свого часу були засуджені до ув'язнення або виселені в райони спецпоселення за участь в УПА та ОУН. Ці особи отримали право на «прописку» і проживали в містах та районах області. Вони працювали у різних галузях народного господарства. У «прописці» було відмовлено 4 тис. осіб, які змушені були виїхати в інші області республіки. Відповідно до встановленого законом порядку питання дозволу на «прописку» громадян, які повернулися з місць спецпоселення розглядалися на засіданні виконкому відповідної Ради депутатів трудящих або комісією в складі першого секретаря міськкому чи райкому партії, голови виконкому Ради депутатів трудящих і начальників органів КДБ та міліції. Найбільша кількість осіб повернулася з місць ув'язнення і спецпоселення в період 1955–1965 років. У 1970 р. і в 1971 р. та за чотири місяці 1972 р. у Львівську область повернулось всього 613 осіб, з них у Львів – 66, Червоноград – 53, Дрогобич – 23 особи, а у Миколаївський, Самбірський і Яворівський райони – 143 особи [14, арк. 108].

У більшості випадків особи, які відбули терміни покарання, або повернулися з місць спецпоселення зверталися зі скаргами і заявами в різні органи (прокуратуру, виконкоми Рад депутатів трудящих, Верховну Раду УРСР) з проханням про реабілітацію. Прокуратура області такі заяви надсилала у перший спецвідділ обласного управління внутрішніх справ для перевірки усіх обставин, пов'язаних із засудженням чи виселенням. Якщо перевірка підтверджувала «банд пособництво», або безпосередню участь особи чи одного з членів сім'ї в «бандах ОУН», давалася відмова в реабілітації, затверджена начальником УВС і прокурором області.

«При наявності підстав для реабілітації», матеріал перевірки разом з обліково-архівною справою прокуратура області надсилала у перший спецвідділ МВС УРСР. Після «згоди» цієї інстанції справа надходила до республіканської прокуратури, яка виносила протест Верховному суду – органу, що приймав рішення про реабілітацію особи. Про це повідомлялося заявнику. Рішення Верховного суду республіки отримував перший спецвідділ УВС і доводив до відома відповідний виконком Ради депутатів трудящих та повідомляв про право особи на одержання конфіскованого майна. На підставі цього фінвідділи міськрайвиконкомів приймали рішення про повернення конфіскованого майна реабілітованому з державного бюджету. При відсутності актів та опису конфіскованого майна заявника, що претендував на відшкодування конфіскованої власності або на повернення її в натуральному вигляді, оформлялося «Заключення про поновлення акту опису». На його підставі комісія облвиконкому проводила оцінку майна і видавала рекомендацію відповідному фінвідділу про виплату його вартості [14, арк. 110].

Особи, що повернулися з місць ув'язнення і спецпоселення у більшості випадків проявляли особливу наполегливість у питанні повернення конфіскованого майна, або відшкодування його вартості. На підставі таких домагань лише протягом двох років і чотирьох місяців (1971–1972) відповідно до рішень Львівського обласного фінвідділу виплачено за конфісковане майно 5656 крб 92 особам. За період 1965–1972 років у Нестерівському районі Львівської

області за конфісковане майно було виплачено 34,2 тис. крб, у м. Трускавці – 12,5 тис. крб. Лише протягом 1970 р. у Кам'янсько-Бузькому районі 5 особам було відшкодовано майна на суму 5117 крб і т. д. [14, арк. 109].

Нова хвиля переслідувань і репресій почалася на початку 70-х років минулого століття. У січні 1972 р. було заарештовано всіх відомих дисидентів: у Києві – І. Світличного, Є. Сверстюка, В. Стуса, Л. Плюща, З. Антонюка, трохи пізніше – І. Дзюбу та інших; у Львові – повторно В. Чорновола, М. Осадчого, І. Геля та ін. Наступна хвиля арештів відбувалася у квітні–травні 1972 р. [564, с. 226]. Не довго довелося побути на волі і багатьом учасникам руху спротиву. Так, М. Симчич, уродженець Гуцульщини (Нижнього Березова, сотенний УПА Кривоніс), згадує: «Повторно заарештовують і привозять до Івано-Франківської в'язниці «щоб покаявся» і взяв на себе кільканадцять справ, які ніяк не могли розкрити, хоча Москва тиснула зі всіх боків. За цю «послугу» мене мали, начебто, звільнити із зали суду. Якщо не погоджуся – розстріляють» [440, с. 650].

У 1970-х роках знову розпочато масові репресії над інакодумцями, а до шістдесятників, сімдесятників долучено «бандерівців». Радянські табори поповнили усі категорії українських політв'язнів. Вони не були мовчазними спостерігачами суспільно-політичних подій. Незважаючи на політичне і економічне підкорення, український народ зберігав національну пам'ять, яку тоталітарний режим за всяку ціну намагався знищити.

У архівних справах ЦДАГО України вдалося натрапити на матеріали, що органи КДБ в Івано-Франківській області в березні 1973 р. викрили молодіжну націоналістичну організацію «Спілка української молоді Галичини» в складі 9 осіб, яка діяла в Коломийському районі. До кримінальної відповідальності було притягнуто 5 осіб. Івано-Франківський обласний суд у закритому судовому засіданні 3–9 серпня 1973 р. за участю державного обвинувача – заступника прокурора області, розглянув кримінальну справу «Про антирадянську діяльність Гриньківа Д. Д., Мотрюка М. М., Шовкового І. В., Демидіва Д. І. та Чупрея Р. В.». У процесі слідства і суду встановлено, що названі особи на території Коломийського району впродовж 1972–1973 років проводили антирадянську

націоналістичну діяльність. Вони з ініціативи Гриньківа Д., створили організацію, головною метою якої було від'єднання Української РСР від СРСР. Учасники цієї організації проводили «зборища», на яких виступали з антирадянськими промовами та читали книжки аналогічного змісту; приймали клятву на вірність організації; мали на меті виробити статут і програму організації; викрадали бойову вогнепальну зброю для можливого вчинення опору представникам органів влади у випадку їх розкриття; розробляли план пограбування ощадної каси та інше. Суд визнав вину підсудних доведеною і, з урахуванням всіх обставин та визнанням кожного своєї вини, засудив: Гриньківа Д. – до 7 років позбавлення волі і 3 років заслання; Демидіва Д. і Шовкового І. – до 5 років позбавлення волі кожного; Мотрюка М. і Чупрея Р. – до 4 років позбавлення волі кожного. «Судовий процес пройшов організовано» [18].

Поширеними формами протесту інженерно-технічних та наукових працівників у цей час стають різноманітні тексти та листівки антирадянського змісту, які надсилали «невідомі особи» в установи, на підприємства, навчальні заклади чи від імені різноманітних організацій (часто вигаданих). Листівки стосувалися національних, культурних питань, містили критику політики КПРС. Іншими методами висловлення протесту були виступи на захист інтелігенції, відкриті листи, створення ініціативних груп та громадських комітетів, страйки, мітинги, розвішування жовто-блакитних стягів і української націоналістичної символіки [537, с. 425, 450]. Опозиція системі виявлялася у розповсюдженні забороненої літератури та поширенні антирадянських розмов.

5 листопада 1968 р. Василь Макух родом із Львівщини здійснив акт самоспалення на Хрещатику у Києві на знак протесту колоніального становища України, політики русифікації та агресії СРСР проти Чехословаччини. У ніч з 21 на 22 січня 1978 р. у 60-ту річницю утворення Української Народної Республіки непримиренний борець за незалежність своєї рідної Української держави – калушанин Олекса Гірник – здійснив акт-протест самоспалення у Каневі [443].

Офіційна радянська ідеологія трактувала всі події «лише на свою користь», демонструючи масову підтримку своїх дій від імені «всього населення». На

підприємствах і в установах протягом досліджуваного періоду проходили офіційні мітинги, які засвідчували схвалення внутрішньої і зовнішньої політики комуністичної партії і радянського уряду. Пересічні громадяни ставилися до політики по-різному. Більшість не цікавилася політикою чи не виявляла цього відкрито. Обмежений доступ до інформації і боязнь відкрито висловлювати свої думки примушували людей приховувати свої справжні міркування. Вони могли відкрито спілкуватися лише потайки, у вузькому колі родини чи однодумців («на кухні»).

Поряд з активними формами протесту масового поширення набули пасивні: ігнорування вимог влади, замикання у вузькому колі власних інтересів, поширення антидержавних чуток, дотримання народних звичаїв і релігійних обрядів. Окреме місце у радянському суспільстві посіли політичні анекдоти, приказки, частівки, примовки, пісні, тости, прислів'я. У сатиричній формі вони відображали думку більшості населення і його ставлення як до окремих представників влади та її героїв, так і партії загалом. Радянський політичний анекдот (за який могли й посадити) можна вважати яскравим проявом реакції громадян на дії влади. Весь масив радянських політичних анекдотів можна умовно розділити на дві групи: про радянські (нечисленні) і антирадянські, які можна вважати проявом масового пасивного спротиву.

У результаті «форсованого наступу» на церкву у два повоєнні десятиліття влада вдосконалила цілісну систему роботи, яка охоплювала партійні і державні, правоохоронні і громадські організації. Антицерковні заходи в західному регіоні УРСР не набули таких масштабів, як в Україні загалом. Причина полягала у релігійній свідомості широких мас населення і бурхливому реагуванні на антицерковні заходи влади. Форми і методи протистояння вірян діям партійно-радянських органів охоплювали як численні петиції і скарги у найвищі державні інстанції, так і зібрання, що переростали у несанкціоновані мітинги, організацію цілодобових чергувань біля ще невідібраних храмів. Серед найпоширеніших антирелігійних методів влади було зняття з реєстрації релігійних громад, відкликання служителів культу, примушування вірян вийти зі складу церковних

органів під загрозою адміністративних санкцій тощо. Законодавство контролювало усі сфери діяльності релігійних установ – від дозволу на реєстрацію до оподаткування і т. д.

Партійним та державним органам на місцях було поставлено вимогу «покінчити із релігійними пережитками й залишками уніатства» і виховувати трудящих, особливо молодь, за новими радянськими цінностями. Неприємною проблемою для органів влади в західних областях республіки, особливо на Львівщині, Івано-Франківщині, Тернопільщині та Закарпатті залишалася нелегальна діяльність «невозз'єднаних священників, монахів і монахинь», «уніатів, які повернулися із заслання», «покутників». Однак греко-католицькі священослужителі виявили опірність брутальному тискові влади. Своєрідною категорією «невозз'єданого» духовенства ГКЦ стала частина кліру, яка чинила опір владі з мотивів не лише канонічного, а й ідейного порядку.

Отже, наслідки уніфікації суспільного життя за радянським зразком у західному регіоні України були слабшими, ніж в інших областях республіки. Ментальність західних українців відрізнялася загостреним почуттям національної самосвідомості і консервативними релігійними світоглядними позиціями. Офіційна «ліквідація» діяльності Греко-католицької церкви й придушення боротьби відділів УПА та підпілля ОУН не означало припинення визвольних змагань і відмову від «батьківської віри», – змінювалися форми й методи боротьби з тоталітарною системою. Безпосередні учасники визвольного руху, їх прихильники продовжували «пасивно» обстоювати державницьку концепцію, яка базувалася на націоналістичній ідеології й традиційних релігійних обрядах. Можна констатувати про перехід форм і методів боротьби із тоталітарною системою у інші фазу – пасивного спротиву. Естафету боротьби перейняли дисиденти і молодіжні націоналістичні організації, які проводили активний спротив системі, однак їхні дії мали розрізнений характер. Все ж, вони справили певний резонанс на народні маси.

Генеральна лінія КПРС – творення нової радянської спільноти – не була реалізована в бажаному партією обсязі. Більшість українців не втратили

національну гідність і боляче реагували на національне приниження. Найкоштовнішим скарбом виступала рідна мова, яку постійно витісняла російська. На західних українських землях до цього долучилося збереження історичної пам'яті народу та дотримання релігійних звичаїв і обрядів. «Притлумлені страхом» громадяни активізувалися й поступово вимагали проведення змін у суспільному житті. Використання різного роду комуністичних міфів досягло своєї критичної межі. Незважаючи на це, компартія і далі монополюно насаджувала суспільно-політичні і соціально-культурні схеми, принципи, ідеї.

7.3. Релігійні спільноти – осередки інакомислення

Стратегічна лінія комуністичної партії і радянського уряду полягала в поступовому знищенні релігійного світогляду («внутрішнього ворога», «пережитку капіталізму»). Наступ на релігію та церкву вважався одним із напрямів «ідеологічної боротьби». Західноукраїнський регіон перебував на високому рівні релігійної свідомості. Влада всіляко прагнула обмежити традиційні функції церкви. Ціла низка відповідних постанов методами жорсткого контролю та регламентації діяльності зареєстрованих церковних громад, «в рамках чинного законодавства», намагалася витіснити із суспільного життя релігію і церкву. Головними способами боротьби проти релігії і церкви були атеїстична пропаганда («науковий атеїзм»), як складова політичної доктрини у поєднанні з системою державно-адміністративного тиску. Влада посилювала наступ на духовенство, що змусило деяких священників зректися сану.

Домінантні позиції у досліджуваній період у західних областях УРСР займала Руська православна церква (РПЦ) Московського патріархату. У Львівській, Закарпатській, Івано-Франківській, Тернопільській областях залишалися численні прихильники Греко-католицької церкви, які змушені були увійти в лоно російського православ'я. Зазнавали переслідувань підпільні громади Греко-католицької церкви, яку влада намагалася ліквідувати на так званому Львівському соборі 1946 р. У низці районів Волинської і Рівненської областей

почали зростати громади релігійних конфесій, віднесених радянською ідеологією до «сектантства». З нелегальних релігійних напрямів найбільшого поширення набули «уніати», «п'ятидесятники» та «свідки бога Єгови». Офіційна пропаганда формувала образ «ідеологічно ворожої баптистської секти», спираючись на народно-побутові уявлення про баптизм як «чужу віру», що прийшла з Європи і Америки. Під впливом політики «холодної війни» система атеїстичної пропаганди намагалася придушити осередки інакомислення, якими потенційно були релігійні спільноти.

У травні 1964 р. ЦК КПУ видав постанову «Про факти грубого адміністрування окремих місцевих органів влади у ставленні до віруючих». Влада не відмовилася від намірів, що церква віджила себе, однак декларувала послаблення у церковно-державних відносинах. На зміну грубій атеїстичній пропаганді в особі Союзу войовничих безвірників і низки газет та журналів («Безбожник», «Войовничий атеїзм»), впроваджували більш витончені методи і форми боротьби. Наступ на релігію здійснювали посиленням атеїстичної пропаганди через кінофільми, радіо, лекції, пресу. Антирелігійні заходи мали масштабний характер і проводили шляхом заборони на відвідування церкви молоддю, а також посиленням фінансового тиску на священослужителів і духовні центри. Спрощення процедури закриття культових споруд, внесення обмеження до внутрішньоцерковних статутів, скорочення місіонерської діяльності, обмеження видання релігійної літератури і періодичних видань мали сприяти «викоріненню» із суспільного життя церкви.

У травні 1966 р. Рада Міністрів СРСР ухвалила «Положення про Раду в справах релігії при Раді Міністрів СРСР», згідно з яким, при облвиконкомах уповноважені здійснювали контроль за діяльністю усіх релігійних об'єднань. Попри формально-декларативне «відокремлення церкви від держави», апарат РСРК активно втручався у внутрішнє конфесійне життя парафій. Уповноважений мав свій апарат і план роботи, а також контролював діяльність членів комісій при райміськвиконкомах і членів груп сприяння. Члени комісій за дотриманням законності про релігійні культи були зобов'язані складати на кожному релігійну

громаду на своїй території списки вірян із детальними біографічними даними, проводити індивідуальні та групові бесіди. Особливі обов'язки покладалися на членів груп сприяння виконкомів сільських і селищних Рад. Вони мали вивчати зміст проповідей священослужителів, працювати з вірянами, проводити профілактичну роботу щодо порушень радянського законодавства про культу, перевіряти фінансово-господарську діяльність громад, подавати звіти у вищі органи [348].

Початок 1970-х років відзначився новим наступом влади на «процерковні настрої», на «вогнища уніатів» і «сектантів». Постанова ЦК КПРС «Про посилення атеїстичного виховання населення» від 16 липня 1971 р. звертала увагу партійних і радянських органів на місцях на необхідність посилення роботи щодо «недопущення діяльності релігійних фанатиків». У постанові ЦК КП України «Про заходи по посиленню боротьби проти ворожої діяльності залишків уніатського духовенства та території Української РСР» від 6 лютого 1973 р. було проаналізовано причини релігійної та націоналістичної активності, зокрема в західних областях республіки. Активізації руху сприяла наявність «нелегальних уніатів» і діяльність «покутників», а також повернення кілька десятків тисяч учасників визвольного руху з місць ув'язнення та заслання. Від часу прийняття попередньої постанови «Про протизаконні дії колишніх уніатів в ряді областей України» від 20 серпня 1968 р. і відповідно вжитих на місцях конкретних заходів минуло п'ять років, а проблема для влади залишалася актуальною.

Станом на лютий 1972 р. в Українській РСР діяли 7294 релігійні об'єднання, зокрема 5902 зареєстровані. Із цієї кількості Руська православна церква (РПЦ) Московського патріархату нараховувала 4428 парафій, римо-католицька – 98, реформаторська – 81, старообрядці – 52, громади євангелістів християн-баптистів – 1117, громади адвентистів сьомого дня – 101, іудейського віросповідання – 14 громад. Крім того, на території України діяло релігійне підпілля: 581 група п'ятидесятників, 308 – єговістів та ін. Усього 1392 групи [12, арк. 45]. Провладною в Україні була РПЦ, яка в 1972 р. мала 4346 зареєстрованих громад (общин). Із них 2709 (62 %) – у 7 західних областях УРСР і 1637 (38 %) – у

18 інших областях республіки [17, арк. 1]. Офіційні документи влади засвідчують пряму підпорядкованість більшості священослужителів тогочасній владі.

В Українській РСР функціонувала мережа римо-католицьких громад (РКЦ). На Україні діяло дві гілки РКЦ – польська і угорська. За умов жорсткого адміністративного тиску священослужителі виконували свою духовну місію. У наймолодшій Закарпатській області Римо-католицька церква мала власну історію, дещо відмінну від решти західних областей республіки традицію й специфіку, зумовлену насамперед складом вірних та кліру – на загал угорським за національністю, а також незначним числом чехів і словаків. Архівні матеріали засвідчують, що спроби апарату РСРК виявляти нестійких осіб серед римо-католицького духовенства, а також пастви РКЦ, для організації автокефальної Римо-католицької церкви у республіці зазнали фіаско. Подібні намагання наштовхувалися ледь не на суцільний опір священослужителів у їхньому небажанні порушувати церковні канони й йти на розрив з Ватиканом [488, с. 155–156]. Закарпаття виглядало своєрідним католицьким анклавом зі своєю ієрархією.

Загальна оцінка уповноваженими РСРК становища й настроїв у середовищі кліру РКЦ Закарпатської області потребують верифікації. Серйозною вадою був не лише брак загальної культури і відповідної професійної підготовки, а й незнання угорської мови. Це, зокрема, ставало на заваді у спілкуванні з духовенством й релігійними спільнотами, заважало адекватному сприйняттю процесів, що відбувалися у середовищі закарпатських реформатів й римо-католиків – переважно угорців. Зовнішню лояльність частини духовенства до радянської адміністрації чиновники РСРК сприймали за «чисту монету» [613].

Так само неадекватно оцінювали апаратом РСРК діяльність Реформатської церкви. Поставши наприкінці 1950-х років перед дихотомією продовження діяльності єпископату Реформатської церкви Закарпатської області з більш зручним владикою або ж усунення (відправлення на пенсію) чинного архієрея й ліквідації реформатського єпископату взагалі, чиновництво Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів УРСР так і не змогло розв'язати цієї проблеми на власну користь. Альтернативною й рівнозначною А. Генче постаті

серед реформатського духовенства того часу так і не виявилось. «Миротворчу» місію у цьому відношенні перманентно здійснювала союзна Рада у справах релігійних культів у Москві, яка весь час застерігала й утримувала «українських» колег від надто різких дій, адже вони насамперед були зацікавлені в інструментальному використанні Реформатської церкви Закарпатської області як «автономної» складової церковного сегменту «загальнонародної боротьби за мир». Оскільки більшість вірних цієї конфесії склали етнічні угорці краю, то й закарпатський протестантизм кальвіністського спрямування виступав потужним етноконсолідуючим чинником [742].

На Закарпатті єпископ Реформатської церкви А. Генче так і не ставши цілком довіреною особою й речником радянської «свободи слова і віросповідань», й надалі очолював церкву Закарпаття, залишивши за власним бажанням посаду глави цієї конфесії лише 1978 р. Попри усі доволі жорсткі випробування очолювана ним Церква була позбавлена адекватного представництва на численних міжнародних церковних форумах, значною мірою штучно ізольована від навколишнього світу й обмежена у своїх віросповідних правах [613].

Згідно з офіційною звітністю, в Івано-Франківській області було виявлено і взято на облік 319 «уніатів», у тому числі – 118 монахинь, 145 «уніатів-покутників» і 56 уніатських священиків. У Тернопільській – 114 осіб (36 священиків, 2 псаломщика, 76 монахів і монахинь), які проживали в 31 населеному пункті. У Львівській області – 145 уніатських священиків, 277 монахів і монахинь, 40 покутників. Протягом кількох років «уніати» організували масові «зборища своїх єдиновірців у так званому святому місці» в с. Зарваниця Тербовлянського району, «розпалювали релігійний фанатизм», виступали з націоналістичними закликами. На ці зібрання сходилося до 5 тис. осіб із сусідніх областей. З метою зупинити цю діяльність «уніатів» у 1973 р. за рішенням Тернопільського облвиконкому в с. Зарваниця побудовано водопровід, у результаті чого відкрите джерело, що «вважалося святим» ліквідовано, а в с. Ліс каплиця знесена [17, арк. 13].

З доповідної записки від 24 березня 1974 р. уповноваженого Ради у справах релігії при Раді Міністрів Української РСР К. Литвина: «Нам стало відомо, що на Україні створено тайний єпископат, що складається з трьох, а за іншими джерелами – з п'яти архиєреїв. Створено систему нелегальної підготовки молодих уніатських священників і таємного рукоположення. У Львівській, Івано-Франківській, Закарпатській областях діє близько 10 уніатських монастирів. Керівництво уніатського підпілля активно використовує у своїй роботі греко-католицьких монахинь, які слухняно виконують різноманітні доручення таємного єпископату: організовують богослужіння, займаються збиранням грошей, поширюють уніатські календарі й літературу антирадянського характеру, виконують функції інформаторів, зв'язкових. Особливо яро націоналістична діяльність уніатів проявляється у так званому покутництві. Прихильники цього напрямку поширюють серед населення ідеї боговибраності українського народу, забороняють віруючим працювати на підприємствах, в колгоспах і радгоспах, служити в Радянській Армії» [17, арк. 60–61].

Усі греко-католицькі монастирі в 1946–1948 роках були ліквідовані, проте значна частина монахів і монахинь залишилась на позиціях Греко-католицької церкви і групами від 3 до 12 осіб поселялась у приватних будинках або в комунальних квартирах, де вони вели монаший спосіб життя. Органами влади були зафіксовані факти, коли монахи і монахині купували приватні будинки й обставляли їх згідно з церковними канонами. Такі випадки траплялися у західних областях УРСР. Монаші групи були опорою в діяльності греко-католицького духовенства і вірних. Більшість монахів і монахинь працювала в медичних закладах, займалися збиранням лікарських рослин, що давало змогу бувати в багатьох населених пунктах і проводити нелегальну релігійну та благодійну діяльність. Вони збирали кошти для потреб церкви, повідомляли про населені пункти, де можна виконувати релігійні обряди. Так, наприклад, у Львові в будинку по вул. Куйбишева, 12–А було створено своєрідний монастир зі всіма греко-католицькими атрибутами. Там проживало 11 черниць, більшість із них займалися благодійництвом і приватною медичною практикою. Подібні

«уніатські» монастирі діяли у Львові на вулицях Ломоносова, Мучній і Б. Хмельницького, а також у с. Рудно, Золочеві та в інших населених пунктах регіону. Місцевим органам влади давали конкретні рекомендації щодо виявлення таких релігійних осередків та припинення їхньої «антигромадської» діяльності [733, с. 295–296].

В Івано-Франківську було притягнуто до адміністративної відповідальності «уніата Гаврилів». Матеріали про протизаконну діяльність монаха П. Чучмана, що проживав у Яремче Надвірнянського району, були передані в народний суд для притягнення його до кримінальної відповідальності. В Тернопільській області за проведення богослужінь на приватних квартирах та організацію «нелегальних зборищ» були оштрафовані греко-католицькі священники М. Погорецький, А. Кандибалюк та ін. Як свідчать інформаційні матеріали уповноважених Ради по Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській, Закарпатській, Миколаївській, Донецькій та Ворошиловградській областях, робота «по боротьбі із залишками уніатського духовенства ще не набрала належного розмаху і планомірності» [17, арк. 78].

Для виконання згаданих постанов політбюро ЦК КП України обкоми компартії вживали заходів, про які інформували столицю. Довідка № 0323 від 3 серпня 1973 р. (цілком таємно) «Про хід виконання постанови Політбюро ЦК КП України від 6 лютого 1973 р. «Про заходи по посиленню боротьби проти ворожої діяльності залишків уніатського духовенства на території Української РСР» в Івано-Франківській області» свідчить, що «враховується і той факт, що з 119 священників руської православної церкви приблизно 60 % в минулому були уніатами і деякі з них прийняли православ'я лише формально» [733, с. 301].

Спецслужби і апарати уповноважених виявили ще одну форму опору насильницькому поширенню православ'я у західних областях республіки. Так, у Закарпатській області в одному із повідомлень зазначалося, що «в останній час застосовується інша тактика: залишатися уніатствующим формально у православ'ї, але не приймати православної ієрархії, не спілкуватися літургічно не лише із староправославним, але й з воз'єднаним духовенством, за виключенням

тих осіб, які будуть вказані уніатським керівництвом. Кожен священик, який взяв зобов'язання такого порядку, повинен залучити ще одного священика в цю таємну співдружність. Керівником цього руху називають уніатського священика Маргитича, у якого члени співдружності сповідаються і дають клятву при вступі» [613, с. 235].

Партійна звітність засвідчує весь комплекс заходів, що їх проводила влада на виконання політики щодо релігії. Так, у вечірньому університеті марксизму-ленінізму Івано-Франківського міськкому партії в 1973 р. 150 осіб закінчили атеїстичне відділення, з них – 30 працювало «по викриттю уніатства». На другому курсі продовжували навчатися ще 60 осіб, а на перший курс нового навчального року на це відділення було заплановано прийняти понад 100 осіб. У 270 теоретичних семінарах області вивчали проблеми «Формування матеріалістичного світогляду і подолання релігійних пережитків», «Формування комуністичного світогляду – серцевина ідейно-виховної роботи КПРС», «XXVI з'їзд КПРС про актуальні питання боротьби з буржуазною і ревізіоністською ідеологією». При вивченні програмового матеріалу пропагандисти всіх цих ланок звертали особливу увагу на «реакційну суть уніатства» [17, арк. 80].

Критика «уніатства» розгорталася шляхом лекційної пропаганди. З часу виходу в світ вказаної постанови політбюро ЦК КПУ, різко зросла кількість лекцій з питань ідеологічної боротьби та критики «українського буржуазного націоналізму» та «уніатства». Якщо за весь 1972 р. з питань ідеологічної боротьби прочитано 987 лекцій, а з питань боротьби проти «українського буржуазного націоналізму» та «уніатства» – 885, то лише за перше півріччя 1973 р. – відповідно 1734 і 1645 лекцій. Крім того, з питань атеїзму за перше півріччя прочитано 5884 лекції. В лекторських групах партійних комітетів та організаціях товариства «Знання» проведено спеціалізацію лекторів, організовано для них навчання на обласних, міських та районних семінарах на тему «Актуальні питання ідеологічної боротьби на сучасному етапі». У більшості районів регулярно проводили виступи суспільно-політичних клубів ім. Ярослава Галана й

тематичні вечори «Цього забути неможна». На них «викривався злочинний зв'язок українського буржуазного націоналізму та уніатства» [17, арк. 81].

У боротьбі проти релігійного світогляду та «уніатства» широко використовувалися технічні засоби пропаганди, зокрема кіно. В містах і селах організовували обов'язковий перегляд і обговорення художнього кінофільму «Іванна» та хронікально-документальних – «Троянський кінь», «Упирі», «Останні сторінки». Агітаторам та активу сіл демонстрували новий фільм про покутників – «Хата на околиці».

Пропагандисти, лектори й агітатори-атеїсти у своїй роботі використовували періодичну пресу та матеріали брошур-лекцій, що видавало товариство «Знання». Так, атеїсти лише однієї Івано-Франківської області одержували 1828 примірників журналу «Наука і релігія», 10647 журналу «Людина і світ», 375 брошур-лекцій серії «Природознавство і релігія» та 2520 атеїстичної серії брошур-лекцій товариства «Знання Української РСР» [17, арк. 82].

Масові ідеологічні заходи посилювалися завдяки атеїстичній пропаганді через засоби преси та радіо. Обласні газети щомісячно подавали науково-природничу сторінку «Світло проти темряви». Там розміщували матеріали про досвід роботи партійних організацій з атеїстичного виховання населення, виступи науковців. Обласні і районні радіомовлення регулярно вели науково-атеїстичні радіожурнали «До світла». Атеїстичні сторінки, підборки матеріалів на антирелігійні теми подавали редакції обласних, районних газет, заводські багатотиражки та стінгазети установ [298; 299].

Важливу роль у роботі проти релігії та «уніатства» було відведено атеїстичним музеям. В Івано-Франківському музеї історії релігії та атеїзму заново виготовили розділ експозиції, в якому «викривалася діяльність уніатської церкви на Прикарпатті, її прислужництво іноземним поневолювачам та своїм гнобителям трудящих». В атеїстичних музеях, що їх відкрили у приміщеннях колишніх греко-католицьких церков Яремче, Калуша, Тисмениці, Болехова та інших містечок, було широко представлено матеріали, які нібито «викривали антинародну діяльність уніатства» [17, арк. 83].

У червні 1973 р. прокуратура Надвірнянського району закінчила розслідування кримінальної справи щодо звинувачення греко-католицького священика П. Чучмана «за підігрівання серед населення релігійних забобонів», зокрема «уніатських», і передала справу на розгляд народного суду. Коломийська прокуратура вела розслідування справи священика С. Дмитерка. Протягом першого півріччя за протизаконну діяльність були засуджені на різні терміни позбавлення волі чотири «уніати-покутники», в тому числі М. Кастрян, він же І. Крутонос, – особа близька до організаторів «середнянського чуда Г. Солтиса і Г. Кузьмінської». Крім того, велося слідство щодо трьох «уніатів-покутників» із Тернопільської області, затриманих у с. Середнє Калуського району. Були виявлені дві групи які займалися колективним прослуховуванням радіопередач із Ватикану (у Косівському районі – 6 та с. Бортники Тлумацького району – 7 осіб). З ними проводили відповідну профілактичну роботу. Передусім виявляли «місця групового зібрання» і проживання монахів у приватних будинках. За ними вели постійне спостереження. За порушення радянського законодавства про релігійні культу за перше півріччя притягнуто до адміністративної відповідальності 32 особи [17, арк. 84].

На території Івано-Франківської області існувало «святе джерело», розташоване на горі поблизу с. Середнє Калуського району. Згідно з радянською термінологією, його «спровоковано в грудні 1954 р. уніатським фанатом Солтисом та його підручними». Послідовники Солтиса («покутники»), які проживали і в сусідніх областях, під час релігійних свят намагалися проводити масові паломництва на Середнянській горі. Лише в 1972 р. 15 осіб уніатів-покутників притягнуто до кримінальної відповідальності, а 70 покарано в адміністративному порядку. «Святе джерело» ліквідували таким чином, що воду підземними трубами відвели у водозбірник колгоспної ферми с. Середнє [156, арк. 13–14].

Значної уваги було приділено розвінчуванню «соціальної демагогії єговізму та уніатства, які в конкретних умовах Західної України були вигідні українським буржуазним націоналістам», тобто мали сприятливе підґрунтя. У партійній

документації неодноразово наголошувалося, що «націоналісти намагалися використовувати секту «Свідків Єгови» як додатковий загін антикомунізму» [139, арк. 13–14]. Громадськість, виробничі колективи мали спрямовувати свою роботу таким чином, аби впливати і перевиховувати «нерозкаяних уніатів», «одурманених», «прислужників гітлерівського фашизму», «американського імперіалізму», «колишніх оунівців», «банд помічників» й ін. Комуністична пропаганда намагалася максимально використовувати принизливі, з її точки зору, ярлики і кліше.

Із обширних звітів «Про проведену роботу із попередження зборищ єговістів» отримуємо інформацію про те, як ситуація виглядала на практиці. Єговістам, які брали активну участь у «своїх зібраннях», на засіданнях адміністративних комісій при виконкомах районних Рад депутатів трудящих роз'яснювали радянське законодавство про культу. До них вживали заходи адміністративного впливу: оголошували догани, попередження, накладали штрафи в розмірі від 10 до 50 крб. В обов'язковому порядку проводили й партійні збори, наради ідеологічного активу сіл, на яких обговорювали питання «про посилення ідеологічної роботи серед єговістів та уніатів-покутників» [156, арк. 11–12].

Руська православна церква Московського патріархату та її священослужителі як представники легітимної релігійної влади, брали участь у формуванні міфів про «сектантів», будучи зацікавленою стороною. Як зазначає дослідниця О. Панич: «Із часу появи цієї релігійної групи (спочатку відомої як штундисти) на території Російської імперії та, зокрема, на українських землях, про них почали виникати зловісні легенди... Вочевидь на низовому рівні народної свідомості відбувалося протиставлення православного священика баптистові як служителяві «іншої» релігії за міфологічним принципом бінарної опозиції «свій – чужий» або «добрий чарівник – злий чаклун». У межах вказаної міфологічної структури «баптисти» (та ширше – «сектанти») функціонують як представники «чужого» світу. Вони таємно спілкуються зі «своїм богом» (чи демоном), приносячи йому жертви або вступаючи з ним у містичний зв'язок... За це вони

отримують таємну силу, яка, зокрема, допомагає їм приховувати сліди своїх злочинних ритуалів, а також може бути виражена в особливих знаннях, багатстві або надзвичайних здібностях, що відрізняють їх від решти – «нормальних» членів суспільства» [808, с. 128].

Проблема відродження греко-католицької церкви, що перебувала у підпіллі набула особливої актуальності у середині 80-х років ХХ ст. унаслідок заявленого новим радянським керівництвом курсу на дотримання в СРСР демократичних прав людини, в тому числі права на вільне віросповідання. Активна діяльність віруючих ГКЦ спрямована на легалізацію своєї церкви розпочалася у 1987 р. у містах і селах західних областей України. Для координації зусиль представників церкви, а також діячів національного руху, які підтримували ГКЦ, у Львові восени 1987 р. було створено Комітет захисту Української Католицької Церкви (УКЦ) на чолі з дисидентом І. Гелем. За ініціативи Комітету почав видаватися поза цензурний часопис «Християнський голос» і «Експрес-хроніка», у яких друкувалися матеріали про боротьбу греко-католицьких віруючих за свої права. Особливо активними були греко-католики у 1988 р. під час відзначення 1000-ліття хрещення Київської Русі. Одне з найбільших на той час зібрань (понад 5 тис. осіб) було проведено 17 липня на території Гошівського монастиря. Кілька тисяч греко-католиків взяли участь у традиційній прощі і релігійних відправах у Зарваниці на Тернопільщині. Релігійні відправи спрямовувалися на національне відродження і відновлення таким чином традиції дорадянської епохи, коли священики і клір були активними учасниками суспільного життя на Західній Україні [625].

Науковець С. Кобута так описує події: «В органи місцевої влади надходили листи-звернення з проханням реєстрації греко-католицьких громад. Однак партійно-державний апарат, використовуючи як адміністративний тиск, так і засоби масової інформації (ЗМІ), намагався дискредитувати УГКЦ, показати її прихильників «купкою релігійних фанатиків», які намагаються дестабілізувати ситуацію в області. На боротьбу з греко-католиками було залучено і представників Російської (Руської) православної церкви. В селах, за підтримки

партійної влади, ініціювали створення релігійних «комітетів – двадцятки» по реєстрації громад РПЦ, їм передавалися культові споруди, вони отримували підтримку влади. За неповних 1,5 року в Івано-Франківській області було зареєстровано понад 300 нових громад РПЦ, у їхнє користування було передано десятки колишніх храмів УГКЦ, в тому числі і Гошівський монастир. Таким способом комуністична влада намагалася запобігти відновленню УГКЦ, використовуючи при цьому і провокаційні методи, які призвели до зростання релігійної напруги та початку міжконфесійного протистояння» [625, с. 37].

Вихід був у будівництві нових храмів УГКЦ. Українська греко-католицька церква продовжувала існувати навіть у найнесприятливіші часи і залишалася духовною твердиною нації. Перебуваючи у підпіллі, церква в міру можливостей давала духовну опіку своїм вірним, які не приймали російське православ'я. За своє майже півстолітнє нелегальне існування церква виробила катакомбні форми діяльності і не втратила свого місця й ролі в житті українського народу.

Таким чином, вжиті комуністичною партією та радянською владою заходи пропагандистського, репресивного й адміністративного характеру не приносили бажаних результатів у боротьбі з релігійним світоглядом. Разом з тим слід зазначити, що в досліджуваній період наступ влади на релігію і церкву в західному регіоні УРСР здійснювався більш стримано та обережно, ніж в післявоєнний період. Атеїстична пропаганда спрямовувалася на дискредитацію церкви та релігії як «пережитків», рудиментів «старого режиму». За умов ідеологічної монополії атеїстичної партійно-радянської держави релігійні конфесії продемонстрували спроможність виробляти адекватні стратегії виживання та самозахисту.

7.4. Відродження національної свідомості

Зміст політичного курсу, запропонованого керівництвом партії і держави на чолі з М. Горбачовим, на пленумі ЦК КПРС у березні 1985 р. висловлений формулою: через прискорення соціально-економічного розвитку країни – до нового якісного стану радянського суспільства. Паралельно з реформуванням

економіки відбувався складний процес суспільно-політичних зрушень. На XXVII з'їзді КПРС (1986) було висунуто гасло «широкої демократизації й гласності», яке «перетворилось на потужний каталізатор радянських суспільних змін». Уже влітку 1988 р. на XIX партійній конференції було порушено питання про необхідність реформування радянської політичної системи. Проте зміна гасел у союзному центрі ще не означала зміни політики на місцях, зокрема в УРСР, де все залишалося по-старому. На противагу наростанню нових суспільно-політичних тенденцій, у республіці проводився жорсткий консервативний курс [536, с. 5].

З приходом до керівництва в СРСР М. Горбачова ідеологічний тиск на суспільно-політичне життя почав слабнути. У центральній пресі з'являлися судження про реабілітацію відомих політичних діячів, які не погоджувалися з «генеральною лінією партії», інформація про перегини у сталінські часи – терор, голод, депортації. Політика гласності й демократизації суспільства додала сміливості громадянам і сприяла можливості підняти свій голос на захист українства. У Лондоні в суспільно-політичному і науково-літературному місячнику «Визвольний шлях» у статті С. Мечника «З'їзд компартії України і 28 з'їзд КПСС» влучно зазначалося, що «перестройка» і «гласность» у всій імперії-СССР викликали «духовний землетрус», який розладив усі галузі державного та партійного життя і породив та відновив нові процеси національного й духовного життя. У національних республіках повною силою виринули національні та соціальні процеси» [754, с. 1433].

Станом на листопад 1988 р. найбільш небезпечними для себе влада вважала діяльність активістів і прихильників Української Гельсінської спілки, Української асоціації незалежної творчої інтелігенції, Комітету захисту Української Католицької Церкви, Українського культурологічного клубу, Українського демократичного союзу та ін. Із перелічених організацій першим виник Український культурологічний клуб (УКК) у серпні 1987 р. у Києві. За його ініціативою проводилися публічні громадські вечори («Білі плями в українській історії»), обговорювалася тема голодомору в Україні 1932–1933 років, відбувся

перший вечір пам'яті Василя Стуса. Організаторами УКК стали Л. Мілявський, О. Матусевич, С. Набока, О. Шевченко [536, с. 7].

23 жовтня 1987 р. у Львові в клубі Львівського лісотехнічного інституту під час зібрання представників творчої інтелігенції і молоді міста виникло неформальне об'єднання культурницько-етнографічного характеру – «Товариство друзів Лева». Офіційними організаторами виступили Львівське відділення фонду культури УРСР, Товариство охорони пам'яток архітектури і культури, об'єднання молодіжних клубів при ЦК ЛКСМУ. Під час зібрання було схвалено пропозицію вважати «Товариство друзів Лева» філіалом київського Українського культурологічного клубу. Невдовзі у Рівному та Луцьку почали діяти філії організації.

Як реакція суспільства на жахливий екологічний стан у республіці, спричинений Чорнобильською катастрофою, у 1987 р. зародилася організація «Зелений світ». У жовтні 1987 р. відбувся її перший установчий з'їзд, на якому було проголошено намір створити Партію зелених України. У січні 1988 р. при Будинку вчених АН УРСР створено українознавчий клуб «Спадщина», в якому об'єдналися здебільшого співробітники академічних установ. Березень 1988 р. позначився створенням товариства «Громада» – самодіяльного історико-культурного об'єднання студентської молоді Київського державного університету.

У 1988 р. відновила свою діяльність правозахисна організація Українська Гельсінська група до складу якої входили В. Барладяну, М. Горинь, Б. Горинь, І. Зісельс, З. Красівський, Я. Лесів, Л. Лук'яненко, Н. Матусевич, О. Матусевич, О. Мешко, Н. Муратов, П. Розумний, С. Сапеляк, П. Січко, В. Січко, П. Скочок, В. Стрильців, В. Чорновіл, В. Шевченко. Поступово філії УГС утворилися в Києві, Львові, Тернополі, Івано-Франківську, Одесі, Донецьку, Чернівцях та інших містах України. На зібраннях творчої інтелігенції й студентської молоді обговорювалося питання відродження національної історії й символіки – тризуба, жовто-блакитного, а також повстанського (УПА) червоно-чорного прапорів. Під

час масових заходів національні прапори, стрічки, значки, вишиванки стали постійним атрибутом мітингів і зібрань [537].

Під впливом Демократичного союзу (створений у Москві у травні 1988 р., проголосив себе першою політичною опозиційною партією) члени УКК Л. Мілявський, І. Запорожець та інші зробили практичні кроки на шляху створення Національної християнсько-демократичної фракції ДС. Її програма передбачала вільне обговорення ідеї виходу республік зі складу СРСР, забезпечення їм політичної та економічної незалежності, створення національного уряду й армії, звільнення і реабілітацію політв'язнів і т. д. Невдовзі виникла самостійна Українська демократична спілка, але через радикальність не отримала необхідної соціальної підтримки, проіснувала недовго [536, с. 9].

Однією з форм роботи самодіяльних об'єднань щодо піднесення соціальної активності громадян була підготовка і розповсюдження поза цензурної преси. Одними з перших були незалежні видання – «Кафедра» та «Свшан-зілля» (Львів), «Скарби гір», «Крок» (Івано-Франківськ), «Вільна думка» (Волинь), «Шлях до волі» (Рівне), «Тернове поле» (Тернопіль), «Гомін Буковини» (Чернівці) та багато ін. У містах і селах західних областей України насипалися символічні могили «Борцям за волю України!», які були зруйновані радянською владою. На сходах сіл чи громадськості міст приймалися рішення про насипання таких могил. Як згадує один з перших активістів Я. Шпенюк: «Робили це вручну, глину носили відрами. А щоб кожен запам'ятав назавжди цю подію і відчув себе учасником цього урочистого дійства, то треба було принести скільки хто зможе глини зі свого городу й поля. За це проголосували одноголосно. Не можна передати словами, як піднесено працювали всі – навіть діти у маленьких відерках несли землю, намагаючись якомога вище висипати на могилу. Це були не окремі громадяни, а велика громадська спільнота, дивлячись на яку, думалось про волю» [932, с. 233].

В офіційній західноукраїнській пресі почали все частіше публікуватися замітки про різноманітні демократичні акції. Так, у газеті «Вільна Україна» від 22 червня 1988 р. була розміщена інформація про утворення у Львові товариства

рідної мови ім. Т. Г. Шевченка. «Позавчора у Львові, в Будинку культури будівельників, відбулася установча конференція товариства рідної мови ім. Т. Г. Шевченка. Організаціями – засновниками його є обласні відділення Українського фонду культури, організація Спілки письменників України, відділення Товариства охорони пам'яток історії та культури і відділення товариства «Україна»... Установчі збори обрали раду товариства рідної мови. До її складу ввійшли представники творчих спілок, громадських організацій, трудових колективів. Головою ради обраний письменник Роман Іваничук» [401, с. 335–336].

У вересні 1988 р. у Львові було створено ініціативний комітет «народного фронту», який на основі досвіду Литовського руху за перебудову і Народного фронту Естонії прийняв рішення про проведення масової агітаційної роботи серед населення з перетворенням «фронту» на масову організацію. 1 листопада 1988 р. ідея створення «народного фронту» стала предметом обговорення на звітних виборчих партзборах Спілки письменників України. Саме ця організація відіграла основну роль у формуванні масової опозиційності населення УРСР. Подібна група, як зазначає В. Даниленко і М. Смольницька, була створена в Інституті літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР. Згодом вони об'єдналися. 23 листопада в республіканському Будинку літераторів відбулися збори активу СПУ за участю представників УКК, «Громади», «Спадщини» та ін. Промовці запропонували кілька варіантів назв для створюваного об'єднання: «Національний рух», «Народний фронт» і «Народний рух». 31 січня 1989 р. загальні збори СПУ схвалили запропонований проект програми Народного руху України за перебудову. За рішенням пленуму СПУ, 16 лютого проект програми НРУ було опубліковано в «Літературній Україні». Відразу ж партійні і державні органи розгорнули широку кампанію протидії шляхом нищівної критики проекту на всіх рівнях [536, с. 13–14].

Підтримкою ідеї НРУ за перебудову стало створення в Українській РСР об'єданого Товариства української мови ім. Т. Шевченка (ТУМ), члени якого займалися не тільки питаннями відродження мови і культури, а й активно

цікавилися політичним життям країни. Резонансним стало повідомлення газети «Червоний прапор» від 7 жовтня 1988 р. про створення товариства шанувальників української мови і культури ім. Т. Г. Шевченка на Рівненщині. «Днями при Палаці культури хіміків у Ровно відбулись установчі збори новоствореного об'єднання за інтересами, що отримало назву Товариство шанувальників української мови і культури ім. Т. Г. Шевченка. На зборах обрано раду Товариства, до складу якої увійшли вісімнадцять членів. Серед них – працівники ВО «Азот», шкіл, дошкільних закладів, що розташовані у мікрорайоні «Ювілейний», словом, ті люди, що побажали взяти участь у становленні об'єднання. Прийнято і статут товариства. Згідно з його положенням, воно керуватиметься принципами соціалістичного інтернаціоналізму та патріотизму. А свої завдання члени товариства вбачають у залученні громадян та організацій до популяризації та розширення сфери функціонування української мови, сприяння повнішому та глибшому освоєнню рідної мови, естетичному, патріотичному та інтернаціональному вихованні молоді. Члени об'єднання вирішили також протидіяти засміченню та каліченню мови, лихослів'ю, проявам бездуховності...» [401, с. 342].

11–12 лютого 1989 р. Спілка письменників України, Український фонд культури, Інститут мовознавства ім. О. Потебні АН УРСР та Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка на установчій конференції у Києві створили Товариство української мови ім. Т. Шевченка (ТУМ). Головою Товариства був обраний поет з Івано-Франківщини Д. Павличко. Це перша громадська організація, створена не за ініціативи компартії, а української інтелігенції. Її гасло – «українській мові – статус державної». Створення ТУМ стало юридичною підставою для організації його осередків по всій Україні. Так, за ініціативи 47 громадських активістів 8 червня 1989 р. на загальних зборах нафтогазовидобувного управління «Долина нафтогаз» було вирішено створити первинний осередок ТУМ. Працівники обрали керівний орган – раду осередку, робочі комісії і оформили звернення до адміністрації управління, ради трудового колективу, партійної, комсомольської і профспілкової організацій про співпрацю з Товариством.

Успішне впровадження української мови у діловодство було можливе тільки за сприяння керівництва підприємств, державних установ та громадських організацій, оскільки Конституцією УРСР у новій редакції ще не була прийнята норма про вирішення мовної проблеми [756, с. 198].

На квітень 1989 р. тільки у Львівській області ТУМ нараховувало 13 тис. членів, які об'єдналися у 66 первинних осередків і продовжували роботу зі створення філій товариства у населених пунктах краю. Навесні 1989 р. місцеві осередки Руху почали виникати в різних населених пунктах України. Найактивнішими були мешканці Львівщини. 7 травня у місті відбулася установча конференція місцевого осередку НРУ за перебудову, а 1 липня було створено Київську міську організацію. Цей процес завершився проведенням у Києві 8–10 вересня 1989 р. загальних установчих зборів Народного руху України за перебудову. Поряд з НРУ і ТУМ організаційно виникло товариство «Меморіал». З кореспонденції в газеті «Радянська Волинь» про обласну установчу конференцію товариства «Меморіал» у Луцьку від 26 березня 1989 р.: «Як справедливо відзначив у своїй доповіді голова обласного оргкомітету «Меморіалу» директор обласного краєзнавчого музею В. А. Наконечний, суд пам'яті – найчесніший і найсправедливіший суд...» [401, с. 380]. У Львові був сформований Міжнаціональний комітет захисту політв'язнів на чолі з М. Горинем. Діяльність цих та багатьох інших організацій, що функціонували на території УРСР, поступово виходила за рамки не чисельних зібрань.

У суспільно-політичних умовах УРСР кінця 80-х років минулого століття осередки НРУ, ТУМ, УГС, «Меморіалу» та інші могли тільки частково скеровувати ідеологічну пропаганду і культурно-просвітницьку роботу на відродження національної свідомості. Партійні органи і правоохоронна система держави насторожено і вороже сприймали їх створення. Протидія аргументувалася фальшивими обуреннями на зразок: «Навіщо в Україні створювати громадські товариства на захист української мови, від кого є потреба її захищати?! Адже про мову піклується держава, а створення Товариств на її захист ганьбить УРСР» [756, с. 198].

Протягом перших років «перебудови» зміни в суспільно-політичному житті України відставали від аналогічних процесів у Москві. На союзному рівні відбувалися суттєві перестановки в складі вищого керівництва партії й уряду. Першим секретарем ЦК КПУ до осені 1989 р. залишався В. Щербицький. Він та його команда докладали всіх зусиль для того, щоб зміни не досягали Української РСР. Боротьба за національне відродження проявилася у підготовленні і проведенні перших багатотисячних віч влітку 1989 р. з вимогою надання українській мові статусу державної. Верховна Рада УРСР 27 жовтня прийняла у новій редакції Конституцію УРСР, в якій згідно ст. 73 українській мові надавалося статус державної з забезпеченням її функціонування в усіх сферах суспільного життя. Одночасно з прийняттям Конституції 28 жовтня 1989 р. був прийнятий Закон «Про мови в Українській РСР».

Конституція УРСР і Закон про мови, надаючи українській мові статус державної, одночасно гарантували вільне використання російської мови. Успішне розв'язання мовної проблеми ставало можливим тільки при наполегливій праці осередків ТУМ на місцях. Влада проявила половинчастий підхід до вирішування назрілих суспільних проблем. У промисловості ситуація ускладнювалася загальносоюзними міністерствами з веденням діловодства, технічної документації російською мовою. Суспільство поступово виходило зі страху перед всесильним КДБ.

За підрахунками О. Муравського, у 1989 р. тільки у Львівській області проведено 273 заходи, із них 182 – несанкціоновані (88 – у Львові, з них 72 – несанкціоновані). Серед них: 100 мітингів (70 – несанкціоновані); 7 (4) зібрань; 1 демонстрація; 24 (24) вуличних походи; 73 (68) молебні; 12 (7) інших масових заходів. У 156 випадках використовувалася «націоналістична атрибутика». У заходах, що проводилися на території області, узяли участь близько 557 тис. осіб, з них 341 тис. – у несанкціонованих владою. У цей період за порушення законодавства затримано 394 особи, більшість з яких притягнуто до адміністративної відповідальності. «Упродовж 1989 р. у західноукраїнських областях прокотилася хвиля т. зв. «мітингової демократії». Вуличні акції

національно-демократичних сил досягли поставленої мети – послабили страх суспільства перед існуючою системою, показали ідейну слабкість Комуністичної партії, продемонстрували значні організаційні можливості представників національно-демократичного табору, здобутки в морально-психологічній площині – ідеологам комуністичної системи ставало все важче маніпулювати свідомістю народу, спекулювати на історичних фактах», – йдеться у публікації ««Мітингова демократія» 1989 р. у західних областях України» [769, с. 272].

З кінця 1980-х років українські громадські та культурні діячі, народні депутати, багатолітні політв'язні, пропагували ідею соборності та незалежності України й обстоювали демократичні засади. Герой України Є. Пронюк, уродженець с. Хом'яківка на Івано-Франківщині, у 1964 р. написав програмний документ «Стан і завдання Українського визвольного руху» розповсюджений «самвидавом». У грудні 1973 р. діяча засудили за «антирадянську пропаганду і агітацію з метою підриву і ослаблення радянської влади» до 7 років ув'язнення і 5 років заслання. На завершальному етапі визвольної боротьби в Україні особливої суспільної ваги набували масові заходи: мітинги, маніфестації, конгреси, з'їди новостворених організацій і партій, що сприяли формуванню національної свідомості, зростанню прихильності до української ідеї серед національних меншин. Окрему сторінку в історію України вписало Всеукраїнське товариство політичних в'язнів і репресованих. Перший Всесвітній конгрес українських політичних в'язнів відбувся 22–23 червня в Києві. Промови виголосили З. Красівський, І. Кандиба, В. Підгородецький, М. Вульчин, Я. Гасюк, М. Осадчий, С. Хмара (Львів), Б. Ребрик, О. Заливаха, Д. Гриньків, І. Прошак, П. Січко (Прикарпаття), М. Семенюк, М. Коц (Волинь), Ф. Ньорба (Закарпаття), Л. Горохівський, Я. Перчишин (Тернопільщина) і ще десятки інших патріотів [838, с. 100].

«Уперше» в Україні підняли синьо-жовтий прапор не в Києві, навіть не у Львові, як багато хто думає, а в районному містечку Стрию. Про цю визначну і доленосну подію безпосередній учасник акції, перший заступник міського голови М. Мазур розповідав: «Після виборів до місцевих рад Стриєм прокотилась хвиля

національно-демократичних протестів. 11 березня 1990 року на центральній площі міста відбувся мітинг, головною темою якого стало підняття національного прапора над приміщенням Стрийської міської ради. Його учасники одноголосно прийняли ухвалу та скерували її до міськради... Засідання міського виконкому відбулося 14 березня. Щоправда, у залі було 10 членів виконкому із 13. Крім них прийшли мітингувальники, прокурор міста та начальник міського КГБ, який категорично виступив проти підняття синьо-жовтого стяга... Через кілька днів після підняття стяга до Стрия прибула комісія ЦК КПУ. Перевірятьники казали, що треба всіх посадити – міського голову, мене, прокурора, членів руху...». Прапор над Стрийською міською радою підняли – Олег Бойко, Орест Галицький, Богдан Ботвин і Василь Бичко [501].

Ці історичні події потребують спеціального дослідження, адже національний прапор на західних землях України упродовж другої половини ХХ століття піднімався неодноразово. У ЦДАГО України вдалося натрапити на інформацію про те, що 21 січня 1973 р. група В. Мармуса вивісила чотири синьо-жовті прапори у м. Чорткові Тернопільської області, а також розповсюдила 19 антирадянських листівок [18, арк. 3; 772].

У вирі національного відродження ключове місце посіли передруки письмових джерел і досліджень з історії України, виданих за кордоном, так звана «буржуазно-націоналістична література». Органи КДБ вважали її небезпечною зброєю проти радянської влади, ворожими випадками проти Радянського Союзу. У переліку забороненої антирадянської літератури одне з перших місць займали видання М. Грушевського «Історія України-Руси», В. Винниченка «Заповіт борцям за визволення», С. Бандери «Перспективи Української Революції» та ін. Порив до пізнання справжньої історії свого народу засвідчив, що за роки панування тоталітарної системи комуністична ідеологія не зуміла знищити національну гідність українців, а демонстрування відданості КПРС для більшості її членів і комсомольців була способом суспільного маскуванню та меркантильних інтересів.

Протестні виступи у республіках Прибалтики, Закавказзя, України, на яких лунали заклики про вихід зі складу СРСР посіяв страх у керівництва країни. Закон «Про порядок вирішення питань, пов'язаних з виходом Союзної Республіки з СРСР» від 23 березня 1990 р. передбачав можливість такого виходу при умові, що 10 % громадян вимагатиме обов'язкового проведення повторного референдуму, на якому це бажання було б підтверджено не менше двома третинами громадян республіки. А вже 3 квітня вступив в дію Закон «Про правовий режим надзвичайного стану», за яким президент СРСР міг вводити надзвичайний стан в союзній республіці навіть без її згоди.

Закон «Про мови народів СРСР» від 24 квітня 1990 р. надавав російській мові статусу офіційної мови, чим узаконювалася двомовність на всій території Союзу. Наступні Закони – «Про розмежування повноважень між Союзом СРСР і суб'єктами федерації» від 26 квітня 1990 р., «Про громадянство СРСР» від 2 липня 1990 р. утверджували на державному рівні протидію національному відродженню українців, унеможлилювали впровадження Закону УРСР «Про мови в Українській РСР».

У республіці відбувалося загострення суспільно-політичної ситуації, особливо у великих промислових регіонах та західних областях України. Головними причинами невдоволення населення стали дефіцит багатьох товарів, інфляція, тіньова економіка, ріст злочинності, діяльність опозиційних політичних угруповань і недоліки в роботі Верховної Ради УРСР. Проголошений головою Ради Міністрів СРСР М. Рижковим курс на ринкові реформи на сесії Верховної ради СРСР на початку 1990 р. у доповіді «Про економічне становище країни і концепцію переходу до регульованої ринкової економіки» означав згортання державою соціального забезпечення громадян і був сприйнятий, як посягання на життєві інтереси населення.

Перебудовні новації лише пришвидшили наростання деструктивних тенденцій у лавах комуністичної партії, яка намагалася зберегти монополію на політичну владу. Причиною ослаблення компартійного режиму стало наростання

економічних вимог громадян, котрі переросли у політичні – національно-демократичні рухи.

Діяльність Народного руху України за перебудову «є унікальним прикладом у вітчизняній історії, коли громадська політична організація виникає не стільки за ініціативи її творців, ідеологів, скільки внаслідок суспільної потреби, всупереч перешкодам, які чиняться зі сторони. Ідея створення НРУ, як і належить, була висловлена представниками національної еліти, однак її здійснення цілковито стало заслугою активістів «середньої» ланки, які в умовах боротьби з аморфними, але все ще небезпечними силами влади, реалізували задум» [461, с. 211]. Рухівці використовували різні форми і методи політичної боротьби: мітинги, демонстрації, страйки, акти громадянської непокорі. Політичне протистояння проходило через зустрічі з народними депутатами СРСР, пікетування, панахиди на могилах борців за волю України (Січових стрільців, воїнів УПА), масове відновлення парафій Греко-католицької церкви.

Своєрідним каталізатором розгортання «мітингових стихій», «провінційних революцій» став «живий ланцюг» Київ – Житомир – Рівне – Тернопіль – Львів – Івано-Франківськ, ініційований Рухом на відзначення роковин Дня Злуки – об'єднання українців в одну державу 22 січня 1919 р. «І якщо на Тернопільщині, де протяжність «Української хвилі» становила 160 кілометрів не було жодних проблем із розставленням по трасі людей, то дещо складніше було на Ровенщині, але за допомогою львів'ян, тернопільчан та волиняків ланцюг єднання і тут був суцільний. Нерозірваним він був і на житомирській трасі, хоч і помітно рідший, ніж в усіх інших областях. Мешканців сіл, крізь які пролягала траса єднання, місцеві керівники просто залякували тим, що, мовляв, зі Львова приїдуть жовто-блакитні екстремісти, які невідомо чого хочуть, а тому слід триматися від них подалі і ні в який ланцюг з ними не ставати» [496, с. 151].

Ідея «живого ланцюга» належала відомому українському дисиденту М. Гориню [699, с. 7]. Проведення «живого ланцюга» мало на меті показати єдність України, зблизити західний та східний регіони, апробувати та показати реальну можливість НРУ, відкрито пропагувати національно-демократичні ідеї,

протестувати проти політики правлячої комуністичної партії. На багатолюдних мітингах виступали представники народних фронтів Прибалтики, Вірменії, Азербайджану. Поглиблення та радикалізація опозиційних сил проявилася у ході виборів у березні 1990 р. до Верховної Ради УРСР. У трьох західних областях – Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській – Рух одержав повну перемогу, компартія в багатьох місцевих радах опинилася в опозиції.

«Мітинги, вертепи, гаївки, – усе те, за що бралось товариство Лева, заповнювало вакуум української духовності, пробуджувало національну свідомість. Самі писали сценарії вертепів (серед маститих сценаристів були тоді Ігор Марків та Марія Процев'ят), де свідомо вводили таких заборонених персонажів, як Січові Стрільці, Козаки. І обов'язково – політичний момент, скажімо, згадувалося про акт Злуки, про визнання української мови як державної» [911, с. 158].

Перші демократичні ради трьох галицьких областей як виконавці народної волі виступили ініціаторами рішень щодо відновлення національної символіки, перейменування вулиць, демонтажу пам'ятників В. Леніну у населених пунктах та на підприємствах, деполітизацію заводів, фабрик, колгоспів, державних установ та навчальних закладів, українізацію системи освіти. Це викликало різкий протест як місцевих комуністів і підконтрольних їм міліції, прокуратури, спецслужб, суду, так і центральних органів влади. Місцева влада намагалася боротись проти «мітингової стихії» не лише заборонами, а й адресними репресивними заходами, так званими «мікрорепресіями». До адміністративної відповідальності притягували інженерно-технічних працівників, робітників, науковців передусім організаторів та активних учасників несанкціонованих масових заходів у містах і селищах регіону.

Великого резонансу набуло знесення пам'ятників, пов'язаних з історією тоталітаризму у західних областях України. Передусім – В. Леніну. «Не треба обливати пам'ятники фарбою, писати епітети, малювати фашистські хрести, – зазначав А. Марциновський. – Негарно, нецивілізовано, краще просто зняти... Так, демонтаж – це кошти, яких у нас обмаль. Та можна ж згадати такий спосіб

праці, як ленінські комуністичні суботники. Добровольці знайдуться, розберуть і знімуть власноруч...» [752, с. 1].

16 липня 1990 р. за ініціативою Народної Ради Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України, в якій проголошувалося «верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах» [345].

Українська діаспора відстежувала розвиток політичних подій в УРСР і робила свою характеристику. Так, у статті Р. Рахманного «І знову: один крок вперед – два назад. Навколо Деклярації про державний суверенітет України» вказується: «Українські самостійники знають теж сьогоднішню дійсність в Україні, бачать всі суперечності між словесними заявками і діяннями партійної адміністрації там і розуміють усі труднощі, на які натрапляють щирі патріоти України ще й сьогодні – в час т. зв. лібералізації умов життя в імперії. Ми високо цінимо кожен прояв самостійної української думки в українській пресі, наукових виданнях і самоуправлінні крайових установ. З радістю спостерігаємо, що там вирости молоді таланти з умінням глибоко вглянути в українську проблематику і чесно висловити свої висновки високоякісною формою. Справді, там ожила українська національно-політична думка, овіяна морально-духовним ідеалізмом, – радіємо ми тут» [841, с. 1302].

19 липня «Глобус і пошта» оприлюднила статтю професора Едмонтонського університету Д. Морфі, який пояснював, що «Деклярація про державний суверенітет України» є тільки свідченням того, що український нарід бореться за незалежність України. Але сама «Деклярація» є звичайнісінькою фікцією, бо ж ніякої незалежності не проголошує. І це має, мусить знати кожний українець, аби не стати жертвою чергової московської провокації...» [448, с. 1431].

Четвертий з'їзд народних депутатів СРСР проголосував проти визнання декларації про державний суверенітет республік. Керівництво СРСР розпочало агітаційну кампанію за проведення загальносоюзного референдуму для

отримання відповіді на запитання: «Чи вважаєте ви необхідним збереження Союзу Радянських Соціалістичних Республік як оновленої федерації рівноправних суверенних республік, в якій повною мірою гарантуватимуться права і свободи будь-якої національності?». З ініціативи Народної Ради Верховна Рада УРСР ухвалила одночасно з референдумом провести опитування населення УРСР для отримання відповіді на запитання: «Чи згодні ви з тим, що Україна має бути у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік на засадах Декларації про державний суверенітет України?». Івано-Франківська обласна рада першого демократичного скликання прийняла ухвалу провести обласний референдум одночасного із загальносоюзним для отримання відповіді на запитання: «Чи хочете ви, щоб Україна стала незалежною державою, яка самостійно вирішує всі питання внутрішньої і зовнішньої політики, забезпечує рівні права громадянам незалежно від національності та релігійної приналежності?».

Західні українці і не тільки вони, активно агітували громадян взяти участь у референдумі і проголосувати проти збереження СРСР як оновленої федерації, відповісти «Так» на запитання у бюлетені республіканського і обласного опитування. Прагнення побудувати незалежну демократичну державу мирним шляхом було ініціативою тих народних депутатів, які в умовах парламентської боротьби, при сильній протидії партійно-державного керівництва СРСР і застосування ними адміністративних важелів, робили виважені кроки на шляху до суверенітету України.

Під час святкування 500-річчя Запорізького козацтва члени осередків ТУМ Прикарпаття були учасниками рейду агітації автобусної колони до місць козацької слави. Західні українці з розумінням сприйняли проблему страйкуючих шахтарів Донбасу й активно відгукнулися на пропозицію допомогти їм матеріально.

Ситуація в компартії ускладнювалася втратою довіри населення. Загалом лави КПУ лише в 1990 р. полишило 220 тис. осіб (при тому, що вступило 38 тис. осіб). До середини 1991 р. її чисельність становила 2732408 осіб, опустившись до показника 1981 р. [676, с. 373]. Вражаючим було падіння чисельності

комуністичної партії на Галичині. Конфронтація між партапаратом і рядовими членами спричинила стрімке скорочення чисельності КПУ та департизацію підприємств, колгоспів та установ західного регіону республіки. Декомунізація суспільно-політичного життя зумовила розпад компартсистеми в західних областях. В південно-східних регіонах республіки становище не було настільки хитким.

Політична коаліція «Суверенна демократична Україна» (СДУ) – опозиційне до КПРС об'єднання політичних партій, громадських та національно-культурних організацій, яке стояло на засадах побудови суверенної Української держави. Членами СДУ стали майже всі новостворені партії, передусім Народний Рух України, Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка «Просвіта», «Зелений світ», «Меморіал», Українська Студентська Спілка, Союз Українок та ін. Першим робочим органом СДУ став комітет «Референдум – суверенна Україна», який координував та узгоджував дії опозиції в ході підготовки та проведення референдуму СРСР та опитування 17 березня. Очолив комітет народний депутат України, співголова Партії демократичного відродження України О. Ємець [627, с. 3].

Загальносоюзний референдум відбувся 17 березня 1991 р. Громадяни Радянського Союзу висловилися за його збереження. Президент СРСР М. Горбачов, отримавши на референдумі підтримку щодо збереження Союзу, розпочав кампанію з підписання так званого Союзного договору – між центром і республіками. Загроза втратити досягнуті в Україні демократичні завоювання ставала реальною. Депутати-комуністи Верховної Ради УРСР були налаштовані на підписання договору. Постала потреба залучення до боротьби широких мас населення республіки. Для цього було розгорнуто кампанію зі створення страйкових комітетів для захисту прав громадян.

Громадські активісти продовжували агітувати проти підписання Союзного договору. Політичне протистояння у республіці зростало. Партійно-державна система, опираючись на КДБ намагалася усіма силами втримати ситуацію під своїм контролем. Декларація про державний суверенітет України проголосила

самовизначення нації, а «будь-які насильницькі дії проти національної державності України з боку політичних партій, громадських організацій і інших угруповань чи окремих осіб переслідуються законом» [345].

Деякі керівники-комуністи почали застосовувати свою владу для розправи над працівниками – відчайдушними сміливцями, організаторами осередків ТУМ, НРУ, демократичних партій тими, хто покинув лави КПРС і комсомолу. Кампанія з підписання Союзного договору припинилася 19 серпня 1991 р. – у Москві відбувся державний заколот. Керівництво держави перейшло до так званого Державного Комітету з Надзвичайного Стану (російською – ГКЧП), який задекларував верховенство Конституції і Законів СРСР на всій території Радянського Союзу. ДКНС знехтував Декларацією про державний суверенітет України, законами, прийнятими Верховною Радою УРСР. Більшість населення з обуренням і тривогою сприйняли політичні події в Москві. Звичайно, що були і такі громадяни, хто з болем сприймав розвал СРСР і вбачав в діях ДКНС кроки до припинення розвалу країни і наведення порядку в державі.

Позачергові сесії районних і обласних рад західних українських областей засудили дії ДКНС як такі, що спрямовані проти національного відродження суверенної держави, проти демократичних прав і свобод народу України. Вони зобов'язували всі підприємства і установи у своїх діях керуватися верховенством Законів УРСР та принципами, закладеними у Декларації про державний суверенітет України. Перші секретарі райкомів і обкомів компартії, керівна номенклатура намагалися довести доцільність введення постанови ДКНС, щоб запобігти можливим діям проти них. Свій «обережний патріотизм», «принципову політичну позицію» прикривали готовністю відстоювати національні інтереси. Частина керівництва республіканських відомств беззастережно підтримали ДКНС і телефонограмами зобов'язували свої структурні підрозділи виконувати указ № 1 в. о. президента СРСР – голови ДКНС Г. Янаєва. На терміново скликаних засіданнях місцеве керівництво усно переадресувало вимоги центру начальникам виробничих підрозділів, управлінським службам.

24 серпня 1991 р. Верховна Рада Української РСР проголосила незалежність України.

За розпорядженнями голів низки районних рад були створені комісії для з'ясування фактів підтримки 19–21 серпня 1991 р. державного перевороту з боку окремих підприємств і установ. На зборах трудових колективів, засіданнях профспілкових комітетів обговорювалися телефонограми і підтримка деякими керівниками організованого заклоту. Таким керівникам було висловлено недовіру з вимогою усунути їх від виконання посадових обов'язків. Листи-звернення з відповідними пропозиціями направлялися у республіканську та обласні комісії для розслідування дій ДКНС, народним депутатам. Однак у бюрократичній тяганині вони блокувалися, «губилися».

Таким чином, національно-демократичне відродження відбувалося через процес створення осередків Руху, ТУМ ім. Т. Шевченка та інших громадських організацій за схемою «знизу–вгору». Клуби, комітети, гуртки, асоціації, товариства, спілки, партії доповнювали один одного. Численні культурологічні неформальні об'єднання, які почали діяти в Україні з другої половини 1980-х років ставили перед собою одне з найважливіших завдань – відродження української культури, мови, освіти. Серед них виокремлювались осередки Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка, Народного руху України за перебудову, «Меморіалу», «Пласту», Українського козацтва і т. д. Ідея національно-культурного відродження стимулювала процес демократизації суспільно-політичної сфери, утвердження плюралізму в житті України. Найбільша кількість осередків з'явилася у західних областях України і поширилася на центральні, а згодом – на схід і південь республіки. Логічним підтвердженням національно-державницьких устремлінь стало проголошення незалежності України як головної політичної умови для практичної реалізації народного суверенітету. В історії України почався новий етап національного поступу. Як результат – закладено початок важливих політичних рішень на основі «Акту проголошення незалежності України» та продовження складних державотворчих процесів, відродження української духовності.

ВИСНОВКИ

Соціально-економічна політика комуністичної партії і радянського уряду базувалася на марксистсько-ленінській ідеологічній доктрині й суворому виконанні всіх показників єдиного загальнодержавного плану. В умовах соціалізму необхідність централізації в плануванні і управлінні посилювалася у зв'язку з ускладненням єдиного народногосподарського комплексу, соціалістичної економічної інтеграції. Економічне співробітництво всіх республік СРСР – соціалістична інтернаціоналізація – це вирішення інтересів держави загалом. Інтереси союзних республік, регіонів враховували через призму великодержавної політики Радянського Союзу. За роки радянської влади відбувалося освоєння природних багатств Сибіру, Далекого Сходу, певною мірою – Середньої Азії, а також західних областей України, в яких після возз'єднання з УРСР високими темпами нарощувалася промисловість. Вирівнювання економічного розвитку Української РСР відбувалося з ущемленням інтересів, нееквівалентністю і незбалансованістю її міжреспубліканських зв'язків. У всесоюзному розподілі праці Україна була однією з основних паливно-енергетичних, металургійних і машинобудівельних баз СРСР, а також резерву трудових ресурсів і сировини на заході республіки. Командно-адміністративна система брала до уваги не об'єктивні потреби регіону, а політику комуністичної партії.

Упродовж радянської доби в західних областях України відбулися трансформаційні зміни в політичному, економічному, соціальному, культурному, духовному житті та побуті населення. На базі глибоких суспільно-політичних і соціально-економічних змін швидкими темпами проведено соціалістичну колективізацію сільського господарства та індустріалізацію промисловості. Протягом півстоліття і особливо впродовж досліджуваного нами періоду, західні області УРСР розбудували промисловість. Насамперед, створено електроенергетичну базу, на основі якої реконструювали, модернізували та

розвивали військово-промисловий комплекс і сільське господарство. Виник Львівсько-Волинський вугільний басейн – важлива паливно-енергетична база республіки. Створено машинобудівну і приладобудівну промисловості. Швидкими темпами розвивалися усталені – деревообробна, нафтогазовидобувна, хімічно-гірнична, легка, харчова та місцева промисловості.

Електроенергетика в західному регіоні республіки розвивалася шляхом найповнішого використання місцевих енергетичних ресурсів зокрема природного газу, мазуту і дешевого вугілля. У районах, які не мали достатніх та дешевих паливних ресурсів, була гідроенергія, що створювало передумови для будівництва гідроелектростанцій. Основою енергетичних багатств Закарпаття стало «біле вугілля», створення енергетичної бази було пов'язане з використанням гідроенергії. Всі великі гідро- і теплоелектростанції об'єднано в єдину західноукраїнську (республіканську) енергосистему, що дало змогу значно поліпшити енергопостачання економіки регіону і постачати її в сусідні країни.

Стрижневою проблемою становлення економіки було технічне переозброєння народного господарства. Інвестиційна політика держави «не сприяла» цьому – значну частину капітальних вкладень спрямовували на розширення масштабів виробництва завдяки новому будівництву. Саме це найбільшою мірою стосується західного регіону республіки. Економіка залишалася директивною, на рівні областей – відділи обкомів партії дублювали і контролювали виконання постанов ЦК КПРС, які надсилалися з центру.

Зважаючи на народногосподарське значення підвищення темпів зростання продуктивності праці, на підприємствах і будовах регіону науковці, інженерно-технічні працівники вивчали такі пов'язані з цим питання: прискорення впровадження у виробництво і будівництво досягнень науки і техніки, поліпшення організації праці, більш повне використання устаткування і машин завдяки підвищенню змінності роботи на підприємствах, забезпечення співвідношення між зростанням продуктивності праці і середньою заробітною платою, недопущення надмірностей і непродуктивних витрат.

У досліджуваний період поступово формувалися кваліфіковані робітничі кадри. Окрім широкомасштабного будівництва промислових підприємств, відбувалося масове залучення сільських мешканців областей у виробництво, тобто вони були головним джерелом поповнення «робітничого класу». У другій половині 60-х – на початку 70-х років ХХ ст. у нових галузях промисловості, насамперед у хімічній, машинобудуванні, верстатобудуванні, ще переважали недосвідчені робітники та управлінці.

У західному регіоні УРСР створено потужний хімічний комплекс республіки. Хімічна індустрія розвивалася досить інтенсивно: вводили нові потужності, освоєно надзвичайно широкий асортимент потрібної різним галузям промисловості та населенню продукції. Світовий досвід свідчив, що головним показником прогресивності хімічної індустрії є рівень розвитку виробництва синтетичних смол і волокон, поліетилену, барвників. Ці виробництва були визначальними і для західного регіону. Традиційна нафтогазова галузь поступилася новій – хімічній. З початку 80-х років ХХ ст. темпи реконструкції і технічного переобладнання підприємств значно знизилися, що призвело до старіння основних фондів, використання неефективних технологій. Хімічні й нафтогазові підприємства найбільше забруднювали навколишнє середовище регіону. Проблеми створення установок з використання вторинних матеріальних ресурсів для одержання дефіцитної хімічної продукції, спорудження очисних споруд відкладали на подальшу перспективу.

Аналіз процесу втілення соціально-економічної політики партійно-радянської влади в західному регіоні Української РСР доводить, що влада завжди своїм найважливішим пріоритетом вважала прискорений розвиток промисловості. Середньорічні показники виробництва промислової продукції, а також рослинництва і тваринництва зростали. Однак темпи зростання виробництва продукції не відповідали великим обсягам капіталовкладень, особливо в сільське господарство. Промислові підприємства та будівельні організації західних областей УРСР надавали значну шефську допомогу колгоспам і радгоспам у будівництві виробничих приміщень, виділенні будматеріалів, встановленні

обладнання, прокладанні доріг, виконанні сантехнічних робіт, електромонтажі, спорудженні об'єктів соціально-культурного побуту, збиранні урожаю.

Аналіз сільськогосподарського виробництва західного регіону Української РСР дозволяє стверджувати, що в цьому секторі економіки відбулися зміни, які відображали загальні тенденції еволюції державної аграрної політики. У сільському господарстві відбувалися структурні перетворення – скорочувалися посівні площі під зерновими культурами, і збільшувалися посіви технічних і кормових культур, що ліквідувало однобоку спеціалізацію сільського господарства. Рішення березневого (1965) пленуму ЦК КПРС стали основою «нового курсу» аграрної політики, розрахованої на перспективу. Створили такі самостійні спеціалізовані галузі: водне господарство і меліорація, машинобудування для тваринництва і кормовиробництва, сільське будівництво, комбікормова промисловість. Комплексна програма нарощування сільського господарства по-новому порушила питання зростання виробництва, підвищення його ефективності, збільшення реальних прибутків колгоспників та удосконалення соціально-побутових умов життя в селі.

Збільшення капітальних вкладень, впровадження досягнень науково-технічного прогресу, нових інтенсивних технологій, підвищення ефективності використання меліорованих земель, механізація та автоматизація виробничих процесів покращили ситуацію в сільському господарстві. Зросла продуктивність всіх сільськогосподарських культур, значно підвищилась інтенсивність використання молочного поголів'я та рівень омолодження стада. Однак ефективність сільськогосподарського виробництва регіону залишалася низькою. Постійне втручання в діяльність колгоспів та радгоспів представників державних і партійних структур, їхній диктат стосовно ідеологічної доктрини, ініціювання частих кадрових змін та інші непопулярні кроки сповільнювали розвиток сільського господарства.

Зміцнення матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва, електрифікація, хімізація, переведення на індустріальну основу, впровадження науково обґрунтованих систем землеробства, підготування кадрів для

агропромислового комплексу сприяли досягненню певних успіхів. Значно збільшилась урожайність зернових культур в усіх категоріях господарств, зросли обсяги виробництва м'яса і молока, продукції тваринництва. Зростання виробництва досягнуто завдяки збільшенню виходу продукції з кожного гектара, тобто шляхом ефективності виробництва.

На початку 80-х років ХХ ст. зроблено чергову спробу прискорити розвиток сільського господарства. Напрямки розвитку визначала Продовольча програма – повсюдний перехід до інтенсивних методів господарювання. Перетворення кормовиробництва у спеціальну галузь мало стати головним джерелом збільшення ресурсів м'яса і продуктів тваринництва. Реалізація зіткнулася з недостатнім фінансуванням і суперечливими тенденціями в житті сільського господарства країни. До кінця 1980-х років залишалася невирішеною проблема поліпшення кормової бази тваринництва і пов'язаних із нею завдань. Складною була проблема вирощування парниково-тепличних культур, ранніх овочів, плодоягідної продукції та садівництва. Значні недоліки мала організація заготівель, зберігання, перероблення і торгівля плодовоовочевою продукцією та картоплею.

Не применшуючи досягнень великих високорентабельних багатогалузевих та спеціалізованих колгоспів і радгоспів, очолюваних кваліфікованими та ініціативними керівниками, на основі історіографічного і джерельного матеріалу ми засвідчили нерівноправне ставлення до бригадних сіл. Масового характеру набирала відтік працездатного населення з цих населених пунктів, що впливало на рівень господарювання та напруження в соціальній сфері.

Криза в промисловості і сільськогосподарському виробництві виходила за рамки суто виробничих проблем, набувала соціально-економічного характеру й ставала загрозливою щодо забезпечення країни необхідними товарами і продовольством, створювала соціальну напругу. Наприкінці 1980-х років знизилася споживання продуктів харчування на душу населення, зріс дефіцит на промтовари. Майже припинялася інвестиційна діяльність села. Працівники села почали масово втрачати стабільні місця роботи й надійні джерела прибутку.

Скорочення обсягів виробництва сільгосппродукції зумовлювало простій потужностей підприємств харчової галузі, зниження зайнятості. Негативне ставлення до трансформаційних процесів у селі демонстрували керівники господарств і державні службовці, побоюючись втратити владу над селянами. Як наслідок – в умовах неспинного погіршення економічних показників набувало поширення порушення трудової дисципліни, розкрадання суспільного майна.

Принципи соціальної справедливості в державі захищала Конституція, яка гарантувала рівні умови для розвитку кожної особистості, можливості застосування своїх здібностей заради власної та суспільної користі. Держава покладала численні соціально-економічні обов'язки не тільки на себе, а й різноманітні суспільні інституції – створювали відповідні служби, які загалом формували систему соціального захисту громадян. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що були основним джерелом існування, забезпечували прожитковий мінімум. Проте соціальну політику держави здійснювали за залишковим принципом, що стало фактором дестабілізації у формуванні цілісного, комплексного підходу. За умов панування командно-адміністративних засад в економіці у країні домінував принцип другорядності щодо розв'язання соціально-побутових проблем. Відповідно, він різко відрізнявся і для жителів міста чи села, і працівників великих підприємств чи відсталих колгоспів.

Держава проголошувала, що соціалістична економіка працює для людини, задоволення її життєвих потреб та інтересів і підпорядкована їй. Особливості здійснення соціальної політики в зазначені роки полягали в тому, що в державі одночасно вирішували різні завдання, а саме: забезпечення мінімальних державних соціальних гарантій, регулювання оплати праці та грошових прибутків, зайнятість населення, державна підтримка найбільш соціально вразливих верств, житлове забезпечення громадян тощо. Основним показником ефективності соціальної політики держави є достатній рівень життя населення. Рівень переважної більшості громадян, особливо тих, котрі працювали у сільському господарстві, відзначався низькими розмірами оплати праці. Актуальною залишалася проблема розроблення економічних і правових заходів

для посилення мотивації до праці та створення передумов для зупинення спаду реальних прибутків населення, нормалізації співвідношення між мінімальними розмірами заробітної плати, пенсій, стипендій та соціальних виплат за умов зростання споживчих цін.

У 60 – 80-х роках минулого століття створення соціально-побутового комплексу в селі вели на основі двох головних джерел фінансування: державного бюджету і відрахувань колгоспів. При цьому аналіз архівних і статистичних даних свідчить, що державні капітальні вкладення не покривали потреб села, основний тягар будівництва об'єктів перекладали на колгоспи.

Водночас соціальна сфера західноукраїнського села докорінно змінювалася, покращувалася. Однак вона розвивалася недостатніми темпами, внаслідок чого не вдалося належним чином розв'язати проблеми суцільної радіофікації, газо- і водопостачання і навіть електрифікації віддалених гірських пунктів. Не всі села мали дитячі садки, будинки побуту, перукарні тощо. Відставання соціально-побутового комплексу негативно позначилося на привабливості села для молоді і спеціалістів. Утримати їх у селі не могла навіть чинна система державного розподілу.

Для соціальної сфери села найбільш сприятливим періодом із досліджуваного відрізка часу була друга половина 60-х – 70-ті роки ХХ ст. У ці роки скасовано в колективних господарствах трудовні й здійснено перехід до гарантованої оплати праці, колгоспники стали отримувати пенсії й відпустки, тобто їхній соціальний статус прирівняли до інших категорій громадян радянського суспільства. У сільській місцевості, хоч і в недостатній кількості, споруджували житлові будинки для молодих спеціалістів, школи, пришкільні інтернати, дитячі дошкільні заклади, фельдшерсько-акушерські пункти, клуби, бібліотеки, побутові об'єкти, лазні, магазини, павільйони громадського харчування, адміністративні приміщення сільських Рад, відділень зв'язку, автостанції, проводили газифікацію, телефонізацію тощо.

Матеріально-побутові умови життя більшості населення зумовлювалися заробітною платнею, яка стала, як і присадибні ділянки, головним джерелом

поповнення сімейного бюджету. При цьому тарифні ставки робітників, інженерно-технічних працівників і службовців суттєво різнилися від мізерних зарплат колгоспників. Мінімальні прибутки сільського населення, залученого в колгоспно-радгоспному виробництві, зумовлювали його низьку купівельну спроможність. Поступове підвищення оплати праці колгоспникам помітно впливало на добробут людей.

У досліджуваній період зміст соціальної політики в СРСР не змінився. В його основу закладено розподільчі відносини та централізоване адміністративне керування. Ріст економічного потенціалу країни дозволив посилити увагу до соціальних проблем. Найбільшими темпами вели житлове будівництво, зокрема у сільській місцевості. Масштабні зміни відбулися в будівництві села. Масово почали застосовувати нові технології та матеріали. Сільські помешкання стали набагато більшими, просторішими і відповідати новим вимогам. Пожвавлення в будівництві дозволило вирішити, хоча й не повністю, одну зі серйозних проблем: багато селян почали проживати у власних будинках, що сприяло підвищенню добробуту сільського життя.

У цей період з'явився бюрократичний термін «неперспективне село», що негативно впливало на розвиток сільської місцевості. У таких селах «заморожували» соціально-побутове будівництво, вчасно не ремонтували, тобто занедбували й навіть закривали різні об'єкти. Така політика завдала непоправної шкоди. Чимало шкіл, клубів, бібліотек, дитячих садків відкривали у пристосованих приміщеннях або зводили за застарілими проектами. У деяких віддалених населених пунктах була ще гостріша проблема: цих установ взагалі не було або вони не діяли. Мережа закладів системи охорони здоров'я та ефективність медичного обслуговування значно поступалася міським стандартам. Загалом сільські працівники не мали належних умов побуту, дозвілля, а тому не могли повноцінно задовольняти свої культурно-освітні потреби.

Основною проблемою функціонування сільської школи був низький рівень матеріально-технічного забезпечення, традиційна зайнятість вчителів та учнів на сезонних сільськогосподарських роботах. Широке залучення учнів до суспільно

корисної праці мало певні позитивні наслідки, але водночас негативно позначалося на успішності школярів. Особливість навчально-виховного процесу в сільських школах полягала у високому рівні трудового навчання одночасно з формуванням атеїстичного світогляду молоді. У мало комплектних школах бракувало посібників, наочного обладнання, роздаткового матеріалу та ін.

Художня самодіяльність і народна творчість стали невід'ємною частиною культурного життя села. Найбільшу популярність мали різноманітні огляди, конкурси, фестивалі, які присвячено пам'ятним датам, як правило, роковинам політичних подій. Широкого розмаху набрали заідеологізовані підходи до цих заходів. Інертність у роботі закладів культури призводила до втрати їхнього авторитету, незадовільної організації дозвілля населення.

Монопольне панування комуністичної ідеології стало більш гнучким, не таким брутальним, як у попередні періоди (сталінщини). У поширенні релігійного світогляду і «націоналістичних поглядів» радянська влада вбачала достатньо серйозну загрозу. Органи влади здійснювали різноманітні форми дискредитації церкви і боролися з будь-якими виявами «українського націоналізму». Кампанію з вилучення у вірних культових споруд здійснювали з порушенням чинного законодавства. Храми пристосовували до клубів, спортивних залів, а також використовували як склади для зберігання зерна, паливно-мастильних матеріалів, мінеральних добрив та ін.

Релігійна палітра західного регіону України була доволі різноманітною. Панівні позиції офіційно мала Руська православна церква Московського патріархату, у підпіллі діяла Греко-католицька церква. Значного поширення набули «покутники» і протестантські об'єднання, насамперед громади євангельських християн-баптистів, п'ятидесятників, єговістів. Радянська влада трактувала їх як «сектантські», що підлягали більш жорсткому переслідуванню. Держава намагалася придушити «вияви клерикальних пережитків», ліквідувати чи локалізувати їх.

На думку партійно-радянських функціонерів, пропагандистська робота серед населення мала подолати «негативні явища минулої буржуазної формації» і

виховувати «нову людину – будівника комунізму». Керівництву органів народної освіти, педагогічним колективам шкіл висували категоричну вимогу – не допускати учнів шкіл відвідувати церкви і молитовні будинки. У колгоспних клубах організовували лекції на атеїстичну і патріотичну тематику, активно поширювали нові радянські свята та обряди. Особливістю духовного життя села було збереження і плекання народних звичаїв, релігійних обрядів.

Зважаючи на специфіку західного регіону Української РСР, республіканське і місцеве керівництво звертало особливу увагу на посилення ідейно-політичної роботи серед населення. Усі сфери суспільно-політичного життя були пронизані надмірною заідеологізованістю і контролем. Важливим напрямом державної політики залишалася русифікація, однак вона торкнулася насамперед міських жителів. Радянська політика не досягла бажаних результатів. Консервативне за своєю природою село берегло українську мову й одвічні духовні цінності. Глибокі національно-культурні традиції місцевого населення активно виявилися під час розгортання демократичних процесів наприкінці 80-х років ХХ ст.

Однією з форм відкритого протесту залишалася дотримання свят церковного календаря і національних традицій. У дні релігійних свят, а також «в неділю» колгоспники, робітники, деякі службовці намагалися не працювати, а відвідувати церкви, костели, молитовні будинки. Складником «соціалістичних перетворень» була ідеологічна робота та атеїстичне виховання громадян. Серед населення проводили політичні інформації, спеціальні вечори передового досвіду, зустрічі з учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки у Москві та ін. Широкого розмаху набрала діяльність культурно-освітніх установ: будинків культури, хат-читалень, сільських клубів, бібліотек, червоних кутків. Сільські бібліотеки, крім індивідуальної роботи з читачами, влаштовували читацькі конференції, тематичні вечори, обговорення книжкових новинок. Подвірний обхід будинків, тваринницьких ферм, тракторних бригад здійснювали книгоноші. Під час польових робіт колгоспники відвідували агіткультбригади, мистецькі колективи, лекторські групи.

Офіційна пропаганда акцентувала увагу на перевагах «радянського способу життя» й замовчувала гострі проблеми розвитку суспільства. Планово-директивна економіка не могла задовольняти високі потреби населення, що вело до тотального дефіциту на промислові й продовольчі товари. Становлення соціальної сфери і життєвого рівня населення виявляли певну специфіку – головну увагу надавали розвитку важкої, хімічної, нафтогазової промисловості та сільського господарства.

Розв'язуючи поставлені в дисертаційному дослідженні завдання, автор дійшов висновків, які виносяться на захист:

1. Історіографічний аналіз підтвердив необхідність комплексного узагальнення суперечливих аспектів соціально-економічних процесів західного регіону УРСР у 1964–1991 роках, зокрема аналізу особливостей розбудови об'єктів паливно-енергетичного комплексу та сільського господарства, здійснення авторитарною владою соціальної політики та реакцію соціуму на виклики часу.

2. У другій половині ХХ століття відбулися важливі зміни в нарощуванні промислового потенціалу західних областей УРСР. В економіці поєднувалися два типи відтворення: екстенсивних джерел зростання (експлуатація нових природних багатств, трудових ресурсів) та інтенсивних, що удосконалювало структуру виробництва і систему управління. Західний регіон республіки розвивався прискореними темпами, проте низький рівень техніки, недосконалість технологій знижували вплив на економічну ефективність. Незважаючи на деяке збільшення масштабів промислового зростання у дев'ятій – дванадцятій п'ятирічках, його ефективність знижувалася. При цьому виснажувалися основні природні ресурси західного регіону УРСР, насамперед вугілля, нафта, газ, калійні солі. Прищеплення командно-адміністративній економіці елементів ринку було принципово неможливим – оскільки все вирішували не виробники, а партійно-державний апарат.

3. Процес індустріалізації західного регіону України супроводжувався широкомасштабним будівництвом заводів, фабрик, електростанцій,

реконструкцією і технічним переобладнанням робочих місць, що сприяло економічному розвитку регіону, трудовій зайнятості населення, створенню промислової бази з місцевих ресурсів. Економічний комплекс набув загальних визначальних рис радянської планової економіки. У досліджуваний період у західному регіоні Української РСР, як і в республіці, виникли і набули розвитку нові машинобудівні галузі і виробництва – автомобільна, електронна промисловості. З приладобудівної промисловості виділилося виробництво напівпровідникової техніки; з верстатобудування – ковальсько-пресового, ливарного устаткування; з радіотехнічної – радіоелектроніка. Створено нову галузь сільськогосподарського машинобудування – виробництво машин і устаткування для тваринництва і кормовиробництва. Швидке впровадження у виробничі процеси електроенергії забезпечило розвиток оборонної, машинобудування, приладобудування, металообробки та інших галузей промисловості і сільського господарства. В першу чергу модернізувалися виробництва, які обслуговували військовий комплекс і освоєння космосу.

4. У досліджуваний період вирішено одну з найбільш гострих проблем – сформовано науково-технічні та наукові школи, які обслуговували виробничу сферу. Науково-освітню підтримку об'єктам промисловості надавали політехнічні інститути регіону, Івано-Франківський інститут нафти і газу. Три десятки науково-дослідних і проектно-конструкторських установ у кожній області становили потужний науково-технічний потенціал не тільки західного регіону, а й республіки. Провідними напрямками їхньої діяльності було освоєння нових потужностей і впровадження передових технологій, розроблення нових агрегатів і економічного навчання персоналу. У 70-х роках ХХ ст. у СРСР виявилось відставання в науково-технічному розвитку, яке в подальші роки посилювалося. Водночас аналіз процесу формування науково-технічного потенціалу західного регіону України засвідчив недостатній матеріально-технічне супровід науки, координацію науковців з провідними науковими центрами світу, традиційне радянське бюрократичне зволікання (десятки «погоджень») щодо затвердження технологічної документації.

5. Характерною рисою в розбудові економіки західних областей Української РСР було швидке зростання «електроозброєності» в усіх галузях економіки, що зумовлювалося як структурними змінами, так і підвищенням питомої ваги енергоємних галузей, збільшенням затрат енергії на виробництво продукції у традиційних галузях – лісовій, паперовій та деревообробній, нафтогазовій, хімічно-гірничому комплексі, легкій, харчовій та місцевій промисловостях. Специфіка хімічного виробництва полягала не лише в необхідності постійного технологічного удосконалення, але й нарощуванні екологічно небезпечного виробництва, що негативно впливало на стан здоров'я населення і тривалість життя. Економіка Української РСР і західного регіону за більшістю показників розвивалася на власній основі, розв'язуючи чергові соціально-економічні завдання. У промислово розвинених країнах світу почалася масштабна структурна перебудова економіки щодо ресурсозбереження, впровадження новітніх технологій. У СРСР науково-технічний прогрес загальмувався. Спроби змінити ситуацію робилися неодноразово, але вони знаходилися не стільки в економічній та науковій сфері, як у політичній.

6. Основними напрямками аграрної політики в досліджуваній період були збільшення капітальних вкладень, хімізація, меліорація, матеріально-технічне забезпечення, поглиблена спеціалізація. Вкладені кошти створили умови для переходу від механізації деяких ділянок робіт до впровадження комплексної механізації в різних галузях сільського господарства. Сільськогосподарську техніку насамперед використовували в зерновому виробництві та тваринництві, де більшість робіт механізували, але не завжди ефективно. В умовах західного регіону Україна диверсифікація проявилася в одночасному розвитку декількох взаємно непов'язаних технологічних видів виробництва. Вона дала змогу підприємствам «триматися на плаву» при складній економічній кон'юнктурі за рахунок випуску широкого асортименту продукції і послуг. Збитки від нерентабельних видів виробництва перекривалися прибутком від інших. Командно-адміністративні методи управління сільським господарством, а також специфічні природнокліматичні умови Карпат і Полісся стояли на заваді в

досягненні певних успіхів у нарощуванні об'ємів сільського господарського виробництва. Хоча управління чиновників аграрним сектором економіки стало більш демократичним, але тотальне адміністрування залишилося. Досвід реформ не лише часів «застою», але й «перебудови» засвідчив, що без зміни базисних взаємовідносин у сільському господарстві та промисловості, морально-духовному оздоровленню суспільства не можна досягти ефективності виробництва.

7. Соціально-економічне життя як країни, так і окремого регіону залежало від трудових ресурсів, кількісні та якісні характеристики якого впливали на суспільне виробництво. У досліджуваній період відбулася трансформація виробничої сфери спричинена урбанізацією, використанням новітньої техніки і технологій, що вимагало підвищення рівня освіти, професійної кваліфікації кадрів. Основним джерелом поповнення трудових ресурсів, як і у два повоєнні десятиліття, виступало сільське населення західних областей України, що не лише сприяло формуванню робітничого класу, але й депопуляції сіл та селищ. У традиційних галузях деревообробної і нафтогазової промисловості в досліджуваній період переважали кваліфіковані робітники, стаж роботи яких сягав більше десяти років.

8. З'ясовано зміст соціальної політики, в основу якої закладено розподільчі відносини та централізоване адміністративне керування. Соціальні програми влади мали сприяти задоволенню потреб та інтересів населення. Вони реалізовувалися через систему соціального захисту і соціальних гарантій. Загалом рівень життя населення у другій половині ХХ ст. підвищився: робилися спроби впорядкувати систему заробітної плати та пенсійного забезпечення. Матеріально-технічні ресурси і робоча сила насамперед концентрувалися на спорудження виробничих потужностей та соціальних об'єктів, які обслуговували фабрики і заводи. У вказані роки відбулися позитивні зрушення у вирішенні житлової проблеми, споруджені мережі закладів освіти, культури та спорту. Водночас посилювалася суспільне невдоволення, яке спричиняли ідеологічні кампанії, заборона традиційної народно-релігійної обрядовості, корупція та кумівство у виробничій сфері.

9. Національно-культурне відродження в Україні у добу «перебудови» відбувалося одночасно з докорінними змінами в економіці та суспільних відносинах, зростанням соціальної активності населення. Перехід від тотально одержавленої економіки до ринкової виявили необхідність нових управлінських підходів і фінансових витрат, впровадження енергоощадності. Зменшення виробництва спричинило закриття відомчих об'єктів освіти, культури та спорту. Водночас новостворені громадські та партії активізували питання відродження національної/історичної пам'яті, відновлення і збереження об'єктів історико-культурної спадщини.

Усвідомлення позитивних і негативних тенденцій у соціально-економічному житті західного регіону України досліджуваного періоду дає можливість сформулювати програму економічного будівництва і деяких практичних рекомендацій:

- головна увага має акцентуватися на правовій базі реформ. Положення Конституції України, які реалізуються відповідно до Закону про непорушність права приватної власності, про право кожного на дозволену підприємницьку діяльність і передбачають рівні можливості різноманітних форм власності та господарювання;

- успішна реалізація реформ можлива у відповідній навчально-інформаційній мережі, за умови залучення кваліфікованих спеціалістів і менеджерів;

- реформи необхідно проводити послідовно з урахуванням досвіду сусідніх держав;

- важливим складником соціальної політики є управління ринком праці, реалізація активної політики зайнятості;

- зрушення, які відбулися в культурно-освітньому житті регіону, утвердженні плюралізму в творчому процесі, активізували суспільне життя;

- охорона та відтворення довкілля є життєво важливими як для регіону, так і України.

Оптимальне вирішення соціально-економічних проблем залежить від державних органів, науково-дослідних установ, приватної ініціативи. Ринкова система передбачає «виробляти те, що продається». Структурна перебудова промисловості охоплює: закриття економічно неефективних та екологічно шкідливих виробництв, які неможливо перепрофілювати на випускання конкурентноздатної продукції чи перетворити на екологічно нешкідливі; подрібнення великих підприємств і їх подальше перепрофілювання на випускання рентабельної продукції, що має попит; створення приватних виробничих підприємств і розширення сфери послуг.

Радянська кадрова політика підготовки спеціалістів із сільського господарства, працівників масових кваліфікацій напрацювала вагомий досвід. Безперечно, що фахове підготування фермерів, менеджерів вимагає нових підходів, урахування досвіду сусідніх країн. Економічний поступ сільського господарства залежить від розвитку соціальної інфраструктури села, вирішення невідкладних побутових проблем. Доцільно було б створити державний орган із реструктуризації і модернізації сільського господарства, який, окрім фінансової підтримки аграрного товаровиробника, спільно з навчальними закладами забезпечував би інтеграцію з передовим європейським досвідом та інноваціями. Визначальна роль у формуванні нової організаційної структури сільськогосподарського виробництва на засадах ринкової економіки належить підприємцям.

Протягом 90-х років ХХ ст. колгоспно-радгоспна система, яка була сільськогосподарською основою централізованої радянської економіки, пережила останній драматичний період свого існування на території України. У роки незалежності України вживали певних заходів із реорганізації сільського господарства держави, але, зважаючи на невирішеність питань власності та перерозподілу колективних земель у приватне господарювання, ці спроби не привели до оформлення нових ефективних виробничих відносин в аграрному секторі. Для багатьох колишніх колгоспників розпад радянських форм господарювання означав крах усталених норм і практик життя. Важливим

наслідком розпаду колективного господарства у селі та його несистемної переорганізації стала нівеляція соціального статусу селянина, на якого раніше орієнтувалася радянська економіка. Покоління селян і спеціалістів сільського господарства, які присвятили колгоспній системі своє життя, опинилися за бортом пострадянського ринку праці. Фундаментального дослідження вимагає процес деколективізації, особистий селянський досвід у перехідний період та соціальні зміни у середовищі українського селянства на початку XXI ст.

Сьогодні, коли ми прагнемо осмислити минуле та знайти орієнтири на майбутнє, необхідно всебічно вивчати проблеми української ментальності, які сприяли духовному відродженню. Настав час об'єктивно відтворити історію України на різних етапах, вільну від ідеологічних нашарувань та цензури. Адже здійснюючи «соціалістичні перетворення на селі», режим усіма засобами прагнув не допустити політичного самовираження. Відсутність селянських політичних організацій ускладнювала пошук спільної мови, вироблення загальної лінії щодо політики в селі.

Серед національних пріоритетів розбудови Української незалежної держави постає охорона навколишнього природного середовища, регулювання еколого-економічної діяльності, гарантування права своїх громадян на екологічну безпеку. Економічні та соціальні труднощі не повинні бути загрозою для регіону, зважаючи на закладені в попередні десятиріччя проблеми. Трансформація економіки від одного до іншого типу найбільше позначається на соціальній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Архівні матеріали

Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України 1917–1991 рр.

Опис 24

1. Спр. 6182. Стенограма республіканської наради працівників сільського господарства (виступ тов. Шелеста П. Ю.). 1–2 лютого 1966 р. – 335 арк.

2. Спр. 6299. Копії вихідних листів у ЦК КПРС – про хід польових робіт, стан посівів у колгоспах і радгоспах республіки, рапорти про виконання планів сільськогосподарських робіт. 22 березня – 2 листопада 1967 р. – 150 арк.

3. Спр. 6334. Копії вихідних листів в ЦК КПРС, Міністерство авіаційної промисловості СРСР, довідки відділу оборонної промисловості ЦК Компартії України, листи, інформації обкомів Компартії України, заводів і інших організацій з питань оборонної промисловості. 5 січня – 19 червня 1967 р. – 173 арк.

4. Спр. 6335. Копії вихідних листів в ЦК КПРС, довідки відділу оборонної промисловості, листи, інформації обкомів Компартії України, заводів і інших організацій з питань оборонної промисловості. 3 липня 1967 р. – 14 лютого 1968 р. – 148 арк.

Опис 25

5. Спр. 54. Копії вихідних листів в ЦК КПРС, листи РМ СРСР, міністерств УРСР, інших організацій про продаж цукрових буряків державі, про порядок закупівель тваринництва, про заготівлю насіння соняшника, про розвиток меліорації земель, про колгоспне, радгоспне будівництво і інших питаннях. 10 січня – 28 грудня 1968 р. – 129 арк.

6. Спр. 78. Довідка відділу важкої промисловості ЦК Компартії України і матеріали комбінату «Укрзахіддугілля» про розслідування причин аварії на шахті № 9 «Нововолинська». 20 травня – 3 червня 1968 р. – 111 арк.

7. Спр. 201. Лист Ради Міністрів СРСР, копія вихідного листа в Раду Міністрів СРСР, довідка сільгоспвідділу ЦК Компартії України, листи РМ УРСР, Львівського обкому партії про підвищення матеріальної заінтересованості колгоспників і робітників радгоспів у підвищенні виробництва і заготівлі м'яса та інших продуктів тваринництва. 10 квітня – 30 травня 1969 р. – 38 арк.

8. Спр. 227. Доповідь директора Львівського заводу ім. В. І. Леніна у відповідності з програмою наради ЦК КПРС по військовій техніці і військовій стандартизації. 26 лютого 1969 р. – 61 арк.

9. Спр. 382. Вихідні листи в ЦК КПРС і РМ СРСР, обкоми партії, довідки сільгоспвідділу ЦК Компартії України, листи обкомів КПРС і інших організацій з питань механізації, забезпечення сільгосптехнікою і забезпечення колгоспів і радгоспів мінеральними добривами. 22 січня – 17 грудня. 1970 р. – 119 арк.

10. Спр. 400. Вихідні листи в ЦК КПРС, РМ СРСР, листи, інформації Партійної комісії при ЦК Компартії України, міністерств і інших організацій – про дострокове виконання завдань восьмої п'ятирічки, про використання в народному господарстві досягнень науки і техніки, про закріплення і покращення використання кадрів на промислових підприємствах і будовах і інших питаннях промисловості. 11 лютого – 28 грудня 1970 р. – 116 арк.

11. Спр. 550. Лист у ЦК КПРС, доповідні записки, довідки відділів ЦК Компартії України, міністерств УРСР і інших організацій про хід виконання постанов ЦК КПРС і РМ СРСР, ЦК Компартії України і РМ УРСР з питань торгівлі, поставок продукції на експорт, про ріст грошових доходів і розходів населення республіки, про використання трудових ресурсів в Українській РСР і інших питаннях. 20 січня 1971 р. – 28 січня 1972 р. – 94 арк.

12. Спр. 663. Доповідь голови Ради по справах релігії при Раді Міністрів СРСР В. А. Куроєдова на Всесоюзній нараді уповноважених Ради в м. Москва; інформації уповноваженого Ради по справах релігії при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР т. Гладаревського про виконання постанови ЦК КПРС «Про посилення атеїстичного виховання населення», про вплив Ватикану на діяльність

духовенства і віруючих католиків в Українській РСР і інших питаннях. 20 січня – 20 листопада 1972 р. – 81 арк.

13. Спр. 664. Інформації в ЦК КПРС, обкомів партії про хід виконання постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про серйозні недоліки в роботі з попередження гострих кишкових інфекційних захворювань і продуктових отруєнь»; інфекційні захворювання в республіці; довідки і інформації Ради Міністрів УРСР, Міністерства охорони здоров'я УРСР про основні демографічні показники в республіці; про зниження травматизму серед населення республіки; про стан медичного обслуговування працівників морського транспорту Чорноморсько-Азовського басейну. 13 березня – 25 жовтня 1972 р. – 91 арк.

14. Спр. 698. Інформації Івано-Франківського і Херсонського обкомів партії про боротьбу проти буржуазної ідеології і пережитків минулого в свідомості людей; інформації в ЦК КПРС, Київського обкому партії про збір націоналістично налаштованих елементів у пам'ятника Т. Г. Шевченку 22 травня 1972 р.; доповідна записка Інституту історії Академії наук УРСР «Про окремі помилки в оцінці осіб, зв'язаних із злочинною діяльністю українського буржуазного націоналізму»; відділу інформації і закордонних зв'язків ЦК Компартії України, представництва Української РСР при ООН про антирадянські кампанії імперіалістичної пропаганди у зв'язку з арештом окремих осіб за антирадянську діяльність. 31 січня – 13 грудня 1972 р. – 125 арк.

15. Спр. 705. Інформації і довідки Держплану УРСР, Інституту економіки Академії наук УРСР, Української республіканської контори Держбанку СРСР, ЦСУ УРСР про раціональне використання трудових ресурсів в республіці у відповідності з Директивами ХХІV з'їзду КПРС, про соціально-демографічне значення введення допомоги на дітей, про стан грошового обігу в Українській РСР, про удільну вагу випуску промислової продукції України в СРСР за 1928 – 1975 роки; інформація Львівського обкому партії про виконання постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 23 вересня 1967 р. «Про заходи з дальшого розширення експорту товарів, що випускаються на машинобудівельних підприємствах Львівської області». 10 липня – 19 грудня 1972 р. – 110 арк.

16. Спр. 819. Стенограми виступів, доповідей і промов першого секретаря ЦК Компартії України т. Шелеста П. Ю. 18 січня – 12 травня 1972 р. – 119 арк.

17. Спр. 872. Звіт і записка уповноваженого Ради по справах релігії при Раді Міністрів СРСР і Українській РСР за 1973 р. «Про удосконалення контролю за дотриманням законності про релігійні культи», про кількість проведених релігійних обрядів в Українській РСР за 1973 р., інформація Івано-Франківського обкому партії про виконання постанови ЦК Компартії України «Про заходи з посилення боротьби проти ворожої діяльності залишків уніатського духовенства на території Української РСР» і по інших питаннях. 22 березня 1973 р. – 16 квітня 1974 р. – 89 арк.

18. Спр. 877. Листи в ЦК КПРС, інформації обкомів партії в ЦК Компартії України про активізацію ворожої діяльності націоналістичних елементів в республіці і судових процесах над ними; статті для опублікування в газеті «Радянська Україна» про ярого націоналіста Антоненко-Давидовича. 23 січня 1973 р. – 30 січня 1974 р. – 104 арк.

19. Спр. 899. Довідки відділу важкої промисловості ЦК Компартії України, інформації обкомів партії про можливу наявність на території Івано-Франківської області урано-поліметалічного басейну, про роботу колективу тресту «Чернігівнафтагазрозвідка» із забезпечення виконання планів і соціалістичних зобов'язань 1973 р. і по інших питаннях. 6 червня – 26 листопада 1973 р. – 38 арк.

20. Спр. 903. Листи в ЦК КПРС, довідки відділу хімічної промисловості ЦК Компартії України з прискорення поставок обладнання на важливі будови хімічної, нафтохімічної, нафтопереробної і целюлозно-паперової промисловості республіки, про виконання постанови ЦК КПРС «Про незадовільний хід будівництва виробництва вінілхлориду, полівінілхлориду на Калуському хіміко-металургійному комбінаті Міністерства хімічної промисловості і етиленпроводу «УНР – Калуш». 25 травня 1973 – 6 лютого 1974 р. – 37 арк.

21. Спр. 910. Лист в ЦК КПРС про незадовільне будівництво Луцького електроапаратурного заводу; постанови бюро обкомів партії про хід будівництва підприємств і по інших питаннях. 5 лютого – 30 листопада 1973 р. – 35 арк.

22. Спр. 1234. Інформації Центрального Статистичного Управління при Раді Міністрів СРСР про державні закупівлі зерна, про збір урожаю в колгоспах і радгоспах всіх союзних республік. 21 жовтня – 24 листопада 1975 р. – 69 арк.

23. Спр. 1388. Інформація в ЦК КПРС і Раду Міністрів СРСР про хід виконання постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про посилення заготівлі кормів для тваринництва і заходах по збереженню поголів'я худоби» і по інших питаннях розвитку тваринництва в республіці. 12 січня 1976 р. – 14 січня 1977 р. – 44 арк.

24. Спр. 1545. Листи в ЦК КПРС про проведену в Українській РСР роботу з збільшення виробництва продукції тваринництва, довідки сільськогосподарського відділу ЦК Компартії України, інформації деяких обкомів партії з питань розвитку тваринництва, птахівництва, кролівництва і по інших питаннях сільськогосподарського виробництва. 5 січня 1977 р. – 29 березня 1978 р. – 146 арк.

25. Спр. 1547. Доповідна записка Ради Міністрів Української РСР про розгляд питання про необхідні заходи по покращенню використання осушених земель у господарствах Волинської області; інформації Закарпатського обкому партії про стихійне лихо в області, Запорізького обкому партії про залучення студентів до сільськогосподарських робіт. 3 травня – 3 жовтня 1977 р. – 20 арк.

26. Спр. 1737. Довідки відділу адміністративних органів ЦК Компартії України, Укррадпрофу, деяких обкомів про посилення боротьби з п'янством і алкоголізмом, і по інших питаннях. 17 січня 1978 р. – 28 березня 1979 р. – 85 арк.

27. Спр. 1919. Доповідні записки відділів ЦК Компартії України про недоліки в роботі підсобних підприємств і промислів в сільському господарстві; про шефську допомогу областям Нечорноземної зони РРФСР; інформації обкомів партії про хід виконання завдань по продажу державі хліба і інших питаннях. 15 травня – 6 грудня 1979 р. – 70 арк.

28. Спр. 2109. Доповідні записки секретаря ЦК, відділів ЦК і інших організацій з питань торгівлі і побутового обслуговування. 6 березня – 31 грудня 1980 р. – 78 арк.

29. Спр. 2276. Записки секретаря ЦК, відділів ЦК, міністерств і пропозиція делегата XXVI з'їзду Компартії України, РМ УРСР про: зниження об'єднанням «Львівтрансгаз» фактичних об'ємів природного газу поставленого в ПНР; використання матеріальних і енергетичних ресурсів; план випуску важливих видів продукції підприємствами Мінколмету СРСР; переробка відходів і лому кольорових металів; відкриття кімберлітів на території України і по інших питаннях. 20 січня 1981 р. – 19 жовтня 1982 р. – 63 арк.

30. Спр. 2428. Листи в ЦК КПРС, ЦК Компартії України з питань розвитку зернового господарства, садівництва, заготівлі технічних культур; застосування продуктів хімічної промисловості для збільшення виробництва сільськогосподарської продукції. 16 січня – 31 грудня 1982 р. – 155 арк.

31 Спр. 2550. Записки, довідки, інформації ЦК Компартії України, Ради Міністрів УРСР, Мінвузу УРСР, інших органів, переписка з Радою Міністрів СРСР з питань народної освіти, політико-виховної роботи серед студентів, про неправильне використання коштів призначених на проведення госпдоговірних науково-дослідних робіт. 24 січня – 13 грудня 1983 р. – 79 арк.

32. Спр. 2555. Записки економічного відділу ЦК Компартії УРСР і Ради Міністрів УРСР про економічний і соціальний розвиток республіки в першій половині XI-ї п'ятирічки і проект плану на 1984 р. 29 квітня – 23 грудня 1983 р. – 80 арк.

33. Спр. 2556. Записки відділів організаційно-партійної роботи і сільгоспмашинобудування ЦК Компартії України про роботу Волинської, Львівської, Тернопільської обласних партійних організацій по забезпеченню виконання завдань трьох років XI-ї п'ятирічки і інформація Харківського обкому партії про те ж. 21 травня – 8 грудня 1983 р. – 30 арк.

34. Спр. 2572. Записки і довідки відділів ЦК Компартії України, Ради Міністрів УРСР, КНК УРСР, Міністерства фінансів УРСР, Міністерства сільського господарства УРСР про удосконалення управління і скорочення персоналу в галузях агропромислового комплексу, стані фінансово-господарської діяльності колгоспів і радгоспів, розвитку підсобних підприємств і промислів.

Інформації ЦСУ УРСР про хід виконання постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по дальшому покращенню житлових, комунально-побутових і соціально-культурних умов життя сільського населення». 20 січня – 13 грудня 1983 р. – 84 арк.

35. Спр. 2577. Пропозиція Української РСР в ЦК КПРС і Раду Міністрів СРСР до проекту довгострокової програми меліорації земель, інформація в ЦК ЦКПРС про заходи з усунення недоліків в роботі республіканських підприємств-самозаготовлювачів лісу на території РРФСР. Записка Івано-Франківського обкому партії про удосконалення структури лісового господарства, лісової і деревообробної промисловості. Довідка Парткомісії при ЦК Компартії України по заходах з покращення будівництва і утримання доріг в сільській місцевості. 20 січня – 30 листопада 1983 р. – 53 арк.

36. Спр. 2969. Збірник «Комуністична партія України в цифрах на 1 січня 1986 р.», підготовлений відділом оргпартроботи ЦК Компартії України (ротаторний прим.). 1986 р. – 200 арк.

37. Спр. 3008. Доповідні записки Держагропрому УРСР до ЦК Компартії України про діяльність партійних, державних і господарських органів по збільшенню виробництва зерна, підвищенню якості кормів, хід робіт по формуванню нових органів управління агропромисловими комплексами. Дані радіохімічного аналізу ґрунту, забрудненого стронцієм і цезієм. 4 січня – 26 листопада 1986 р. – 72 арк.

38. Спр. 3175. Стенограма наради в ЦК КПРС про завдання парторганізацій, радянських і господарських органів по реалізації постанови ЦК КПРС «Про невідкладні заходи по підвищенню продуктивності праці в сільському господарстві на основі впровадження раціональних форм його організації і госпрозрахунку». 23 січня 1987 р. – 124 арк.

39. Спр. 3352. Доповідні записки, інформації ЦК Компартії України, його відділів, обкомів партії, Держагропрому УРСР, Міністерства меліорації і водного господарства України про посилення організаційної роботи, направленої на виконання рішень XIX Всесоюзної партконференції в агропромисловому

комплексі республіки, проблеми водопостачання, заходи по нарощуванню продовольчих ресурсів, зв'язки з зарубіжними країнами по обміну досвідом, іншим питанням сільського господарства. 29 лютого 1988 р. – 12 січня 1989 р. – 121 арк.

Опис 32

40. Спр. 121. Інформації обкомів партії, міністерств і відомств про хід виконання постанови ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР від 2 грудня 1967 р. «Про стан і заходах з підвищення продуктивності праці на тваринницьких фермах в колгоспах і радгоспах Української РСР». 23 січня – 17 вересня 1970 р. – 149 арк.

41. Спр. 312. Довідки відділів і працівників апарату ЦК Компартії України по листах партійних, радянських, господарських органів з питань реорганізації колгоспів в радгоспи, про підвищення сільськогосподарського виробництва колгоспів і радгоспів Івано-Франківської області і Поліської зони Київської області й інших питаннях сільського господарства з додатком цих листів. 4 січня – 14 жовтня 1975 р. – 115 арк.

42. Спр. 313. Доповідна записка Міністерства сільського господарства УРСР і Міністерства радгоспів УРСР, проект постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР «Про заходи з збільшення виробництва сільськогосподарської продукції в колгоспах і радгоспах поліських і гірських районів республіки». 25 червня 1971 р. – 117 арк.

43. Спр. 485. Довідки відділів і працівників апарату ЦК Компартії України по листах партійних, радянських, господарських, громадських і інших організацій, установ, підприємств про роботу хімічної, нафтопереробної і нафтохімічної промисловості, з додатком цих листів. 3 січня – 30 листопада 1972 р. – 150 арк.

44. Спр. 503. Довідка відділів і працівників апарату ЦК Компартії України по листах партійних, радянських, господарських і інших організацій про механізацію сільськогосподарського виробництва, з додатком цих листів. 5 січня – 1 грудня 1972 р. – 194 арк.

45. Спр. 1541. Соціалістичні зобов'язання працівників сільського господарства Української РСР на 1979 р. 23 січня 1979 р. – 57 арк.

46. Спр. 1806. Довідки відділу сільськогосподарського машинобудування ЦК Компартії України про роботу за 1981 р. Лист Міністерства тракторного і сільськогосподарського машинобудування СРСР про внесення доповнень в план випуску сільськогосподарських машин на 1982 р. Інформації Волинського обкому партії, Держплану УРСР, Укрголовпромавтоматики про виконання плану виробництва сільськогосподарських машин в 1981 р. 7 квітня 1981 р. – 21 січня 1982 р. – 64 арк.

47. Спр. 2236. Довідки і інформації Ради Міністрів УРСР, Львівського і Херсонського обкомів партії, ЦСУ УРСР з питань трудових ресурсів. 18 січня 1985 р. – 8 січня 1986 р. – 44 арк.

48. Спр. 2488. Інформаційно-довідкові матеріали Центру обробки інформації ЦК КПРС про групування та основні показники діяльності колгоспів, радгоспів і міжгоспів України у 1985–1988 рр. 5 грудня 1989 р. – 72 арк.

49. Спр. 2489. Інформаційно-довідкові матеріали Центру обробки інформації ЦК КПРС про основні показники розвитку сільського господарства СРСР і союзних республік у 1966–1988 рр. Частина 1. 6 грудня 1989 р. – 112 арк.

50. Спр. 2490. Інформаційно-довідкові матеріали Центру обробки інформації ЦК КПРС про основні показники розвитку сільського господарства СРСР і союзних республік у 1966–1988 рр. Рослинництво. Частина 2. 6 грудня 1989 р. – 160 арк.

51. Спр. 2491. Інформаційно-довідкові матеріали Центру обробки інформації ЦК КПРС про основні показники розвитку сільського господарства СРСР і союзних республік у 1966–1988 рр. Тваринництво. Частина 3. 6 грудня 1989 р. – 143 арк.

Опис 76

52. Спр. 1828. Інформації обкомів КП України про роботу промисловості області за семирічку 1958–1965 рр., про хід реалізації рішень ХХІІІ з'їзду КПРС і

КП України і вересневого (1965 р) Пленуму ЦК КПРС. 13 січня – 14 липня 1966 р. – 52 арк.

53. Спр. 1927. Просьба про подання допомоги підприємству п/с А–7924 у виділені чисельності і фонду зарплати на пускові об'єкти, про розширення Надвірнянського нафтопереробного заводу, зведення про виконання рішень про будівництво 2-ї черги Дніпропетровського шинного заводу і довідка про діяльність науково-дослідного і проектного Інституту основної хімії за 1967 р. 16 червня – 29 грудня 1967 р. – 44 арк.

Опис 80

54. Спр. 1312. Інформації, довідки, листи обкомів партії, райкомів партії, Міністерства сільського господарства УРСР, Міністерства меліорації і водного господарства УРСР по питаннях придбання автомашин, проведення хлібозаготівель, про оплату праці, по питаннях водогосподарського будівництва, про нагородження, роботу науково-дослідних установ, пропозиції про створення органу по керівництву сільським господарством. 21 лютого – 2 серпня 1966 р. – 45 арк.

55. Спр. 1313. Інформації, листи, довідки обкомів і райкомів партії, Міністерства сільського господарства УРСР, Держплану УРСР по питаннях підвищення культури землеробства, збирання цукрових буряків, розвитку ремонтної бази сільського господарства, підвищення продуктивності тваринництва, підготовки с. г. кадрів, ведення рибного господарства, виконання соціалістичних зобов'язань, реалізації критичних зауважень, які були висловлені учасниками республіканської наради працівників сільського господарства 14–15 лютого 1967 р. у м. Києві. 2 січня – 18 грудня 1967 р. – 66 арк.

**Центральний державний архів вищих органів влади та управління
України**

Ф. 1 Верховна Рада Української РСР 1917–1999 рр.

Опис 16

56. Спр. 2108. Робочі матеріали шостої сесії Верховної Ради УРСР (порядок денний сесії, Держплан розвитку народного господарства, Держбюджет УРСР, доповідь про Держбюджет УРСР на 1970 р. та про виконання Держбюджету за 1968 р., Держбюджет УРСР на 1970 р., співдоповідь, Держплан УРСР на 1970 р., Держбюджет на 1970 р., звіт про виконання Держбюджету УРСР за 1968 р., регламент, проекти постанов, указів, законів, телеграми та ін.). 25–26 грудня 1969 р. – 585 арк.

57. Спр. 3547. Стенограма першого засідання п'ятої сесії Верховної Ради Української РСР десятого скликання (розшифрований примірник) та оригінали доповідей. 9 липня 1982 р. – 113 арк.

58. Спр. 3974. Укази та Постанови Президії Верховної Ради Української РСР, прийняті на засіданні Президії 25 вересня 1985 р., протокол, довідки, доповідні записки. 25 вересня 1985 р. – 173 арк.

Ф. Р – 2 Рада Міністрів Української РСР 1918–1995 рр.

Опис 13

59. Спр. 309. Матеріали з питань загальних планів розвитку сільського господарства Української РСР. 24 листопада 1964 р. – 31 грудня 1965 р. – 123 арк.

60. Спр. 1671. Матеріали з питань роботи середніх і вищих педагогічних навчальних закладів, науково-дослідних установ та перебудови системи народної освіти відповідно до Закону про школу по Українській РСР. 14 січня 1966 р. – 28 березня 1967 р. – 141 арк.

61. Спр. 2136. Матеріали про розвиток нафтопереробної та нафтохімічної промисловості Української РСР у 1967–1975 рр. 14 квітня 1967 р. – 3 січня 1968 р. – 235 арк.

62. Спр. 2994. Матеріали про постачання народного господарства Української РСР тракторами, сільськогосподарськими машинами, автотранспортними засобами і запасними частинами. 9 січня 1968 р. – 23 січня 1969 р. – 146 арк.

63. Спр. 4244. Матеріали про роботу наукових установ в галузі хімічної, нафтохімічної і нафтопереробної промисловості Української РСР та наукових рад і комісій по найважливіших проблемах. 28 січня – 29 грудня 1969 р. – 359 арк.

64. Спр. 5189. Матеріали з питань розвитку і роботи нафтової промисловості Української РСР, які розглядались Радою Міністрів Союзу РСР і іншими союзними установами. 4 січня – 7 грудня 1970 р. – 138 арк.

Фонд Р-582. Центральне статистичне управління при Раді Міністрів УРСР

Опис 9

65. Спр. 3998. Зведений річний звіт ЦСУ Української РСР про чисельність і фонд зарплати робітників і службовців з включенням відомостей централізованої розробки (дані річних звітів міністерств і відомств, звітність яких зосереджена в органах державної статистики) по галузях народного господарства, областях, економічних районах за 1968 р. – 90 арк.

66. Спр. 4680. Зведений річний звіт ЦСУ Української РСР про чисельність і фонд зарплати робітників і службовців з включенням відомостей централізованої розробки (дані річних звітів міністерств і відомств, звітність яких зосереджена в органах державної статистики) по галузях народного господарства, областях, економічних районах за 1970 р. Том I. – 69 арк.

Опис 13

67. Спр. 654. Зведені таблиці перерахунку реальних прибутків населення по Українській РСР за 1970–1975 роки. – 11 арк.

Опис 24

68. Спр. 2. Аналітичні записки про наслідки обстеження бюджетів робітників і службовців Української РСР за I і II квартали 1952 р. – 279 арк.

69. Спр. 87. Аналітичні записки про наслідки обстеження бюджетів колгоспників Української РСР за I квартал 1952 р. – 61 арк.

70. Спр. 88. Аналітичні записки про наслідки обстеження бюджетів колгоспників Української РСР за I і III квартали 1952 р. – 336 арк.

71. Спр. 362. Річні зведення бюджетів ІТР, службовців, учителів, лікарів і медпрацівників Української РСР за роки п'ятирічки 1952–1955 рр. – 46 арк.

72. Спр. 971. Дані Центрального статистичного управління при Раді Міністрів УРСР про сукупний прибуток сімей робітників, службовців промисловості, робітників радгоспів і колгоспників республіки за 1962 р. – 77 арк.

73. Спр. 972. Доповідні аналітичні записки РМ УРСР, ЦК КПУ і ЦСУ СРСР про підсумки обстеження бюджетів робітників, службовців і колгоспників УРСР за 1962 р. – 88 арк.

74. Спр. 1471. Підсумки розробки даних обстеження задоволення культурно-побутових потреб сімей робітників і службовців, у зв'язку з введенням п'ятиденного робочого тижня в Українській РСР за 1963 р. – 32 арк.

Фонд 337. Міністерство економіки УРСР

Опис 3

75. Спр. 6473. Звіти Центрального статистичного управління про рівень життя населення в 1971 р. – 8 арк.

Фонд 5111. Українське національне інформаційне агентство (Укрінформ)

Опис 1

76. Спр. 566. Вісники республіканської інформації. Том X за 1967 р. (22–30 квітня 1967 р.). – 185 арк.

77. Спр. 570. Вісники республіканської інформації. Том IV за 1967 р. (13–20 червня 1967 р.). – 198 арк.

78. Спр. 575. Вісники республіканської інформації. Том XXI за 1967 р. (22–31 серпня 1967 р.). – 227 арк.

79. Спр. 670. Вісники столичної інформації. Том III за 1968 р. (2 липня – 30 вересня 1968 р.). – 180 арк.

80. Спр. 729. Вісники республіканської інформації. Том VIII за 1969 р. (12–20 березня 1969 р.). – 277 арк.

81. Спр. 729. Вісники республіканської інформації. Том XI (листопад 1974 р.). – 446 арк.

Фонд 26. Міністерство житлово-комунального господарства УРСР

Опис 4

82. Спр. 422. Документи, довідки, доповідні записки, листування і інше з питань житлового господарства за 1966 р. – 75 арк.

83. Спр. 754. Листування з ЦК КПУ, Верховною Радою УРСР, Радою Міністрів УРСР, Держпланом УРСР з покращення комунального господарства за 1970 р. (4 січня – 5 грудня 1970 р.). – 53 арк.

Фонд 342. Міністерство охорони здоров'я УРСР

Опис 17

84. Спр. 87. Документи (інформаційні листи, довідки, листування з МЗ СРСР) про організацію лікувально-профілактичної допомоги населенню Української РСР (24 лютого – грудень 1976 р.). – 168 арк.

85. Спр. 807. Листування з Президією Верховної Ради УРСР, Радою Міністрів УРСР, МЗ СРСР з питань лікувально-профілактичної допомоги населенню Української РСР (5 січня – 24 червня 1977 р.). – 154 арк.

86. Спр. 808. Листування з Президією Верховної Ради УРСР, Радою Міністрів УРСР, МЗ СРСР з питань лікувально-профілактичної допомоги населенню Української РСР (13 липня – 31 грудня 1977 р.). – 179 арк.

87. Спр. 819. Довідки міністерства і облздороввідділів про надання медичної допомоги сільському населенню (10 лютого – 1 червня 1977 р.). – 59 арк.

Фонд 5116. Міністерство культури УРСР

Опис 8

88. Спр. 9. Звіт про роботу районних будинків культури за 1953 р. – 120 арк.

89. Спр. 210. Звіти про роботу кращих сільських клубів за 1973 р. – 99 арк.

90. Спр. 311. Звіти про роботу парків культури та відпочинку УРСР за 1983 р. – 77 арк.

Державний архів Волинської області

Фонд П–1. Волинський обласний комітет Комуністичної партії України

Опис 1

91. Спр. 817. Протокол і стенограма XII обласної партійної конференції. 15 – 16. 11. 1963 р. – 310 арк.

92. Спр. 936. Стенограма наради обласного партійного активу. 16. 10. 1964 р. – 38 арк.

93. Спр. 992. Інформації в ЦК КПРС, Раду Міністрів СРСР, ЦК Компартії України про організацію соціалістичного змагання за скорочення термінів будівництва та освоєння виробничих потужностей, будівництва житла, об'єктів соціально-культурного призначення, побутового обслуговування населення, організацію роботи з підготовки проекту нового Статуту сільгоспартілі, стан фінансово-господарської діяльності економічно відстаючих колгоспів, розвиток тваринництва, використання машинно-тракторного парку, звіти та вибори в колгоспах, дотримання соціалістичної законності за 1965 р. – 136 арк.

94. Спр. 1015. Листування з республіканськими міністерствами, союзними та республіканськими організаціями про встановлення бюстів видатним діячам, святкування пам'ятних дат, роботу культурно-освітніх установ, профтехучилищ, розвиток охорони здоров'я, торгівлі. 6 січня – 27 грудня 1965 р. – 105 арк.

95. Спр. 2568. Довідки промислово-транспортного відділу обкому, інформації міськкомів, райкомів партії, обласних організацій про виконання постанов бюро обкому партії з питань раціонального використання матеріальних, паливно-енергетичних та трудових ресурсів. 10 лютого 1978 р. – 15 березня 1980 р. – 168 арк.

Опис 2

96. Спр. 494. Документи про розвиток сільського господарства в області (інформації, листи) за 1961 р. – 70 арк.

97. Спр. 525. Інформації про розвиток сільського господарства в області за 1963 р. – 76 арк.

98. Спр. 548. Документи (інформації, листи, довідки) про розвиток сільського господарства в області за 1964 р. – 55 арк.

Фонд Р-32. Волинське обласне управління сільського господарства

Опис 18

99. Спр. 437. Довідка в облвиконком про незадовільний стан зберігання та використання сільськогосподарської техніки на весняно-польових роботах у

колгоспах області, складена представниками партійно-державного контролю 30 травня 1963 р. – 6 арк.

100. Спр. 438. Аналіз нещасних випадків із смертельними наслідками, які мали місце в колгоспах області за 1963 р. – 3 арк.

101. Спр. 486. Матеріали з підготовки і перепідготовки кадрів (накази, плани, інформації) за 1963 р. – 134 арк.

102. Спр. 1076. Стенограма обласної наради передовиків сільського господарства про підсумки виконання планів та соціалістичних зобов'язань за 1966 рік та завдання працівників сільського господарства області на 1967 р. 30 грудня 1966 р. – 137 арк.

103. Спр. 1693. Довідки сільськогосподарського відділу обкому, інформації міськкомів, райкомів партії, обласних організацій про виконання постанов бюро обкому партії з питань підвищення суспільного виробництва та зміцнення економіки відстаючих колгоспів і радгоспів області. 22 березня 1977 р. – 14 травня 1981 р. – 205 арк.

104. Спр. 2911. Листування з Держпланом СРСР, Держпланом УРСР, союзними, республіканськими міністерствами з питань розвитку сільського господарства. 6 січня 1983 р. – 26 грудня 1984 р. – 32 арк.

Фонд Р-393. Відділ у справах релігії Волинської обласної державної адміністрації, м. Луцьк

Опис 2

105. Спр. 126. Зведений річний статистичний звіт за 1966 р. – 8 арк.

106. Спр. 184. Зведений річний статистичний звіт за 1976 р. – 9 арк.

107. Спр. 238. Зведений річний звіт про релігійні об'єднання і служителів культу за 1982 р. – 47 арк.

108. Спр. 264. Зведений річний звіт про релігійні об'єднання і служителів культу за 1985 р. – 40 арк.

Фонд Р- 480. Волинська державна обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олени Пчілки, м. Луцьк

Опис 2

109. Спр. 409. Річний звіт про роботу обласної бібліотеки за 1974 р.
– 59 арк.

110. Спр. 558. Річний звіт про роботу обласної бібліотеки за 1979 р.
– 67 арк.

111. Спр. 745. Річний звіт про роботу обласної бібліотеки за 1985 р.
– 72 арк.

Державний архів Закарпатської області

Фонд П-1. Закарпатський обласний комітет Комуністичної партії

України

Опис 5

112. Спр. 184. Довідки, інформації, записки обласних господарських органів, голів колгоспів, радянських і адміністративних установ про стан сільського господарства. 1. 01. – 23. 02. 1960 р. – 110 арк.

113. Спр. 190. Статистичні розробки обласного статуправління з питань сільського господарства. 17. 03. 1960 р. – 31. 03. 1961 р. – 110 арк.

114. Спр. 325. Інформації райкомів партії про виконання постанов обкому партії з питань розвитку тваринництва, створення довголітніх культурних пасовищ, заготівлю кормів. 2. 01. – 27. 12. 1961 р. – 107 арк.

115. Спр. 330. Інформації райкомів партії про проведення звітно-виборних зборів у господарствах, підбір, розстановку і виховання кадрів, посилення контролю за звітністю, ліквідацію недоліків в організації радгоспів на базі колгоспів. 27. 02. – 31. 12. 1961 р. – 149 арк.

116. Спр. 448. Довідки ЦК Компартії України, обласного управління про стан громадського тваринництва. 17. 01. – 24. 07. 1961 р. – 60 арк.

117. Спр. 491. Записки, довідки Держкомітету при Раді Міністрів УРСР із питань водного господарства, обкому партії про перспективи меліорації земель у колгоспах, роботу обласної сільськогосподарської і Гірсько-Карпатської дослідної станції. 7. 02. – 18. 12. 1962 р. – 51 арк.

118. Спр. 750. Записки, довідки відділів, обласних управлінь із питань виконання рішень грудневого пленуму ЦК КПРС, порушень фінансової дисципліни в господарствах області, розвиток рослинництва, навчання керівних кадрів і інше. 1. 02. – 11. 12. 1964 р. – 114 арк.

119. Спр. 752. Аналіз економічного і фінансового стану колгоспів Закарпатської області за 1963 р. 30. 05. 1964 р. – 51 арк.

120. Спр. 1069. Інформація райкомів партії, обласних організацій про виконання постанов бюро та секретаріату обкому партії з питань розвитку промисловості, зв'язку та сільського господарства. 13 листопада 1964 р.– 15 грудня 1965 р. – 12 арк.

121. Спр. 1074. Стенограма обласних нарад передовиків сільського господарства про підсумки виконання планів, соціалістичних зобов'язань за 1964 р. та завдання передовиків сільського господарства області на 1965 р. Про підсумки виконання планів, соціалістичних зобов'язань за 1965 р. та завдання працівників сільського господарства області на 1966 р. 29 січня – 27 грудня 1965 р. – 201 арк.

122. Спр. 1199. Листування з Держпланом СРСР, Держпланом УРСР, республіканськими міністерствами, союзними та республіканськими організаціями з питань будівництва, реконструкцій об'єктів промисловості, соціально-культурного та побутового призначення. 7 січня – 28 грудня 1965 р. – 111 арк.

123. Спр. 1215. Листування з обкомами партії, міськкомами, райкомами партії, обласними організаціями з питань організаційно-партійної та ідеологічної роботи. 21 січня – 24 грудня 1965 р. – 110 арк.

124. Спр. 1691. Директивні листи Міністерства соціального забезпечення УРСР та облвиконкому з питань соціального забезпечення за 1970 р. 16 квітня – 23 листопада 1970 р. – 6 арк.

125. Спр. 2712. Листування з республіканськими організаціями з питань виробництва товарів народного споживання підприємствами області. 20 серпня 1979 р. – 31 січня 1980 р. – 32 арк.

Фонд Р-179. Закарпатське обласне управління сільського господарства***Опис 1***

126. Спр. 1668. Накази Міністерства сільського господарства УРСР про розвиток в області садівництва і виноградарства за 1953 р. 29. 05. – 7. 10. 1953 р. – 54 арк.

127. Спр. 1817. Накази політсектора обласного управління сільського господарства за 1953 р. 3. 01. – 30. 12. 1953 р. – 233 арк.

128. Спр. 4023. Накази Міністерства сільського господарства СРСР і УРСР про розвиток зернових культур в області, передачу приміщень Ставенського лісгоспу курортторгу. 1959 р. – 160 арк.

129. Спр. 4654. Листування з міськкомаами, райкомаами партії, виробничими колгоспно-радгоспними управліннями, обласними організаціями з питань сільського господарства. 3 січня – 11 грудня 1965 р. – 144 арк.

130. Спр. 5220. Довідки, інформація сільськогосподарського відділу обкому партії, обласних організацій про виконання постанов бюро обкому партії з питань сільського господарства. 20 січня 1971 р. – 24 жовтня 1975 р. – 159 арк.

Державний архів Івано-Франківської області***Ф. П-1 Івано-Франківський обласний комітет Компартії України******Опис 1***

131. Спр. 2967. Стенограма зборів обласного партійного активу про підсумки роботи березневого пленуму ЦК КПРС та завдання партійних, радянських, сільськогосподарських органів про дальший розвиток сільського господарства. 13 жовтня 1965 р. – 110 арк.

132. Спр. 2978. Стенограма економічної конференції по сільському господарству – ленінський принцип матеріальної зацікавленості, від 6 квітня 1965 р. – 114 арк.

133. Спр. 3025. Стенограма XIII обласної партійної конференції. 8 лютого 1966 р. – 267 арк.

134. Спр. 3070. Стенограма наради перших секретарів міськкомів, райкомів партії, голів райвиконкомів, начальників районних виробничих управлінь сільського господарства, обласних керівників, голів обкомів профспілок, редакторів районних газет та радіо про перспективні питання розвитку промисловості, транспорту, будівництва, сільського господарства та ідеологічної роботи. 21 лютого 1966 р. – 230 арк.

135. Спр. 3073. Стенограма наради голів колгоспів, директорів радгоспів про вирішення проблемних питань розвитку сільського господарства області. 18 липня 1966 р. – 181 арк.

136. Спр. 3075. Стенограма наради секретарів райкомів партії, голів райвиконкомів, начальників виробничих управлінь з питань сільського господарства від 19 листопада 1966 р. – 301 арк.

137. Спр. 3093. Листування з ЦК КПРС, ЦК Компартії України, Радою Міністрів УРСР про розвиток нафтової, хімічної промисловості, будівництво Бурштинської ДРЕС, реконструкцію заводів, культуру землеробства, виконання планів заготівлі зерна. 19 січня – 30 грудня 1966 р. – 95 арк.

138. Спр. 3195. Інформація в ЦК Компартії України, Верховну Раду УРСР, Раду Міністрів УРСР про посилення режиму економії в промисловості, будівництві, виховання дисципліни праці, організацію соціалістичного змагання за економію металу та матеріалів, збільшення виробництва товарів народного споживання, поліпшення будівництва об'єктів промисловості, охорону праці та техніку безпеки, розвиток рослинництва, меліорації, електрифікації, ремонтної бази в сільському господарстві 3 січня – 29 грудня 1967 р. – 81 арк.

139. Спр. 3204. Листування з обкомами Компартії України, міськкомами, райкомами партії, обласними організаціями з питань організаційно-партійної та ідеологічної роботи. 11 січня – 16 грудня 1967 р. – 113 арк.

140. Спр. 3483. Довідки відділів обкому партії, доповідна записка. Інформація Коломийського міськкому, райкомів партії, обласних організацій про виконання постанов секретаріату обкому партії з питань роботи промисловості, сільського господарства. 26 серпня 1968 р. – 31 грудня 1970 р. – 109 арк.

141. Спр. 3503. Звіт, довідки. Інформація в ЦК КПРС, ЦК Компартії України про підбір, розстановку та виховання кадрів, виконання планів виробництва та капітального будівництва на підприємствах нафтопереробної промисловості, розвиток місцевої промисловості, транспорту, проведення роботи у зв'язку з підсумками третього з'їзду колгоспників, про звіти та вибори в колгоспах, зміцнення економіки відстаючих колгоспів, розвиток підсобних підприємств та промислів в колгоспах та радгоспах, збільшення виробництва та державних закупок продуктів тваринництва, розвиток садівництва, стан платіжної дисципліни та госпрозрахунку за 1970 р. – 105 арк.

142. Спр. 3508. Листування з Держпланом СРСР, Держпланом УРСР, союзними і республіканськими міністерствами, організаціями, Академією наук УРСР про розвиток промисловості, транспорту, зв'язку та сільського господарства. 5 січня – 14 грудня 1970 р. – 170 арк.

143. Спр. 3512. Листування з обкомами КПРС, ЦК Компартії України, союзними республіками, міськкомами, райкомами партії, обласними організаціями про розвиток промисловості, транспорту, зв'язку, будівництва, реконструкцію промислових підприємств, об'єктів сільського господарства, соціально-культурного та побутового призначення. 12 січня – 23 грудня 1970 р. – 141 арк.

144. Спр. 3581. Довідки відділів обкому партії, інформація міськкомів, райкомів партії, Коломийського міськвиконкому про виконання постанов бюро обкому партії з питань роботи промисловості, транспорту. 14 березня 1969 р. – 18 листопада 1971 р. – 169 арк.

145. Спр. 3583. Довідки, інформації відділів обкому партії, міськкомів, райкомів партії, інституту нафти і газу про виконання постанов бюро обкому партії з питань роботи промисловості, транспорту. 12 грудня 1969 р. – 27 грудня 1971 р. – 161 арк.

146. Спр. 3584. Довідки, інформації відділу будівництва обкому партії, міськкомів, райкомів партії, обласних організацій про виконання постанов бюро обкому партії з питань будівництва. 9 серпня 1968 р. – 29 грудня 1971 р. – 141 арк.

147. Спр. 3586. Довідки, інформація сільськогосподарського відділу обкому партії, Коломийського міськкому, райкомів партії, обласних організацій про виконання постанов бюро обкому партії з питань сільського господарства. 20 січня – 30 грудня 1971 р. – 197 арк.

148. Спр. 3611. Переписка з союзними і республіканськими міністерствами та організаціями з питань промисловості, зв'язку, транспорту, будівництва, сільського господарства, торгівлі. 5 січня 1971 р. – 17 лютого 1972 р. – 243 арк.

149. Спр. 3676. Довідки, інформація відділів обкому, міськкомів, райкомів партії, парткомів Надвірнянського нафтопереробного заводу, Бурштинської ДРЕС, обласних організацій про виконання постанов бюро обкому Компартії України з питань промисловості і будівництва. 17 травня 1968 р. – 28 грудня 1972 р. – 176 арк.

150. Спр. 3677. Довідки, інформації відділів обкому партії, Коломийського міськкому, райкомів партії, парткому Коломийського заводу сільгоспмашин, обласних організацій про виконання постанов секретаріату обкому партії з питань промисловості, сільського господарства. 12 лютого 1971 р. – 30 серпня 1972 р. – 122 арк.

151. Спр. 3683. Довідки, інформація сільськогосподарського відділу обкому партії, Коломийського міськкому, райкомів партії, обласних організацій про виконання постанов бюро обкому партії з питань сільського господарства. 12 вересня 1969 р. – 30 грудня 1972 р. – 230 арк.

152. Спр. 3800. Інформація в ЦК КПРС, ЦК Компартії України про скорочення втрат робочого часу та усунення порушень законодавства про режим праці, відпочинку робітників, службовців, розвиток потужностей легкої, місцевої промисловості, розширення асортименту та поліпшення якості товарів народного споживання, капітальне будівництво об'єктів оборонних галузей промисловості, інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва, завершення осінніх польових робіт, механізацію тваринницьких ферм, використання отрутохімікатів, фінансово-господарську діяльність колгоспів за 1973 р. 26 січня – 29 грудня 1973 р. – 48 арк.

153. Спр. 3802. Листування з комітетом партії Марамурешського повіту СРР, Тернопільським обкомом, міськкоматами, Надвірнянським райкомом партії, обласними організаціями про непартійну поведінку окремих комуністів, встановлення штатних посад партійних працівників, відкриття та деякі особливості Стебниківського урано-поліметалічного басейну, створення оперативних пунктів міліції в м. Івано-Франківську, очищення книжкових фондів бібліотек, дотримання режиму секретності. 4 лютого 1973 р. – 28 лютого 1974 р. – 43 арк.

154. Спр. 3814. Листування з союзними та республіканськими міністерствами, організаціями про розвиток промисловості, енергетики, транспорту, сільського господарства. 8 січня 1973 р. – 11 січня 1974 р. – 100 арк.

155. Спр. 3815. Листування з союзними і республіканськими організаціями про будівництво об'єктів промисловості, сільського господарства, соціально-культурного, побутового призначення, житла. 8 січня 1973 р. – 5 квітня 1974 р. – 152 арк.

156. Спр. 3825. Доповідна записка, довідки, інформація Івано-Франківського міськкому, райкомів партії, обласних організацій про роботу з роз'яснення матеріалів до 50-річчя створення СРСР, попередження незаконних дій єговістів, уніатів-покутників, набір молоді в профтехучилища, медичне обслуговування населення за 1973 р. – 41 арк.

157. Спр. 3826. Доповідні записки, інформація обласних організацій про якість промислової продукції, роботу раціоналізаторів, виробничих об'єднань, виробництво та торгівлю товарами культурно-побутового призначення, продаж основних продуктів землеробства та тваринництва, чисельність, склад керівних працівників, спеціалістів, механізаторів, наявність та використання тракторного парку в народному господарстві за 1973 р. 25 лютого – 26 грудня 1973 р. – 131 арк.

158. Спр. 3903. Стенограма наради секретарів міськкомів, райкомів партії, керівників обласних організацій та управлінь, секретарів первинних партійних організацій про підсумки роботи за два місяці про виконання планів та

соціалістичних зобов'язань в промисловості, будівництві, сільському господарстві з питань економічної освіти від 6 березня 1974 р. – 92 арк.

159. Спр. 3927. Листування із союзними та республіканськими міністерствами та організаціями про розвиток хімічної, нафтової, газової, деревообробної промисловості, торгівлі, дальшого поглиблення спеціалізації та концентрації тваринництва. 2 січня 1974 р. – 6 січня 1975 р. – 173 арк.

160. Спр. 4019. Довідки, інформація відділів обкому партії, міськкомів, райкомів партії, обласних організацій про виконання постанов бюро обкому партії з питань промисловості. 10 грудня 1971 р. – 6 листопада 1975 р. – 191 арк.

161. Спр. 4048. Листування з Держпланом СРСР, союзними, республіканськими міністерствами та організаціями про розвиток газової, хімічної промисловості, постачання обладнання, забезпечення промисловими товарами, виділення мінеральних добрив, техніки для сільського господарства, створення агрохімічних центрів і ін. 8 січня 1975 р. – 12 січня 1976 р. – 135 арк.

162. Спр. 4052. Листування з міськкомами, райкомами партії, обласними організаціями про механізацію та автоматизацію виробничих процесів на промислових підприємствах, освоєння виробництва навантажувачів на Коломийському заводі сільгоспмашин, будівництво виробничих приміщень, об'єктів культурно-побутового призначення, шкіл. 16 січня – 18 грудня 1975 р. – 110 арк.

163. Спр. 4117. Довідки, інформація відділів обкому партії, міськкомів, райкомів партії, парткому Калуського хіміко-металургійного комбінату, обласних організацій, відділку залізничної дороги про виконання постанов бюро обкому партії з питань промисловості. 12 травня 1974 р. – 12 листопада 1976 р. – 192 арк.

164. Спр. 4118. Довідки, доповідна записка, інформація відділу будівництва обкому партії, міськкомів, райкомів партії, обласних організацій про виконання постанов бюро обкому партії щодо затвердження планів будівництва та введення житла, об'єктів соціально-культурного, побутового призначення та комунального господарства, стан дисципліни праці, забезпечення робітничими кадрами. 24 серпня 1971 р. – 14 травня 1976 р. – 220 арк.

165. Спр. 4119. Довідки, інформації відділу легкої, харчової промисловості та торгівлі обкому партії, міськкомів, райкомів партії, обласних організацій про виконання постанов бюро обкому партії з питань комплексного розвитку місцевої промисловості, поліпшення торговельного та побутового обслуговування населення, проведення огляду-конкурсу товарів народного споживання. 23 липня 1971 р. – 21 липня 1976 р. – 194 арк.

166. Спр. 4158. Інформації міськкомів, райкомів партії про обговорення проекту ЦК КПРС до XXV з'їзду КПРС «Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976–1980 рр.». 7–26 січня 1976 р. – 128 арк.

167. Спр. 4160. Звіти, інформації міськкомів, райкомів партії, парткому Калуського виробничого об'єднання «Хлорвініл» про роботу з членами партійних комітетів та роботу партійних комісій. 29 липня – 29 грудня 1976 р. – 188 арк.

168. Спр. 4241. Довідки, доповідна записка, інформації відділів обкому партії, міськкомів, райкомів партії, парткому Надвірнянського нафтопереробного заводу, обласних організацій про виконання постанов бюро обкому партії, про використання спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою в народному господарстві, роботу Надвірнянського нафтопереробного заводу, про розвиток наставництва. 11 лютого 1972 р. – 7 квітня 1977 р. – 157 арк.

169. Спр. 4331. Довідки, інформації відділів обкому партії, міськкомів, райкомів партії, обласних організацій про виконання постанов секретаріату обкому партії, про роботу промисловості, транспорту, будівництва, сільського господарства. 30 вересня 1974 р. – 29 грудня 1978 р. – 132 арк.

170. Спр. 4492. Листування з міськкомами, райкомами партії, парткомом Калуського виробничого об'єднання «Хлорвініл», обласними організаціями про кадри, розвиток промисловості, будівництва. 9 січня – 13 грудня 1979 р. – 162 арк.

171. Спр. 4566. Довідки відділів обкому, інформації міськкомів, райкомів партії, обласних організацій про виконання постанов бюро обкому партії з питань розвитку місцевої промисловості, потужностей Калуського виробничого об'єднання «Хлорвініл», розвитку наукових досягнень, впровадження досягнень

науки та техніки в народне господарство області, поліпшення використання трудових ресурсів. 14 березня 1976 р. – 29 травня 1980 р. – 189 арк.

172. Спр. 4608. Листування з Держпланом СРСР, Держпланом УРСР, союзними, республіканськими міністерствами та організаціями з питань будівництва та реконструкції об'єктів промисловості, транспорту, соціально-культурного, побутового та торговельного призначення. 17 січня 1980 р. – 4 січня 1981 р. – 177 арк.

173. Спр. 4609. Листування з Держпланом СРСР, Держпланом УРСР, союзними, республіканськими міністерствами та організаціями про вдосконалення структури посівних площ, соціально-економічний розвиток гірських населених пунктів, виробництво ріпаку, розвиток птахівництва, виділення техніки, кормів. 3 січня 1980 р. – 4 січня 1981 р. – 104 арк.

174. Спр. 4617. Листування з міськкомом, райкомом партії, обласними організаціями з питань організаційно-партійної, ідеологічної роботи, промисловості, будівництва об'єктів промислового й соціально-культурного призначення. 21 січня 1980 р. – 5 лютого 1981 р. – 195 арк.

175. Спр. 4677. Довідки відділів обкому, інформації міськкомів, райкомів партії, обласних організацій про виконання постанов бюро обкому партії, про критичні зауваження та пропозиції, висловлені на нараді 26 травня 1980 року, на зборах активу обласної парторганізації 30 серпня 1980 р. 29 травня 1980 р. – 23 травня 1981 р. – 157 арк.

175. Спр. 4678. Довідки відділу організаційно-партійної роботи обкому, інформація міськкомів, райкомів партії, обласних організацій про виконання постанов бюро обкому партії, про результати перевірки листа із м. Коломиї, про основні напрями економічного та соціального розвитку СРСР на 1981–1985 рр. і на період до 1990 р., про роботу Надвірнянського райкому партії, про підвищення рівня партійного керівництва профспілковими організаціями. 29 вересня 1979 р. – 7 липня 1981 р. – 125 арк.

176. Спр. 4907. Листування з ЦК КПРС, ЦК Компартії України, Радою Міністрів СРСР, Радою Міністрів УРСР про розвиток промисловості, поліпшення

капітального будівництва в області, впровадження механізації в сільськогосподарське виробництво. 14 січня – 26 грудня 1983 р. – 126 арк.

177. Спр. 4909. Листування з союзними, республіканськими міністерствами та організаціями з питань розвитку хімічної, газової, лісової та деревообробної, легкої, м'ясної, молочної промисловості, транспорту, зв'язку, торгівлі. 5 січня 1983 р. – 14 лютого 1984 р. – 204 арк.

178. Спр. 4910. Листування з Держпланом СРСР, Держпланом УРСР, союзними, республіканськими міністерствами, організаціями з питань будівництва об'єктів промислового та соціально-культурного призначення. 3 січня 1983 р. – 12 січня 1984 р. – 198 арк.

179. Спр. 4912. Лист обкому партії міськкомам, райкомам партії про прийняті заходи, про виконання критичних зауважень, висловлених бригадою ЦК Компартії України в процесі перевірки області у зв'язку з наступним звітом обкому партії на Політбюро ЦК Компартії України, про організаторську та політичну роботу по виконанню рішень листопадового (1983 р.) Пленуму ЦК КПРС за 1983 р. – 123 арк.

180. Спр. 4978. Записки відділів обкому, інформації обласних організацій, промислових підприємств про виконання постанов бюро обкому партії, про критичні зауваження та пропозиції, висловлені на зборах активу обласної парторганізації під час обговорення підсумків червневого (1983 р.) Пленуму ЦК КПРС, на зборах первинних парторганізацій під час обговорення підсумків листопадового (1982 р.) Пленуму ЦК КПРС. 15 лютого 1983 р. – 26 червня 1984 р. – 147 арк.

181. Спр. 4985. Записки відділів обкому, інформації міськкомів, райкомів партії, міськрайвиконкомів, управлінь та об'єднань облвиконкому, промислових підприємств, про виконання постанов бюро обкому партії з питань прискорення науково-технічного прогресу, розвитку промисловості. 4 січня 1983 р. – 22 травня 1984 р. – 200 арк.

182. Спр. 5002. Листування з Держпланом СРСР, Держпланом УРСР, союзними, республіканськими міністерствами та організаціями з питань розвитку

лісової, деревообробної, легкої, харчової та місцевої промисловості, енергетики, транспорту, будівництва, сільського господарства. 5 січня 1984 – 18 січня 1985 р. – 227 арк.

183. Спр. 5004. Листи, рекомендації обкому партії, ради сприяння науково-технічному прогресу при обкомі партії, міськкомам, райкомам партії про вдосконалення роботи кадрів середньої ланки на промислових підприємствах, рекомендації та технічне переозброєння підприємств хімічної промисловості, виконання комплексних цільових науково-виробничих програм «Праця» і «Ріпак» за 1984 р. – 40 арк.

184. Спр. 5074. Записки промислово-транспортного відділу обкому, інформації міськкомів, райкомів партії, обласних управлінь та організацій про виконання постанов бюро обкому партії та облвиконкому, про заходи щодо прискорення науково-технічного прогресу. 9 червня 1981 р. – 20 березня 1985 р. – 234 арк.

185. Спр. 5078. Записки відділу сільського господарства та харчової промисловості обкому, інформації управління сільського господарства облвиконкому про виконання постанов бюро обкому партії з питань збільшення виробництва та заготівлі зерна, насіння ріпаку та інших олійних культур, впровадження колективного підряду. 11 травня 1982 р. – 24 грудня 1985 р. – 76 арк.

186. Спр. 5083. Записки відділів обкому, інформації міськкомів, райкомів партії, промислових підприємств про виконання постанов секретаріату обкому партії з питань промисловості, сільського господарства. 26 травня 1981 р. – 12 грудня 1985 р. – 119 арк.

187. Спр. 5104. Листування з союзними, республіканськими міністерствами та організаціями з питань розвитку нафтової, газової, хімічної, лісової та деревообробної, місцевої промисловості, енергетики, транспорту. 1 лютого 1985 р. – 10 лютого 1986 р. – 136 арк.

188. Спр. 5105. Листування з союзними, республіканськими міністерствами та організаціями з питань будівництва Загайпільського рудника, виробництва

етилену та пропилену в Калузькому об'єднанні «Хлорвініл», заводів, об'єктів енергетики, житла, соцкультпобуту. 19 лютого – 20 грудня 1985 р. – 97 арк.

189. Спр. 5129. Записки відділу про перехід в області на службу єдиного замовника, про будівництво житла підрядними способом, забезпечення введення житла та об'єктів соцкультпобуту. Протоколи наради про темпи монтажних робіт на будівництві пускових потужностей заводу «Коломиясільмаш» та Загайпільського сірчаного рудника за 1985 р. – 26 арк.

190. Спр. 5272. Записки відділів обкому, інформації міськкомів, райкомів партії, правоохоронних органів, громадських організацій області про виконання постанов бюро обкому партії з ідеологічних та соціальних питань. 14 січня 1986 р. – 23 грудня 1987 р. – 83 арк.

191. Спр. 5290. Листування з Держпланом СРСР, союзними і республіканськими міністерствами і організаціями з питань розвитку енергетики, машинобудування, галузей хімічної, лісової, легкої, харчової промисловості, сільського господарства, діяльності закладів культури, медицини. 7 січня 1987 р. – 24 березня 1988 р. – 203 арк.

192. Спр. 5365. Записки аграрного відділу обкому партії про виконання постанов бюро та секретаріату обкому партії з питань розвитку сільського господарства. 13 січня 1987 р. – 24 листопада 1988 р. – 57 арк.

193. Спр. 5467. Записки відділів обкому, інформація міськкомів, райкомів партії, радянських органів, промислових підприємств про виконання постанов секретаріату обкому партії з питань розвитку підсобних сільських господарств, промислових підприємств, прискорення вирішення житлової проблеми. 30 червня 1987 р. – 29 серпня 1989 р. – 77 арк.

194. Спр. 5550. Записки відділів, інформації міськкомів, райкомів, облвиконкому про виконання постанов бюро, про забезпечення потреб у рослинному маслі, про комісію з вивчення причин, що призвели до створення дефіциту товарів першої необхідності, про додаткові заходи щодо поліпшення забезпечення продуктами харчування. – 25 грудня 1985 р. – 27 грудня 1990 р. – 148 арк.

Ф. Р – 3 Відділ народної освіти виконавчого комітету Івано-Франківської обласної Ради депутатів трудящих

Опис 2

195. Спр. 648. План розгортання мережі початкових, восьмирічних, середніх шкіл та шкіл робітничої і сільської молоді на 1966–1967 рр. – 24 арк.

196. Спр. 700. Народногосподарський план розвитку народної освіти області на 1969–1970 навчальний рік. – 8 арк.

197. Спр. 779. Перспективний план охоплення навчанням працюючої молоді на 1971–1975 рр. – 67 арк.

198. Спр. 1170. Зведені таблиці, відомості про розвиток народної освіти області на початок 1978–1979 навчального року. – 385 арк.

Ф. Р – 6 Управління сільського господарства виконавчого комітету Івано-Франківської обласної Ради депутатів трудящих

Опис 2

199. Спр. 2178. Аналіз ефективності використання машинно-тракторного парку колгоспами області за 1968 р. – 4 арк.

200. Спр. 2276. Аналіз ефективності використання машинно-тракторного парку колгоспами області за 1969 р. – 3 арк.

201. Спр. 2278. Список збиткових колгоспів області за 1969 р. – 2 арк.

202. Спр. 2287. Списки Героїв Соціалістичної Праці колгоспів області за 1969 р. – 2 арк.

203. Спр. 2372. Звіт про роботу ветмережі Снятинського району за 1970 р. – 87 арк.

204. Спр. 2377. План впровадження нової техніки і прогресивних технологічних прийомів в рослинництві й тваринництві на 1970 р. – 21 арк.

205. Спр. 2447. Зведені звіти про механізацію сільськогосподарського виробництва в колгоспах області на 1971 р. – 73 арк.

206. Спр. 2551. Зведений річний звіт про механізацію і автоматизацію сільськогосподарських робіт в колгоспах області за 1972 р. – 81 арк.

207. Спр. 3061. Плани заходів, довідки, інформація та інші документи про роботу спеціалізованих господарств області за 1971–1975 рр. – 195 арк.

208. Спр. 3268. Державний план розвитку сільського господарства області на 1976 р. – 128 арк.

209. Спр. 3362. Основні показники виробничо-фінансового плану по колгоспах і господарських підприємствах області на 1977 р. – 107 арк.

210. Спр. 3459. Звіт про впровадження досягнень науки і передового досвіду в сільськогосподарське виробництво області за 1978 р. – 24 арк.

211. Спр. 3565. Звіт про впровадження досягнень науки і передового досвіду в сільськогосподарське виробництво області за 1979 р. – 35 арк.

212. Спр. 3677. Основні показники виробничо-фінансового плану по колгоспах і міжгосподарських підприємствах області на 1980 р. – 121 арк.

Ф. Р – 7 Відділ охорони здоров'я виконавчого комітету Івано-Франківської обласної Ради депутатів трудящих

Опис 2

213. Спр. 1160. Довідки та інформація про стан медичного обслуговування населення за 1966 р. – 147 арк.

214. Спр. 1618. Доповідь завідувача облздороввідділу на обласному партійно-господарському активі 19 червня 1971 р. «Про підсумки роботи органів охорони здоров'я за 1970 р.». – 42 арк.

215. Спр. 1765. Плани заходів щодо виконання постанови бюро Івано-Франківського обкому КП України від 26 січня 1973 р. «Про ріст захворювань і травматизму серед працівників промислових підприємств», інформація про їх виконання за 1973 р. – 89 арк.

216. Спр. 1864. Огляд роботи лікувально-профілактичних закладів області за 1975 р. – 96 арк.

Ф. Р – 295 Виконавчий комітет Івано-Франківської обласної Ради депутатів трудящих

Опис 5

217. Спр. 2775. Постанови, роз'яснення і накази Держкомітетів Ради Міністрів СРСР і Ради Міністрів УРСР. 7 січня 1966 р. – 6 січня 1967 р. – 175 арк.

218. Спр. 2800. Матеріали з питань промислового будівництва в області. 12 лютого – 23 листопада 1966 р. – 48 арк.

219. Спр. 2821. Матеріали (довідні записки, інформація та листування) про реалізацію сільськогосподарської техніки та постачання сільського господарства. 3 січня – 21 грудня 1966 р. – 92 арк.

220. Спр. 3230. Інформації, доповідні записки та листування з Радою Міністрів УРСР, Міністерством сільського господарства УРСР та рай(міськ)виконкомами з питань сільського господарства. 5 квітня – 23 грудня 1968 р. – 117 арк.

221. Спр. 3340. Листування з Радою Міністрів УРСР, Держпланом УРСР за 1969 рік з питань складання і зміни планів розвитку народного господарства області на 1969–1975 рр. 17 січня – 3 грудня 1969 р. – 58 арк.

222. Спр. 3352. Доповідні записки, довідки та листування з Міністерством промисловості будматеріалів УРСР, Міністерством легкої промисловості УРСР і обласними організаціями про роботу промислових підприємств області союзного і республіканського підпорядкування за 1969 р. 10 лютого – 21 листопада 1969 р. – 72 арк.

223. Спр. 3654. Листування з республіканськими, обласними і районними організаціями з питань промислового, житлово-комунального, побутового та соціально-культурного будівництва в області за 1971 р. – 40 арк.

224. Спр. 3777. Доповідні записки, довідки та листування з республіканськими організаціями з питань сільського будівництва за 1972 р. 22 травня – 19 жовтня 1972 р. – 29 арк.

225. Спр. 3885. Довідки та листування з республіканськими, обласними і районними організаціями з питань сільського господарства за 1973 рік. 11 січня – 26 листопада 1973 р. – 175 арк.

226. Спр. 3998. Довідки та листування з Радою Міністрів УРСР з питань роботи промислових підприємств області союзного і республіканського підпорядкування за 1974 рік. 9 січня – 9 грудня 1974 р. – 109 арк.

227. Спр. 4019. Довідки, інформація відділів обкому партії, міськкомів, райкомів партії, обласних організацій про виконання постанов бюро обкому партії з питань промисловості. 10 грудня 1971 р. – 6 листопада 1975 р. – 191 арк.

228. Спр. 4122. Листування з республіканськими і обласними організаціями з питань сільського господарства. 10 січня – 2 липня 1975 р. – 100 арк.

229. Спр. 4160. Звіти, інформація міськкомів, райкомів партії, парткому Калуського виробничого об'єднання «Хлорвініл» про роботу з членами партійних комітетів та роботу партійних комісій. 29 липня – 29 грудня 1976 р. – 188 арк.

230. Спр. 4254. Листування з Держпланом УРСР, різними міністерствами УРСР з питань роботи промислових підприємств союзного і республіканського підпорядкування. 20 лютого – 7 грудня 1976 р. – 26 арк.

231. Спр. 4436. Листування з республіканськими і обласними організаціями з питань житлово-комунального будівництва. 6 квітня – 22 грудня 1977 р. – 45 арк.

232. Спр. 4580. Листування з обласними і районними організаціями з питань промислового, житлово-комунального та соціально-культурного будівництва в області. 3 березня – 9 січня 1978 р. – 45 арк.

233. Спр. 5042. Листування з Радою Міністрів УРСР, Мінсільгоспом УРСР та іншими організаціями з питань роботи сільського господарства області. 13 січня – 31 грудня 1981 р. – 122 арк.

234. Спр. 5140. Листування з Радою Міністрів УРСР з питань промисловості, виробництва товарів народного споживання, транспорту і зв'язку. 11 лютого – 10 грудня 1982 р. – 344 арк.

235. Спр. 5676. Листування з Радою Міністрів УРСР з питань водного господарства і меліорації, лісового господарства, охорони природи та навколишнього середовища. 2 січня – 16 липня 1986 р. – 40 арк.

236. Спр. 5788. Листування з Радою Міністрів УРСР з питань сільського господарства, закупок сільськогосподарської продукції, підсобних господарств та сільськогосподарського постачання. 5 січня – 25 грудня 1987 р. – 171 арк.

237. Спр. 5910. Листування з питань промисловості, виробництва товарів народного споживання, транспорту і зв'язку. 14 січня – 23 грудня 1988 р. – 267 арк.

238. Спр. 5975. Листування з Радою Міністрів СРСР та УРСР з питань промисловості, виробництва товарів народного споживання, транспорту, зв'язку, шляхового господарства. 16 березня – 20 червня 1989 р. – 154 арк.

239. Спр. 6048. Листування з Радою Міністрів УРСР з питань сільського господарства, закупівель сільськогосподарської продукції, підсобних господарств підприємств, організацій і громадян. 26 січня – 29 грудня 1990 р. – 359 арк.

Опис 6

240. Спр. 1982. Додатки до рішення облвиконкому від 23 грудня 1974 року № 427. – 618 арк.

241. Спр. 2495. Додатки до рішення облвиконкому від 14 листопада 1980 р. № 408. – 698 арк.

Ф. Р – 296 сч Прикарпатське виробниче лісозаготівельне об'єднання «Прикарпатліс»

Опис 2

242. Спр. 1464. Звіт про виконання важливих організаційно-технічних заходів, прийнятих на партактиві за I півріччя 1966 р. (по лісовому господарству). – 9 арк.

243. Спр. 2395. Матеріали про виконання плану виробництва товарів народного споживання по додаткових завданнях за 1969 р. – 170 арк.

244. Спр. 3181. Зведений статистичний звіт про впровадження наукової організації праці, виконання норм виробітку, стан нормування праці та ін. (ф. I–ПДСП), 4-т (завдання), 4-т (пром.), 19-т (НОП) за 1979 р. – 112 арк.

245. Спр. 3719. Зведений статистичний звіт про роботу допоміжного сільського господарства (ф. I скп) за 1985 р. – 1 арк.

246. Спр. 3949. Матеріали з інвентаризації лісових культур, розсадників, шкіл, плантацій і перевід лісових культур на покриті лісом площі (звіти, описи і ін.) за 1987 р. – 168 арк.

***Ф. Р-302. Івано-Франківське обласне управління статистики
Державного комітету УРСР із статистики***

Опис 3

247. Спр. 550. Одночасні звіти про роботу народних університетів культури на 1 березня 1964 р. Форма НУ. – 77 арк.

248. Спр. 553. Річні звіти театрів і філармонії за 1964 р. Ф. 9–НК і 12–НК. – 12 арк.

249. Спр. 790. Зведені річні звіти по навчальних, восьмирічних, середніх школах (ф. 76–РІК, ОШ–1 і ін.) на початок 1974–1975 навчального року. – 58 арк.

250. Спр. 815. Зведені звіти зі статистики культури за 1975 р. – 28 арк.

251. Спр. 816. Зведені й первинні звіти про діяльність театрів і філармоній (ф. 9–НК, 12–НК) за 1975 р. – 9 арк.

Ф. Р – 2155 Івано-Франківське управління будівництва всесоюзного об'єднання «Союзінтербуд» Міністерства будівництва підприємств нафтової і газової промисловості СРСР

Опис 1

252. Спр. 8. Річний звіт про підрядну діяльність Івано-Франківського будівельного виробничого об'єднання «Союзінтергазбуд» за 1975 р. – 80 арк.

253. Спр. 9. Акт документальної ревізії фінансово-господарської діяльності управління з 1 червня 1975 р. по 1 серпня 1976 р. – 25 арк.

254. Спр. 10. Статистичний звіт управління про чисельність і розподілення всіх працівників по займаних посадах на 15 вересня 1975 р. – 4 арк.

Ф. Р-2260 Івано-Франківський завод автоматичних ліній «Автоливмаш» Міністерства верстатобудівної та інструментальної промисловості СРСР всесоюзного промислового об'єднання з виробництва ливарного обладнання м. Івано-Франківськ

Опис 1

255. Спр. 5. Накази директора заводу з основної діяльності за 1975 р. (№№ 207–306, 308–320, 322–324, 326–334). 1 жовтня – 30 грудня 1975 р. – 246 арк.

256. Спр. 31. Накази дирекції заводу з основної діяльності за 1978 р. № 611–722. – 243 арк.

257. Спр. 64. Накази Міністерства верстатобудівної та інструментальної промисловості СРСР, начальника Всесоюзного промислового об'єднання «Союзливмаш» про діяльність заводу. 9 січня – 17 вересня 1981 р. – 10 арк.

Державний архів Львівської області

Фонд П–3 Львівський обласний комітет Комуністичної партії України

Опис 9

258. Спр. 218. Інформація міськкомів, райкомів партії, обласних організацій про виконання постанов бюро обкому партії про ведення лісового господарства та лісозаготівлю, економію металів, сировини, матеріалів, стан техніки безпеки на промислових підприємствах в колгоспах, радгоспах, будівництво житла та об'єктів соціально-культурного призначення, добір, виховання кадрів на підприємствах побутового обслуговування населення. 30 січня 1965 р. – 16 січня 1966 р. – 90 арк.

259. Спр. 229. Переписка обкому партії з Міністерствами радіо і приладобудівної промисловості, автомобільного транспорту, зв'язку про розвиток відповідних галузей промисловості. 14 січня – 20 грудня 1966 р. – 69 арк.

260. Спр. 231. Довідки відділів обкому партії, доповідна записка, інформації Коломийського міськкому, райкомів партії про виконання постанов бюро обкому партії з питань масово-політичної роботи, промисловості, сільського господарства, побутового обслуговування населення. 13 січня – 29 грудня 1967 р. – 131 арк.

261. Спр. 233. Спільні постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР про додатковий розвиток на промислових підприємствах запасних частин для сільського господарства, про підвищення економічної ефективності роботи підприємств хімічної промисловості, підготовка насіння ярових культур і ін. 25 січня – 30 червня 1966 р. – 280 арк.

262. Спр. 240. Інформація райкомів, міськкомів партії в обком Компартії України про хід обговорення проекту Директив XXIII з'їзду КПРС про п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР на 1966–1970 рр., зауваження і пропозиції, висловлені комуністами під час обговорення. 21 лютого – 13 травня 1966 р. – 165 арк.

263. Спр. 248. Інформація райкомів, міськкомів партії в обком Компартії України про проведення звітів і виборів в колгоспах, критичні зауваження, висловлені комуністами, безпартійними на пленумах під час обговорення підсумків пленумів ЦК КПРС і ЦК Компартії України про дальшу меліорацію земель, про спеціалізацію ремонтних підприємств «Сільгосптехніка», про роботу підприємств промисловості при здійсненні шефської допомоги над колгоспами, про покращення роботи транспорту. 21 лютого – 31 грудня 1966 р. – 189 арк.

Опис 10

264. Спр. 84. Інформація обкому партії в ЦК Компартії України про виконання постанов ЦК щодо максимального використання внутрішніх резервів для збільшення виробництва товарів народного споживання, про посилення роботи, партійних, профспілкових і господарських органів в справі охорони праці і техніки безпеки в промисловості, будівництві і на транспорті, заходах з виконання соціалістичних зобов'язань колективами вугільних підприємств республіки на честь 50-річчя Жовтня, з питань розвитку сільського господарства, торгівлі, посилення боротьби із злочинністю й ін. 3 січня – 29 грудня 1967 р. – 65 арк.

265. Спр. 114. Довідки підприємств, організацій і установ про організацію роботи у зв'язку з переходом на п'ятиденний робочий тиждень, досвід роботи телевізійного заводу, нові умови планування і економічного стимулювання, перспективний план розвитку заводу. 23 січня – 19 серпня 1967 р. – 112 арк.

266. Спр. 116. Переписка обкому партії з ЦК КПРС, ЦК Компартії України, Радою Міністрів СРСР, Радою Міністрів УРСР, міністерствами і відомствами з питань розвитку машинобудування, підприємств оборонної, нафтохімічної,

легкої, харчової і м'ясо-молочної промисловості, транспорту. 2 січня – 21 грудня 1967 р. – 167 арк.

267. Спр. 119. Листи райкомів, міськкомів партії в обком Компартії України з питань розвитку сільськогосподарського виробництва. 2 січня – 27 грудня 1967 р. – 129 арк.

268. Спр. 123. Заяви, листи, скарги трудящих в партійні органи і матеріали їх розгляду з питань роботи вузів, середніх спеціальних навчальних закладів, шкіл, науково-дослідних закладів. 3 січня – 28 грудня 1967 р. – 306 арк.

269. Спр. 167. Листування з республіканськими міністерствами, союзними та республіканськими організаціями з питань ідеологічної роботи. 2 січня – 13 грудня 1967 р. – 34 арк.

270. Спр. 235. Інформації райкомів, міськкомів партії в обком Компартії України про виконання постанов бюро обкому від 27 січня 1967 р. «Про заходи по електрифікації сільського господарства», 14 і 22 травня 1967 р. «Про звернення трудящих сільського господарства Дрогобицького району» і «Про заходи з укріплення відстаючих колгоспів», від 29 вересня 1967 р. «Про заходи по покращенню економічної роботи в колгоспах», 25 січня «Про незадовільний стан тваринництва у колгоспах Самбірського району». 18 січня – 30 грудня 1968 р. – 159 арк.

271. Спр. 242. Звіти, довідки обкому партії в ЦК Компартії України з питань роботи підприємств оборонної промисловості. 12 січня – 19 грудня 1968 р. – 93 арк.

272. Спр. 295. Довідки, доповідні записки, інформації працівників відділу, управління сільського господарства, науково-дослідних інститутів у відділ з питань розвитку сільськогосподарського виробництва, впровадження спеціалізації у тваринництво, розвиток вівчарства, про деякі питання роботи партійних організацій апарату обласного об'єднання «Сільгосптехніка», планах осушення і корінного покращення земель і ін. 2 січня – 24 грудня 1968 р. – 132 арк.

Опис 13

273. Спр. 81. Інформації, довідки обкому партії в ЦК КПРС, ЦК Компартії України про підсумки роботи міжобласних курсів перепідготовки партійних і радянських працівників, республіканської наради семінару зав відділами міськкомів, райкомів партії, про роботу методичних кабінетів оргапарату при партійних органах, про стан технічного і якісного рівня продукції промислових підприємств області, підсумках проведення звітних і звітно-виборних зборів в колгоспах, про роботу з ліквідації збиткових колгоспів, збитках, нанесених народному господарству Львівщини у зв'язку з паводком і ін. 3 січня – 23 листопада 1969 р. – 115 арк.

274. Спр. 108. Листи радянських органів, обласних організацій, промислових підприємств в обком Компартії України з питань промисловості і сільського господарства. 9 січня – 25 грудня 1969 р. – 98 арк.

275. Спр. 388. Довідки сільськогосподарського відділу обкому партії, обласних організацій про виконання постанови бюро обкому партії з питань сільського господарства. 7 березня 1968 р. – 29 грудня 1971 р. – 187 арк.

276. Спр. 409. Листування з ЦК КПРС, ЦК Компартії України, Радою Міністрів СРСР, Радою Міністрів УРСР, Міністерством енергетики та електрифікації СРСР, редакціями газет «Радянська Україна», «Сільські вісті», про розвиток промисловості, транспорту, будівництва, сільського господарства. 4 січня 1971 р. – 7 січня 1972 р. – 157 арк.

277. Спр. 723. Листування з союзними, республіканськими міністерствами та організаціями про розвиток промисловості, сільського господарства, торгівлі. 4 січня 1972 р. – 5 січня 1973 р. – 125 арк.

278. Спр. 802. Довідки, доповідні записки, інформація сільськогосподарського відділу обкому партії, міськкомів, райкомів партії, обласних організацій про виконання постанов бюро обкому партії з питань сільського господарства. 1 вересня 1972 р. – 31 жовтня 1973 р. – 212 арк.

279. Спр. 853. Листування з ЦК КПРС, Радою Міністрів СРСР, Президією Верховної Ради СРСР, ЦК Компартії України, Радою Міністрів УРСР, міністерствами союзного та республіканського значення, редакціями союзних та

республіканських газет про розвиток машино- та приладобудування, металообробної промисловості, вдосконалення управління промисловістю, будівництво об'єктів хімічної промисловості, соціально-культурного та побутового призначення, тваринництва, про кормо виробництво, охорону та відновлення рибних запасів, добір та виховання кадрів радгоспного виробництва. 8 січня – 27 грудня 1973 р. – 216 арк.

Фонд Р-165. Львівське обласне управління сільського господарства

Опис 2

280. Спр. 1545. Матеріали (рішення виконкомів, плани, списки і листування) з ліквідації хутірського землекористування. 28. 06. 1962 р. – 151 арк.

281. Спр. 2789. Інформація про наявність комплексно-механізованих тваринницьких і птахівницьких ферм колгоспів по районах області станом на 1 січня 1974 р. – 32 арк.

282. Спр. 3038. Зведений річний звіт облсільгоспуправління про механізацію і автоматизацію сільськогосподарських робіт в колгоспах області за 1975 р. – 115 арк.

283. Спр. 4115. Зведені плани колгоспів області про розвиток сільського господарства на 1984 р. – 246 арк.

284. Спр. 4182. Зведені звіти радгоспів, облрайуправлінь за 1985 р. – 279 арк.

Фонд Р-1338. Управління культури Львівського облвиконкому

Опис 1

285. Спр. 1260. Статистичні звіти про роботу музеїв та парків культури і відпочинку за 1968 р. – 60 арк.

286. Спр. 2106. Зведення про експлуатацію діючого репертуару театрами області за 1975 р. – 38 арк.

287. Спр. 2706. Звіти про роботу музеїв за 1980 р. – 127 арк.

288. Спр. 2709. Зведення про експлуатацію діючого репертуару театрів області за 1980–1982 рр. – 224 арк.

Фонд Р-1693. Управління побутового обслуговування Львівського облвиконкому

Опис 1

289. Спр. 1725. Довідки про роботу підприємств побутового обслуговування населення м. Львова за 1983–1984 роки. – 35 арк.

Державний архів Рівненської області

Фонд П-400. Рівненський обласний комітет Комуністичної партії України

Опис 2

290. Спр. 571. Протокол Х Рівненської обласної партійної конференції. 3–4. 02. 1960 р. – 220 арк.

291. Спр. 676. Протокол II пленуму Рівненського обласного комітету КПУ. 27. 02. 1962 р. – 167 арк.

292. Спр. 1025. Стенограма наради партійно-господарського активу про підсумки лютневого пленуму ЦК КПРС і заходи з подолання відставання економічно слабких колгоспів області. 20.02 – 26. 06. 1964 р. – 125 арк.

293. Спр. 1323. Стенограма зборів партійно-господарського активу з питань покращення контрольної-ревізійної, економічної роботи в господарствах області. 27.02. – 1967 р. – 201 арк.

294. Спр. 1556. Звіти про підготовку і перепідготовку кадрів масових сільськогосподарських професій за 1970 р. – 225 арк.

295. Спр. 1876. Зведені річні звіти про наявність, облік, плінність і розподіл кадрів у районах області за 1975 р. – 154 арк.

296. Спр. 2014. Довідки, інформації райкомів партії про економічний стан області за 1980 р. – 256 арк.

297. Спр. 2456. Директивні листи обкому партії з питань промисловості і сільського господарства. 12.01. – 23.12.1983 р. – 157 арк.

298. Спр. 2878. Протокол і стенограма XII обласної партійної конференції 15–16. 12.1985 р. – 356 арк.

299. Спр. 3011. Особові справи працівників звільнених у 1989 р. – Т. 3. – 248 арк.

300. Спр. 3012. Особові справи працівників звільнених у 1989 р. – Т. 4. – 167 арк.

Фонд П–177. Ровенський обласний комітет ЛКСМУ

Опис 1

301. Спр. 744. Протокол обласного зльоту молодих колгоспників. 05. 07. 1956 р. – 105 арк.

302. Спр. 1543. Інформації, довідки, звіти, рапорти в ЦК ЛКСМУ. 05. 02. 1969 р. – 15. 01. 1979 р. – 175 арк.

Опис 2

303. Спр. 103. Списки комсомольців і молоді, направлених за комсомольськими путівками на будови країни. 1964 р. – 12 арк.

Фонд Р–189. Ровенське обласне управління сільського господарства

Опис 3-а

304. Спр. 29. Листи Міністерства сільського господарства УРСР про реорганізацію колгоспів області в радгоспи. 14. 09. 1960 р. – 21 арк.

305. Спр. 35. Довідки, інформації про порушення соціалістичної законності і Статуту сільськогосподарської артілі у колгоспах Ровенської області. 15. 02. – 6. 12. 1960 р. – 45 арк.

Опис 20

306. Спр. 175. Матеріали про укомплектування колгоспів області спеціалістами сільського господарства. 1962 р. – 41 арк.

307. Спр. 178. Розрахунки потреб у механізаторських кадрах для області. 1962 р. – 21 арк.

Опис 29

308. Спр. 29. Протоколи звітно-виборних профспілкових зборів. 23 жовтня 1979 р. – 47 арк.

309. Спр. 30. Протоколи загальних профспілкових зборів. 28 грудня 1979 р. – 8 вересня 1980 р. – 62 арк.

310. Протоколи засідань місцевого комітету профспілки. 23 жовтня 1979 р. – 13 жовтня 1980 р. – 51 арк.

311. Відомості витрат і фінансовий звіт за 1979 р. – 9 арк.

312. Фінансовий звіт за 1982 р. – 15 арк.

Державний архів Тернопільської області

Фонд П-1. Тернопільський обласний комітет Комуністичної партії України

Опис 1

313. Спр. 3439. Інформація, довідки, доповідні записки працівників сільськогосподарського відділу обкому партії, обласного управління сільського господарства, облконтори Держбанку в обком КПУ про підсумки звітів і виборів у колгоспах, хід підготовки керівних кадрів, надання шефської допомоги економічно слабким господарствам, розвиток птахівництва, садівництва, виноградарства. Підсумки господарсько-фінансової діяльності колгоспів. 05. 04. 1961 р. – 28. 06. 1962 р. – 82 арк.

314. Спр. 3630. Інформація, довідки, звіти, рапорти обкому партії в ЦК КПРС, ЦК КПУ про виконання постанов із питань розвитку сільськогосподарського виробництва, підготовку колгоспних кадрів та ін. 17. 01. – 25. 12. 1963 р. – 142 арк.

315. Спр. 3775. Стенограми нарад секретарів міськкомів, райкомів партії, голів райвиконкомів, начальників виробничих управлінь сільського господарства, голів комітетів партійно-державного контролю з питань сільського господарства. 20 лютого – 29 жовтня 1965 р. – 181 арк.

316. Спр. 3877. Стенограма нарад секретарів райкомів партії, голів райвиконкомів, начальників виробничих управлінь сільського господарства, керуючих відділеннями «Сільгосптехніка», голів колгоспів, агрономів з питань сільського господарства. 4 вересня 1965 р. – 102 арк.

317. Спр. 3912. Інформація міськкомів, райкомів партії, обласного управління по пресі, про роботу позаштатних лекторських груп, загальноосвітніх

шкіл, ворожу діяльність українських буржуазних націоналістів за 1969 р. – 151 арк.

318. Спр. 4043. Довідки відділів обкому партії, інформації міськкомів, райкомів партії, обласних організацій про виконання постанов бюро обкому партії, про хід виконання директив XXIV з'їзду КПРС, про прискорення науково-технічного прогресу в промисловості, будівництві, підвищення ефективності виробництва, сільського господарства. 15 жовтня 1974 р. – 5 квітня 1979 р. – 145 арк.

319. Спр. 4192. Листування з РМ СРСР та УРСР з питань матеріально-технічного постачання, паливно-енергетичних ресурсів, використання вторинної сировини. 5 січня – 1 грудня 1983 р. – 141 арк.

320. Спр. 4243. Матеріали з питань складання і зміни планів соціального й економічного розвитку народного господарства області за 1985 р. – 21 арк.

Фонд Р-2. Тернопільське обласне управління сільського господарства

Опис 1

321. Спр. 143. Довідник про підсумки господарської діяльності колгоспів за 1956 р. – 110 арк.

323. Спр. 179. Накази Міністерства сільського господарства УРСР і Міністерства фінансів УРСР за 1961 р. – 141 арк.

324. Спр. 195. Накази Міністерства виробництва і заготівлі сільськогосподарських продуктів УРСР і Міністерства сільського господарства УРСР за 1963 р. 2. 07. – 5. 09. 1963 р. – 31 арк.

325. Спр. 374. Інформації міськкомів, райкомів партії про виконання постанов V пленуму обкому партії від 2 грудня 1968 р., бюро обкому партії з питань розвитку сільського господарства. 24 липня 1968 р. – 5 червня 1969 р. – 105 арк.

326. Спр. 618. Листування з міськкомами, райкомами партії, обласними організаціями про розвиток рослинництва, тваринництва, виділення мінеральних добрив, меліорацію, будівництво житла, об'єктів соціально-культурного призначення на селі. 5 лютого 1980 р. – 26 січня 1981 р. – 220 арк.

Державний архів Чернівецької області**Фонд П-1. Чернівецький обласний комітет Комуністичної партії****України****Опис 9**

327. Спр. 361. Стенограма Х конференції обласної партійної організації. 5–6. 02. 1960 р. – 79 арк.

328. Спр. 379. Стенограма ХІ конференції обласної партійної організації. 15–16. 09. 1961 р. – 119 арк.

329. Спр. 395. Протоколи № 37–40 засідань бюро обкому КПУ. 2. 01. – 5. 02. 1962 р. – 67 арк.

330. Спр. 404. Протоколи № 37–40 засідань бюро обкому КПУ. 7. 01. – 4. 02. 1963 р. – 83 арк.

331. Спр. 410. Протоколи № 18–21 засідань бюро обкому КПУ. 14. 08. – 18. 09. 1964 р. – 95 арк.

332. Спр. 440. Протоколи № 21–25 засідань бюро обкому КПУ. 12. 06. – 13. 07. 1965 р. – 65 арк.

333. Спр. 468. Протоколи № 45–48 засідань бюро обкому КПУ. 18. 10. – 19. 11. 1967 р. – 114 арк.

334. Спр. 502. Протоколи № 37–40 засідань бюро обкому КПУ. 13. 11. – 14. 12. 1969 р. – 92 арк.

335. Спр. 608. Протоколи № 24–27 засідань бюро обкому КПУ. 05. 06. – 10. 07. 1971 р. – 134 арк.

336. Спр. 758. Протоколи № 41–45 засідань бюро обкому КПУ. 12. 10. – 14. 11. 1973 р. – 123 арк.

337. Спр. 823. Протоколи № 28–31 засідань бюро обкому КПУ. 15. 09. – 21. 10. 1975 р. – 155 арк.

338. Спр. 868. Протоколи № 45–48 засідань бюро обкому КПУ. 18. 10. – 19. 11. 1977 р. – 94 арк.

339. Спр. 468. Протоколи № 15–19 засідань бюро обкому КПУ. 03. 03. – 08. 04. 1979 р. – 88 арк.

340. Спр. 468. Протоколи № 32–35 засідань бюро обкому КПУ. 05. 07. – 08. 08. 1980 р. – 78 арк.

II. Опубліковані документи

341. Відомості Верховної Ради УРСР. 1969. – № 17. – 394 с.
342. Відомості Верховної Ради УРСР. 1970. – № 3. – 378 с.
343. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. – № 50. – 412 с.
344. Відомості Верховної Ради УРСР. 1972. – № 26. – 384 с.
345. Декларація про державний суверенітет України : Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. – К. : В-во «Україна», 1991. – 8 с.
346. Законодательство о борьбе с пьянством и алкоголизмом / отв. ред. Б. А. Столбов. – М. : Юридическая литература, 1985. – 48 с.
347. Законодательство о жилищно-коммунальном хозяйстве (Сборник по состоянию на 1.07.1972 г.) / [С. Ю. Лисовой, В. Н. Литовкин, А. Г. Хазиков]. – М. : Юридическая литература, 1973. – Т. 2. – 800 с.
348. Законодательство о религиозных культах / под. ред. В. А. Куроедова. – М. : Юридическая литература, 1971. – 336 с.
349. Збірник постанов і розпоряджень уряду УРСР. – К. Політвидав України, 1967. – № 3. – 412 с.
350. Збірник постанов і розпоряджень уряду УРСР. – К. Політвидав України, 1974. – № 11. – 388 с.
351. Збірник законів Української РСР і указів Президії Верховної Ради Української РСР : 1938–1973 рр. [за ред. Я. Я. Колотухи і Ф. Г. Барчука]. – К. : Політвидав України, 1974. – Т. 1. – 739 с.
352. Збірник законів Української РСР і указів Президії Верховної Ради Української РСР : 1938–1973 рр. [за ред. Я. Я. Колотухи і Ф. Г. Барчука]. – К. : Політвидав України, 1974. – Т. 2. – 734 с.
353. Закон Верховної Ради СРСР «Про державне підприємство». – 30.06.1987 р. – 7 с.

354. Закон Верховної Ради СРСР «Про якість продукції та захист права споживачів». – 15.04.1989 р. – 10 с.

355. Закон Верховної Ради СРСР «Про власність в СРСР». – 06.03.1990 р. – 22 с.

356. Энерговелетень Прикарпаття. Документи і матеріали / [відп. ред. Д. І. Юхнович, Н. М. Владико, В. Г. Григорович, Л. А. Кирилюк, М. П. Корбутяк та ін.]. – Ужгород : Карпати, 1974. – 232 с.

357. Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. Том II. Пол, возраст и состояние в браке населения СССР, союзных и автономных республик, краев и областей / отв. за выпуск К. А. Орехов. – М. : Статистика, 1972. – 272 с.

358. Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. Том IV. Национальный состав населения СССР, союзных и автономных республик, краев, областей и национальных округов / отв. за выпуск К. А. Орехов. – М. : Статистика, 1973. – 648 с.

359. Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. Том V. Распределение населения СССР, союзных и автономных республик, краев и областей по общественным группам, источникам средств существования и отраслям народного хозяйства / отв. за выпуск К. А. Орехов. – М. : Статистика, 1973. – 304 с.

360. Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. 1898–1971 / за заг. ред. П. М. Федосєєва, К. У. Черненко. – К. : Політвидав України, 1965. – Т. 8. – 540 с.

361. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986). – [9-е изд., дополн. и испр.]. – М. : Политиздат, 1986. – Т. 11. – 1966–1970. – 574 с.

362. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986). – [9-е изд., дополн. и испр.]. – М. : Политиздат, 1986. – Т. 12. – 1971–1975. – 574 с.

363. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986). – [9-е изд., дополн. и испр.]. – М. : Политиздат, 1986. – Т. 13. – 1976–1980. – 510 с.

364. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986). – [9-е изд., дополн. и испр.]. – М. : Политиздат, 1987. – Т. 14. – 1981–1984. – 639 с.

365. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. 1941–1976 : [в 2 т.]. – К. : Політвидав України, 1977. – Т. 2. – 1024 с.

366. Комуністична партія України : з'їзди і конференції / В. Ф. Солдатенко (кер. авт. кол.). – К. : Вид-во Україна, 1991. – 478 с.

367. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. – К. : Політвидав України, 1977. – 62 с.

368. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. – К. : Політвидав України, 1978. – 48 с.

369. Культурне життя в Україні : західні землі / упоряд. Т. Галайчак, О. Луцький. – Львів : Ін-тут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. – Т. III. – 856 с.

370. Легкая промышленность СССР. Статистический сборник, 1966. – 714 с.

371. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. – К. : Політвидав України, 1971. – 360 с.

372. Матеріали XXV з'їзду КПРС. – К. : Політвидав України, 1976. – 320 с.

373. XXV съезд Коммунистической партии Украины : Стенографический отчет. – К. : Политиздат Украины, 1976. – 490 с.

374. Материалы XXVI съезда КПСС. – М. : Политиздат, 1981. – 223 с.

375. Материалы XXVII съезда КПСС. – М. : Политиздат, 1986. – 322 с.

376. Народное хозяйство СССР в 1968 г. Статистический ежегодник / ред. О. Макарова, Ю. Чупрова. – М. : Статистика, 1969. – 832 с.

377. Народна освіта, наука і культура в Українській УРСР : статист. зб. – К. : Статистика, 1975. – 850 с.

378. Народное образование, наука и культура в СССР / [отв. за вып. Г. Харатьян]. – М. : Статистика, 1977. – 448 с.

379. Народное хозяйство Украинской ССР : стат. ежегодник : к 60-летию образования СССР / [под ред. Б. А. Сивко]. – К. : Техника, 1982. – 383 с.

380. Народне господарство Закарпатської області в 1963 році. Короткий статистичний збірник. – Львів. : Держстатвидав, 1964. – 141 с.

381. Народне господарство Івано-Франківської області. Статистичний збірник. – Львів : Статистика, 1970. – 182 с.

382. Народне господарство Львівської області в 1965 році. Статистичний збірник. – Львів. : Статистика, 1966. – 282 с.

383. Народне господарство Тернопільської області. Статистичний збірник. – Львів. : Держстатвидав, 1962. – 280 с.

384. Народне господарство Рівенської області. Статистичний збірник. – Львів. : Держстатвидав, 1968. – 187 с.

385. Народне господарство Чернівецької області. Статистичний збірник. – Львів : Статистика, 1967. – 335 с.

386. Народное хозяйство Украинской ССР в 1978 году : Статистический ежегодник / отв. за вып. Б. Сивко, Е. Пенто. – К. : Техніка, 1979. – 357 с.

387. Народное хозяйство Украинской ССР в 1979 году : Статистический ежегодник / отв. за вып. Б. А. Сивко. – К. : Техніка, 1980. – 367 с.

388. Народне господарство Української РСР у 1985 р. : Статистичний щорічник. – К. : Техніка, 1986. – 398 с.

389. Національні відносини в Україні у ХХ ст. : зб. док. і матеріалів / [упор. М. І. Панчук та ін.] – К. : Наук. думка, 1994. – 560 с.

390. Національні процеси в Україні : історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник / [упор. І. О. Кресіна та ін.]. – К., 1997. – Ч. 2. – 583 с.

391. Преса Української РСР, 1918–1980 : статистичний збірник. – Харків : Ред.-вид. від Кн. палати УРСР імені Івана Федоровича, 1981. – 348 с.

392. Нефтедобывающая и газовая промышленность СССР. Статистический сборник, 1966. – 666 с.

393. Радянська Україна. Соціально-економічний довідник / упоряд. В. І. Сенченко ; за заг. ред. В. Ф. Возіанова. – К. : Політвидав України, 1980. – 270 с.
394. Радянська Буковина. 1946–1970. Документи і матеріали [відп. ред. М. І. Іванеско]. – Ужгород : Карпати, 1980. – 272 с.
395. Радянська Прикарпаття : зб. док. і матеріалів. 1939–1959 : [в 2 т.]. – Ужгород : Карпати, 1964. – Т. 1. – 535 с.
396. Радянське Прикарпаття 1959 – 1975. Документи і матеріали : [в 2 т.] / [відп. ред. М. Хвостін]. – Ужгород : Карпати, 1983. – Т. 2. – 214 с.
397. Радянське Прикарпаття / [О. Бакін, В. Баран, Г. Бурнашов та ін.]. – Ужгород : Карпати, 1980. – 254 с.
398. Сельское хозяйство СССР (1913–1970) : статист. сб. – М. : Статистика, 1971. – 71 с.
399. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР. 1939–1979. Збірник документів і матеріалів / [відп. ред. Д. Яремчук]. – К. : Наук. думка, 1980. – 548 с.
400. Статистика народного господарства і культури Української РСР. Бібліографічний покажчик / Д. С. Альохін, Н. М. Уманська. – К., 1968. – 292 с.
401. Суспільно-політичний розвиток західних областей УРСР. 1939–1989. Збірник документів і матеріалів / [відп. ред. Ю. Сливка]. – К. : Наук. думка, 1989. – 456 с.
402. Українська РСР у восьмій і дев'ятій п'ятирічці. – К. : Політвидав України, 1971. – 228 с.
403. Українська РСР у цифрах в 1973 році. Короткий статистичний довідник / упоряд. В. Самченко, Є. Пенто. – К. : Політвидав України, 1974. – 220 с.
404. Українська РСР у цифрах у 1976 році. Короткий статистичний довідник / упоряд. Б. Сівко, Є. Пенто. – К. : Техніка, 1977. – 176 с.
405. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали : [в 3 т.] / упор. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. – Сучасність, 1983. – Т. 3. – 381 с.

406. Україна в ХХ столітті (1900–2000). Збірник документів і матеріалів / упоряд. А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусєв, В. Ю. Король та ін. – К. : Вища школа, 2000. – 351 с.

407. Україна : Хроніка ХХ ст. : Роки 1961–1975 : Довід. вид. [у 2 ч.] / редкол. В. Смолій та ін. ; упоряд. В. Крупина. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2005. – Ч. 1 : 1961–1965. – 293 с.

408. Україна : Хроніка ХХ ст. : Роки 1961–1975 : Довід. вид. [у 2 ч.] / редкол. В. Смолій та ін. ; упоряд. В. Крупина. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2005. – Ч. 2 : 1966–1975. – 294 с.

409. Україна : Хроніка ХХ ст. : Роки 1976–1985 : Довід. вид. / редкол. В. Смолій та ін. ; упоряд. Р. Маньковська, Н. Васильєва. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. – 459 с.

410. Українська мова у ХХ сторіччі : історія лінгвоциту : документи і матеріали / упоряд. Л. Масенко та ін. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 399 с.

III. Спогади

411. Боднар Михайло – 1930 р. н., політв'язень, с. Павлівка Тисменицький район, Івано-Франківська область // Архів автора.

412. Войтанович-Кіндрацька Ольга Іванівна – 1926 р. н., політв'язень, смт. Отинія, Коломийський район, Івано-Франківська область // Архів автора.

413. Дирда Богдана (псевдо «Богуславка») – 1927 р. н., політв'язень, с. Залуква, Галицький район, Івано-Франківська область // Архів автора.

414. Дурбак Ольга Володимирівна – 1925 р. н., вчитель, м. Калуш, Івано-Франківська область // Архів автора.

415. Малярчук Юлія Іванівна – 1905 р. н., колгоспниця колгоспу ім. Жданова смт. Отинія, Коломийський район, Івано-Франківська область // Архів автора.

416. Малярчук Ірина Йосипівна – 1942 р. н., старший бухгалтер Отинянської меблевої фабрики, смт. Отинія, Коломийський район, Івано-Франківська область // Архів автора.

417. Мельник Катерина Іванівна – 1928 р. н., політв'язень, с. Олеша, Тлумацький район, Івано-Франківська область // Архів автора.

418. Рабуцький Степан Васильович – 1938 р. н., голова колгоспу «Ленінським шляхом» сіл Нижній і Верхній Струтин, Рожнятівський район, Івано-Франківська область // Архів автора.

419. Пасічник Володимир Дмитрович – 1948 р. н., голова колгоспу «Карпати» с. Спас, Рожнятівський район, Івано-Франківська область // Архів автора.

420. Черемшинська Романа Степанівна – 1935 р. н., старший науковий співробітник Велеснівського етнографічного меморіального музею Володимира Гнатюка, Монастириський район, Тернопільська область // Архів автора.

IV. Література

421. Абалкин Л. И. Политическая экономика социализма – теоретическая основа экономической политики КПСС / Л. И. Абалкин. – М. : Мысль, 1989. – 232 с.

422. Абалкин Л. И. Неиспользованный шанс – полтора года в правительстве / Л. И. Абалкин. – М. : Изд-во пол. литературы, 1991. – 304 с.

423. Абрам'юк Й. Не рубай смереку край гори... / Й. Абрам'юк // Галичина. – 29 червня 1993 р.

424. Аграрна реформа в Україні / [Гайдуцький П., Саблук П., Лупенко Ю. та ін.] ; за ред. П. Гайдуцького. – К. : ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.

425. Алексієвець М. О. Екологічний рух в Україні / М. О. Алексієвець. – Тернопіль : Лілея, 1999. – 276 с.

426. Алексієвець Л. Цивілізаційні засади української історіографії / Л. Алексієвець, Я. Калакура, // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник

наукових праць. Серія : Історія, міжнародні відносини / [гол. ред. Л. М. Алексієвець].
Присвячується 200-річчю від дня народження. Тараса Шевченка. – Тернопіль : Вид-
во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – Вип. 13. – С. 233–245.

437. Акуленко В. Історія несе надію / В. Акуленко // Старожитності. – 1991.
– Число 10 (14) листопад. – С. 4.

438. Андропов Ю. В. Избранные речи и статьи. – М. : Политиздат, 1983.
– 320 с.

439. Андриянов В. Полюнь чужбины / В. Андриянов, А. Москаленко. – М. :
Правда, 1987. – 352 с.

440. Андрусяк М. Брати грому. Художньо-документальна повість /
М. Андрусяк. – Коломия : Вік, 2001. – 800 с.

441. Андрухів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь
призму століть : історико-релігійний аспект / І. Андрухів, О. Лисенко, І. Пилипів.
– Надвірна : ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2010. – 500 с.

442. Бабій Б. М. Возз'єднання Західної України з Українською РСР /
Б. М. Бабій – К. : [б. в.], 1954. – 127 с.

443. Бабій В. І. Я хочу вмерти за Україну (документально художня повість,
присвячена пам'яті подвигу Героя України Олекси Гірника) / В. І. Бабій. – Івано-
Франківськ : Тіповіт, 2012. – 84 с.

444. Баланюк І. Науково-практичні аспекти розвитку аграрних відносин у
регіоні Карпат / І. Баланюк. – К. : Ін-т аграрної економіки, 2000. – 104 с.

445. Баланюк С. І. Системна єдність розвитку господарств населення і
сільських територій / С. І. Баланюк. – Івано-Франківськ : ЛПК, 2014. – 216 с.

446. Баран В. К. Україна : новітня історія (1945–1991 рр.) / В. К. Баран.
– Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 670 с.

447. Барішполець О. Т. Брехня в інформаційному просторі та міжособовій
комунікації / О. Т. Барішполець. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 648 с.

448. Барладяну В. Ситуація: політичне становище в Україні / В. Барладяну //
Визвольний шлях. – 1990. – Кн. 12 (513). – С. 1420–1432.

449. Башин М. Л. Эффективность фундаментальных исследований / М. Л. Башин. – М. : Мысль, 1974. – 255 с.

450. Білавич Г. Товариство «Рідна Школа» / Г. Білавич, Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1999. – 208 с.

451. Білецька О. На засадах гуманності / О. Білецька // Галичина. – 10 липня 1990 р.

452. Бездрабко В. В. Сучасне документознавство в Україні : концепції, перспективи розвитку / В. В. Бездрабко // Український історичний журнал. – 2008. – № 6. – С. 165–182.

453. Бездрабко В. В. Документознавство в Україні : інституціоналізація та сучасний розвиток / В. В. Бездрабко. – К. : Четверта хвиля, 2009. – 720 с.

454. Бернацький М. П. Участь робітників у суспільно-політичному житті Української РСР у 70-ті роки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / М. П. Бернацький. – Луганськ, 2003. – 20 с.

455. Білоусов С. М. Возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі / С. М. Білоусов. – К. : [б. в.], 1951. – 166 с.

456. Боголюбов К. М. Продовольственная программа СССР : содержание и пути развития / К. М. Боголюбов. – М., 1983. – 128 с.

457. Богомаз К. Е. Общественно-политические движения, организации и партии : История, перспективы развития на материалах Украины, вторая половина 80-х – первая половина 90-х гг. : дис. ... д-ра ист. наук : 07.00.01 / К. Е. Богомаз. – М., 1994. – 480 с.

458. Богородист І. П. Про деякі питання соціалістичного будівництва в західних областях УРСР / І. П. Богородист // Український історичний журнал. – 1964. – № 6. – С. 55–62.

459. Бойченко І. В. Філософія історії / І. В. Бойченко. – К. : Знання, 2000. – 724 с.

460. Болотський М. В. Земельна реформа в Україні : еколого-соціальні умови реалізації в історичному контексті (90-і рр. ХХ ст. – 2005 р.) : автореф. дис.

на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / М. В. Болотський. – Луганськ, 2006. – 20 с.

461. Бондаренко С. Діяльність Народного Руху України в Західній Україні наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. : матеріали Міжнар. науково-практ. конф. «Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (від найдавніших часів до сьогодення)», (Тернопіль, 20–21 квітня 2012 р.) / С. Бондаренко. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – Ч. II. – С. 210–213.

462. Брайчевський М. Ю. Вступ до історичної науки / М. Ю. Брайчевський. – К. : КМ Академія, 1995. – 168 с.

463. Братичак М. М. Від газолінових заводів Прикарпаття до сучасної нафтопереробної промисловості України / М. М. Братичак // Нафтогазова галузь України. – 2013. – № 2. – С. 33–37.

464. Брежнев Л. И. Лениным курсом. Речи и статьи : [в 3 т.]. – Т. 1 / Л. И. Брежнев. – М. : Политиздат, 1973. – 544 с.

465. Брежнев Л. И. Ленинским курсом. Промови і статті : [в 6 т.]. – Т. 6 / Л. И. Брежнев. – К. : Політвидав України, 1978. – 659 с.

466. Брежнев Л. И. Советские профсоюзы в условиях развитого социализма / Л. И. Брежнев. – [2-е изд., доп.]. – М. : Политиздат, 1981. – 623 с.

467. Бродоцкий С. Антифашистское движение в Западной Украине (1929–1937) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук / С. Бродоцкий. – Львов, 1953. – 20 с.

468. Бударкевич М. Продукція агроконсорціуму / М. Бударкевич // Прикарпатська правда. – 10 липня 1990 р.

469. Ваг А. А. Методы экономической оценки в энергетике / А. А. Ваг, С. Н. Захаров. – М. – Л. : Госэнергоиздат, 1962. – 272 с.

470. Валовой Д. Экономика : Взгляды разных лет (становление, развитие и перестройка хозяйственного механизма) / Д. Валовой. – М. : Наука, 1989. – 454 с.

471. Валуев В. М. Західні області України в новій Сталінській п'ятирічці / В. М. Валуев. – К. : Укрполітвидав, 1947. – 29 с.

472. Варецький В. Л. Соціалістичне будівництво в західних і Закарпатській областях УРСР / В. Л. Варецький. – К. : Укрполітвидав, 1946. – 15 с.

473. Васюта С. І. Радянський екоцид в Україні : історичні витоки та труднощі подолання / С. І. Васюта. – Тернопіль : СМП «Астон», 2000. – 536 с.

474. Васюта О. А. Проблеми екологічної стратегії України в контексті глобального розвитку / О. А. Васюта. – Тернопіль : Галдрук, 2001. – 600 с.

475. Ватченко О. Рівна серед рівних / О. Ватченко. – К. : Політвидав України, 1977. – 168 с.

476. Веденєєв Д. В. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки / Д. В. Веденєєв, Г. С. Биструхін. – К., 2007. – с. 420.

477. Веденєєв Д. В. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945) / Д. В. Веденєєв, Г. С. Биструхін. – К. : Генеза. 2006. – 408 с.

478. Великанов К. М. Методика определения сравнительной экономической эффективности научных исследований в вузе / К. М. Великанов, К. С. Карандашова. – Л. : ЛПИ, 1975. – 138 с.

479. Вепрів Р. В. Сільське господарство західних областей України : провідні тенденції та особливості розвитку (1964–1991 рр.) : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01. «Історія України» / Р. В. Вепрів. – Переяслав-Хмельницький, 2014. – 20 с.

480. Весна відродженого краю / [Гранчак І., Загайний М., Корольов П., Кравець М., Міщенко С. та ін.]. – Ужгород : Карпати, 1974. – 216 с.

481. Винар Л. Економічний колоніалізм в Україні та інші праці / Українське історичне товариство, Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Європі, Національна академія наук України, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника ; за ред. Л. Винара. – Нью-Йорк – Париж – Львів : [б. в.], 2005. – 476 с.

482. Витрук Л. Д. Улучшение социально-бытовых условий жизни трудящихся (60–80 гг.) / Л. Д. Витрук. – К., 1984. – 176 с.

483. Вишиванюк М. Новий етап розвитку аграрної реформи в області / М. Вишиванюк. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 218 с.
484. Высоцкий Г. Н. О гидрологическом и метеорологическом влиянии лесов / Г. Н. Высоцкий. – М. : Гослестехиздат, 1938. – 186 с.
485. Вівчарик М. Українське село : етнонаціональний вимір (70-ті – середина 90-х рр.) / М. Вівчарик. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1998. – 199 с.
486. Вівчарик М. М. Етнополітичні процеси в українському селі : дис. ... доктора політ. наук. : 03.01.04 / М. М. Вівчарик. – К., 1994. – 445 с.
487. Вовк В. М. Побут та дозвілля міського населення України в 50 – 80-х роках ХХ століття : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / В. М. Вовк. – К., 2007. – 23 с.
488. Войналович В. А. Римо-католицькі громади в Україні у вимірах державної релігійної політики (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.) / В. А. Войналович // Історія України : Маловідомі імена, події, факти : збірник статей. – К. : Рідний край, 1999. – Вип. 7. – С. 151–158.
489. Войцехівський Ю. Інтелігенція українського села : 1960-ті – перша половина 1980-х років / Ю. Войцехівський. – К. : Бердянськ, 2004. – 124 с.
490. Волкогонов Д. Семь вождей : Галерея лидеров СССР : [в 2 кн.] / Д. Волкогонов. – М. : Новости, 1995. – Кн. 2. – 480 с.
491. Волков И. Сельское хозяйство и крестьянство СССР в послевоенные годы в работах советских историков / И. Волков // Проблемы истории современной советской деревни (1946–1973). – М. : Наука, 1975. – С. 102–130.
492. Воробьев Д. В. Методика лесотипологических исследований / Д. В. Воробьев. – К. : Урожай, 1967. – 388 с.
493. Гаврилів О. С. Обрії нового Калуша / О. С. Гаврилів. – Ужгород : Карпати, 1976. – 71 с.
494. Гаврилук О. Ю. Соціальний розвиток села в умовах перебудови : проблеми, пошуки / О. Ю. Гаврилук // Український історичний журнал. – 1990. – № 3. – С. 3–14.

495. Гапій Д. Соціалістичні перетворення на Буковині / Д. Гапій // Більшовик України. – 1949. – № 9. – С. 24–37.

496. Гарбар І. І прокотилась «Українська хвиля» / І. Гарбар, В. Саквука // Дзвін. – 1990. – № 4. – С. 151–154.

497. Герасименко М. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною (1921–1939 рр.) / М. Герасименко, Б. Дудикевич. – К. : Наук. думка, 1955. – 246 с.

498. Генсірук С. А. Ліси Західного регіону України / [С. А. Генсірук, М. С. Нижник, Л. І. Копій]. – Львів : Атлас, 1998. – 408 с.

499. Герушинський З. Ю. Типологія лісів Українських Карпат : [навч. посіб.] / З. Ю. Герушинський. – Львів : Піраміда, 1996. – 308 с.

500. Голубец М. А. Ельники Украинских Карпат / М. А. Голубец. – К. : Наук. думка, 1978. – 264 с.

501. Голодрига Ю. КДБ було проти 22 роки тому, 14 березня, уперше в Україні підняли синьо-жовтий прапор / Ю. Голодрига // Експрес. – 2012. – 15–22 березня.

502. Горбачов М. С. Перебудова і нове мислення для нашої країни і для всього світу / М. С. Горбачов. – К. : Політвидав України, 1987. – 271 с.

503. Горбачов М. С. Вибрані промови і статті / М. С. Горбачов. – К. : Політвидав України, 1988. – Т. 5. – 644 с.

504. Горелов М. Є. Цивілізаційна історія України / М. Є. Горелов, О. П. Моця, О. О. Рафальський. – К. : ЕксОб, 2006. – 632 с.

505. Горелов М. Є. Культурно-цивілізаційний простір Європи і України : особливості становлення та сучасні тенденції розвитку / [М. Є. Горелов, А. І. Кудряченко, О. В. Білий та ін.]. – К. : Ун-т «Україна», 2010. – 404 с.

506. Гордуновський О. М. Організація, розвиток і напрямки хлібної торгівлі в Південній Україні XIX століття / О. М. Гордуновський. – Черкаси : ПП Пономеренко Р. В., 2010. – 312 с.

507. Госплан СССР. Типовая методика разработки пятилетнего плана производственного объединения (комбината), предприятия. – М. : Экономика, 1975. – 372 с.

508. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століть / Я. Грицак. – К. : Генеза, 2000. – 360 с.

509. Григоренко І. Економічні знання у практиці виробництва / І. Григоренко // Прикарпатська правда. – 10 січня 1975 р.

510. Григоренко О. П. З досвіду шефства робітничого класу УРСР над селом у 1971–1975 рр. / О. П. Григоренко // Український історичний журнал. – 1978. – № 9. – С. 81–85.

511. Григоренко О. П. Участь молоді в сільськогосподарському виробництві України : Проблеми. Уроки : дис. ... д-ра іст. наук. : 07.00.01 / О. П. Григоренко. – К., 1995. – 435 с.

512. Греков. Б. Д. Київська Русь / Б. Д. Греков. – К. : Радянська школа, 1951. – 500 с.

513. Гроздова И. Н. Венгры и немцы Советского Закарпатья : По материалам полевых исследований 1968–1969 гг. / И. Н. Гроздова, Т. Д. Филимонова // Советская этнография. – 1970. – № 1. – С. 135–143.

514. Грушецький І. Соціалістичне перетворення Львівщини / І. Грушецький // Більшовик України. – 1948. – № 8. – С. 32–40.

515. Гнип І. Я. Греко-католицька церква на сторінках галицької міжвоєнної преси / І. Я. Гнип. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2014. – 208 с.

516. Губіна О. Як стати Україні нафтовою Оклахомою? / О. Губіна // Молодь України. – 20 квітня 1993 р.

517. Гузійчук І. О. Становлення промислового видобування нафти на Прикарпатті як передумова створення Музею нафтопромислів Галичини / І. О. Гузійчук, І. Т. Темех // Нафтогазова галузь України. – 2013. – № 6. – С. 44–46.

518. Гумен Ю. Є. Урбоекологічні проблеми Західного регіону України 1960–1990 рр. : історичний аспект : автореф дис. канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / Ю. Є. Гумен. – Чернівці, 2005. – 18 с.

519. Гумен Ю. Є. Урбоекологічні проблеми Західного регіону України 1960–1990 рр. : історичний аспект / Ю. Є. Гумен. – Тернопіль : Вектор, 2008. – 264 с.

520. Гумен Ю. Є. Проблеми та досвід місцевої влади у вирішенні урбоекологічних проблем Західного регіону України в 1960–1990-их роках / Ю. Є. Гумен // Мандрівець. – Тернопіль : Видання національного університету «Києво-Могилянська академія», 2002. – № 6 (41). – С. 57–64.

521. Гусак Д. Г. Розвиток економіки Волинської області в другій половині 60-х – першій половині 80-х років ХХ століття : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01. «Історія України» / Д. Г. Гусак. – Луцьк, 2015. – 20 с.

522. Гусак Д. Луцький завод синтетичних шкір / Д. Гусак // Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації : зб. матеріалів V Всеукр. наук. конф. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. – Ч. II. – С. 76–80.

523. Гусак Д. Розвиток машинобудування у Волинській області (друга половина 1960-х – перша половина 1980-х рр.) / Д. Гусак // зб. наук. праць VI Волинської всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції (м. Житомир, 15–16 листопада 2013 р.). – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – С. 152–154.

524. Гусак Д. Розвиток паливної промисловості на Волині / Д. Гусак // Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук : зб. матеріалів II Всеукр. наук. конф. (м. Дніпропетровськ, 29–30 листопада 2013 р.). – Дніпропетровськ : Роял Принт, 2013. – С. 22–24.

525. Гунда М. Клуби – наша турбота / М. Гунда // Прикарпатська правда. – 21 липня 1973 р.

526. Давидович С. Н. Соціально-економічні процеси в Івано-Франківській області в другій половині 60 – 80-ті роки ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / С. Н. Давидович. – Тернопіль, 2012. – 19 с.

527. Давидович С. Соціально-економічний розвиток Івано-Франківщини (1965–1980-ті рр.) в історіографії / С. Давидович // Схід. – Донецьк : ТОВ «Східний видавничий дім», 2011. – № 4 (111). – С. 92–97.

528. Давидович С. Науково-технічний потенціал Прикарпаття : досягнення і проблеми (1965–1970-ті рр.) / С. Давидович // Схід. – 2011. – № 5 (112). – С. 101–106.

529. Давидович С. Ретроспективний аналіз аграрних перетворень радянської влади на Станиславівщині / С. Давидович // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Серія : Історія. – 2011. – Вип. 1. – С. 146–153.

530. Давидович С. / Запровадження гарантованої оплати праці колгоспникам Івано-Франківщини в контексті господарсько-фінансової діяльності / С. Давидович // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Серія : Історія. – 2011. – Вип. 2. – С. 89–95.

531. Давидович С. Нові підходи до вирішення економічних проблем Івано-Франківщини в другій половині 60-х років ХХ ст. : зб. матеріалів Всеукр. науково-практичної конф. «Суспільно-політичні процеси на українських землях : історія, проблеми, перспективи», (Суми, 20 травня 2011 р.) / С. Н. Давидович. – Суми : Вид-во СумДУ, 2011. – Ч. 1. – С. 67–69.

532. Давидович С. Соціально-економічні процеси в Івано-Франківській області у другій половині 60-х – 80-х роках ХХ ст. : зб. наукових праць Всеукр. науково-практичної конф. «Трансформація суспільно-політичних процесів в Україні воєнного та післявоєнного періоду», (Мукачєво, 21–22 жовтня 2011 р.). – Вид-во : Мукачівського держ. універ., 2011. – С. 20–23.

533. Даниленко С. Т. Дорогою ганьби і зради / С. Т. Даниленко. – К. : Наук. думка, 1970. – 360 с.

534. Даниленко В. М. Рабочий класс и культурная революция на Украине / В. М. Даниленко. – К. : Наук. думка, 1986. – 213 с.

535. Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) / В. М. Даниленко. – К. : Альтернативи, 1999. – 304 с.

536. Даниленко В. М. Шлях до незалежності : громадські рухи й суспільні настрої в УРСР другої половини 1980-х рр. / В. М. Даниленко, М. К. Смольницька // Український історичний журна. – 2011. – № 4. – С. 4–22.

537. Данилюк Ю. Опозиція в Україні : друга половина 50-х – 80-ті роки ХХ століття / Ю. Данилюк, О. Бажан. – К. : Рідний край, 2000. – 616 с.

538. Дзісяк Я. І. Соціально-економічні процеси в Україні наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Я. І. Дзісяк. – Тернопіль, 2006. – 224 с.

539. Дзісяк Я. І. Соціально-економічні процеси в Україні наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / Я. І. Дзісяк. – Чернівці, 2006. – 18 с.

540. Дзісяк Я. Наростання економічної кризи в контексті зміни структури виробництва в народно-господарському комплексі України наприкінці 1980-х років. Порівняння з іншими країнами / Я. Дзісяк // II Міжнародний конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку. Кам'янець-Подільський, 17–18 вересня 2003 р. Доповіді та повідомлення. – Кам'янець-Подільський – Київ – Нью-Йорк – Острогоз : Вид-во НаУОА, 2007. – Т. 4. – С. 408–413.

541. Дейвіс Н. Європа : Історія [пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко] / Н. Дейвіс. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. – 1464 с.

542. Делятинський Р. Історія Станіславівської єпархії (1885–1900 рр.) / Р. Делятинський. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001. – 96 с.

543. Дмитрук К. Е. Безбатченки. Правда про участь українських буржуазних націоналістів і церковних ієрархів у підготовці нападу фашистської Німеччини на СРСР / К. Е. Дмитрук. – Львів : Каменяр, 1974. – 239 с.

544. Добрецова В. В. Націоналізм і релігія на службі антикомунізму : Про контрреволюційну діяльність буржуазно-націоналістичних і клерикальних організацій на західноукраїнських землях у 20-х – 30-х роках та боротьбу проти них прогресивних сил / В. В. Добрецова. – Львів : Вища школа, 1976. – 204 с.

545. Добржанський О. В. Хотинщина : історичний нарис / Добржанський О., Макар Ю., Масан О. – Чернівці : Молодий буковинець, 2002. – 416 с.

546. Довжук І. В. Історія і теорія світових цивілізацій / [І. В. Довжук, В. П. Попов, А. І. Атоян та ін.]. – Луганськ : ССНУ ім. Даля, 2012. – 1088 с.

547. Долженков О. О. Тоталітаризм в Україні : проблеми формування та трансформації / О. О. Долженков. – Одеса : НДРВВ ОІВС, 2000. – 195 с.

548. Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика : дослідження з теорії знання про минуле / Е. Доманська ; [пер. з польськ. та англ. В. Склокіна] ; наук. ред. В. Склокін, С. Троян. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 264 с.

549. Дячков В. Ю. Міркування про шляхи перебудови економіки / В. Ю. Дячков // Економіка Радянської України. – 1991. – № 1. – С. 42–44.

550. Дячук О. В. Інформаційні кампанії як найефективніша зброя ХХІ століття : зб. наук. праць та матеріалів другої Міжнар. наук.-практ. конф. [«Інноваційні підходи до науки ХХІ сторіччя»], (Кіровоград, 23 квітня 2012 р.) / О. В. Дячук. – Кіровоград : Науково-дослідний центр інноваційних технологій, 2012. – Т. 2. – С. 68–72.

551. Душанич Т. Экономика переходного периода / Т. Душанич, Й. Душанич. – М. : Ин-тут международного права и экономики, 1999. – 184 с.

552. Екологія і виробництво // Лісовий комплекс. – 28 березня 1990.

553. Економічний потенціал регіону : пріоритети використання / [Школа І., Ореховська Т., Козменко І. та ін.] – Чернівці, 2003. – 464 с.

554. Економічне навчання на селі // Прикарпатська правда. – 19 листопада 1974.

555. Енциклопедія Українознавства / за ред. В. Кубійовича. – К. : Глобус, 1996. – Т. 3. – 1200 с.

556. Євселевський Л. Діяльність Всеукраїнської редакції «Історія фабрик і заводів» / Л. Євселевський // Український історичний журнал. – 1976. – № 5. – С. 54–65.

557. Єгрешій О. Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність єпископа Григорія Хомишина (1904–1945 рр.) : автореф. дис. канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. Єгрешій. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.

558. Живора С. М. Аграрна реформа в Україні (1991–2001 роки) : автореф. дис. канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / С. М. Живора. – Запоріжжя, 2002. – 16 с.

559. Жулканич Н. М. Аграрні перетворення в областях Українських Карпат (друга половина 60-х рр. ХХ – початок ХХІ ст.) : автореф дис. д-ра іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / Н. М. Жулканич. – К., 2009. – 39 с.

560. Жуков Ю. Н. Атестація рівня производства / Ю. Н. Жуков // ЭКО, 1974. – № 2. – С. 68–74.

561. Жухрай В. Сталин : правда и ложь / В. Жухрай. – М. : Сварог, 1996. – 352 с.

562. Завальнюк О. М. Новітня аграрна історія України / О. М. Завальнюк, І. В. Рибак. – Кам'янець-Подільський, 2004. – 287 с.

563. Зайцев Б. Ф. Организация планирования научно-технического прогресса / Б. Ф. Зайцев, Б. А. Лапин. – М. : Экономика, 1970. – 230 с.

564. Зайцев Ю. Д. Дисиденти : опозиційний рух 60–80-х років / Ю. Зайцев // Сторінки історії України ХХ століття. – К. : Освіта, 1992. – С. 195–235.

565. Залуцький І. Р. Сільські території як об'єкт розвитку : питання унормування сутності поняття / І. Р. Залуцький // Регіональна економіка. – 2010 – № 4. – С. 33–40.

566. Замлинський В. Шлях чорної зради / В. Замлинський. – Львів : Каменярь, 1969. – 168 с.

567. Захарченко О. Вільний час і поліпшення його використання на сучасному етапі / О. Захарченко. – К., 1968. – 120 с.

568. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності / Л. Зашкільняк. – Львів : Держ. ун-тет ім. І. Франка, 1999. – 224 с.

569. Зашкільняк Л. О. Сучасна світова історіографія / Л. О. Зашкільняк. – Львів : Паіс, 2007. – 312 с.

570. За щастя оновленої землі : нариси історії колгоспного селянства західних областей УРСР. 1939–1979 / М. Івасюта, В. Масловський, А. Мартинюк, В. Нечитайло ; АН УРСР, Ін-т сусп. наук. – К. : Наук. думка, 1979. – 210 с.

571. Зварич Р. «Гласність», чи державність? / Р. Зварич // Визвольний шлях. – 1989. – Кн. 9 (498). – С. 1055–1068.

572. Зверев С. М. Діяльність Комуністичної партії України по зміцненню і розвитку громадського господарства колгоспів (1951–1958 рр.) / С. М. Зверев. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1969. – 169 с.

573. Зеленин И. Е. Аграрная политика Н. С. Хрущева и сельское хозяйство страны / И. Е. Зеленин // Отечественная история. – 2000. – № 1. – С. 76–93.

574. Зеленин И. Е. Целинная эпопея : разработка, принятие и осуществление первой хрущевской «сверхпрограммы» (сентябрь 1953 – начало 60-х годов) / И. Е. Зеленин // Отечественная история. – 1998. – № 4. – С. 109–122.

575. Земсков В. Заключённые, спецпоселенцы, ссыльнопоселенцы, ссыльные и высланные. Статистико-географический аспект / В. Земсков // История СССР. – 1991. – № 5. – С. 151–165.

576. Земцов И. Крах эпохи : [в 2 кн.]. – Кн. 1 : Андропов, Черненко, Горбачев... последние коммунисты в Кремле / И. Земцов. – М. : Наука, 1999. – 399 с.

577. Зиза М. М. Зміни виробничих відносин в українському селі (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) : історичний аспект : автореф. дис. канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / М. М. Зиза. – Луганськ, 2005. – 20 с.

578. З історії Долини : Зб. історико краєзнавчих статей / Долинська міська рада. Долинський краєзнавчий музей «Бойківщина» Тетяни і Омеляна Антоновичів : [ред. кол. М. М. Романюк та ін.]. – Долина, 2010. – Вип. 2. – 222 с.

579. З історії Долини : зб. історико-краєзнавчих статей / Долинська міська рада. Долинський краєзнавчий музей «Бойківщина» Тетяни і Омеляна Антоновичів : [ред. кол. М. М. Романюк та ін.]. – Долина, 2011. – Вип. 3. – 260 с.

580. З історії Долини : зб. історико-краєзнавчих статей / Долинська міська рада. Долинський краєзнавчий музей «Бойківщина» Тетяни і Омеляна Антоновичів : [ред. кол. М. М. Романюк та ін.]. – Долина, 2012. – Вип. 4. – 234 с.

581. З історії Долини : зб. історико-краєзнавчих статей / Долинська міська рада. Долинський краєзнавчий музей «Бойківщина» Тетяни і Омеляна Антоновичів : [ред. кол. М. М. Романюк та ін.]. – Долина, 2012. – Вип. 5. – 274 с.

582. Зубкова Е. Ю. Мир мнений советского человека / Е. Ю. Зубков // Отечественная история. – 1998. – № 4. – С. 99–108.

583. Зуляк І. С. Товариство «Просвіта» у Західній Україні в міжвоєнний період : організаційні засади, господарське становище та культурно-просвітня діяльність : дис. ... докт. іст. наук : 07.00.01 / І. С. Зуляк. – Чернівці, 2006. – 690 с.

584. Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. Імена славних сучасників / [Швидченко Л., Виноградова О., Сорока О. та ін.] ; голов. редкол. Крижанівський Є. І. – К. : ТОВ «Світ Успіху», 2007. – 328 с.

585. Івасюта М. К. Нариси історії колгоспного будівництва в західних областях Української РСР / М. К. Івасюта. – К. : Вид-во Академії наук УРСР, 1962. – 316 с.

586. Іван Тимів – історик-краєзнавець і педагог : бібліогр. покаж. : до 50-ліття від дня народж. та 25-річчя наук.-краєзн. діяльності / ОУНБ ім. Івана Франка ; укладачі : В. Р. Дволітка, Х. О. Москович ; ред. О. В. Когут, О. М. Малярчук. – Калуш : Артєкс, 2014. – 40 с.

587. Івонін І. П. Львівський економічний адміністративний район. – Т. 8 / І. П. Івонін. – К. : Вид-во УРЕ, 1962. – 576 с.

588. Ільків М. За власними інтересами лісу не видно? / М. Ільків // Галичина. – 20 липня 1993 р.

589. Історія Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України. – К. : Молодь, 1971. – 678 с.

590. Історія народного господарства Української РСР : [в 3 т., 4 кн.] / голов. редкол. І. І. Лукінов. – Т. 3, Кн. 1. – К. : Наук. думка, 1985. – 464 с.

591. Історія народного господарства Української РСР : [у 3-х т. 4 кн.] / голов. редкол. І. І. Лукінов. – Т. 3, Кн. 2. – К. : Наук. думка, 1987. – 440 с.

592. Історія Української РСР : [в 2 т.]. – Т. 2 / [Гуржій І. О., Дядиченко В. А., Касименко О. К. та ін.] ; за ред. К. К. Дубини. – К. : Наук. думка, 1967. – 860 с.

593. Історія Української РСР : [в 8 т., 10 кн.]. – Т. 8, Кн. 2. : Українська РСР в період розвинутого соціалізму і будівництва комунізму (кінець 50-х – 70-ті

роки) / [Кім М. П., Ковалевський Б. П., Кульчицький С. В. та ін.] ; за ред. А. В. Лихолат. – К. : Наук. думка, 1979. – 700 с.

594. Історія селянства Української РСР : [в 2 т.]. – Т. 2 / голова редкол. : Компанієць І. (відп. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1967. – 536 с.

595. Історія українського селянства : нариси : [в 2 т.]. – Т. 2 / [О. Андрощук, В. Баран, О. Веселова та ін.]. – К. : Наук. думка, 2006. – 652 с.

596. Історія міст і сіл Української РСР : Волинська обл. – К. : Головна редакція Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1970. – 746 с.

597. Історія міст і сіл Української РСР : Закарпатська обл. – К. : Головна редакція Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1969. – 785 с.

598. Історія міст і сіл Української РСР : Івано-Франківська обл. – К. : Головна редакція Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1971. – 639 с.

599. Історія міст і сіл Української РСР : Львівська обл. – К. : Головна редакція Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1968. – 979 с.

600. Історія міст і сіл Української РСР : Ровенська обл. – К. : Головна редакція Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1973. – 655 с.

601. Історія міст і сіл Української РСР : Тернопільська обл. – К. : Головна редакція Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1973. – 640 с.

602. Історія міст і сіл Української РСР : Чернівецька обл. – К. : Головна редакція Укр. рад. енциклопедії АН УРСР, 1969. – 704 с.

603. Історія газової промисловості України у спогадах сучасників / [Я. С. Марчук, Б. О. Клюк, В. І. Жук]. – К. : Такі справи, 2008. – 320 с.

604. Історія народного господарства та економічної думки Української РСР / відп. ред. Т. І. Дерев'янкін. – К. : Наук. думка, 1990. – Вип. 24. – 104 с.

605. Історія народного господарства та економічної думки Української РСР / відп. ред. Т. І. Дерев'янкін. – К. : Наук. думка, 1991. – Вип. 25. – 96 с.

606. Іщенко М. Спалився за Україну : худ.-біограф. повість / Іщенко М. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2004. – 128 с.

607. История Коммунистической партии Советского Союза / [Волин М. С., Зайцев В. С., Маслов Н. Н. и др.] ; под ред. Б. Н. Пономарева. – [7-е изд.]. – М. : Политиздат, 1985. – 783 с.

608. Информационное сообщение о Пленуме Центрального Комитета Коммунистической партии Советского Союза // Известия. – 12 марта 1985 г.

609. Йова П. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною / П. Йова. – Львів : [б. в.], 1954. – 113 с.

610. Каденюк О. Аграрна історія України / О. Каденюк. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2005. – 300 с.

611. Калакура Я. С. Українознавче дослідження : теорія та методологія / Я. С. Калакура. – Тернопіль : Джура, 2012. – 294 с.

612. Калакура Я. С. Цивілізаційні орієнтири новітньої української історіографії / Я. С. Калакура // Історіографічні дослідження в Україні : Інститут історії України НАН України. – К. : Інститут історії України НАН України. – Вип. 24. – С. 23–38.

613. Капітан Л. І. Етнокультурний розвиток Закарпаття у контексті радянізації краю, 1944–1964 рр. / Л. І. Капітан. – К. : Вид-во «Варта», 2013. – 583 с.

614. Касьянов Г. В. Незгодні : українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х років / Г. В. Касьянов. – К. : Либідь, 1995. – 224 с.

615. Калуцький І. Ф. Вітровали на північно-східному макросхилі в Українських Карпатах / І. Ф. Калуцький. – Львів : Манускрипт, 1998. – 204 с.

616. Калуш завис над прірвою / С. Якименко // Західний Вісник. 6 травня 2011.

617. Карлик М. Е. Экономика машиностроения / [Е. М. Карлик, К. М. Великанов, Л. Я. Шухгальтер, В. Ф. Власов и др.]. – Л. : Машиностроение, 1977. – 440 с.

618. Карпатська цілина // Прикарпатська правда. – 15 жовтня 1966.

619. Качкан В. А. Світло високого дня / В. А. Качкан. – Ужгород : Карпати, 1989. – 229 с.

620. Киридон П. В. Номенклатура : термінологічна інтерпретація в історіографії / П. В. Киридон // Український історичний журнал. – 2012. – № 1. – С. 171–182.

621. Кисіль Н. М. Соціально-культурна сфера : територіальна організація та особливості розвитку (на матеріалах Львівської області) : дис. ... канд. екон. наук : 08.10.01 / Н. М. Кисіль. – Львів, 2002. – 217 с.

622. Кірсанова О. А. Розвиток суспільно-політичної активності трудящих західних областей УРСР у процесі будівництва основ соціалізму. 1944–1950 / О. А. Кірсанова. – К. : Наук. думка, 1981. – 223 с.

623. Климковский А. Чтобы щедрым был гектар / А. Климбовский // Известия. – 12 ноября 1982 г.

624. Клапчук В. М. Корисні копалини Галичини : видобування та переробка / В. М. Клапчук. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2013. – 508 с.

625. Кобута С. Прикарпаття в новітній українській національно-демократичній революції (1988 – 1991 рр.) / С. Кобута // Галичина. – 2001. – Вип. 7. – С. 34–47.

626. Ковальчак Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель / Г. І. Ковальчак. – К. : Наук. думка, 1988. – 251 с.

627. Ковальчук Л. Демократи узгоджують позиції / Л. Ковальчук // За вільну Україну. – 3 квітня 1991 р.

628. Когут О. Архетипні сюжети та образи в сучасній українській драматургії / О. Когут. – Рівне : НУВГП, 2010. – 440 с.

629. Кожинов В. Россия. Век XX (1939–1964) / В. Кожинов. – М. : Эксмо-Пресс, 2002. – 446 с.

630. Кожукало І. П. Компартія України в період будівництва розвинутого соціалізму : з досвіду діяльності парторганізацій республіки в 1951–1958 рр. / І. П. Кожукало. – К. : Вища школа, 1976. – 207 с.

631. Колесник І. І. Українська історіографія : концептуальна історія / І. І. Колесник. – К : ІУ НАН України, 2013. – 566 с.

632. Колесник І. І. Українська культура та історіографія : історія ментальності / І. І. Колесник // Український історичний журнал. – 2002. – № 1. – С. 26–37.

633. Коломиєць М. Пробудження від застою. 1988–1991 рр. / М. Коломиєць // Світич. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2012. – Ч. 1. – С. 70–74.

634. Кондратюк К. К. Деятельность профсоюзов Украинской ССР в первое послевоенное десятилетие 1945–1955 гг. : автореф. дис. д-ра ист. наук : спец. 07.00.02 / К. К. Кондратюк. – К., 1990. – 37 с.

635. Консон А. С. Экономика научных разработок / А. С. Консон, В. С. Соминский. – М. : Экономика, 1968. – 208 с.

636. Копчак С. І. Населення українського Прикарпаття (історико-демографічний нарис). Докапіталістичний період / С. І. Копчак. – Львів : Вид-во при Львівському державному ун-ті, 1974. – 186 с.

637. Копчак С. І. Етнічна структура та міграції населення українського Прикарпаття (статистико-демографічне дослідження) / С. І. Копчак, В. І. Мойсеєнко, М. Д. Романюк. – Львів : Світ, 1996. – 285 с.

638. Корнієць Л. Р. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР / Л. Р. Корнієць. – К. : Держполітвидав, 1950. – 31 с.

639. Костик П. С. У боротьбі за технічне оснащення сільського господарства : Діяльність Компартії України по створенню і дальшому розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства західних областей УРСР. 1939–1975 рр. / П. С. Костик. – Львів : Держ. ун-т ім. І. Франка, 1980. – 165 с.

640. Космина В. Г. Проблеми методології цивілізаційного аналізу історичного процесу / В. Г. Космина. – Запоріжжя : ЗНУ, 2001. – 309 с.

641. Коцур В. П. Історіографія історії України : [навч. посіб.] / В. П. Коцур, А. П. Коцур. – Чернівці : Литаври, 1999. – 520 с.

642. Кошарний І. Я. Рясні плоди дружби (Економічні і культурні перетворення у західних областях України за роки Радянської влади) / І. Я. Кошарний. – Львів : Каменярь, 1974. – 280 с.

643. Кошарний І. Я. У сузір'ї соціалістичної культури. Культурне будівництво у возз'єднаних областях УРСР (1939–1958 рр.) / І. Я. Кошарний. – Львів : Вища школа, 1975. – 239 с.
644. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Б. Кравченко. – К. : Основи, 1997. – 425 с.
645. Кравець М. М. Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921–1939 рр. / М. М. Кравець. – К. : Наук. думка, 1959. – 233 с.
646. Кравчук Л. М. Останні дні імперії... Перші роки надії. – К. : Довіра, 1994. – 230 с.
647. Крайник О. П. Економічний розвиток регіону / О. П. Крайник. – Львів, 2002. – 294 с.
648. Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ ст. Проблема польсько-українських стосунків / О. Красівський. – Львів : Вид-во ЛФУАДУ, 2000. – 416 с.
649. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр. : проблеми взаємовідносин / О. Красівський. – К. : Вид-во ЦДДУ, 1998. – 298 с.
650. Криворучко М. Об'єднання «Карпатнафтомаш» працює на Союз. А Союз працює на об'єднання «Карпатнафтомаш» / М. Криворучко // Зоря Прикарпаття. – 14 грудня 1990 р.
651. Криворучко М. Чи стане до ладу в цьому році новий завод? / М. Криворучко // Зоря Прикарпаття. – 21 листопада 1990 р.
652. Кривчик Г. Г. Українське село під владою номенклатури (60–80 рр. ХХ ст.) / Г. Г. Кривчик. – Дніпропетровськ, 2001. – 192 с.
653. Кривчик Г. Г. Соціальний розвиток українського села в 60–80-ті рр. ХХ ст. : дис. ... д-ра іст. наук. : 07.00.01 / Г. Г. Кривчик. – Дніпропетровськ, 2002. – 414 с.
654. Кряжев В. Г. Внерабочее время и сфера обслуживания / В. Г. Кряжев. – М., 1966. – 144 с.
655. Кубійович В. Наукові праці. – Т. 1 / за ред. О. Шаблія. – Париж – Львів : Фенкіс, 1996. – 800 с.

656. Кугутяк М. Галичина : сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.

657. Кузнецов О. А. Українське село : проблеми соціальних змін (70-і – перша половина 80-х років ХХ ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О. А. Кузнецов. – Запоріжжя, 2003. – 195 с.

658. Кузьменко М. М. Радянська та зарубіжна історіографія соціальних джерел формування «соціалістичної інтелігенції» / М. М. Кузьменко // Історичні та політологічні дослідження. – 2005. – № 2 (24). – С. 29–42.

659. Куз'єв В. А. Шефська допомога робітничого класу колгоспному селянству (1966–1970 рр.) / В. А. Куз'єв // Український історичний журнал. – 1974. – № 10. – С. 89–96.

660. Куз'єв В. А. Роль робітничого класу в підвищенні трудової і творчої активності працівників села (1966–1970 рр.) / В. А. Куз'єв // Український історичний журнал. – 1976. – № 2. – С. 79–86.

661. Кульчицький С. В. Ціна «великого перелому» / С. В. Кульчицький. – К. : Україна, 1991. – 432 с.

662. Кульчицький С. В. Комунізм в Україні : перше десятиріччя (1919–1928) / С. В. Кульчицький. – К. : Основи, 1996. – 397 с.

663. Кульчицький С. В. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид : труднощі усвідомлення / С. В. Кульчицький. – К. : Новий час, 2007. – 424 с.

664. Купчинський Б. Івано-Франківський локомотиворемонтний завод. 140-річчю присвячується / Б. Купчинський, З. Федунків. – Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2006. – 194 с.

665. Куцаєва Т. О. Розвиток вищої освіти в УРСР (1965–1985 рр.) : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01 : «Історія України» / Т. О. Куцаєва. – К., 2007. – 18 с.

666. Кучма Л. Україна – не Росія / Л. Кучма. – М. : Время, 2004. – 560 с.

667. Кушнарєнко Н. Н. Документоведение : учеб. [2-е изд., перераб. и дополн.] / Н. Н. Кушнарєнко. – К., 2000. – 486 с.

668. Лавриненко Д. Д. Взаимодействие древесных пород в различных типах леса / Д. Д. Лавриненко. – М. : Лесн. промсть, 1965. – 248 с.

669. Лановик Б. Д. Економічна історія України і світу : [навч. посіб.] / Б. Д. Лановик, М. В. Лазарович. – Тернопіль : Джура, 2003. – 316 с.
670. Лаас Н. О. Проблеми історії України 1945–1991 рр. на сторінках «Українського історичного журналу» / Н. О. Лаас, В. О. Крупина // Український історичний журнал. – 2007. – № 6. – С. 142–166.
671. Лизанчук В. Джерело незнищенності народу / В. Лизанчук // Дзвін. – 1990. – № 8 (550). – С. 140–143.
672. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе : [в 2 т.]. – Т. 2 : [пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака] / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – 573 с.
673. Литвиненко О. В. Спеціальні інформаційні операції / О. В. Литвиненко. – К. : НІСД, 1999. – 148 с.
674. Литвин В. М. Україна на межі тисячоліть (1991–2000 рр.) / В. М. Литвин. – К. : Альтернативи, 2000. – 360 с.
675. Литвин В. М. Україна у другому повоєнному десятилітті (1956–1965) / В. М. Литвин. – К. : Видавничий дім «Лі-Терра», 2004. – 272 с.
676. Литвин В. М. Історія України : [в 3 т.]. – Т. 3. – Кн. 2 : Новітній час (1914–2004) / В. М. Литвин. – К. : Альтернативи, 2005. – 640 с.
677. Литвин М. Р. Історія галицького стрілецтва / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Львів : Каменяр, 1991. – 200 с.
678. Литвин М. Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. – Львів : Інститут українознавства НАНУ; Вид-ча фірма «ОЛІР», 1995. – 368 с.
679. Лисенко О. Є. Українсько-польські стосунки періоду Другої світової війни у вітчизняній історіографії. Бібліографічний покажчик / О. Є. Лисенко, О. В. Марущенко. – Київ – Івано-Франківськ, 2003. – 124 с.
680. Лихолабова З. Г. Хіміки Донбасу в боротьбі за комуністичну працю / З. Г. Лихолабова // Український історичний журнал. – 1964. – № 6. – С. 51–55.
681. Лисичкин В. А. Отраслевое научно-техническое прогнозирование / В. А. Лисичкин. – М. : Экономика, 1971. – 153 с.

682. Лисичкин В. А. Прогнозирование научно-технического прогресса. Методологические аспекты / В. А. Лисичкин, С. М. Ямпольский. – М., 1974. – 208 с.
683. Лисичкин В. А. Теория прогнозирования и принятия решений / В. А. Лисичкин, В. И. Каспин и др. – М., 1977. – 352 с.
684. Лисичкин В. А. Третья мировая информационно-психологическая война / В. А. Лисичкин, Л. А. Шелепин. – М., 2000. – 304 с.
685. Лизанчук В. Навічно кайдани кували. Факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні / В. Лизанчук. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 1995. – 415 с.
686. Літопис комуністичного будівництва. Хроніка найважливіших подій в Українській РСР (1971–1975). – К. : Наук. думка, 1977. – 432 с.
687. Літопис комуністичного будівництва. Хроніка найважливіших подій в Українській РСР (1963–1970). – К. : Наук. думка, 1986. – 422 с.
688. Літопис державотворення на Прикарпатті / [М. Кугутяк, Б. Гаврилів, С. Кобута]. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 94 с.
689. Літопис ВАТ «Прикарпаттяобленерго». Віхи історії. Події та люди / [О. Бубен, М. Головатий, К. Стоєвський, З. Федунків]. – К. : «Друкарня Діапринт», 2005. – 292 с.
690. Лісовицький В. М. Історія економічних вчень : навч. посібник / В. М. Лісовицький. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 220 с.
691. Лісознавство : [курс лекцій] / В. С. Олійник, Р. М. Вітер. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2011. – 264 с.
692. Левчук К. І. Аграрні відносини в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (історико-політичний аспект) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / К. І. Левчук. – К., 1993. – 190 с.
693. Лейбович О. В. В городе М. Очерки социальной повседневности советской провинции / О. В. Лейбович. – М. : РОССПЭН, 2008. – 296 с.
694. Лемешев М. Я. Природа и мы / М. Я. Лемешев. – М. : Советская Россия, 1989. – 272 с.

695. Лендел М. А. Аграрне виробництво в Карпатському регіоні : сучасний стан, тенденції, перспективи розвитку / М. А. Лендел. – Ужгород : Карпати, 2006. – 216 с.
696. Лобода І. С. Удосконалення способу життя трудівників села / І. С. Лобода. – К., 1984. – 154 с.
697. Лукинов И. И. Развитие аграрной экономики Украинской ССР / И. И. Лукинов. – К., 1987. – 532 с.
698. Луньков Ю. Н. Производство концентрированных калийных удобрений из полиминеральных руд / Ю. Н. Луньков, Н. В. Хабер. – К. : Техніка, 1980. – 158 с.
699. Львова І. Прощавай, великий Михайле. У кращий світ на 83-му році життя відійшов один з найвідоміших українських дисидентів / І. Львова, Т. Вархоляк // Експрес. – № 5 (6753). – 17. 01. 2013 – 24. 01. 2013.
700. Львов Д. С. Экономика качества продукции / Д. С. Львов. – М. : Экономика, 1972. – 255 с.
701. Мазур О. О. Продовольча програма 1982 року в Україні : плани та реалізація : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / О. О. Мазур. – Черкаси, 2006. – 20 с.
702. Макарчук С. А. Етносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма / С. А. Макарчук. – Львов : [б. в.], 1983. – 255 с.
703. Макарчук В. С. Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939–1945 рр.) : історико-правове дослідження : автореф. дис. д-ра юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права» / В. С. Макарчук. – К., 2006. – 35 с.
704. Маланчук В. Ю. Торжество ленінської національної політики (Комуністична партія – організатор розв'язання національного питання в західних областях УРСР) / В. Ю. Маланчук. – Львів : Книжково-журнальне вид-во, 1963. – 696 с.

705. Малярчук О. Українське націотворення : шляхи і проблеми / О. Малярчук // Українство : національно-духовні виміри. Зб. наукових праць і матеріалів. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2005. – Вип. 1. – С. 134–148.

706. Малярчук О. М. Західноукраїнське село другої половини 1960-х рр. : форми протесту / О. М. Малярчук // Галичина. – Івано-Франківськ, 2005. – Вип. 11. – С. 134–138.

707. Малярчук О. М. Спогади колгоспників як висвітлення джерел до проблем західноукраїнського села / О. М. Малярчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / [за заг. ред. проф. М. М. Алексієвця]. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – Вип. 2. – С. 265–267.

708. Малярчук О. М. Спогади політв'язнів як одне з джерел до висвітлення проблем села західних областей УРСР / О. М. Малярчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / [за заг. ред. проф. М. М. Алексієвця] – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – Вип. 3. – С. 195–198.

709. Малярчук О. М. Соціально-економічна політика «відлиги» / О. М. Малярчук, О. В. Когут // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / [за заг. ред. проф. М. М. Алексієвця]. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. – Вип. 3. – С. 65–69.

710. Малярчук О. М. Галицький національний кетман : село в ідеологічній війні з партійно-радянським тоталітаризмом / О. М. Малярчук // Галичина. – Івано-Франківськ, 2006–2007. – Вип. 12–13. – С. 157–166.

711. Малярчук О. М. Ідеологічне забезпечення аграрних перетворень у західноукраїнському регіоні (1944–1964 рр.) / О. М. Малярчук // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку», (Кам'янець-Подільський, 17–18 вересня 2003 р.). Доповіді та повідомлення. – Кам'янець-Подільський ; Київ ; Нью-Йорк ; Острогоз : Вид-во НаУОА, 2007. – Т. 4. – С. 396–401.

712. Малярчук О. Український націоналізм і аграрне питання у Східній Галичині міжвоєнного періоду (1919–1939 рр.) / О. Малярчук, Н. Коростіль // Галичина. – Івано-Франківськ, 2008. – Вип. 14. – С. 141–148.

713. Малярчук О. Український сільський соціум Галичини міжвоєнної Польщі : стратегії виживання / О. Малярчук, Н. Коростіль // Схід. – Донецьк, 2008. – № 6 (90). – С. 73–79.

714. Малярчук О. Східногалицьке село міжвоєнної доби : стратегії виживання українців в умовах поневолення : матеріали п'ятої Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. «Сучасний соціокультурний простір 2008», (Київ, 25–27 вересня, 2008 р.) / О. Малярчук, Н. Коростіль. – К. : Інститут наукового прогнозування, 2008. – С. 1–3.

715. Малярчук О. М. Тоталітаризм проти західноукраїнського села / О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – 228 с.

716. Малярчук О. Гуманітарні аспекти міжнародної співпраці ВНЗ України та Польщі / О. Малярчук, О. Когут // SCIENTIA. – Chełm. – 2010. – Nr. 4. – S. 49–51.

717. Малярчук О. Розвиток економічних ідей в Галичині : зб. матеріалів доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. «Ринок аудиторських послуг в Україні : стан і перспективи розвитку», (Івано-Франківськ, 15–16 квітня 2010 р.) / О. Малярчук, І. Пилипів. – Івано-Франківськ : Прикарпатський національний ун-т ім. В. Стефаника, 2010. – С. 203–206.

718. Малярчук О. Основні засади соціальної політики радянської влади на західноукраїнських землях у 1939–1941 рр. : зб. матеріалів Всеукр. науково-практичної конф. «Суспільно-політичні процеси на українських землях : історія, проблеми, перспективи», (Суми, 20 травня 2011 р.) / О. Малярчук, Р. Котовський. – Суми : Вид-во СумДУ, 2011. – Ч. 1. – С. 91–95.

719. Малярчук О. М. Аграрний сектор економіки Прикарпаття (1965–1991 рр.) : здобутки та прорахунки / О. М. Малярчук // Схід. – Донецьк : ТОВ «Східний видавничий дім», 2012. – № 3 (117). – С. 102–107.

720. Малярчук О. М. Промисловий розвиток Львівської й Івано-Франківської області (1965–1970 рр.) : порівняльна характеристика / О. М. Малярчук // Схід. – Донецьк : ТОВ «Східний видавничий дім», 2012. – № 6 (120). – С. 126–130.

721. Малярчук О. Насадження радянської директивної економіки на західноукраїнських землях: ретроспективний аналіз / О. Малярчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – Ч. II. – С. 150–156.

722. Малярчук О. М. Нові тенденції у промисловому розвитку Прикарпаття в другій половині 60 – 80-ті роки ХХ століття : зб. наук. праць та матеріалів другої Міжнар. наук.-практ. конф. «Інноваційні підходи до науки ХХІ сторіччя», (Кіровоград, 23 квітня 2012 р.) / О. М. Малярчук. – Кіровоград : Науково-дослідний центр інноваційних технологій, 2012. – Т. 2. – С. 46–54.

723. Малярчук О. М. Протистояння селянства, ОУН, УПА насильницькій колективізації західноукраїнського села : зб. матеріалів Всеукр. наук. конф., присвяченої 70-річчю створення УПА «Українська повстанська армія – феномен вітчизняної історії ХХ ст.», (Івано-Франківськ, 11 жовтня 2012 р.) / О. М. Малярчук // Галичина. – Івано-Франківськ, 2013. – Вип. 24. – С. 203–211.

724. Малярчук О. М. Особливості формування трудових ресурсів Прикарпаття (1960–1985 рр.) / О. М. Малярчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / [за заг. ред. проф. І. С. Зуляка]. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – Вип. 1. – Ч. 1. – С. 67–73.

725. Малярчук О. М. Формування науково-технічного потенціалу Прикарпаття у другій половині ХХ ст. / О. М. Малярчук, М. М. Вепрів // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / [за заг. ред. проф. І. С. Зуляка]. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 115–120.

726. Малярчук О. М. Структура народонаселення України (1913–1994 рр.) : використання трудових ресурсів / О. М. Малярчук // Сумська старовина. – 2013. – № XLI–XLII. – С. 32–39.

727. Малярчук О. Становище Української Греко-Католицької Церкви в УРСР на початку 1970-х років : зб. матеріалів XVI Міжнар. наук. конф. «Болісні травми минулого : історична правда та імперативи сумління» (м. Львів, 12–13 квітня 2013 р.). / О. Малярчук, Р. Вепрів. – Львів : Інститут релігії і суспільства Українського католицького університету, 2013. – С. 66–73.

728. Малярчук О. М. Становлення хімічної індустрії Прикарпаття: успіхи і проблеми / О. М. Малярчук // Сумська старовина. – 2014. – № XLIII–XLIV. – С. 61–77.

729. Малярчук О. М. Складові промислового комплексу Прикарпаття – лісове господарство, переробка деревини (1950–1991 рр.) / О. М. Малярчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / [за заг. ред. проф. І. С. Зуляка]. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – Вип. 1. – Ч. 1. – С. 97–103.

730. Малярчук О. Аграрний сектор економіки Прикарпаття у 60–80-х роках ХХ ст.: уроки історії : зб. матеріалів Шостої міжнародної наук.-практ. конф. «Розвиток аграрного сектору в умовах трансформаційних змін» (Київ, 31 жовтня 2014 р.) / О. Малярчук. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2014. – С. 99–105.

731. Малярчук О. Протистояння віруючих західних областей України партійно-радянським органам у 1960–1970-х рр. : Всеукр. наук.-практ. конф. «Єпископ Миколай Чарнецький в релігійно-церковному і громадсько-культурному житті України» (Івано-Франківськ, 16 грудня 2014 р.) / О. Малярчук // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир» / [гол. ред. Р. А. Горбань, відп. ред. О. І. Єгрешій]. – Івано-Франківськ : ІФБУ, 2014. – Вип. 6. – С. 197–207.

732. Міжвоєнне село Західної України: соціум, господарство, духовність / [Р. О. Гусак, Н. Ж. Коростіль, О. М. Малярчук (кер. авт. кол.)]. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2014. – 308 с.

733. Малярчук О. М. Становлення промислового потенціалу Західного регіону України у другій половині ХХ століття / О. М. Малярчук // SCIENTIA. – Chem. – 2015. – № 9. – С. 187–197.

734. Малярчук О. М. Розвиток енергетичної системи – основи промислового комплексу західних областей Української РСР / О. М. Малярчук // Україна – Європа – Світ. – 2015. – Вип. 15. – С. 79–88.

735. Малярчук О. М. Зміни в економічній концепції СРСР у другій половині ХХ століття : на прикладі західних областей УРСР / О. М. Малярчук // Україна – Європа – Світ. – 2015. – Вип. 16. – Ч. 2. – С. 91–101.

736. Малярчук О. М. Пошуки нових підходів до ведення сільського господарства в Українській РСР у період «розвинутого соціалізму» / О. М. Малярчук // Схід. – К., 2015. – № 3 (135). – С. 54–59.

737. Малярчук О. М. Особливості ведення землеробства колгоспами західних областей Української РСР у 1960–1980 рр. / О. М. Малярчук // Гілея. – 2015. – Вип. 97 (6). – С. 87–93.

738. Малярчук О. М. Структура тваринництва колгоспів західних областей Української РСР (1960–1990 рр.) / О. М. Малярчук // Гілея. – 2015. – Вип. 99 (8). – С. 51–55.

739. Малярчук О. М. Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991) / О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2015. – 548 с.

740. Малярчук О. Нові форми і методи організації праці та стимулювання в Українській РСР у другій половині ХХ ст.: на прикладі західних областей республіки / О. М. Малярчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / [за заг. ред. проф. І. С. Зуляка]. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – Вип. 2. – Ч. 4. – С. 70–78.

741. Малярчук О. Громадська активність в Українській РСР у другій половині ХХ ст.: форми протесту політичній системі / О. Малярчук // Науковий

вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Історичні наук. 2015. – № 7 (308). – С. 73–78.

742. Малярчук О. «Катакомбний» період Греко-католицької церкви Закарпаття : «новоправославні» і «староправославні» : Всеукр. наук-практ. конф. «Івано-Франківська митрополія в історичному розвитку та організаційній структурі Української Греко-Католицької Церкви (до 130-річчя з часу створення)» (Івано-Франківськ, 16 квітня 2015 р.) / О. Малярчук, Л. Капітан // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир» / [гол. ред. Р. А. Горбань, відп. ред. О. І. Єгрешій]. – Івано-Франківськ : ІФБУ, 2015. – Вип. 7. – С. 153–167.

743. Малярчук О. М. Інфраструктура побуту Української РСР доби «розвинутого соціалізму» : зб. матеріалів III Міжнар. наук-практ. конф. «Актуальні питання сучасної науки» (м. Львів, 16–17 жовтня 2015 р.). / О. Малярчук. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Ч. I. – С. 120–123.

744. Малярчук О. М. Індустріалізація західного регіону України: проблеми подолання екологічних наслідків / О. М. Малярчук // Грані. – 2016. – № 1 (129). – С. 116–122.

745. Малько О. О. Робітничий клас – трудівникам села / О. О. Малько. – К. : Наук. думка, 1978. – 134 с.

746. Мамчак М. Княже понад Черемошем / М. Мамчак. – Снятин : Прут-Принт, 2011. – 392 с.

747. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / В. Марчук. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 464 с.

748. Масловский В. И. В борьбе с врагами социализма : Очерки истории классовой борьбы на селе в период построения основ социализма в западных областях Украины. 1939–1950 / В. И. Масловский. – Львов : Государственный ун-т им. И. Франко, 1984. – 187 с.

749. Матейко Р. Візитна карта Тернополя / Р. Матейко, Я. Хома // Дзвін. – 1990. – № 12. – С. 138.

750. Мартинов А. Ю. Історичні знання в умовах глобалізації / А. Ю. Мартинов // Український історичний журнал. – 2009. – № 1. – С. 181–190.
751. Марусик Т. В. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція і реалії життя й діяльності (40 – 50-ті рр. ХХ ст.) / Т. Марусик. – Чернівці : Рута, 2002. – 464 с.
752. Марциновський А. Стоять в Україні кам'яні «гості» / А. Марциновський // Молодь України. – 12 листопада 1993 р.
753. Марченко В. Д. Трудова слава Червонограда / В. Д. Марченко, Г. В. Колобок. – Львів : Каменяр, 1972. – 160 с.
754. Мечник С. З'їзд компартії України і 28 з'їзд КПСС / С. Мечник // Визвольний шлях. – 1990. – Кн. 12 (513). – С. 1433–1443.
755. Миколенко М. М. Участь гірників України в боротьбі за створення матеріально-технічної бази комунізму / М. М. Миколенко // Український історичний журнал. – 1971. – № 10. – С. 66–73.
756. Мисьович Р. Становлення нафтогазовидобувного управління «Долинанфтогаз» / Р. Мисьович // З історії Долини : зб. історико-краєзнавчих статей. – Долина, 2012. – Вип. V. – С. 168–223.
757. Михайлюк В. П. Суспільно-політичний та соціально-економічний розвиток українського села в 70-х – на початку 90-х років : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / В. П. Михайлюк. – К., 1993. – 417 с.
758. Михальченко М. І. Соціально-політична трансформація України : реальність, міфологеми, проблеми вибору / М. І. Михальченко. – К. : Логос, 1997. – 178 с.
759. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність : запасний гравець Європи / М. І. Михальченко. – Дрогобич – К. : Відродження, 2004. – 487 с.
760. Михальченко Н. И. Украинская региональная цивилизация : прошлое, настоящее, будущее / Н. И. Михальченко. – К. : ИПиЭНИ имени И. Ф. Кураса НАН Украины, 2012. – Т. 1. – 384 с.

761. Михальчук О. Л. Волинське село : культура, освіта, релігійне життя (1964–1985 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О. Л. Михальчук. – Луцьк, 2010. – 242 с.

762. Минаев В. Западная Белоруссия и Западная Украина под гнетом панской Польши / В. Минаев. – М., 1939. – 48 с.

763. Мигович И. И. Преступный альянс : О союзе униатской церкви и украинского буржуазного национализма / И. И. Мигович. – М. : Политиздат, 1985. – 190 с.

764. Місто і село : Подолання суттєвих відмінностей / [К. Каковський, Л. Беренштейн, В. Горак та ін.]. – К. : Політвидав України, 1982. – 228 с.

765. Міщенко Н. П. Підвищення загальноосвітнього рівня робітничого класу Закарпаття (1945–1965 рр.) / Н. П. Міщенко // Український історичний журнал. – 1969. – № 11. – С. 37–41.

766. Мороз О. О. Аграрні реформи в Україні : теорія, історія, еволюція парадигми / О. О. Мороз. – Вінниця : Універсум, 2003. – 233 с.

767. Моця О. П. Українці : народ і його земля (етапи становлення) / О. П. Моця. – К. : Стародавній Світ, 2011. – 658 с.

768. Мудрі газди зголосіться // Агро. – 5 січня 1991 р.

769. Муравський О. «Мітингова демократія» 1989 р. у західних областях України / О. Муравський // Галичина. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. 18–19. – С. 269–273.

770. Нагірний М. Ворохта – перлина Карпат. Матеріали до історії / М. Нагірний. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. – 128 с.

771. На Галичині сланцевий газ поки що не видобуватимуть / В. Іванців // Дзвони Підгір'я. – 20 травня 2011.

772. Назаркевич З. Синьо-жовтий прапор на калійному комбінаті був піднятий 1 травня 1949 року / З. Назаркевич // Дзвони Підгір'я. – 8 листопада 2010 р.

773. Найденов В. С. Девятая пятилетка : достижения экономики развитого социализма. На материалах Украинской ССР / [В. С. Найденов, А. В. Шиляева, Н. Г. Гребенченко]. – К. : Вища школа, 1976.

774. На основі НОП / В. Петрина // Прикарпатська правда. – 23 листопада 1974.

775. На засадах гуманності / О. Білецька // Галичина. – 10 липня 1990 р.

776. На землі Прикарпатській / за ред. Л. П. Зосіч. – Ужгород : Карпати, 1967. – 232 с.

777. На словах – одне, на ділі інше... Розпалювання пристрастей, антикомуністичної істерії не сприяє консолідації суспільних сил / М. Деменський // Прикарпатська правда. – 10 липня 1990 р.

778. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917–1967) / [відп. ред. А. Г. Бондар]. – Харків : Книжкова друкарня «Комунар», 1967. – 484 с.

779. Наталія Кузякіна: автопортрет, інтерв'ю, публікації різних літ, історія їх рецепції та інтерпретації, мемога / упоряд. В. Саєнко, ред. С. Кальченко. – Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2010. – 574 с.

780. Науково-технічний прогрес – стрижень економічної політики партії / О. Григор'єв // Прикарпатська правда. – 6 грудня 1974.

781. Наулко В. Динаміка етнічного складу населення західноукраїнських земель в ХХ ст. – V кн. : Володимир Барвінський. Досліди з поля статистики / В. Наулко. – К., 1993.

782. Никифорок М. П. Шефська допомога робітничого класу колгоспному селянству у здійсненні меліорації земель (1966–1970 рр.) / М. П. Никифорок // Український історичний журнал. – 1980. – № 1. – С. 82–86.

783. Никифорок М. П. Шефська допомога колективів промислових підприємств трудівникам сільського господарства в механізації тваринництва (1966–1970 рр.) / М. П. Никифорок // Український історичний журнал. – 1982. – № 7. – С. 59–64.

784. Нестеренко А. А. Закономерности социально-экономического развития города и деревни / А. А. Нестеренко. – К. : Наук. думка, 1975. – 225 с.

785. Нечитайло В. Українське селянство : важкий шлях до волі / В. Нечитайло. – Кам'янець-Подільський : Апостроф, 1995. – 192 с.

786. Нечитайло В. В. Становлення селянських господарств фермерського типу в Україні : історична ретроспектива і сучасний стан : автореф. дис. д-ра іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / В. В. Нечитайло. – Львів, 2006. – 33 с.

787. Нехамкин В. А. Контрфактическое историческое моделирование К. Клаузевица : теоретико-методологический аспект / А. Нехамкин // Вопросы философии. – 2006. – №. – С. 105–115.

788. Нехамкин В. А. Контрфактические исторические исследования / В. А. Нехамкин // Историческая психология и социология истории. – 2011. – Т. 4. – № 1. – С. 102–120.

789. Нове традицією село / упоряд. Н. І. Здоровега, В. М. Віхоть. – Львів : Видавництво «Каменяр», 1978. – 128 с.

790. Овчаренко О. Нафтовидобування в Україні періоду кризи тоталітарної системи : історичний аспект промислової політики / О. Овчаренко // II Міжнародний конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку. Кам'янець-Подільський, 17–18 вересня 2003 р. – Кам'янець-Подільський – Київ – Нью-Йорк – Острогоз : Вид-во НаУОА, 2007. – Т. 4. – С. 402–407.

791. О материальной ответственности предприятий и организаций за невыполнение заданий и обязательств // Справочник партийного работника. – М. : Изд-во политической литературы. – Вып. 8. – С. 168–177.

792. Омельченко О. С. Поліпшення радянською державою умов праці жінок на виробництві, 1971–1980 рр. / О. С. Омельченко // Український історичний журнал. – 1982. – № 3. – С. 109–114.

793. Омельченко О. С. Піднесення суспільно-політичної активності трудівниць промисловості УРСР (1971–1980 рр.) / О. С. Омельченко // Український історичний журнал. – 1983. – № 3. – С. 57–68.

794. Онисько С. Ефективність сільського господарства Карпатського регіону / С. Онисько. – Львів : Українські технології, 2003. – 296 с.

795. Онищенко О. М. Господарства населення України до і після реорганізації сільгосп підприємства / О. М. Онищенко // Вісник Інституту економічного прогнозування. – 2005. – С. 48–49.
796. Орлатий М. Соціальна сфера села / М. Орлатий. – К. : ІАЕ, 1997. – 200 с.
797. Организационные и экономические аспекты технической подготовки производства / [под. ред. М. И. Илатова, А. В. Проскурякова, Л. Я. Шухгальтера]. – М. : Машиностроение, 1972. – 640 с.
798. Осяйний день / [редкол. П. Д. Сардачук та ін. ; упоряд. О. Г. Мілько]. – Ужгород : Карпати, 1979. – 304 с.
799. Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про землю / Прикарпатська правда. – 10 березня 1990 р.
800. Остап'як В. Україна : колізії реформування в умовах кризовості / В. Остап'як // Гілея. – 2012. – Вип. 57. – С. 524–527.
801. Ониськів М. Пісні бойківського села Петранка / М. Ониськів, Г. Книш, Д. Мельник. – Львів : Камула, 2013. – 192 с.
802. Павленко Ю. В. Історія світу : цивілізаційний і соціокультурний розвиток людства / Ю. В. Павленко : [вид. 3-є]. – К. : Либідь, 2001. – 360 с.
803. Павлов О. І. Формування системи управління розвитком сільських територій / О. І. Павлов // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – 109–115.
804. Павлюк С. Традиційне хліборобство України : агротехнічний аспект / С. Павлюк. – К. : Наук. думка, 1991. – 224 с.
805. Падалка С. С. Українське село в контексті політики тоталітарної держави (60–80-ті роки ХХ ст.) / С. С. Падалка. – К., 2003. – 165 с.
806. Падалка С. С. Аграрна політика в Україні : формування, шляхи реалізації та соціально-економічні наслідки (друга половина 60-х – 80-ті роки ХХ ст.) : дис. ... д-ра. іст. наук : 00.07.01 / С. С. Падалка. – Донецьк, 2005. – 420 с.
807. Падалка С. С. Українське село 1990–2000-х років : тенденції соціально-економічних змін / С. С. Падалка // Український історичний журнал. – 2008. – № 4. – С. 169–184.

808. Панич О. І. Міф про баптистів у радянському суспільстві 1950–1980-х рр.: марновірство і пропаганда / О. І. Панич // Український історичний журнал. – 2011. – № 3. – С. 123–142.

809. Панченко П. П. Світлий час колгоспного селянства / П. П. Панченко, Є. П. Талан. – К. : Політвидав України, 1980. – 111 с.

810. Панченко П. Украинское село на путях научно-технического прогресса : достижения и просчеты (60–80-е годы) / П. Панченко, В. Чишко. – К. : Наук. думка, 1989. – 184 с.

811. Пастернак П. С. Лісові ґрунти Українських Карпат / П. С. Пастернак. – Ужгород : Карпати, 1967. – 171 с.

812. Патріарх нафтогазової промисловості. До 75-річчя Івана Васильовича Діяка // Геолог України. – 2004. – № 3. – С. 90–93.

813. Пащак Я. Родимий край, село родиме. Документальний нарис / Я. Пащак. – К. : Веселка, 2001. – 206 с.

814. Пилипів І. В. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.) / І. В. Пилипів. – Тернопіль : Економічна думка, 2011. – 440 с.

815. Питання розвитку продуктивних сил Львівського і Станіславського економічних адміністративних районів. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – Вип. 1. – 214 с.

816. Пихоя Р. Г. Советский Союз : история власти. 1945–1991 / Р. Г. Пихоя. – Новосибирск : Сибирский хронограф, 2001. – 684 с.

817. Петренко В. С. Село на шляхах піднесення. Зміни в складі, умовах праці і житті колгоспного селянства Української РСР (1951–1969) / В. С. Петренко. – К. : Наук. думка, 1970. – 348 с.

818. Петренко В. С. Піднесення колгоспного виробництва Української РСР в умовах розвинутого соціалістичного суспільства (1959–1970 рр.) / В. С. Петренко // Український історичний журнал. – 1974. – № 5. – С. 31–42.

819. Петренко В. С. Шляхи культурного розвитку села в умовах розвинутого соціалізму / В. С. Петренко, Л. А. Шевченко // Український історичний журнал. – 1975. – № 9. – С. 60–68.

820. Петруня Н. Я. Комсомол – активний помічник партії в будівництві соціалізму в західних областях УРСР (1939 – 1958 гг.) : автореф. дис. канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Н. Я. Петруня. – К., 1986. – 22 с.

821. Плисюк В. П. Боротьба партійних організацій України за зміцнення сільського господарства керівними кадрами (1953–1958 гг.) : автореф. дис. на соискання уч. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. П. Плисюк. – Львів, 1984. – 19 с.

822. Повх В. Люди вогненної професії / В. Повх // Прикарпатська правда. – 15 липня 1973 р.

823. Погребняк П. С. Основи лесной типологии / П. С. Погребняк. – К. : Изд-во АН ССРСР, 1955. – 456 с.

824. Погребняк Я. П. Развитой соціалізм : економіка і народне благосостояння. О роботі парторганізацій України по підвищенню народного благосостояння. – К. : Політиздат України, 1985. – 264 с.

825. Полякова Л. І. Етносоціальні процеси на Півдні України у 60–80-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / Л. І. Полякова. – Запоріжжя, 2000. – 18 с.

826. Полякова Л. І. Етносоціальні процеси на Півдні України у 60–80-х рр. ХХ ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Л. І. Полякова. – Запоріжжя, 2000. – 232 с.

827. Попович Б. У сьому сотню літ / Б. Попович // Вільна Україна. – 14 січня 1989 р.

828. Портнов А. Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття / А. Портнов. – К. : Критика, 2011. – 240 с.

829. Потульницький В. А. Україна і всесвітня історія. Історіософія світової та української історії ХVII– ХХ століть / В. А. Потульницький. – К. : Либідь, 2002. – 480 с.

830. Потульницький В. А. Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці) / В. А. Потульницький. – К. : Либідь, 1992. – 232 с.

831. Почепцов Г. Г. Имиджология / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук, 2004. – 110 с.

832. Почепцов Г. Г. Информационные войны. – К. : Ваклер, 2000. – 576 с.

833. Пост імені Ярослава Галана : памфлети, статті, нариси / [Р. М. Федорів, Т. С. Мигаль, Б. В. Залізник та ін.]. – Львів : Каменяр, 1982. – Кн. 9. – 189 с.

834. Присяжний М. Чи є Україна на карті Михайла Горбачова? / М. Присяжний // За вільну Україну. – 12 березня 1991 р.

835. Приходько Г. Економічний гарант демократії / Г. Приходько // Визвольний шлях. – 1990. – Кн. 6 (507). – С. 667–675.

836. Проблемы истории советского крестьянства / под. ред. В. Шерстобитова. – М. : Наука, 1981. – 350 с.

837. Прокопишак К. В. Регулювання соціальної сфери села в умовах становлення ринкових відносин / К. В. Прокопишак. – Львів, 2002. – 262 с.

838. Пронюк Є. За хліб не платять свободою / Є. Пронюк. – К. : ПП «Фенікс», 2012. – 368 с.

839. Райківський І. Я. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття / І. Я. Райківський. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац-го ун-ту ім. В. Стефаника, 2012. – 932 с.

840. Рафальський О. О. Національні меншини України у ХХ столітті : політико-правовий аспект / [О. О. Рафальський, А. В. Войналович, М. І. Панчук та ін.]. – К. : ІПіЕНД НАН України, 2000. – 358 с.

841. Рахманний Р. І знову : один крок вперед – два назад. Навколо Деклярації про державний суверенітет України / Р. Рахманний // Визвольний шлях. – 1990. – Кн. 11 (512). – С. 1300–1304.

842. Реєнт О. П. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу / О. П. Реєнт // Український історичний журнал. – 1999. – № 3. – С. 3–22.

843. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) / О. П. Реєнт. – К. : ПУ НАН України, 2003. – 340 с.

844. Реєнт О. П. Українська національна ідея і християнство / О. П. Реєнт, О. Є. Лисенко. – К. : Богдана, 1997. – 128 с.

845. Резолюція XXVIII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу «Про становище селянства і реалізацію аграрної політики КПРС» // Сільські вісті. – 14 липня 1990 р.

846. Речь товарища Горбачева М. С. при закрытии съезда // Правда. – 7 марта 1986 г.

847. Рибак І. В. Соціальна інфраструктура українського села : зміни, труднощі, проблеми (20-ті – початок 90-х рр. XX ст.) / І. В. Рибак. – К. : Рідний край, 1997. – 166 с.

848. Розквіт економіки західних областей УРСР (1939–1964 рр.) / [відп. ред. М. І. Петровський; І. Ф. Гриновець, І. О. Луцик, В. І. Михайлов та ін.]. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1964. – 290 с.

849. Розквіт народної освіти в західних областях України / [Д. Яремчук, Л. Баїк, В. Санивець та ін.]. – К. : Радян. шк., 1979. – 192 с.

850. Романів Є. Скільки коштують ціни / Є. Романів // За вільну Україну. – 25 квітня 1991 р.

851. Романцов В. О. Робітничий клас Української РСР (1946–1970 рр.) / В. О. Романцов. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1972. – 219 с.

852. Рубльов О. С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939) / О. С. Рубльов. – К. : Інститут історії України НАН України, 2004. – 648 с.

853. Саблук П. Т. Сучасні аграрні реформи : деякі оцінки і проблеми / П. Т. Саблук, В. В. Юрчишин. – К., 1998. – 536 с.

854. Савицька І. С. Повсякденне життя населення України у 1964–1985 рр. : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01. «Історія України» / І. С. Савицька. – Луцьк, 2015. – 20 с.

855. Сардачук П. Д. Насувалась воєнна гроза... / П. Д. Сардачук, М. М. Швагуляк. – Ужгород : Карпати, 1984. – 208 с.

856. Саржан А. О. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х рр. ХХ ст. – Донецьк : ООО «Лебедь», 2004. – 412 с.

857. Сворац С. Д. Загальноосвітня школа західноукраїнського регіону в контексті суспільно-політичного життя другої половини 40-х – першої половини 60-х років ХХ століття : автореф дис. д-ра іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / С. Д. Сворац. – К., 1999. – 34 с.

858. Секо Я. П. Національний рух середини 1980-х – початку 1990-х років у контексті відродження української державності : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / Я. П. Секо. – Чернівці, 2005. – 20 с.

859. Секо Я. Українські націоналістичні підпільні організації 1950–1970-х рр. : загальна характеристика / Я. Секо // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / [за заг. ред. проф. І. С. Зуляка]. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – Вип. 2. – С. 107–116.

860. Село : сучасна політика і стратегія розвитку / [Л. Шепотько, І. Прокопа, О. Максим'юк, С. Гудзинський, В. Полонський]. – К. : Ін-т економіки НАН України, 1997. – 329 с.

861. Семкив О. В. Преодоление различий между городом и деревней. 1965–1988. / О. В. Семкив. – Львов, 1988. – 172 с.

862. Сеньків М. В. Західноукраїнське село : насильницька колективізація 40 – поч. 50-х рр. ХХ ст. / М. В. Сеньків. – Львів : Ін-тут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2002. – 292 с.

863. Сергєєва М. Історичний портрет донецького інженера (1965–1980-ті рр.) / М. Сергєєва // Схід. – № 3 (117). – С. 115–119.

864. Сердюк В. Всего один балл развивая бригадные формы труда / В. Сердюк // Правда. – 11 февраля 1984 г.

865. Серета А. М. Проблеми соціально-культурного розвитку українського села (60 – 70-ті рр. ХХ ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 00.07.01 / А. М. Серета. – Запоріжжя, 1994. – 189 с.

866. Сироцинський К. Є. Перемога колгоспного ладу в західних областях Української РСР / К. Є. Сироцинський. – К. : Держполітвидав УРСР, 1953. – 96 с.

867. Сила інтернаціоналістського гарту / [Л. Нагорна, П. Варгатюк, В. Василенко та ін.]. – К. : Політвидав України, 1983. – 318 с.

868. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть : [в 2 т.]. Потенціал сільського сектора. / [Л. Шепотько, І. Прокопа, С. Гудзинський та ін.]. – К. : Ін-т економіки НАН України, 2000. – Т. 2. – 446 с.

869. Склярєнко Е. М. История фабрик и заводов Украинской ССР. Историография проблемы / Е. М. Склярєнко. – К. : Наук. думка, 1986. – 138 с.

870. Скоромнюк М. В. Виробництво і споживання республіки / М. В. Скоромнюк // Економіка Радянської України. – 1990. – № 6. – С. 20–27.

871. Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939) / Ю. Ю. Сливка. – К. : Наук. думка, 1985. – 272 с.

872. Сливка П. Вікопомна подія / П. Сливка // Дзвін. – 1991. – № 1. – С. 173–174.

873. Смолій В. Як і коли почала формуватися українська нація / В. Смолій, О. Гуржій. – К. : Наук. думка, 1998. – 114 с.

874. Смолій В. Українська національна революція ХVІІ ст. (1648–1676 рр.) / В. Смолій, В. Степанков. – К. : Альтернативи, 1999. – 352 с.

875. Смирнов Є. П. Кількісні та якісні зміни у складі робітників-будівельників УРСР (1959–1970 рр.) / Є. П. Смирнов // Сельское хозяйство СССР (1913–1970). – М. : Статистика, 1971. – 71 с.

876. Советская интеллигенция. Краткий очерк истории (1917– 1975 гг.) / под. ред. В. Волкова. – М. : Мысль, 1977. – 318 с.

877. Соколов А. В. Формула интеллигентности / А. В. Соколов // Вопросы философии. – 2005. – № 5. – С. 57–67.

878. Соколицын С. А. Применение математических методов в экономике и организации машиностроительного производства / С. А. Соколицын. – Л. : Машиностроение, 1970. – 211 с.

879. Старка В. Опір східногалицького селянства становленню радянської тоталітарної системи у 1944–1953 рр. / В. Старка // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – Вип. 1. – С. 117–122.

880. Стасів М. Ю. Нафта, газ і озокерит Прикарпаття / М. Ю. Стасів. – К. : Державне видавництво технічної літератури УРСР, 1959. – 68 с.

881. Сторінки історії Компартії України : запитання і відповіді / [П. Л. Варгатюк, В. К. Василенко, Л. М. Гордієнко та ін.]. – К. : Либідь, 1990. – 486 с.

882. Стан, проблеми і перспективи розвитку нафтогазового комплексу Західного регіону України. Тези доповідей і повідомлень науково-практичної конференції (Львів, 28–30 березня 1995 р. – Львів : УНГА, НТШ, Обласна організація товариства «Знання», 1995. – 241 с.

883. Старовойтенко І. П. Народне господарство УРСР у десятій п'ятирічці / І. П. Старовойтенко. – К : Знання, 1976. – 242 с.

884. Ступарик Б. М. Шкільництво Галичини (1772–1939) / Б. М. Ступарик. – Івано-Франківськ, 1994. – 144 с.

885. Субботіна І. В. Соціально-демографічні процеси в Україні в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. (за даними загальних переписів населення 1959–2001 рр.) : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / І. В. Субботіна. – Чернігів, 2008. – 16 с.

886. Сургай Г. Сільське господарство України : уроки минулого і сучасний аграрний курс / Г. Сургай. – К. : Либідь, 1991. – 180 с.

887. Сучасна аграрна політика України : проблеми становлення / за ред. П. Т. Саблука, В. В. Юрчишина. – К. : ІАЕ УААН, 1996. – 764 с.

888. Тарасов Б. Г. Комплексное освоение калийных месторождений Предкарпатья / Б. Г. Тарасов, П. К. Гаркушин, В. М. Глоба. – Львов : Вища школа, 1987. – с. 128.

889. Тимченко С. Українське село : Проблеми етносоціальних змін. 1959–1989 / С. Тимченко. – Запоріжжя : Запорізький держ. ун-т, 1995. – 529 с.

890. Тимченко С. М. Етносоціальні процеси в українському селі (60 – 80-і рр. ХХ ст.) : дис... д-ра іст. наук. : 07.00.01 / С. М. Тимченко. – Запоріжжя, 1995. – 480 с.

891. Тиллес С. А. Экономика технологических процессов механической обработки металлов / С. А. Тиллес. – М. : Машиностроение, 1964. – 299 с.

892. Тебешевська О. Україна починається з тебе. Пам'яті В'ячеслава Чорновола / О. Тебешевська. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. – 72 с.

893. Тепла зустріч на радянській землі. Дружні переговори у сердечній обстановці // Радянська Україна. – 27 вересня 1974 р.

894. Тернопіль : Що? Де? Як? Фото путівник / І. Дуда, Б. Мельничук. – К. : Мистецтво, 1989. – 239 с.

895. Тиский М. Г. Народний Рух України : Волинська регіональна організація на зламі 80 – 90-х років : автореф дис. к. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / М. Г. Тиский. – Львів, 2005. – 20 с.

896. Тиский М. Історія виникнення Народного Руху України на Волині / М. Тиский. – Луцьк : Ініціал. – 2001. – 255 с.

897. Торжество історичної справедливості : Закономірність возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі / відп. ред. М. Олексюк. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту ім. І. Франка, 1968. – 803 с.

898. Трайнин И. Национальное и социальное освобождение Западной Украины и Западной Белоруссии / И. Трайнин. – М., 1939. – 80 с.

899. Третяк І. Я славлю партію / І. Третяк // Вільна Україна. – 26 лютого 1986 р.

900. Тронько П. Т. 50-річчя від часу заснування Головної редакції «Української радянської енциклопедії» / П. Т. Тронько // Український історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 231–232.

901. Трощинський В. П. Найманці фашизму (Українські буржуазні націоналісти на службі гітлерівців у міжвоєнний період 1921–1939 рр.) / В. П. Трощинський. – К. : Наук. думка, 1981. – 140 с.

902. Удод О. П. Україна : філософія історії / О. П. Удод. – К. : Генеза, 2003. – 120 с.

903. Українська нафтогазова наука. 1899–1999. / Г. Ю. Бойко, М. М. Братичак, Г. Д. Досин, В. В. Колодій, С. С. Круглов та ін. – Львів : Вільна Україна, 1999. – 80 с.

904. Україна : утвердження незалежної держави (1991–2001) / [Н. П. Барановська, В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський та ін.] ; за ред. В. Л. Литвина. – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 2001. – 704 с.

905. Україна : 20 років незалежності / [за ред. М. Б. Бучка, В. І. Кафарського, І. О. Андрухів, Й. М. Гаха]. – Івано-Франківськ, Надвірна : ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2011. – 276 с.

906. Украинские Карпаты. Экономика / М. И. Долишний, С. Н. Злупко, С. М. Писаренко и др. – К. : Наук. думка, 1988. – 224 с.

907. Уткін О. І. Унія : шлях зради і ганьби / О. І. Уткін. – Ужгород : Карпати, 1987. – 174 с.

908. Уткин Н. Прочная основа / Н. Уткин // Правда. – 12 ноября 1982 г.

909. У 2012 році завершать вивіз отруйних хімікатів з Калуша / Д. Ониськів // Дзвони Підгір'я. – 5 серпня 2011.

910. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – К. : Головна редакція УРЕ, 1986. – 798 с.

911. Федорів Л. І кілька ремінісценцій на доповнення / Л. Федорів // Дзвін. – 2002. – Ч. 1. – С. 154–157.

912. Хавлюк М. Отинія. Історичні нариси / М. Хавлюк. – Коломия : Вік, 1998. – 148 с.

913. Хайек Ф. Дорога к рабству / Ф. Хайек. – М. : Экономика, 1992. – 176 с.

914. Хачатуров Т. С. Советская экономика на современном этапе / Т. С. Хачатуров. – М. : Мысль, 1975. – 367 с.

915. Харитонова Н. Г. Партийно-государственная программа социального развития советской деревни и уровень жизни колхозного крестьянства в 1953–1991 гг. : автореф. дис. д-ра ист. наук : спец. 07.00.02 «Отечественная история» / Н. Г. Харитонова. – М., 2011. – 42 с.

916. Хіміки вітають п'ятиденку // Прикарпатська правда. – 3 жовтня 1967 р.

917. «Хлорвинил» вчера, сегодня и завтра / Н. П. Хвостин, И. М. Гах, М. И. Парило и др. : редкол. : О. Н. Романенко и др. – Ужгород : Карпати, 1986. – 86 с. – «История фабрик и заводов».

918. Холодницький В. Ф. Вплив політичних процесів на демографічні втрати народонаселення Чернівецької області 1940–1950 рр. / В. Ф. Холодницький // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці : ЦДУ, 1996. – Вип. 6–7. – С. 169–176.

919. Хто ми у власному домі? Екологія і виробництво / Лісовий комплекс. – 28 березня 1990 р.

920. Цибко А. Революционная борьба трудящихся Западной Украины против фашизма за воссоединение с Советской Украиной (1934–1939) : автореф. дис. канд. ист. наук / А. Цибко. – Львов, 1953. – 20 с.

921. Чигур Р. Ю. Соціально-екологічні процеси в Західному регіоні України 70 – 80-х років ХХ ст. : автореф. дис. канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Р. Ю. Чигур. – Львів, 2003. – 22 с.

922. Черевко Г. В. Зрівноважений розвиток сільських територій / Г. В. Черевко, І. В. Черевко // Аграрна економіка. – 2010. – Т. 3. – № 1–2. – С. 57–66.

923. Чередниченко В. Націоналізм проти нації / В. Чередниченко. – К. : Вид-во політ. літ-ри України, 1970. – 192 с.

924. Чередниченко В. Анатомія зради. Український буржуазний націоналізм – знаряддя антирадянської політики імперіалізму / В. Чередниченко. – К. : Вид-во політ. літ-ри України, 1978. – 336 с.

925. Черниш Й. Д. Комуністична партія України – організатор соціалістичних перетворень на селі західних областей Української РСР (1939–1958 рр.) / Й. Д. Черниш. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту ім. І. Франка, 1963. – 267 с.

926. Чернявский Ф. Ф. По пути социализма : Деятельность Коммунистической партии по укреплению руководящей роли рабочего класса при построении основ социализма в западных областях Украинской ССР (1939–1950) / Ф. Ф. Чернявский. – Львов : Высшая шк., 1978. – 239 с.

927. Шаповал Ю. І. Петро Шелест у контексті політичної історії України ХХ століття / Ю. І. Шаповал // Український історичний журнал. – 2008. – № 3. – С. 134–149.

928. Шелест Д. С. Количественные и качественные изменения в составе рабочего класса Украинской ССР (1950–1970 гг.) / Д. С. Шелест. – Днепропетровск : Промінь, 1971. – 186 с.

929. Шемаров В. Хай не буде мінусів. Ще раз про недоліки в торгівлі / В. Шемаров, З. Пухальський // Прикарпатська правда. – 4 жовтня 1967 р.

930. Шепета М. Т. Допомога робітничого класу України колгоспному селу у боротьбі за дальше піднесення сільського господарства (1951–1958 рр.) / М. Т. Шепета. – Чернівці : Обласне вид-во, 1970. – 115 с.

931. Шмелев Г. Подсобное сельскохозяйственное производство населения / Г. Шмелев // Вопросы экономики. – 1993. – № 10. – С. 110–116.

932. Шпенюк Я. Щербата, але багата доля / Я. Шпенюк. – Брошнів : Таля, 2005. – 252 с.

933. Шпорлюк Р. Імперія та нації з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі / Р. Шпорлюк : [пер. з англ. Г. Касьянова, М. Климчука, М. Рябчука]. – К. : Дух і Літера, 2000. – 354 с.

934. Шостак Й. Відродження держави. Тернопільщина у Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року. – Тернопіль : Джура, 2001. – 448 с.

935. Шульга І. В. Допомога міських парторганізацій сільським у їх організаційному зміцненні (1952–1970 рр.) / І. В. Шульга // Український історичний журнал. – 1970. – № 10. – С. 3–10.

936. Шульга І. В. Робітничий клас – колгоспному селянству (Комуністична партія України – організатор допомоги робітничого класу трудівникам села. 1951–1965 рр.) / І. В. Шульга. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1971. – 149 с.

937. Ще один знак великої дружби // Прикарпатська правда. – 27 жовтня 1974.

938. Щедрий хліб // Галичина. – 4 серпня 1993 р.

939. Щербицкий В. В. Избранные речи и статьи / В. В. Щербицкий. – М. : Политиздат. 1978. – 624 с.

940. Юрчишин В. В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки / В. В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – № 3. – С. 3–10.

941. Юрчук В. Боротьба КП України за відбудову і розвиток народного господарства (1945–1952 рр.) / В. Юрчук. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1965. – 255 с.

942. Юхименко П. І. Історія економічних учень : [навч. посіб.] / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. – К. : Знання-Прес, 2001. – 514 с.

943. Як це було. Епізоди героїчного визволення народу Західної України / ред. С. Гутман. – К. : [б. в.], 1939. – 48 с.

944. 33-й : голод : народна Книга-Меморіал / [упоряд. Л. Б. Коваленко, В. А. Маняк]. – К. : Рад. письменник, 1991. – 584 с.

945. Bonusiak W. Powstanie i działalność władz okupacyjnych we Lwowie w okresie IX 1939 – VI 1941 / W. Bonusiak // Lwów. Miasto – społeczeństwo – kultura. – Т. 2. – Kraków, 1998. – 380 s.

946. Grzelak C. K. Kresy w czerwieni. Agresja Związku Sowieckiego na Polskę w 1939 roku / C. K. Grzelak. – Warszawa, 1998. – 588 s.

947. Głowacki A. Wypieranie polskości w reorganizowanych muzeach zachodnich obszarów Ukraińskiej SSR / A. Głowacki // Polacy i Ukraińcy podczas II wojny światowej. – Rzeszów, 2000. – 232 s.

948. Erll A. Traumatic pasts, literary afterlives, and transcultural memory: new directions of literary and media memory studies / A. Erll // *Journal of Aesthetics and Culture*. – № 3. – 2011. – P. 1–3.

949. Ibuzewski J. *Kresy* / J. Ibuzewski. – Wrocław : Wydawnictwo Dolnoslaskie, 1998. – 256 s.

950. Knorowski A. *Paragrafy niezgody* / A. Knorowski. – Warszawa, 2002. – 351 s.

951. Fukuyama F. *The End of History the Last Man* / F. Fukuyama. – New York : Free Press, 1992. – 416 p.

952. Nora P. *Between history and memory* / P. Nora // *Representations*. – 1989. – № 26. – P. 7–25.

953. Mazlish B. *The new global history* / B. Mazlish. – New York : Routledge, 2006. – 131 p.

954. *Nafta I Gaz Podkarpacia. Нафта і газ Прикарпаття*. – Краків : Вид-во Інституту нафти і газу, 2004. – К. : Наукова думка, 2004. – 570 с.

ДОДАТКИ

Таблиця А

Підприємства та організації Львівської області підпорядковані машинобудівним міністерствам СРСР (1968 р.)

№ п/п	Назва підприємства, організації	Кількість працівників	З них робітників
<i>Міністерство автомобільної промисловості СРСР</i>			
1.	Львівський завод автотранспорту	5687	4298
2.	Головне конструкторське бюро по автотранспорту	588	180
3.	Львівський автобусний завод	5173	4074
4.	Головне конструкторське бюро по автобусах	486	201
5.	Львівський завод мототранспорту	3481	2785
6.	Львівський завод автотракторних запчастин	628	512
7.	Львівський проектно-конструкторський технологічний інститут	1300	302
8.	Завод фрезерних верстатів	628	430
9.	Стрийський завод КПО ім. С. М. Кірова	384	300
10.	Львівський інструментальний завод	1253	940
11.	Львівський завод алмазного інструменту	1062	765
<i>Міністерство хімічного і нафтового машинобудування СРСР</i>			
12.	Дрогобицький долотний завод	2198	1790
13.	Львівський арматурний завод	1166	933
<i>Міністерство будівельного, шляхового і комунального машинобудування СРСР</i>			
14.	Дрогобицький завод автомобільних кранів	1702	1305
<i>Міністерство машинобудування для легкої і харчової промисловості і побутових приладів СРСР</i>			
15.	Центральне конструкторсько-технологічне бюро	286	46
16.	Ходорівський завод пральних машин	717	597
17.	Львівський завод електропобутових приладів	643	553
<i>Міністерство важкого, енергетичного і транспортного машинобудування СРСР</i>			
18.	Львівський конвеєробудівний завод	823	539
19.	Головне проектно-конструкторське бюро по конвеєробудуванню	235	52
<i>Міністерство тракторного і сільськогосподарського машинобудування СРСР</i>			
20.	Львівський завод «Львівсільмаш»	3706	2891
21.	Конструкторське бюро по машинах для хімічного захисту рослин	415	148
	Разом:	32561	23641

За даними: Державний архів Львівської області, П – 3 Львівський обласний комітет Компартії України, оп. 10, спр. 242. Звіти, довідки обкому партії в ЦК Компартії України з питань роботи підприємств оборонної промисловості. 12 січня – 19 грудня 1968 р., 93 арк.

Таблиця Б

Виконання завдань з виробництва промислової продукції підприємствами Івано-Франківського обласного управління місцевої промисловості на 1971–1975 рр.

	1971 р.		1972 р.		1973 р.		1974 р.		1975 р.	
	зав-дання	виконано	зав-дання	виконано	зав-дання	виконано	зав-дання	виконано	зав-дання	виконано
Валовий об'єм в млн крб	41	39,6	48	39,5	56	44,4	64	47,5	73	50
Іграшки	1,8	1,8	1,98	2,07	2,48	2,8	2,65	2,59	2,8	3,2
Меблі	3,03	3,03	3,28	3,5	3,55	3,7	4,08	3,76	4,6	4,0
Побутова хімія	5,23	5,67	6,18	5,45	6,5	5,8	7,1	5,94	8,0	6,54
Художні промисли	1,6	2,8	3,25	3,17	3,4	3,6	3,6	3,5	4,0	3,7
Сувенірні вироби	0,5	0,4	0,5	0,3	0,5	0,3	0,5	0,3	0,5	0,3
Посуд в т	4,4	4,2	4,5	4,2	5,0	4,5	5,0	5,56	5,0	4,56
Синтетичні засоби т	0,73	0,09	1,35	0,84	1,35	1,1	1,35	0,92	1,35	1,25

За даними: Державний архів Івано-Франківської області, П – 1 Івано-Франківський обласний комітет Компартії України, оп. 1, спр. 4119. Довідки, інформації відділу легкої, харчової промисловості та торгівлі обкому партії, міськкомів, райкомів партії, обласних організацій про виконання постанов бюро обкому партії з питань комплексного розвитку місцевої промисловості, поліпшення торговельного та побутового обслуговування населення, проведення огляду-конкурсу товарів народного споживання. 23 липня 1971 – 21 липня 1976 р., 85 арк.

Таблиця В

Оплата і продуктивність праці в колгоспах УРСР

Області	Оцінка 1 людино-дня у крб			Вироблено валової продукції на 1 людино-день у крб		
	1965 р.	1970 р.	%	1965 р.	1970 р.	%
<u>Зона Степу</u>						
Кримська	3,47	4,95	143	10,05	14,18	141
Херсонська	3,08	4,47	145	10,40	13,92	134
Одеська	3,37	3,84	114	8,70	11,44	132
Кіровоградська	3,40	4,22	124	9,78	12,81	131
Запорізька	3,48	4,28	123	9,93	12,07	122
Ворошиловградська	2,87	4,09	143	8,19	11,22	137
Дніпропетровська	3,14	4,03	128	8,64	11,29	131
Миколаївська	3,24	4,25	131	9,09	12,17	134
Донецька	3,18	4,21	132	8,99	11,77	131
<u>Зона Лісостепу</u>						
Черкаська	2,93	3,78	129	9,06	10,03	111
Харківська	2,95	3,78	128	8,17	10,75	132
Київська	3,09	3,58	116	8,20	9,01	110
Чернівецька	2,31	3,54	153	5,79	7,22	125
Вінницька	2,70	3,29	122	7,27	8,70	120
Полтавська	2,71	3,26	120	7,74	9,29	120
Сумська	2,51	3,66	146	7,03	8,65	123
Тернопільська	2,36	3,28	139	6,38	8,39	132
Хмельницька	2,27	3,07	135	6,27	7,48	119
<u>Зона Полісся</u>						
Львівська	1,89	3,06	163	4,97	6,36	128
Івано-Франківська	1,67	2,93	175	4,26	5,66	133
Закарпатська	1,90	3,26	172	4,15	5,68	137
Волинська	2,06	3,58	174	5,81	7,48	129
Житомирська	1,94	2,85	147	5,44	6,01	111
Чернігівська	2,39	3,07	129	7,07	7,81	111
Ровенська	2,00	3,13	157	5,42	7,43	137
В УРСР:	2,69	3,58	133	7,50	9,35	125

За даними: Державний архів Івано-Франківської області, П – 1 Івано-Франківський обласний комітет Компартії України, оп. 1, спр. 3609. Листування з ЦК КПРС, ЦК Компартії України, Радою Міністрів СРСР, Радою Міністрів УРСР, Міністерством енергетики та електрифікації СРСР, редакціями газет «Радянська Україна», «Сільські вісті», про розвиток промисловості, транспорту, будівництва, сільського господарства. 4 січня 1971 р. – 7 січня 1972 р., 148 арк.

Таблиця Г

**Валова продукція і продуктивність праці в колгоспах і радгоспах
Української РСР у 1983 р.**

Області	Вартість валової продукції у співставленні з цінами 1973 р.						Вироблено продукції на особу (крб)
	Всього		У тому числі				
	млн крб	у % до 1982 р.	рослинництво		тваринництво		
			млн крб	у % до 1982 р.	млн крб	у % до 1982 р.	
Вінницька	477,6	118,6	285,8	120,9	191,8	115,2	3419
Волинська	265,8	116,8	141,1	114,3	124,7	119,9	2699
Ворошиловградська	369,5	99,5	174,9	88,3	194,6	112,4	4381
Дніпропетровська	255,5	103,6	116,3	93,6	139,2	113,7	4729
Донецька	317,3	99,1	147,7	89,6	169,6	109,2	4470
Житомирська	489,3	113,7	255,4	110,9	233,9	116,9	2854
Закарпатська	88,0	86,6	46,2	76,0	41,8	102,5	1665
Запорізька	181,9	91,7	80,9	79,2	101,0	105,0	4205
Івано-Франківська	170,9	110,3	92,2	107,2	78,7	114,2	2618
Київська	440,8	105,9	232,1	107,8	208,7	103,9	4118
Кіровоградська	371,1	99,3	180,6	87,5	190,5	113,8	4143
Кримська	107,6	96,7	54,9	89,1	52,7	106,0	4604
Львівська	291,3	114,2	155,1	113,6	136,2	114,8	2525
Миколаївська	399,0	95,4	203,1	84,5	195,9	110,0	3954
Одеська	330,2	90,4	173,8	81,2	156,4	103,3	3095
Полтавська	297,7	103,9	147,6	100,2	150,1	107,8	4176
Ровенська	265,3	110,9	144,8	109,2	120,5	112,9	2696
Сумська	455,0	116,1	256,6	126,2	198,4	105,3	3934
Тернопільська	340,3	116,3	220,7	112,4	119,6	124,5	2261
Харківська	359,6	102,0	175,4	94,1	184,2	110,8	4382
Херсонська	277,7	96,3	129,1	83,9	148,6	110,5	4652
Хмельницька	444,1	114,2	251,6	105,1	192,5	128,8	3049
Черкаська	190,6	107,4	104,9	106,1	85,7	109,2	3845
Чернівецька	230,3	120,6	132,3	118,9	98,0	123,1	2836
Чернігівська	313,2	107,7	174,8	116,1	138,4	98,7	3448
Всього по УРСР	7729,6	106,0	4077,9	101,4	3651,7	111,6	3408

За даними: ЦДАГО України, Ф. 1 ЦК КПУ 1917–1991 рр., оп. 25, спр. 2572. Записки і довідки відділів ЦК КПУ, РМ УРСР, КНК УРСР, Міністерства фінансів УРСР, Міністерства сільського господарства УРСР про удосконалення управління і скорочення персоналу в галузях агропромислового комплексу, стан фінансово-господарської діяльності колгоспів і радгоспів, розвитку підсобних підприємств і промислів. Інформації ЦСУ УРСР про хід виконання постанови ЦК КПРС і РМ СРСР «Про заходах по дальшому покращенню житлових, комунально-побутових і соціально-культурних умов життя сільського населення». 20 січня – 13 грудня 1983 р., 31 арк.

Таблиця Г

Рентабельність і продуктивність праці в колгоспах УРСР

Області	Рентабельність виробництва у відсотках			Вироблено валової продукції на 1 людино-день у крб		
	1965	1968	1970	1965	1970	%
<u>Зона Степу</u>						
Кримська	59	66	72	10,05	14,18	141
Херсонська	55	37	53	10,40	13,92	134
Одеська	52	39	46	8,70	11,44	132
Кіровоградська	47	31	45	9,78	12,81	131
Запорізька	47	34	42	9,93	12,07	122
Ворошиловградська	46	35	41	8,19	11,22	137
Дніпропетровська	42	30	38	8,64	11,29	131
Миколаївська	35	28	38	9,09	12,17	134
Донецька	46	25	34	8,99	11,77	131
<u>Зона Лісостепу</u>						
Черкаська	56	30	38	9,06	10,03	111
Харківська	43	32	34	8,17	10,75	132
Київська	48	26	31	8,20	9,01	110
Чернівецька	36	26	31	5,79	7,22	125
Вінницька	45	28	30	7,27	8,70	120
Полтавська	43	26	30	7,74	9,29	120
Сумська	38	25	28	7,03	8,65	123
Тернопільська	47	32	23	6,38	8,39	132
Хмельницька	40	30	23	6,27	7,48	119
<u>Зона Полісся</u>						
Львівська	37	28	34	4,97	6,36	128
Івано-Франківська	37	29	33	4,26	5,66	133
Закарпатська	28	28	28	4,15	5,68	137
Волинська	49	27	26	5,81	7,48	129
Житомирська	30	23	24	5,44	6,01	111
Чернігівська	35	19	24	7,07	7,81	111
Ровенська	41	26	20	5,42	7,43	137
В УРСР:	44	30	34	7,50	9,35	125

За даними: Державний архів Івано-Франківської області, П – 1 Івано-Франківський обласний комітет Компартії України, оп. 1, спр. 3609. Листування з ЦК КПРС, ЦК Компартії України, Радою Міністрів СРСР, Радою Міністрів УРСР, Міністерством енергетики та електрифікації СРСР, редакціями газет «Радянська Україна», «Сільські вісті», про розвиток промисловості, транспорту, будівництва, сільського господарства. 4 січня 1971 р. – 7 січня 1972 р., 148 арк.

Таблиця Д

Стан посівів ярих зернових і зернобобових культур в колгоспах і радгоспах УРСР на 30 травня 1982 р. (тис. га)

Області	Посі- яно	Їх стан:					
		добрий		задовільний		пригнічений	
		площа	%	площа	%	площа	%
Вінницька	468	96	20	221	47	151	33
Волинська	106	84	79	22	21	–	–
Ворошиловградська	313	154	49	159	51	–	–
Дніпропетровська	228	10	4	60	26	158	70
Донецька	359	168	47	154	43	37	10
Житомирська	251	110	44	122	49	19	7
Закарпатська	7	3	43	3	43	1	14
Запорізька	282	20	7	167	59	95	34
Івано-Франківська	53	29	55	17	32	7	13
Київська	223	100	45	114	51	9	4
Кіровоградська	247	104	42	136	55	7	3
Кримська	83	26	31	40	48	17	21
Львівська	119	51	43	32	27	36	30
Миколаївська	225	50	22	72	32	103	46
Одеська	219	40	18	89	41	90	41
Полтавська	263	118	45	132	50	13	5
Ровенська	125	60	48	38	30	27	22
Сумська	321	58	18	146	45	117	37
Тернопільська	247	165	67	71	29	11	4
Харківська	235	85	36	112	48	38	16
Херсонська	301	–	–	156	52	145	48
Хмельницька	337	130	39	162	48	45	13
Черкаська	252	160	63	82	33	10	4
Чернівецька	31	–	–	13	42	18	58
Чернігівська	305	100	33	179	59	26	8
Всього по УРСР	5600	1921	34	2499	45	1180	21
Станом на 08. 06. 1981 р.	5386	1263	23	2133	40	1990	37

За даними: Центральний державний архів громадських об'єднань України, Ф. 1 Центральний Комітет Комуністичної партії України 1917–1991 рр., оп. 25, спр. 2428. Листи в ЦК КПРС, ЦК Компартії України з питань розвитку зернового господарства, садівництва, заготівлі технічних культур; застосування продуктів хімічної промисловості для збільшення виробництва сільськогосподарської продукції. 16 січня – 31 грудня 1982 р., 16 арк.

Таблиця Е

**Стан посівів озимих культур на зерно в колгоспах і радгоспах УРСР
на 30 травня 1982 р. (тис. га)**

Області	Посі- яно	Зберег- лося	Стан:					
			добрий		задовільний		пригнічений	
			площа	%	площа	%	площа	%
Вінницька	478	374	95	25	227	61	52	14
Волинська	182	179	111	62	68	38	-	-
Ворошиловградська	373	248	78	31	170	69	-	-
Дніпропетровська	650	616	362	59	193	31	61	10
Донецька	333	224	101	45	102	46	21	9
Житомирська	358	307	139	45	143	47	25	8
Закарпатська	42	38	34	89	4	11	-	-
Запорізька	618	523	235	45	230	44	58	11
Івано-Франківська	97	91	63	69	23	25	5	6
Київська	390	364	250	69	80	22	34	9
Кіровоградська	542	470	191	41	239	51	40	8
Кримська	491	457	180	39	209	46	68	15
Львівська	223	207	93	45	88	43	26	12
Миколаївська	634	550	242	44	209	38	99	18
Одеська	732	661	250	38	232	35	179	27
Полтавська	533	509	316	62	173	34	20	4
Ровенська	168	154	99	64	33	21	22	15
Сумська	362	242	208	61	117	34	17	5
Тернопільська	217	179	117	65	59	33	3	2
Харківська	569	535	344	64	155	29	36	7
Херсонська	653	486	215	44	186	38	85	18
Хмельницька	363	334	84	25	200	60	50	15
Черкаська	324	299	155	52	144	48	-	-
Чернівецька	77	75	17	23	53	71	5	6
Чернігівська	421	399	233	58	156	39	10	3
Всього по УРСР	9830	8621	4212	49	3493	41	916	10

За даними Центральний державний архів громадських об'єднань України, Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України 1917–1991 рр., оп. 25, спр. 2428. Листи в ЦК КПРС, ЦК Компартії України з питань розвитку зернового господарства, садівництва, заготівлі технічних культур; застосування продуктів хімічної промисловості для збільшення виробництва сільськогосподарської продукції. 16 січня – 31 грудня 1982 р., 15 арк.

Таблиця Є

**Виконання плану комплексної механізації врх у 1968 р.
за даними ЦСУ**

Області	План		Введено в дію		Виконання %
	ферм	тис. голо- вомісць	ферм	тис. голо- вомісць	
Вінницька	9	4,4	14	5,8	131,8
Волинська	2	0,9	1	0,3	33,3
Ворошиловградська	4	4,8	9	3,8	79,1
Дніпропетровська	7	3,7	7	3,6	97,2
Донецька	13	9,6	12	6,8	70,8
Житомирська	6	2,2	8	3,3	150,0
Закарпатська	4	1,7	8	1,4	82,3
Запорізька	12	7,2	22	20,7	287,5
Івано-Франківська	10	5,5	1	0,8	14,5
Київська	26	13,9	59	29,0	208,6
Кіровоградська	12	6,0	51	20,3	338,3
Кримська	2	1,2	1	1,1	91,0
Львівська	5	2,1	9	3,2	152,4
Миколаївська	7	4,5	12	8,8	195,5
Одеська	7	4,4	11	17,8	393,0
Полтавська	10	6,0	7	4,7	78,3
Ровенська	4	2,4	5	2,9	120,8
Сумська	6	3,7	5	1,1	29,7
Тернопільська	6	4,9	2	0,8	16,3
Харківська	11	13,6	46	22,9	168,3
Херсонська	3	1,5	4	1,5	100,0
Хмельницька	14	7,7	21	9,3	120,7
Черкаська	5	2,2	9	4,8	218,1
Чернівецька	4	1,6	5	2,0	125,0
Чернігівська	6	4,6	9	4,2	91,3
Всього по УРСР	195	120,3	338	180,4	149,9

За даними: Центральний державний архів громадських об'єднань України, Ф. 1 Центральний Комітет Комуністичної партії України 1917–1991 рр., оп. 32, спр. 121. Інформації обкомів партії, міністерств і відомств про хід виконання постанови ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР від 2 грудня 1967 р. «Про стан і заходах з підвищення продуктивності праці на тваринницьких фермах в колгоспах і радгоспах Української РСР». 23 січня – 17 вересня 1970 р., 122 арк.

Таблиця Ж

Виконання плану комплексної механізації врх у 1969 р.
за даними ЦСУ

Області	План		Введено в дію		% виконання
	ферм	тис. голо- вомісць	ферм	тис. голо- вомісць	
Вінницька	13	7,8	10	17,6	226,0
Волинська	2	1,4	1	0,3	21,2
Ворошиловградська	6	5,4	7	6,9	127,0
Дніпропетровська	13	5,7	74	26,5	465,0
Донецька	12	9,5	45	30,4	320,0
Житомирська	7	2,4	33	14,1	590,0
Закарпатська	8	2,8	12	3,0	107,0
Запорізька	14	9,1	11	13,8	152,0
Івано-Франківська	10	3,7	27	11,3	302,0
Київська	23	13,7	32	11,7	85,0
Кіровоградська	14	6,4	37	27,0	420,0
Кримська	3	1,8	32	13,1	720,0
Львівська	5	1,7	19	2,8	165,0
Миколаївська	9	5,6	20	12,6	222,0
Одеська	10	6,5	23	21,9	337,0
Полтавська	11	6,6	33	16,6	251,0
Ровенська	6	2,7	21	7,7	330,0
Сумська	8	3,8	7	8,7	230,0
Тернопільська	7	4,0	13	6,5	162,0
Харківська	14	23,9	72	27,8	114,0
Херсонська	4	2,0	27	12,1	600,0
Хмельницька	16	8,4	25	16,3	193,0
Черкаська	6	2,8	7	3,7	132,0
Чернівецька	7	2,8	7	4,2	150,0
Чернігівська	6	4,5	9	3,2	71,0
Всього по УРСР	234	145,0	604	319,8	220,0

За даними: Центральний державний архів громадських об'єднань України, Ф. 1 Центральний Комітет Комуністичної партії України 1917–1991 рр., оп. 32, спр. 121. Інформації обкомів партії, міністерств і відомств про хід виконання постанови ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР від 2 грудня 1967 р. «Про стан і заходах з підвищення продуктивності праці на тваринницьких фермах в колгоспах і радгоспах Української РСР». 23 січня – 17 вересня 1970 р., 123 арк.

Таблиця 3

Завдання по вихідному поголів'ю великої рогатої худоби в колгоспах і держгоспах Української РСР на кінець 1980 р. (тис. голів)

Області	Чисельність стада	Міжгосподарські об'єднання	
		кількість	виробництво м'яса (тис. т)
Вінницька	1035,9	5	25,0
Волинська	529,6	6	19,5
Ворошиловградська	818,7	2	7,0
Дніпропетровська	1255,7	6	30,0
Донецька	1019,8	4	14,0
Житомирська	810,3	1	1,6
Закарпатська	202,2	–	–
Запорізька	1000,7	8	26,4
Івано-Франківська	262,6	3	15,0
Київська	1089,4	–	–
Кіровоградська	814,2	–	–
Кримська	723,9	4	20,0
Львівська	649,4	–	–
Миколаївська	814,8	2	8,1
Одеська	1159,9	1	5,4
Полтавська	1084,4	3	15,0
Ровенська	537,1	3	11,5
Сумська	766,4	1	4,9
Тернопільська	554,5	2	15,5
Харківська	1141,7	–	–
Херсонська	785,4	7	25,0
Хмельницька	837,6	4	20,0
Черкаська	774,5	1	2,7
Чернівецька	309,3	3	18,9
Чернігівська	1077,0	4	14,5
Всього по УРСР	20055,0	70	300,0

За даними: Центральний державний архів громадських об'єднань України, Ф. 1 Центральний Комітет Комуністичної партії України 1917–1991 рр., оп. 25, спр. 1545. Листи в ЦК КПРС про проведену в Українській РСР роботу з збільшення виробництва продукції тваринництва, довідки сільськогосподарського відділу ЦК Компартії України, інформації деяких обкомів партії з питань розвитку тваринництва, птахівництва, кролівництва і по інших питаннях сільськогосподарського виробництва. 5 січня 1977 р. – 29 березня 1978 р., 18, 19 арк.

*Таблиця И***Показник народжуваності в УРСР, СРСР і економічно розвинутих країн
1913–1970**

Країни	1913 р.	1940 р.	1950 р.	1958 р.	1970 р.
УРСР	44,0	27,3	22,8	21,0	15,2
СРСР	45,5	31,2	26,7	25,3	17,4
Австрія	17,7*	21,8	15,6	17,1	15,2
Англія	21,8*	14,1	15,9	16,4	16,0
Бельгія	16,1*	13,3	16,9	17,1	14,7
Норвегія	23,5*	16,3	19,1	17,9	16,5
США	29,5*	17,9	23,5	24,3	18,2
Франція	11,8*	13,8	20,6	18,2	16,7
ФРН	-	-	16,2	17,0	13,2
Фінляндія	25,4*	17,8	24,5	18,5	13,7
Швейцарія	19,5*	15,2	18,1	17,6	15,9
Швеція	21,6	15,1	16,4	14,2	13,7

Примітка: цифра зі знаком (*) відповідає даним 1915 р.

За даними: Центральний державний архів громадських об'єднань України, Ф. 1 Центральний Комітет Комуністичної партії України 1917–1991 рр., оп. 25, спр. 705. Інформації і довідки Держплану УРСР, Інституту економіки Академії наук УРСР, Української республіканської контори Держбанку СРСР, ЦСУ УРСР про раціональне використання трудових ресурсів в республіці у відповідності з Директивами ХХІV з'їзду КПРС, про соціально-демографічне значення введення допомоги на дітей, про стан грошового обігу в Українській РСР, про удільну вагу випуску промислової продукції України в СРСР за 1928 – 1975 роки; інформація Львівського обкому партії про виконання постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 23 вересня 1967 р. «Про заходи з дальшого розширення експорту товарів, що випускаються на машинобудівельних підприємствах Львівської області». 10 липня – 19 грудня 1972 р., 110 арк.

Таблиця I

Показник смертності в УРСР, СРСР і економічно розвинутих країн
1913–1970

Країни	1913 р.	1940 р.	1950 р.	1958 р.	1970 р.
УРСР	25,2	14,3	8,5	6,9	8,9
СРСР	29,1	18,0	9,7	7,2	8,2
Австрія	20,5*	14,8	12,4	12,2	13,4
Англія	15,7*	14,4	11,6	11,7	11,8
Бельгія	13,1*	15,1	12,5	11,7	12,3
Норвегія	13,2*	11,0	9,1	9,0	9,7
США	14,4*	10,8	9,6	9,5	9,4
Франція	26,2*	18,9	12,8	11,2	10,6
ФРН	-	-	10,3	10,8	11,9
Фінляндія	15,9*	18,9	10,1	8,9	9,5
Швеція	14,7*	11,4	10,0	9,6	9,9
Швейцарія	13,3*	12,0	10,1	9,5	9,0

Примітка: цифра зі знаком (*) відповідає даним 1915 р.

За даними: Центральний державний архів громадських об'єднань України, Ф. 1 Центральний Комітет Комуністичної партії України 1917–1991 рр., оп. 25, спр. 705. Інформації і довідки Держплану УРСР, Інституту економіки Академії наук УРСР, Української республіканської контори Держбанку СРСР, ЦСУ УРСР про раціональне використання трудових ресурсів в республіці у відповідності з Директивами ХХІV з'їзду КПРС, про соціально-демографічне значення введення допомоги на дітей, про стан грошового обігу в Українській РСР, про удільну вагу випуску промислової продукції України в СРСР за 1928 – 1975 роки; інформація Львівського обкому партії про виконання постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 23 вересня 1967 р. «Про заходи з дальшого розширення експорту товарів, що випускаються на машинобудівельних підприємствах Львівської області». 10 липня – 19 грудня 1972 р., 110 арк.

Таблиця І

Показник дитячої смертності в УРСР, СРСР і економічно розвинутих країн 1913–1970

Країни	1913 р.	1940 р.	1950 р.	1958 р.	1970 р.
УРСР	215,2	161,0	73,0	38,9	17,3
СРСР	269,0	182,0	81,0	40,6	24,7
Австрія	218,0*	74,0	66,1	40,7	25,9
Англія	111,0*	57,0	29,9	22,5	18,2
Бельгія	125,0*	93,0	53,4	31,3	20,5
США	99,9*	47,0	29,2	27,1	19,8
Франція	142,0*	92,0	52,0	31,5	18,1
ФРН	-	-	55,5	36,0	23,6
Фінляндія	110,0*	88,0	43,5	24,5	12,5
Швейцарія	92,0*	46,0	31,2	22,2	15,4
Швеція	75,0*	46,0	31,2	22,2	-

Примітка: цифра зі знаком (*) відповідає даним 1915 р.

За даними: Центральний державний архів громадських об'єднань України, Ф. 1 Центральний Комітет Комуністичної партії України 1917–1991 рр., оп. 25, спр. 705. Інформації і довідки Держплану УРСР, Інституту економіки Академії наук УРСР, Української республіканської контори Держбанку СРСР, ЦСУ УРСР про раціональне використання трудових ресурсів в республіці у відповідності з Директивами ХХІV з'їзду КПРС, про соціально-демографічне значення введення допомоги на дітей, про стан грошового обігу в Українській РСР, про удільну вагу випуску промислової продукції України в СРСР за 1928 – 1975 роки; інформація Львівського обкому партії про виконання постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 23 вересня 1967 р. «Про заходи з дальшого розширення експорту товарів, що випускаються на машинобудівельних підприємствах Львівської області». 10 липня – 19 грудня 1972 р., 110 арк.

Таблиця Й
Питома вага зайнятих в домашньому і особистому підсобному господарстві о УРСР і областях 1960–1975

Області	1960 р.	1970 р.	1975 р.
Українська РСР	24,8	8,5	5,4
<i>Донецько-Придніпровський район</i>	18,7	7,0	4,8
Дніпропетровська	15,9	6,1	4,1
Донецька	16,2	11,1	7,4
Запорізька	15,1	5,0	4,3
Кіровоградська	22,1	5,3	4,6
Ворошиловградська	21,3	11,4	6,8
Полтавська	24,8	4,9	3,9
Сумська	25,1	4,4	3,7
Харківська	16,5	1,0	1,0
<i>Південно-Західний район</i>	31,8	10,4	6,1
Вінницька	25,5	9,7	4,7
Волинська	36,8	12,1	7,0
Житомирська	28,2	7,1	6,1
Закарпатська	46,4	24,9	15,0
Івано-Франківська	46,3	20,1	11,7
Київська	38,3	2,9	2,5
Львівська	32,2	12,2	6,4
Ровенська	37,0	13,7	7,8
Тернопільська	34,6	12,7	6,4
Хмельницька	30,4	9,8	5,2
Черкаська	30,3	8,2	5,0
Чернівецька	34,4	16,3	9,2
Чернігівська	29,0	7,2	5,5
<i>Південний район</i>	22,1	7,0	5,0
Кримська	23,3	9,6	5,0
Миколаївська	21,1	6,1	5,6
Одеська	23,0	6,2	4,1
Херсонська	19,3	5,1	4,7

За даними: Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 25, спр. 705, арк. 13.

Таблиця К

Чисельність сільських масових бібліотек на кінець 1982 р.

Області	Усього бібліотек	Із загальної чисельності бібліотек:			
		площею менше 50 кв. м		без читального залу	
		кількість	у %	кількість	у %
Вінницька	1243	542	43,6	803	64,6
Волинська	718	405	56,4	435	60,6
Ворошиловградська	391	183	46,8	288	73,7
Дніпропетровська	586	237	40,4	367	62,6
Донецька	476	228	47,9	250	52,5
Житомирська	1069	700	65,6	731	68,4
Закарпатська	631	387	61,3	366	58,0
Запорізька	472	163	34,5	468	99,2
Івано-Франківська	712	449	63,1	548	77,0
Київська	932	503	54,0	584	62,7
Кіровоградська	598	236	39,5	244	40,8
Кримська	511	72	14,1	497	97,3
Львівська	1382	897	64,9	373	27,0
Миколаївська	442	210	47,5	440	99,5
Одеська	869	394	45,3	317	36,5
Полтавська	862	446	51,7	854	99,1
Ровенська	745	426	57,2	744	99,9
Сумська	705	311	44,1	399	56,6
Тернопільська	894	465	52,0	893	99,9
Харківська	679	396	58,3	311	45,8
Херсонська	417	109	26,1	378	90,6
Хмельницька	1107	430	38,8	739	66,8
Черкаська	776	220	28,4	524	67,5
Чернівецька	451	273	60,5	234	51,9
Чернігівська	648	429	50,6	598	70,5
Всього по УРСР	18516	9111	49,2	12385	66,9

За даними: Центральний державного архіву громадських об'єднань України, Ф. 1. Центральний комітет Комунистичної партії України 1917–1991 рр., оп. 25, спр. 2572. Записки і довідки відділів ЦК Компартії України, Ради міністрів УРСР, КНК УРСР, Міністерства фінансів УРСР, Міністерства сільського господарства УРСР про удосконалення управління і скорочення персоналу в галузях агропромислового комплексу, стан фінансово-господарської діяльності колгоспів і радгоспів, розвитку підсобних підприємств і промислів. Інформації ЦСУ УРСР про хід виконання постанови ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР «Про заходи з дальшого покращення житлових, комунально-побутових і соціально-культурних умов життя сільського населення». 20 січня – 13 грудня 1983 р., 83, 84 арк.

Таблиця Л
Забезпеченість сільського населення УРСР лікарями і
лікарняними ліжками

Області	На 1000 осіб населення					
	Число лікарів			Число лікарняних ліжок		
	1980 р.	1981 р.	1982 р.	1980 р.	1981 р.	1982 р.
Вінницька	23,3	24,8	25,6	117,7	122,4	125,2
Волинська	21,8	22,1	23,1	109,0	109,3	111,9
Ворошиловградська	21,2	22,0	23,2	128,8	130,2	131,5
Дніпропетровська	26,2	27,2	28,7	144,5	147,0	150,1
Донецька	23,2	24,1	25,7	118,9	120,5	124,9
Житомирська	20,7	21,7	22,5	116,1	118,8	118,1
Закарпатська	22,6	24,1	24,7	102,5	101,6	103,9
Запорізька	25,6	26,3	26,6	134,0	138,1	140,7
Івано-Франківська	25,7	27,2	28,2	108,0	110,8	114,6
Київська	37,7	38,8	38,7	130,5	133,4	131,7
Кіровоградська	21,8	22,9	24,0	131,3	133,3	136,3
Кримська	41,2	42,7	43,3	124,4	127,9	129,0
Львівська	29,1	30,2	31,6	105,3	108,2	109,4
Миколаївська	22,0	22,8	24,0	133,6	134,5	135,9
Одеська	29,5	30,6	31,5	124,7	125,8	129,4
Полтавська	23,5	24,8	25,9	125,3	127,5	129,7
Ровенська	21,3	22,4	23,4	110,5	112,8	113,4
Сумська	18,9	19,7	20,8	122,3	124,7	127,8
Тернопільська	24,2	26,1	27,4	108,5	111,7	115,6
Харківська	28,0	28,4	29,8	123,1	122,7	123,5
Херсонська	23,5	24,0	25,2	121,8	126,0	125,5
Хмельницька	20,3	21,1	22,4	113,9	119,1	120,8
Черкаська	21,1	22,3	23,6	115,6	118,4	121,5
Чернівецька	25,7	26,4	28,2	103,8	108,9	111,5
Чернігівська	19,3	20,2	21,1	118,6	120,4	123,4
Всього по УРСР	25,5	26,6	26,9	118,3	120,8	123,2

За даними: Центральний державний архів громадських об'єднань України, Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України 1917–1991 рр., оп. 25, спр. 2572. Записки і довідки відділів ЦК Компартії України, Ради міністрів УРСР, КНК УРСР, Міністерства фінансів УРСР, Міністерства сільського господарства УРСР про удосконалення управління і скорочення персоналу в галузях агропромислового комплексу, стан фінансово-господарської діяльності колгоспів і радгоспів, розвитку підсобних підприємств і промислів. Інформації ЦСУ УРСР про хід виконання постанови ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР «Про заходи з дальшого покращення житлових, комунально-побутових і соціально-культурних умов життя сільського населення». 20 січня – 13 грудня 1983 р., арк. 80.

Таблиця М
Забезпечення сільських населених пунктів Української РСР об'єктами соціально-побутового призначення (1990 р.)

Області	Кількість сільських населених пунктів	З них не мали:			Кількість населених пунктів з каналізацією
		закладів охорони здоров'я	будинків побуту	лазні	
Вінницька	1460	262	668	855	11
Волинська	1043	105	613	880	34
Дніпропетровська	1449	570	1049	1136	16
Донецька	1120	382	763	861	44
Житомирська	1655	551	1008	1127	44
Закарпатська	561	43	276	452	7
Запорізька	929	347	598	640	32
Івано-Франківська	759	73	222	583	2
Київська	1204	221	501	745	65
Кіровоградська	1019	306	560	750	9
Кримська	989	265	578	328	196
Луганська	795	278	530	643	57
Львівська	1871	454	1099	1596	48
Миколаївська	916	322	542	639	15
Одеська	1140	348	715	815	18
Полтавська	1874	869	1312	1187	32
Ровенська	998	244	608	604	43
Сумська	1501	727	1064	1170	11
Тернопільська	961	77	399	749	1
Харківська	1741	795	1213	1377	43
Херсонська	675	122	340	314	20
Хмельницька	1417	276	788	865	18
Черкаська	810	110	290	379	8
Чернівецька	398	49	127	170	6
Чернігівська	1519	569	938	1058	10
Всього:	28807	8365	16801	19923	790

За даними: Державний архів Івано-Франківської області, Р – 295 Виконавчий комітет Івано-Франківської обласної Ради народних депутатів, оп. 5, спр. 6048. Листування з Радою Міністрів УРСР з питань сільського господарства, закупок сільськогосподарської продукції, підсобних господарств підприємств, організацій і громадян. 26 січня – 29 грудня 1990 р., 181 арк.

Таблиця Н

**Об'єм реалізації побутових послуг на одного сільського мешканця в
Українській РСР (крб)**

Області	1980 р.	1981 р.	1982 р.
Вінницька	20,15	20,04	20,80
Волинська	19,88	21,20	24,06
Ворошиловградська	23,12	23,80	26,41
Дніпропетровська	28,01	28,99	30,90
Донецька	27,07	29,69	31,42
Житомирська	18,58	19,79	20,75
Закарпатська	14,88	15,96	17,10
Запорізька	28,54	30,12	30,69
Івано-Франківська	21,31	21,75	23,41
Київська	25,61	27,32	29,85
Кіровоградська	24,95	24,46	25,42
Кримська	22,51	23,27	23,99
Львівська	18,93	19,83	18,30
Миколаївська	23,23	23,96	23,61
Одеська	19,32	19,29	19,42
Полтавська	20,19	20,53	22,21
Ровенська	16,65	17,91	18,57
Сумська	16,93	18,13	17,35
Тернопільська	21,61	23,21	25,40
Харківська	26,47	27,93	28,29
Херсонська	26,40	26,96	27,26
Хмельницька	15,54	17,12	17,84
Черкаська	17,17	18,63	20,25
Чернівецька	20,15	20,23	19,79
Чернігівська	15,00	16,24	17,08
Всього по УРСР	20,85	21,81	22,72

За даними: Центральний державний архів громадських об'єднань України, Ф. 1 Центральний Комітет Комуністичної партії України 1917–1991 рр., оп. 25, спр. 2572. Записки і довідки відділів ЦК Компартії України, Ради Міністрів УРСР, КНК УРСР, Міністерства фінансів УРСР, Міністерства сільського господарства УРСР про удосконалення управління і скорочення персоналу в галузях агропромислового комплексу, стан фінансово-господарської діяльності колгоспів і радгоспів, розвитку підсобних підприємств і промислів. Інформації ЦСУ УРСР про хід виконання постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходах по дальшому покращенню житлових, комунально-побутових і соціально-культурних умов життя сільського населення». 20 січня – 13 грудня 1983 р., 82 арк.

Таблиця О

Забезпеченість сільського населення УРСР торговою площею магазинів і місцями в підприємствах громадського харчування

Області	На 1000 осіб населення					
	торгова площа магазинів (тис. кв. метрів)			число місць у підприємствах громадського харчування (тис.)		
	1980 р.	1981 р.	1982 р.	1980 р.	1981 р.	1982 р.
Вінницька	1499	1577	1657	365	385	399
Волинська	1383	1432	1489	375	394	399
Ворошиловградська	1952	2006	2080	305	323	328
Дніпропетровська	2176	2247	2307	453	464	473
Донецька	2332	2397	2515	504	514	568
Житомирська	1704	1709	1764	485	482	486
Закарпатська	1387	1393	1449	559	609	627
Запорізька	2220	2307	2408	336	393	287
Івано-Франківська	1020	1044	1066	555	578	601
Київська	1622	1693	1817	374	395	410
Кіровоградська	2106	2123	2164	277	276	272
Кримська	1758	1855	1870	452	533	540
Львівська	1153	1210	1249	458	479	511
Миколаївська	2085	2126	2194	325	336	348
Одеська	1772	1803	1831	527	545	546
Полтавська	2069	2164	2231	349	363	371
Ровенська	1505	1535	1615	382	387	399
Сумська	2081	2118	2237	316	335	352
Тернопільська	1284	1353	1419	304	322	347
Харківська	1829	1829	1836	373	379	457
Херсонська	1904	1979	2027	331	349	359
Хмельницька	1638	1694	1756	210	216	267
Черкаська	1906	2015	2087	484	514	530
Чернівецька	1292	1322	1362	446	476	547
Чернігівська	1990	2059	2146	300	309	307
Всього по УРСР	1702	1755	1818	399	418	435

За даними: Центральний державний архів громадських об'єднань України, Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України 1917–1991 рр., оп. 25, спр. 2572. Записки і довідки відділів ЦК Компартії України, Ради Міністрів УРСР, КНК УРСР, Міністерства фінансів УРСР, Міністерства сільського господарства УРСР про удосконалення управління і скорочення персоналу в галузях агропромислового комплексу, стан фінансово-господарської діяльності колгоспів і радгоспів, розвитку підсобних підприємств і промислів. Інформації ЦСУ УРСР про хід виконання постанови ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР «Про заходи з дальшого покращення житлових, комунально-побутових і соціально-культурних умов життя сільського населення». 20 січня – 13 грудня 1983 р., арк. 81.

Таблиця II

**Обсяг побутових послуг населенню по областях УРСР
(у порівнянних цінах, млн крб)**

Назва областей	1965 р.	1970 р.	1971 р.	1972 р.	1973 р.	1975 р.
Волинська	4,4	11,8	13,3	15,1	16,4	20,9
Закарпатська	5,7	14,3	16,5	19,1	21,0	25,8
Івано-Франківська	5,2	16,4	18,3	22,1	25,5	33,0
Львівська	20,4	46,5	50,9	56,4	61,4	81,3
Ровенська	5,0	12,4	14,5	16,1	17,8	23,3
Тернопільська	4,9	14,4	17,0	20,1	20,9	29,0
Чернівецька	6,8	15,9	17,5	19,1	21,5	28,0

За даними: Українська РСР у цифрах в 1973 році. Короткий статистичний довідник / упоряд. В. Самченко, Є. Пенто. – К. : Політвидав України, 1974. – С. 165; Українська РСР у цифрах у 1976 році. Короткий статистичний довідник / упоряд. Б. Сівко, Є. Пенто. – К. : Техніка, 1977. – С. 135.